ÖZGÜRLÜK VE GÜVENLİK BAĞLAMINDA ALGORİTMİK GÖZETİM

Muhittin EVREN
Doktora Tezi
Danışman: Doç. Dr. Ahmet Ayhan KOYUNCU
Haziran 2025
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

ÖZGÜRLÜK VE GÜVENLİK BAĞLAMINDA ALGORİTMİK GÖZETİM

Hazırlayan
Muhittin EVREN

Danışman
Doç. Dr. Ahmet Ayhan KOYUNCU

AFYONKARAHİSAR 2025

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Doktora tezi olarak sunduğum **"Özgürlük ve Güvenlik Bağlamında Algoritmik Gözetim"** adlı çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde bilimsel etik kurallara ve atıf gösterme ilkelerine riayet ettiğimi belirterek aksi bir durumun tespiti hâlinde sorumluluğun tamamen bana ait olduğunu kabul, beyan ve taahhüt ederim.

16/ 06/2025

İmza

Muhittin EVREN

T.C.

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	**Adı- Soyadı**	Muhittin EVREN
	Numarası	200657101
	Anabilim Dalı	Sosyoloji
	Programı	Sosyoloji
	Program Düzeyi	☐Yüksek Lisans ☒Doktora ☐Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı		Özgürlük ve Güvenlik Bağlamında Algoritmik Gözetim
Tez Savunma Sınav Tarihi		16.06.2025
Tez Savunma Sınav Saati		14:00

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek ☐oy birliği – ☒oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE
MÜDÜR

Bu tez, Enstitü Müdürlüğünce kontrol edilerek, elektronik imza kullanılarak onaylanmıştır.

ÖZET

ÖZGÜRLÜK VE GÜVENLİK BAĞLAMINDA ALGORİTMİK GÖZETİM

Muhittin EVREN

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

Haziran, 2025

Danışman: Doç. Dr. Ahmet Ayhan KOYUNCU

Dijital teknolojilerin yaygınlaşmasıyla birlikte gözetim ve denetim süreçleri daha geniş bir alana yayılmış yeni tehditler ortaya çıkmıştır. Dijital gözetim süreçleri, bireylerin çevrimiçi faaliyetlerinden büyük miktarda veri toplanması, bu verilerin analiz edilmesi ve belirli amaçlar doğrultusunda kullanılmasına dayanmaktadır. Algoritmaların giderek daha fazla alanı belirlediği dijital çağda, bu teknolojik yapılar aracılığıyla yeni bir tahakküm biçimi oluşmaktadır. Bu bağlamda 'algoritmik gözetim', günümüz toplumlarında denetim ve disiplinin yeni aracı olarak değerlendirilmektedir. Algoritmalar, teknik araçlar olmanın ötesine geçerek insanların davranışlarını şekillendiren, tercihlerini etkileyen, karar verme özgürlüklerini sınırlayan ve güvenliklerini tehdit eden bir güç hâline gelmiştir. Algoritmalar, aynı zamanda bireyler üzerinde sosyal, politik ve ekonomik denetim kuran araçlara dönüşmüştür. Bu çalışmada, dijital toplumda insanların nasıl gözetlendiği, verilerinin nasıl toplandığı, baskı ve yönlendirmelere nasıl maruz kaldıkları, özgürlükleri ve güvenlikleri açısından nasıl bir durum yaşandığını ortaya konulması amaçlanmaktadır. Çalışma, nitel yöntem ve literatür taramasıyla yürütülmüş ve algoritmik gözetimin nasıl ortaya çıktığı, nasıl işlediği ve özgürlük ile güvenlik üzerindeki etkileri kuramsal eleştirel bir perspektifle ele alınmıştır. Dijital çağın belirleyici unsurlarından biri hâline gelen algoritmaların nasıl bir tahakküm mekanizması oluşturduğu, bu mekanizmanın hangi dinamiklerle işlediği ve bireyler üzerindeki etkileri kuramsal bir çerçevede ele alınarak incelenmiştir. Çalışmada algoritmların birçok alanda özgürlük ve güvenlik ile ilgili etkileri olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelime: Gözetim, Dijitalleşme, Algoritma, Özgürlük, Güvenlik

ABSTRACT

ALGORITHMIC SURVEILLANCE IN THE CONTEXT OF FREEDOM AND SECURITY

Muhittin EVREN

AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF SOCIOLOGY

Jule, 2025

Advisor: Assoc. Dr. Ahmet Ayhan KOYUNCU

With the proliferation of digital technologies, surveillance and control processes have expanded into wider domains, leading to the emergence of new threats. Digital surveillance processes are based on the collection of large amounts of data from individuals' online activities, the analysis of this data, and its utilization for specific purposes. In the digital age, where algorithms increasingly shape various domains, a new form of domination is emerging through these technological structures. In this context, "algorithmic surveillance" is regarded as a new tool of control and discipline in contemporary societies. Algorithms have evolved beyond being merely technical instruments; they have become forces that shape human behavior, influence preferences, limit decision-making freedom, and threaten personal security. Furthermore, algorithms have transformed into tools that exert social, political, and economic control over individuals. This study aims to reveal how people are surveilled in the digital society, how their data is collected, how they are subjected to pressure and manipulation, and the implications of these processes for their freedom and security. The research was conducted using qualitative methods and a literature review, and it critically examines the emergence and functioning of algorithmic surveillance, along with its impact on freedom and security, within a theoretical framework. The study investigates how algorithmsnow one of the defining elements of the digital ageconstruct a mechanism of domination, how this mechanism operates, and its effects on individuals, through a theoretical and critical lens. It has been determined that algorithms have significant effects on freedom and security across various domains.

Keywords: Surveillance, Digitalization, Algorithm, Freedom, Security

ÖN SÖZ

Algoritmaların giderek daha fazla alanı belirlediği dijital çağda, bu teknolojik yapılar üzerinden yeni bir tahakküm biçiminin oluştuğu yönünde görüşler artmaktadır. Özellikle veri toplama, analiz etme ve karar verme süreçlerinin algoritmalar aracılığıyla yürütülmesi, bireylerin yaşamlarını hem görünür hem de yönlendirilebilir hâle getirmektedir. Algoritmalar, yalnızca teknik araçlar olmanın ötesine geçerek; insanların davranışlarını şekillendiren, tercihlerini etkileyen ve hatta karar verme özgürlüklerini sınırlayan ve güvenliklerini tehdit eden bir güç haline gelmiştir. Bu çalışmada, dijital çağın belirleyici unsurlarından biri haline gelen algoritmaların nasıl bir gözetim mekanizması oluşturduğu, bu mekanizmanın hangi dinamiklerle işlediği ve bireyler üzerindeki etkileri kuramsal bir çerçevede ele alınarak incelenmiştir.

Bu çalışma, tek bir kişinin ürünü olarak ortaya çıkmamıştır. Bu nedenle üzerimde emeği olan güzel insanlara teşekkür etmeden geçmem eksik olacaktır. Lisansüstü eğitim yıllarımda hem akademiye hem de hayata yönelik tecrübelerini aktaran, danışmanım Doç. Dr. Ahmet Ayhan Koyuncu'ya teşekkürü bir borç bilirim. Tez jürisinde yer alarak çalışmanın olgunlaşmasına katkı sunan Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Erkol ve Dr. Öğr. Üyesi Mücahit Gültekin'e; Savunma jürisinde yer alan ve eleştirileri ile katkı sunan Prof. Dr. Alim Yılmaz ve Prof. Dr. Ahmet Kemal Byaram'a doktora çalışmamın başından sonuna kadar yanımda olan, eleştiri ve önerileriyle katkı sunan değerli dostum Dr. Recep Bozkurt'a teşekkür ediyorum. Çalışma arkadaşlarım Öğr. Gör. Ökkaş Arı ve Öğr. Gör. Ahmet Şahin Ayyıldız'a teşekkür ediyorum. Bana güvenen arkamda duran Evren ailesine ismini saydığım ve sayamadığım değerli birçok insana sonsuz teşekkür ve şükranlarımı sunarım.

Bu çalışma, yaşamım boyunca yanımda olan ve her koşulda desteklerini esirgemeyen annem Adalet Evren ile babam Ramazan Evren'e ithaf edilmiştir.

Muhittin EVREN
Afyonkarahisar, 2025

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI ii
ENSTİTÜ ONAYI iii
ÖZET iv
ABSTRACT v
ÖN SÖZ vi
İÇİNDEKİLER vii
ŞEKİLLER LİSTESİ ix
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

GÖZETİM TOPLUM KAVRAMININ TARİHSEL SÜRECİ

1. GÖZETİM TOPLUMU 12
1.1. PANOPTİKON:JEREMY BENTHAM 15
1.2. FOUCAULT: BİR İKTİDAR BİÇİMİ OLARAK GÖZETİM 17
1.2.1. Bilgi ve İktidar 18
1.2.2. Özne ve İktidar 20
1.2.3. Anatomo-Politika ve Biyo-Politika 22
1.2.4. İktidar ve Gözetim 25
2. GÖZETİMİN YENİ BİÇİMLERİ 28
2.1. SİNOPTİKON 30
2.2. BANOPTİKON 33
2.3. OMNİPTİKON 35
2.4. SÜPER PANOPTİKON 37
3. KAPİTALİZM VE GÖZETİM 40
3.1. KÜRESELLEŞEN GÖZETİM 41
3.2. GÖZETİM İMPARATORLUĞU 44

İKİNCİ BÖLÜM

ÖZGÜRLÜK VE GÜVENLİK KAVRAMI

1. ÖZGÜRLÜK KAVRAMI 52
1.1. ÖZGÜRLÜK KAVRAMININ TARİHSEL SÜRECİ 53
1.1.1. Antikçağda Özgürlük 53
1.1.2. Ortaçağ Döneminde Özgürlük 55
1.1.3. Modern Dönem ve Sonrasında Özgürlük 57
1.2. ÖZGÜRLÜK YAKLAŞIMLARI 61
2. GÜVENLİK KAVRAMI 69
2.1. GÜVENLİK KAVRAMININ TARİHSEL SÜRECİ 70
2.1.1. Geleneksel Güvenlik 70
2.1.2. Modern Güvenlik 72
2.1.3. Küreselleşme ve Güvenlik 74
2.2. GÜVENLİK TÜRLERİ 76
3. ÖZGÜRLÜK VE GÜVENLİK ARASINDAKİ İLİŞKİ 80
3.1. PANDEMİ SÜRECİNDE ÖZGÜRLÜK VE GÜVENLİK 88
3.1.1. Pandemide Denetim 89

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALGORİTMA TAHAKKÜMÜ ÇAĞINDA ÖZGÜRLÜK VE GÜVENLİK PROBLEMİ

1. TEKNOLOJİ-İNSAN BİRLİKTELİĞİ 95
1.1. TEKNOLOJİYE DAİR ELEŞTİRİLER 98
1.2. DİJİTAL TEKNOLOJİ 106
1.2.1. Enformasyon ve Dijitalleşme 106
1.2.2. Yapay Zekâ 110
1.2.3. Dijital Teknolojide Gözetim ve Denetim 117
1.3. DİJİTAL ALANIN HAM MADESİ: BİG DATA 123
1.3.1. Büyük Veri Gözetimi 126
2. ALGORİTMA TAHAKKÜMÜ 131
2.1. ALGORİTMA 132
2.2. ALGORİTMİK ÖNYARGI 137
2.3. ALGORİTMİK YÖNETİMSELLİK 140
2.4. ALGORİTMİK GÖZETİM 143
3. ALGORİTMALAR İLE YAŞAMAK 150
3.1. SOSYAL MEDYA 154
3.1.1. Dijital İzler: Sosyal Medyanın Etkisi ve Algoritmaların Gücü 156
3.1.2. Sosyal Medya Paradoksu 158
3.1.3. Sosyal Medya ve Kişisel Verilerin Korunması 161
3.2. MAHREMİYET 163
3.2.1. Kamusal Alan ve Mahremiyet 163
3.2.2. Mahremiyetin Sonu mu? 166
3.2.3. Mahremiyetin Korunması 169
3.3. SAĞLIK 171
3.3.1. Sağlıkta Algoritmik Tahakküm 174
3.3.2. Pandemide Algoritmaların Sağlık Alanına Etkisi 176
3.4. HUKUK 178
3.4.1. Algoritma Tahakkümünün Hukuki Yansımaları 182
3.4.2. Özgürlük ve Güvenlik Dengesi İçin Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik 186
3.5. EĞİTİM 189
3.5.1. Algoritmaların Eğitimdeki Etkileri 191
3.5.2. Eğitimde Özgürlük, Güvenlik ve Algoritmalar 193
3.6. ASKERİ ALAN VE SİBER ALGORİTMLAR 195
3.6.1. Algoritmaların Askeri Alandaki Rolü ve Etik Denge 197
3.6.2. Askeri Alanda Algoritmalar: Özgürlük-Güvenlik İkilemi 199
3.7. SİYASET 202
3.7.1. Yeni Bir Kamusal Alan Mümkün Mü? 204
3.7.2. Algoritmik Seçimler 208
3.7.3. Dijital Vatandaşlık 211
3.8. DİJİTAL KAPİTALİZM/EKONOMİ 215
3.8.1. Sömürülen Yeni Sermaye 217
3.8.2. Dijital Tüketim ve Algoritmalar: Toplumsal Kontrol 221

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME 227
KAYNAKÇA 236

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1. Büyük Veri 125
Şekil 2. Sayı Toplama Algoritması 133
Şekil 3. Problem Çözme Algortirması 133
Şekil 4. Algoritmaların Etkisi 153

GİRİŞ

Dijital teknolojilerin gelişimiyle birlikte, günümüzde en çok tartışılan kavramların başında veriler ve algoritmalar gelmektedir. Algoritmalar, dijitalleşmeye derinlik kazandıran ve verileri analiz edebilen bir yapıya sahiptir. Bu yönüyle insan yaşamını kolaylaştıran birçok işlevi yerine getirirken, aynı zamanda bazı olumsuz özellikleri de bünyesinde barındırmaktadır. Bu özelliklerinden en dikkat çekenlerinin başında bir gözetim ve denetim kurması gelmektedir. Gözetim ve denetim mekanizmalarının kurulması, özgürlük ve güvenliği doğrudan etkilemektedir. Bu çalışma, tam da bu noktaya odaklanmakta; algoritmaların nasıl bir tahakküm aracı hâline geldiğini özgürlük ve güvenlik ekseninde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Teknolojik ilerlemelerle birlikte şekillenen enformasyon toplumunda, bireylerin dijital olarak gözetlendiği ve verilerinin sistemli biçimde toplandığı bir düzen ortaya çıkmıştır. Bu veriler, zamanla toplumsal yapıyı dönüştüren temel araçlardan biri hâline gelmiştir. İnternetin yaygınlaşması ve dijital teknolojilerin yaşamın her alanına nüfuz etmesi sayesinde, bireyler bilgiye daha hızlı ve kolay bir biçimde erişim sağlayabilmektedir. Bu durum, bireylerin sosyal, ekonomik ve politik yaşama katılım düzeylerini artıran olumlu bir zemin yaratmakla birlikte, aynı zamanda önemli riskleri de beraberinde getirmektedir.

Büyük teknoloji şirketleri ve devletlerce yürütülen veri toplama süreçleri, bireylerin çevrimiçi davranışlarının izlenip analiz edilmesine ve yönlendirilmesine olanak tanımaktadır. Kişisel tercihler, alışkanlıklar ve duygular dijital izler yoluyla kaydedilmekte, işlenmekte ve çoğu zaman ticari ya da siyasi amaçlarla kullanılmaktadır. Bireyler bilgiye erişimde kendilerini güçlü hissetseler de, mahremiyetleri zayıflamakta; farkında olmadan büyük veri algoritmalarına uyum sağlamaktadırlar. Dijital çağda özgürlük genişliyor gibi görünse de, birey hem özgürlüğünü hem güvenliğini kaybetmektedir. Bu süreç bireysel, toplumsal ve siyasal düzeyde de etkiler yaratmaktadır. Dijital gözetimin artması, otoriter rejimlerin denetimini güçlendirmektedir. Sosyal medya ve arama motorları içerik önceliklendirmesiyle kamusal söylemi yönlendirmekte, bireyin bilgiye erişimini sınırlamaktadır. Böylece toplumlar kutuplaşmakta; bireyler özgürlük yanılsaması içinde yönlendirilen araçlara dönüşmektedir. Dijital teknolojiler bilgiye erişim ve ifade özgürlüğü gibi faydalar sunsa da, yeni gözetim mekanizmalarını da beraberinde getirmiştir. Bu durum, birey haklarının korunması ve dijital güvenliğin sağlanması adına düzenlemeler ve bilinçlendirme çalışmalarını gerekli kılmaktadır.

Algoritmalar yalnızca çevrimiçi faaliyetleri izlemekle kalmaz, aynı zamanda insan davranışlarını yönlendirir ve düşünce kalıplarını biçimlendirir. Yapay zekâ ve makine öğrenimi, kullanıcı tercihlerine göre özelleştirilmiş deneyimler sunsa da, bireyleri farkında olmadan sınırlı seçeneklere yönlendirerek görünmeyen sınırlar oluşturur. Algoritmalar, toplumun kültürel ve sosyal yapısını tekno-bilimsel araçlarla şekillendiren bir güce dönüşmüştür. Politik aktörler, bu verileri bireylerin hem bedenlerini hem zihinlerini kontrol etmek amacıyla kullanmaktadır. Seçim kampanyalarından toplumsal hareketlere kadar veri analizleri, bireylerin kararlarını öngörmek ve yönlendirmek için kullanılmaktadır. Sosyal medyada yayılan dezenformasyon ve içerik sansürü, kamusal algıyı etkileme gücüne sahiptir. Bu çerçevede, veri sahipliği günümüzün en güçlü egemenlik biçimi hâline gelmiş; bilginin egemenliği, yerini verinin egemenliğine bırakmıştır. Veri çağında bireylerin mahremiyeti, özgürlüğü ve iradesi artan biçimde tehdit altındadır. Gücün yeni kaynağı artık yalnızca askeri veya ekonomik değil, büyük veri ve algoritmaların kontrolüdür. Byung-Chul Han'ın da ifade ettiği gibi, "bu yeni dönemde Big Brother'ın yerini Big Data almıştır" (Han, 2021: 39). Bu, bireylerin yalnızca fiziksel dünyada değil, dijital dünyada da sürekli olarak izlenmesi, yönlendirilmesi ve denetlenmesi anlamına gelmektedir.

Dijital veri ve algoritmaların denetim işlevi, sosyoloji ve medya teorisinde önemli kavramlarla ilişkilendirilebilir. Bentham'ın tasarımı ve Foucault'nun yorumuyla gelişen panopticon, bireylerin sürekli izlendiği, ancak gözetleyenin görünmez olduğu bir kontrol modelidir. Dijital gözetim, bu modelin çağdaş bir uzantısıdır; bireyler, hangi verilerin toplandığını bilmeseler de izlendiklerinin farkında olarak oto-kontrol geliştirirler. Ancak dijital çağda bu yapı genişleyerek daha yaygın ve yoğun gözetim biçimlerine dönüşmüştür. Bireyler çevrimiçi ortamlarda hem kendilerini teşhir etmekte hem başkalarını izlemeye yönlendirilmekte; bu süreç, algoritmalar aracılığıyla toplumsal yapının yeniden inşasında bir araca dönüşmektedir. Deleuze'ün "denetim toplumu" kavramında olduğu gibi, bireyler yalnızca belirli anlarda değil, yaşamlarının her anında dijital mekanizmalarca izlenmekte ve yönlendirilmektedir. Büyük veri, yapay zekâ ve makine öğrenimi; bireylerin tüketimden sosyal ilişkilere, politik tercihlerden gündelik alışkanlıklara kadar birçok verisini işleyerek gelecekteki davranışları öngörmekte ve yönlendirmektedir. Bu bağlamda birey, yalnızca bir vatandaş ya da kullanıcı değil, dijitalleştirilmiş ve analiz edilebilir bir veri nesnesi hâline gelmiştir.

Dijitalleşme süreci, algoritmaların yaygınlaşmasını ve etkilerinin artmasını doğrudan desteklemektedir. Veriye dayalı sistemlerin gelişimi, bu çalışmada öne çıkan temel konular arasında yer almaktadır. Dijital süreçlerin hemen her alanda etkin hâle gelmesi, algoritmaların daha görünür ve etkili bir biçimde öne çıkmasına yol açmaktadır. 2025 yılı itibarıyla dünya genelinde internet kullanım oranları önemli ölçüde artmıştır. En güncel verilere göre, dünya nüfusunun %67,9'u, yani yaklaşık 5,56 milyar kişi internet kullanmaktadır. Toplam internet kullanıcı sayısı: 5,56 milyar. Sosyal medya kullanıcı sayısı: 5,24 milyar. 2025 yılında internet üzerinde günlük olarak gerçekleşen bazı aktiviteler şunlardır: 333 milyar e-posta gönderimi 24 milyar metin mesajı 12 milyon saat Zoom toplantısı 8,5 milyar Google araması 6,3 milyar Facebook paylaşımı (Digital 2025: Global Overview Report, 2025). Bu veriler, internetin günlük yaşamımızdaki merkezi rolünü ve dijitalleşmenin ulaştığı boyutu ve çalışmanın neden önem arz ettiğini göstermektedir. Ayrıca bu veriler, algoritmaların toplumsal yapı üzerindeki yönlendirici etkisinin ne denli belirleyici olabileceğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla dijital teknolojilerin bu şekilde kullanımı, gözetim ve denetim mekanizmalarının kapsamını genişleterek bireyler üzerinde yapısal bir tahakküm oluşturma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir

Çalışmada dijital teknolojilerin hızla gelişmesiyle birlikte yaşamın pek çok alanına yayılan algoritmaların toplumsal etkilerine odaklanmaktadır. Günümüzde algoritmalar yalnızca teknik sistemlerin işleyişini düzenlemekle kalmamakta, aynı zamanda bireylerin günlük yaşantılarını, karar alma süreçlerini ve toplumsal ilişkilerini de derinden etkilemektedir. Algoritmalar, insan hayatını kolaylaştıran ve verimliliği artıran pek çok işlevsel özelliğe sahip olmakla birlikte, bu teknolojilerin kullanımında ortaya çıkan sorunlar da giderek daha görünür hâle gelmektedir. Özellikle büyük veri (big data) analitiğiyle entegre biçimde çalışan algoritmalar, bireylere dair çok sayıda veriyi toplayarak bir gözetim ve denetim mekanizmasının temelini oluşturmaktadır. Bu mekanizma, bireylerin dijital ortamlardaki davranışlarını izleyebilir, öngörebilir ve yönlendirebilir niteliktedir. Böyle bir yapı ise, klasik anlamda özgürlük ve güvenlik kavramlarını yeniden düşünmeyi zorunlu kılmaktadır. Zira bir yandan güvenliğin sağlanması amacıyla veri toplama ve işleme faaliyetleri meşrulaştırılmakta, diğer yandan bireylerin özel hayatına yönelik müdahaleler, özgürlük alanlarını daraltma potansiyeli taşımaktadır. Bu bağlamda çalışmada, algoritmaların oluşturduğu yeni gözetim ve denetim yapısı özgürlük ve güvenlik kavramları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Çalışmanın amacı dijital toplumda insanların nasıl gözetlendiği, verilerinin nasıl toplandığı, baskı ve yönlendirmelere nasıl maruz kaldıkları, özgürlükleri ve güvenlikleri açısından nasıl bir durum olduğu ortaya koymaktır. Ayrıca çalışmanın teorik arka planında literatürde yer alan çalışmalar sosyolojik zeminde irdelenmiştir. Özellikle gözetim toplumu, biyo-politika, psiko-politika ve yeni bir gözetimi ortaya çıkaran süreç ele alınmıştır. Bu gözetim toplumunda özne olan insanın kendisini nasıl konumlandırdığı, özgürlük ve güvenlik kavramları açısından değinilmiştir. Özgürlük ve güvenlik, literatürde birine yaklaşıldığında diğerinden uzaklaşılan bir yelpaze şeklinde değerlendirilmektedir. Özgürlüğün önündeki engeller kalktığında güvenlik problemi, güvenliğin sağlandığı durumlarda ise özgürlük problemi ortaya çıkmaktadır. Bu konu siyaset felsefesi, siyaset bilimi ve siyaset sosyolojisi alanında çok çalışılmış bir konudur. Ancak dijitalleşmiş dünyada bu sorun daha farklı bir çerçevede karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunu bireyselleşme ile birlikte düşündüğümüzde sorun daha da kapsamlı ve karmaşık bir hal almaktadır. Dijital dönemde kendisini internet çağında özgür olarak gören bireyin gerçek anlamda özgür olup olmadığı problemi ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte internet çağında insanın güvende olup olmadığı da bir diğer problemdir. Dolayısıyla çalışmada, özgürlük ve güvenlik bağlamında algoritmaların oluşturduğu yeni gözetim ve denetim yapısı toplumsal çerçevede değerlendirilmiştir.

Bu kapsamda çalışmanın ana problemi *"Özgürlük ve güvenlik ile algoritmik gözetim arasında nasıl bir ilişki vardır?"* şeklindedir. Bunun yanında; alt problemleri de şöyle sıralamak mümkündür:

- Algoritmik gözetim nedir, özgürlük ve güvenliği nasıl etkilemektedir?
- Özgürlük ve güvenlik arasında nasıl bir ilişki vardır?
- İletişim teknolojileri, dijital ağlar toplumu nasıl etkilemektedir?
- Panoptikon ve denetim meselesinde gelinen nokta neresidir?
- Algoritmaların oluşturduğu yeni gözetim ve denetim nasıl işlemektedir?
- Algoritmaların oluşturduğu gözetim hangi alanlarda etkisini göstermektedir?

Çalışmada bu sorulara cevap aranmıştır. Dolayısıyla algoritmaların hâkim olduğu dönemde bireylerin özgürlükleri ve güvenlikleri açısından nasıl bir durum olduğu incelenmiştir. Algoritmaların oluşturduğu yeni denetim anlayışının tarihsel temelleri gözetim toplumlarına kadar götürülebilir. Gözetim toplumu sosyal teoride yer edinmiş

önemli kavramlardan biridir. Bu kavram Foucault ve Bauman gibi düşünürlerin çalışmalarıyla önem kazanmıştır. Özellikle Foucault gözetim toplumunu bilgi-güç-iktidar ilişkisi içerisinde değerlendirmiştir. Onun düşüncesinde Panopticon, disipline etmenin aracıdır. Benzer şekilde Bauman da teknolojinin gelişmesiyle birlikte gözetimin her yere yayıldığını ve kaçınılmaz olduğunu ileri sürmüştür. Bauman bunu akışkan gözetim olarak kavramsallaştırmıştır. Dijitalleşmenin yaygınlaşmasıyla birlikte bireylerin verilerinin toplanması da gözetim aracı olarak görülmektedir. Nitekim Chul Han'ın sıkça değindiği "Big Data" kavramı buna örnek verilebilir (Han, 2021: 39). Özellikle disipline edilme noktasında özne olan bireylerin özgürlükleri ve güvenlikleri açısından farklı tartışmalar ortaya çıkmaktadır. Teknolojik gelişmelerin etkisi ile yeni bir döneme giren günümüz toplumlarında bu tartışmalar daha farklı bir hal almıştır. Bu yeni oluşan durumda algoritmalar otoriter bir yapı oluşturmaktadır. Bu yapı ise kişisel ve toplumsal hayatta büyük verinin işlenmesi ve bu bilgilerin bir otorite olarak kullanılması ile ilgilidir.

Bu çalışmada başvurulan yöntem, yorumlayıcı sosyal bilim yaklaşımına dayanmaktadır. Yorumlayıcı yaklaşım, insanların kendi toplumsal dünyalarını nasıl oluşturduklarına ve devam ettirdiklerine dayanan sistematik bir analiz anlayıştır (Neuman, 2017: 131). Bu bağlamda çalışma, metodolojik olarak eleştirel sosyal bilim perspektifine dayanan nitel bir araştırmadır. Eleştirel sosyal bilim, toplumda kurumsallaşmış güç ilişkilerini görünür kılmayı ve bu ilişkileri toplumsal değişim bağlamında eleştirel biçimde analiz etmeyi amaçlar. Ayrıca, bilimsel araştırma aracılığıyla toplumsal değişime katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Çalışma, bu anlayışa dayanan nitel araştırma şeklinde tasarlanmıştır. Nitel araştırma, bireylerin olaylara ve olgulara dönük öznel bakış açılarını keşfetmeyi hedefleyen araştırma yollarındandır. Nitel araştırmada amaç, incelenen sosyal gerçekliğin içinde var olan gizli bilgiyi açığa çıkarmaktır. Bu anlamda ele aldığı problemi kendi bağlamında, yorumlayıcı bir yaklaşım ile inceler. Olay ve olguları yorumlarken insanların onlara atfettiği anlamlara odaklanır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 39).

Nitel araştırmalar, bu çalışmada amaçlandığı gibi, insan etkileşimi sonucu oluşan toplumsal sistemleri derinlemesine anlamaya yönelik bir araştırma süreci içerir. Bu tür araştırmalarda amaç, araştırma konusunun ayrıntılı biçimde tanımlanması, yorumlanması ve farklı açılardan kavranmasıdır. Dolayısıyla, nitel araştırmalarda elde edilen verilerin istatistiksel özelliklerinden ziyade, içerdiği anlam zenginliği ve derinliğine önem verilir. Bu doğrultuda, çalışma ilgili literatürün sistematik biçimde incelendiği kuramsal bir

araştırma niteliği taşımaktadır. Literatür taraması, veri toplama, verinin problemle ilişkilendirilmesi ve bilginin sınıflandırılmasından oluşur (Şen, 2005: 347). Dergiler, bilimsel kitaplar, raporlar ve resmi belgeler bu kapsamda incelenmiştir (Balcı, 2001: 64). Bu çalışmada bağlamsal, tarihsel, bütünleştirici ve kuramsal değerlendirme türlerinden yararlanılmıştır. Bağlamsal değerlendirme, çalışmayı daha geniş bilgi sistemine yerleştirirken; tarihsel değerlendirme, gözetim, özgürlük ve güvenlik kavramlarının zaman içindeki değişimini ele alır. Kuramsal değerlendirme, bu kavramları kuramlarla ilişkilendirir; bütünleştirici değerlendirme ise konuyla ilgili mevcut bilgi durumunu ve görüş ayrılıklarını ortaya koyar (Neuman, 2017: 164-165). Bu çerçevede algoritma, özgürlük ve güvenlik kavramları kapsamlı biçimde analiz edilmiştir. Araştırmanın bulguları, literatürde yer alan yazılı ve görsel kaynakların sistematik taranmasıyla elde edilmiştir. Bu yöntem, betimleyici çalışmalarda etkili bir veri toplama tekniğidir (Aziz, 2008: 73). Ayrıca nitel araştırmalarda dokümanlar, görüşme ya da gözlem yapılmaksızın bilgi edinmenin önemli araçlarıdır (Neuman, 2017: 22-23)

Bu çalışmada, araştırma problemiyle ilgili yazılı ve görsel kaynakların taranarak yeni bir bütünlük oluşturulması ve elde edilen verilerin betimsel analizle incelenmesi hedeflenmiştir. Betimsel analiz, farklı tekniklerle elde edilen verilerin yorumlanması ve özetlenmesine dayanır. Amaç, bulguları okuyucuya yorumlanmış biçimde sunmaktır. Bu analiz dört aşamada yürütülür: Önce kavramsal çerçeve doğrultusunda veri sınırları belirlenir, sonra veriler okunarak düzenlenir, sınıflandırılır ve son aşamada bulgular açıklanarak ilişkilendirilir (Şimşek ve Yıldırım, 2016: 239-240). Betimleyici analizde, mevcut durum dikkatle tanımlanır (Bal, 2001: 67). Bu bağlamda, algoritmaların toplumsal yaşamdaki artan etkisinin yeni bir tahakküm biçimi oluşturduğu varsayılmış ve bu çalışmada bu tahakküm özgürlük ve güvenlik bağlamında incelenmiştir.

Bu bağlamda, çalışmada dijital algoritmalar ve veri toplama süreçlerinin bireylerin özgürlükleri üzerindeki etkileri detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Dijital gözetim sistemleri, bireylerin mahremiyet haklarını zayıflatırken, aynı zamanda toplumsal düzeni daha otoriter bir denetim modeli çerçevesinde şekillendirmektedir. Dijital teknolojilerin sunduğu kişiselleştirilmiş deneyimler ve kullanıcı dostu hizmetler, görünürde bireylere daha fazla özgürlük ve kolaylık sunarken, aslında onları belirli bir çerçeve içinde yönlendirilen, veri temelli kararlarla şekillendirilen varlıklara dönüştürmektedir. Teknolojinin ve dijital gözetim sistemlerinin bireylerin özel hayatları üzerindeki etkileri, modern toplumun en kritik meselelerinden biri haline gelmiştir. Bireylerin farkında

olmadan veri ekonomisinin bir parçası haline geldiği bu yeni dijital çağda, büyük teknoloji şirketleri, devletler ve küresel güç odakları tarafından sürdürülen gözetim mekanizmaları, hem bireysel özgürlükleri hem de güvenlik süreçlerini derinden etkilemektedir. Gelecekte, dijital teknolojilerin sunduğu fırsatlardan faydalanırken, bireysel hak ve özgürlükleri koruyacak bilinçli politikalar ve etik çerçevelerin oluşturulması, toplumların özgürlükçü ve güvenli bir dijital yapı inşa edebilmesi açısından kritik bir gereklilik haline gelmiştir.

Çalışmanın ilk bölümü, algoritmalar tarafından şekillendirilmiş yeni gözetim biçimlerinin teorik temellerini analiz etmeye odaklanmaktadır. Gözetimin tarihsel gelişimi ve dönüşümü, klasik tanımlarından yola çıkılarak, iktidar olgusuyla olan ilişkisi bağlamında detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Gözetimin, tarih boyunca bireyleri ve toplumu denetim altında tutma aracı olarak nasıl işlev gördüğü ve bu süreçlerin hangi iktidar mekanizmalarıyla iç içe geçtiği, çalışmanın temel odak noktalarından biridir. Geleneksel gözetim yöntemleri, özellikle devlet aygıtlarının ve merkezi otoritelerin bireyleri izlemek ve kontrol altında tutmak için geliştirdiği sistemler çerçevesinde incelenmiştir. Gözetimin yalnızca fiziksel bir mekân içerisinde gerçekleşen bir olgu olmadığı, aksine toplumsal düzenin bir parçası olarak sürekli değişim gösterdiği vurgulanmıştır. Tarihsel süreç içinde gözetim, özellikle Jeremy Bentham'ın geliştirdiği panoptikon modeli ile özdeşleştirilmiş ve bu model, Michel Foucault tarafından iktidarın işleyişini açıklayan önemli bir metafor olarak ele alınmıştır. Panoptikon modeli, bireylerin kendilerini sürekli olarak gözetim altında hissetmelerini sağlayan bir yapıyı temsil eder. Gözetleyenin görünmez olduğu bu sistemde, bireyler herhangi bir anda izlenip izlenmediklerini bilemediklerinden, kendi davranışlarını sürekli olarak denetleme eğiliminde olurlar. Ancak modern teknolojilerin gelişimiyle birlikte, bu klasik gözetim biçimleri büyük bir dönüşüm geçirmiştir.

Dijital çağda gözetim, fiziksel alanların dışına taşarak sanal dünyalara ve dijital platformlara yayılmış, daha karmaşık ve yaygın hale gelmiştir. Artık gözetim yalnızca devletler veya güvenlik aygıtları tarafından değil, büyük teknoloji şirketleri, yapay zekâ sistemleri ve algoritmalar aracılığıyla da gerçekleştirilmekte, bireylerin gündelik hayatlarının her anına nüfuz eden bir sistem olarak varlığını sürdürmektedir. Büyük veri sistemleri sayesinde bireylerin tüketim alışkanlıklarından sosyal ilişkilerine, politik eğilimlerinden kültürel tercihlerine kadar geniş bir yelpazede veri toplanmakta ve bu veriler işlenerek bireylerin gelecekteki davranışlarına yönelik öngörülerde

bulunulmaktadır. Dahası, bu algoritmalar yalnızca pasif gözlemciler olarak kalmayıp, bireylerin seçimlerini etkileyen ve yönlendiren bir kontrol mekanizmasına dönüşmüştür. Bu bağlamda, çalışmanın ilk bölümü, gözetim toplumunun tarihsel kökenlerinden yola çıkarak, günümüzde dijital algoritmalar ve veri yönetimi ile şekillenen yeni gözetim biçimlerinin nasıl ortaya çıktığını ve bireyler üzerindeki etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Metinde klasik gözetim teorileri ile dijital çağın yeni denetim mekanizmaları arasındaki farklar ve benzerlikler ortaya konarak, algoritmik gözetimin toplumsal yapıyı nasıl yeniden şekillendirdiği tartışılmıştır. Dijital çağın getirdiği yeni gözetim mekanizmalarının birey ve toplum üzerindeki etkilerini anlamak ve bu süreçlerin özgürlükler ve güvenlik üzerindeki olası tehditlerini tartışmak adına önemli bir teorik çerçeve sunulması amaçlanmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, özgürlük ve güvenlik kavramlarının tarihsel gelişimine ve bu iki kavram arasındaki dinamik ilişkinin nasıl şekillendiğine odaklanılmıştır. İnsanlık tarihi boyunca özgürlük ve güvenlik, birbirleriyle sürekli etkileşim içinde olan ve zaman zaman çatışan kavramlar olarak ortaya çıkmıştır. Bu bölümde özgürlük kavramı, güvenlik kavramı ve iki kavram arasındaki ilişki ele alınmıştır. 11 Eylül saldırısı, COVID-19 pandemisi ve 7 Ekim sonrası gelişmeler gibi olaylarla birlikte özgürlük ve güvenlik ilişkisi yeniden tartışmaya açılmıştır. Özgürlük; bireylerin kendilerini ifade etme, düşüncelerini serbestçe açıklama ve yaşamlarını herhangi bir kısıtlamaya maruz kalmaksızın sürdürme hakkını ifade ederken, güvenlik ise toplumsal düzenin korunması ile bireylerin fiziksel ve dijital tehditlerden uzak tutulması anlamına gelmektedir. Devletler, tarih boyunca bu iki kavram arasında bir denge kurmaya çalışmış, ancak kimi zaman güvenliği sağlama adına bireysel özgürlükleri kısıtlayan politikalar benimsemiş, kimi zaman da özgürlüğü ön planda tutarak güvenlik açıklarına yol açmıştır.

Modern devletlerin oluşumu ile birlikte güvenlik kavramı, yönetimlerin en temel sorumluluklarından biri haline gelmiştir. Ancak, bu süreçte devletlerin otoriter yöntemlere başvurmadan güvenliği nasıl sağlayabileceği meselesi, her dönemin en tartışmalı konularından biri olmuştur. Özellikle Sanayi Devriminden sonra artan bürokratik yönetim anlayışı ve ulus-devletlerin güçlenmesiyle, güvenliğin sağlanması devletlerin en önemli meşruiyet kaynaklarından biri olmuştur. 20. yüzyılda yaşanan dünya savaşları ve Soğuk Savaş dönemi, devletlerin güvenlik adına bireysel hak ve özgürlükleri nasıl kısıtladığını gösteren önemli örnekler sunmaktadır. Ancak 21. yüzyılda

yaşanan teknolojik gelişmeler ve dijitalleşme süreci, özgürlük ve güvenlik arasındaki geleneksel sınırları daha da belirsiz hale getirmiştir. Özellikle dijitalleşme ve yapay zekâ teknolojilerinin yaygınlaşması, bireysel mahremiyet ile kolektif güvenlik arasındaki dengeyi köklü bir biçimde değiştirmiştir. Kameralar, yüz tanıma sistemleri, büyük veri analiz araçları ve algoritmalar, devletlerin ve özel şirketlerin güvenlik adına daha kapsamlı kontrol mekanizmaları geliştirmesine olanak tanımaktadır. Bu teknolojiler, suç oranlarını düşürmek, kamu düzenini sağlamak ve kriz anlarında hızlı müdahalelerde bulunmak gibi olumlu yönlere sahipken, aynı zamanda bireylerin özel hayatına müdahale edilmesi, kişisel verilerin izinsiz toplanması ve bireylerin dijital kimliklerinin manipüle edilmesi gibi ciddi tehditleri de beraberinde getirmektedir. Bu durumda özgürlük ve güvenlik tartışmları yeniden alevlenmektedir.

Çalışmanın son bölümünde, algoritmaların oluşturduğu gözetim düzeninde özgürlük ve güvenlik kavramlarının nasıl ele alındığı incelenmiştir. Algoritmalar, büyük veri setlerini işleyerek bireylerin davranışlarını öngörme, eğilimlerini analiz etme ve onları belirli eylemlere yönlendirme kapasitesine sahiptir. Günümüzde bu süreç, sadece bireylerin tercihlerini anlamakla kalmayıp, düşünme biçimlerini ve karar alma süreçlerini yönlendiren bir mekanizma olarak da işlev görmektedir. Bu durum, bireylerin özgürlüğü ve mahremiyeti açısından etik sorunlar doğurmakta; modern gözetim mekanizmalarının sınırlarını belirsizleştirmektedir. Algoritmalar, çevrimiçi etkileşimlerden tüketim alışkanlıklarına kadar geniş veri setlerini analiz ederek, bireylerin gelecekteki eylemlerini tahmin etmekte ve şekillendirmektedir. Böylece gözetim, pasif izleme pratiğinden çıkarak aktif bir tahakküm aracına dönüşmektedir. Bu tahakküm biçimi, bireylerin yalnızca ne düşündüklerini değil, nasıl düşündüklerini de etkileyecek şekilde yapılandırılmıştır. Günümüzde bireyler; haber takibinden ürün tercihlerine, içerik etkileşimlerinden politik eğilimlerine kadar birçok alanda algoritmaların yönlendirdiği dijital bir ortamda hareket etmektedir. Örneğin, sosyal medya platformlarındaki öneri sistemleri, kişiselleştirilmiş içerik sunarak bireylerin düşünce kalıplarını biçimlendirmekte; benzer şekilde e-ticaret ve dijital reklamcılık algoritmaları da tüketim alışkanlıklarını yönlendirmektedir. Bu çalışma, dijital çağın yeni tahakküm biçimlerini kavramsal bir çerçevede incelemeyi amaçlamakta; klasik gözetim yaklaşımlarından algoritmik denetim sistemlerine geçiş sürecini analiz ederek, algoritmaların bu dönüşümdeki belirleyici rolünü vurgulamaktadır. Merkezi ve doğrudan denetim biçimlerine dayanan klasik gözetim anlayışının aksine, günümüz algoritmik gözetimi

daha yaygın, görünmez ve çoğu zaman bireylerin rızası dışında işleyen bir model sunmaktadır.

Günümüzde, algoritmalar yalnızca bilgi işlem süreçlerini kolaylaştıran araçlar değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve siyasi karar alma mekanizmalarını doğrudan şekillendiren aktörler haline gelmiştir. Algoritmaların güvenlik sistemlerinde kullanımı, özellikle terörle mücadele, suç analizi ve sınır güvenliği gibi alanlarda devletlerin elini güçlendirse de, bu sistemlerin önyargılardan arındırılmamış veya manipülasyona açık olması, bireylerin özgürlükleri üzerinde olumsuz etkiler yaratabilmektedir. Örneğin, yüz tanıma teknolojilerinin belirli etnik grupları daha yüksek hata payıyla tanıdığı veya sosyal medya algoritmalarının belirli politik görüşleri öne çıkararak düşünce özgürlüğünü dolaylı yoldan kısıtladığı yönündeki eleştiriler, bu teknolojilerin özgürlük-güvenlik dengesi açısından dikkatle değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Özgürlük ve güvenlik arasındaki bu hassas dengeyi koruyabilmek için, teknolojik gelişmelerin birey haklarını ihlal etmeyecek şekilde düzenlenmesi büyük önem taşımaktadır. Şeffaf ve hesap verebilir algoritmaların geliştirilmesi, bu bağlamda kritik bir adım olarak öne çıkmaktadır. Algoritmaların nasıl çalıştığı, hangi verilerle eğitildiği ve hangi etik kurallar çerçevesinde kararlar aldığı gibi konuların, kamuoyuna açık ve denetlenebilir hale getirilmesi gerekmektedir. Aksi halde, bireyler farkında olmadan dijital otoritenin etkisi altında yönlendirilebilir ve özgürlük alanları giderek daralabilir.

Bu noktada, hukuki düzenlemelerin ve kamuoyu farkındalığının artırılması da büyük önem taşımaktadır. Günümüzde Avrupa Birliği'nin Genel Veri Koruma Yönetmeliği (GDPR) gibi yasaları, bireylerin dijital dünyadaki haklarını koruma amacı güderken, birçok ülke henüz bu tür kapsamlı düzenlemelerden yoksundur. Bu nedenle, devletlerin ve teknoloji şirketlerinin etik sorumluluklarını göz önünde bulundurarak, bireysel özgürlükleri ihlal etmeyecek denetim mekanizmaları geliştirmesi gerekmektedir. Aynı şekilde, bireylerin dijital okuryazarlık düzeylerinin artırılması, hangi verilerinin toplandığını, nasıl kullanıldığını ve özgürlüklerini nasıl etkileyebileceğini anlamaları açısından büyük önem taşımaktadır. Özgürlük ve güvenlik arasındaki denge, yalnızca hukuki ve etik ilkelerle değil, aynı zamanda toplumsal bilinç ve kolektif çabayla da korunabilir. Teknolojik yeniliklerin insan haklarını zedelemeyecek bir çerçevede kullanılması, bireylerin mahremiyetini ve özgürlüklerini güvenlik ile birlikte sürdürülebilir bir biçimde korumanın en önemli yollarından biridir. Dijital çağda bireylerin hem özgür hem de güvende olabileceği bir sistemin inşa edilmesi için,

devletlerin, şirketlerin ve bireylerin ortak sorumluluk alması gerekmektedir. Bu çalışma, teknolojik gelişmelerin özgürlük-güvenlik dengesine etkisini ele alarak, birey haklarının korunmasına yönelik olası çözüm yollarını tartışmaktadır. Günümüz dijital dünyasında, veri odaklı tahakküm mekanizmalarının nasıl çalıştığını anlamak, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde bilinçlenmeyi sağlayarak daha adil ve şeffaf bir dijital ekosistemin oluşturulmasına katkıda bulunacaktır.

Teknolojinin hızla ilerlemesi, günümüz toplumunda köklü değişimlere yol açarak dijital teknolojiler, büyük veri, yapay zekâ ve algoritmalar gibi yeniliklerle toplumsal yapıyı yeniden şekillendirmiştir. Bu süreç, özgürlük ve güvenlik arasındaki dengenin yeniden tartışılmasını zorunlu hale getirmiştir. Algoritmik sistemlerin yaşamın birçok alanında yaygınlaşması, bireyler ve toplumlar üzerinde yeni bir denetim biçiminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çalışmanın son kısmında tematik olarak konu değerlendirilmiştir. Sosyal medya, mahremiyet, siyaset, hukuk, eğitim, ekonomi, sağlık ve askeriye gibi kritik alanlarda etkin hale gelen algoritmalar, bireylerin deneyimlerini ve karar alma süreçlerini yönlendirme gücüne sahiptir. Bu bağlamda, algoritmik sistemlerin sunduğu olanaklardan yararlanırken, ortaya çıkabilecek riskleri göz ardı etmemek büyük önem taşımaktadır. Çalışmada algoritmaların tahakküm kurduğu çağda bireylerin nasıl veri nesnelerine dönüştürüldüğü, algoritmaların bireysel ve toplumsal karar süreçlerini nasıl etkilediği incelenmektedir. Çalışma, bireylerin farkında olmadan dâhil olduğu algoritmik sistemlerin işleyişini anlamaya ve bu yapıların toplumsal düzeydeki uzun vadeli sonuçlarını değerlendirmeye yönelik teorik ve eleştirel bir çerçeve sunmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM
GÖZETİM TOPLUM KAVRAMININ TARİHSEL SÜRECİ

1. GÖZETİM TOPLUMU

"Gittiğiniz herhangi bir yerin gizli olduğunu düşünemezsiniz,
Artık gözetim araçları çok ucuz ve görünmez oldu."
Howard Rheingold

Gözetim, insanlık tarihinde önem arz eden kavramlar arasında yer almaktadır. İktidar sistemleri, insanlar ve kurumlar gözetimi, "diğerleri hakkında bilgi sahibi olmak ve onları kontrol etmek" için kullanmaktadır. Bu sebeple insanlık tarihinde değişimler olsa da gözetim devam etmektedir (Akbakın, 2020: 9). Gözetim, çok eski bir kavram olmasına rağmen teknolojik gelişmelerle yeniden önem kazanmıştır. Özellikle iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte insanlar her alanda gözetlenmektedir. Bu durum, gözetim konusundaki tartışmaların artmasını da beraberinde getirmiştir. İnternetin ve dijitalleşmenin ileri bir seviyeye gelmesiyle birlikte yeni gözetim biçimleri ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla eski gözetim tanımları önemini yitirirken, yeni gözetim biçimleri yeni kavramları zorunlu olarak ortaya çıkarmıştır.

Gözetim, başka kişi veya grupların davranışlarını kontrol etmek amacıyla verilerini toplama, biriktirme, analiz etme, işleme, değerlendirme ve kullanma yollarının uygulandığı süreçtir. Aynı zamanda potansiyel olarak fiziksel, ideolojik veya yapısal şiddeti içeren, insanları belirli davranışlara yönelten bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Gözetim olgusu, zarar, yıkım, şiddet, orantısız güç ilişkileri, kontrol, çarpıtma, baskın gelme ve disipline etme gücü anlamlarını içerir (Çakır, 2015: 10). Özellikle iktidar güçleri, toplumsal düzeni sağlamak için belirli kurallara ihtiyaç duyar. Bu düzen düşüncesi de sosyal norm ve kurallara uymayı sağlayan gözetim mekanizmasını ortaya çıkarmıştır (Dolgun, 2005: 9). Lyon, gözetim kavramının Fransızcada "bakarak olmak" anlamına gelen *surveiller* fiilinden türetildiğine dikkat çeker. Farklı bir şekilde ifade edilmesine karşın gözetim; "etkileme, yönetme, koruma, yönlendirme gibi amaçlarla kişisel bilgilere odaklı, sistemli ve düzenli ilgi" olarak tanımlanır (Lyon, 2013: 30-31). Bu ilgi, herkes hakkında her şeyi bilme arzusudur. Bu arzu ise tatmin edildiğinde, herkesin hakkınızda her şeyi bilmesine izin verdiğimiz anlamına gelmektedir (Niedzviecki, 2010: 15). Türk Dil Kurumu'nda gözetim, "çalışma ve uygulama süreci açısından yakından denetleme" olarak tanımlanmaktadır. Öbür tanımında ise, "yaşı küçük bireylerin aileleri tarafından korunması, her türlü eylem ve işlemin yargı denetiminde olması" anlamındadır (TDK, 2023).

Gözetim araçları, işlevselliği ve kurumsal bağlamda toplumsal denetim ilişkileriyle ele alınmalıdır. Bu anlamda gözetim, insanlık tarihine kadar uzanırken gözetim toplumu kavramı, daha çok kapitalist süreçler ve enformasyon teknolojilerine bağlı olarak kavramsallaşmıştır (Dolgun, 2015: 21). Giddens (2008: 24-25), toplumsal gözetimin iki görünümünü vurgulamaktadır. Bunlardan ilki, gözetimin veriye dayanan boyutudur. Bu boyut, bir sosyal kurum veya topluluk tarafından toplanan ve saklanan materyallerden elde edilen bilgi birikimlerinden oluşmaktadır. Ayrıca bireyler hakkındaki bilgiler, sosyal eylemlerini yönlendirmek için kullanılır. Diğer boyutu ise gözetimin denetim özelliğidir. Bu özellik, toplumda bazı bireylerin sosyal eylemlerinin otorite tarafından kontrol edilmesi ve izlenmesi anlamına gelir. Gözetim, özellikle belirlenmiş mekânlar içerisinde yoğunlaşan ve sıkışan sosyal eylemlerin hâkim kesim tarafından izlenebilmesini ve denetlenebilmesini artırmıştır. Bunun önemine dikkat çeken Dolgun (2015: 37), iktidarın gücünü destekleyen bir araç olarak gözetimin iki temel unsuru barındırdığını ileri sürer. Birincisi, devlete tabi olan nüfusun davranışlarını denetlemeye yönelik olarak bilginin düzenlenmesidir. İkincisi, bu davranışın doğrudan denetlenmesidir.

Benzer şekilde, Marx gözetimin şüpheli olma ilişkisiyle örtüştüğünü ve bunun bir ön koşul olduğunu belirtmektedir. Ona göre gözetim, belli bir zaman diliminde yapılmaktadır (Marx, 2003: 384). Bunun yanında, "gözetim, risk altında bulunan toplumun yönetilmesi için bilginin üretilmesini" içermektedir (Lyon, 2006: 21). Günümüzde teknolojik gelişmelerle gözetim farklı boyutlara evrilmektedir. Gözetim, yeni bir kavram olmamasına karşın, gözetim çalışmaları daha çok teknolojik unsurlarla ön plana çıkmasıyla yeni bir olgu algısı yaratmıştır (Dolgun, 2005: 4). Ancak gözetim olgusu, Giddens'ın ifade ettiği gibi verilerin kayıt altına alınması amacıyla ortaya çıkan yazının kullanılmaya başlandığı döneme kadar götürülebilir. O, yazıyı iktidarın hem ürünler hem de bireyler üzerindeki denetim kapsamını genişletmek için kullanılabilecek bir sistem olarak görür (Giddens, 2008: 66; Solmaz, 2023: 169).

İlkel dönemde yaşayan insanların yerleşik hayata geçmesi ve üretime dayalı bir toplum yapısının oluşmasıyla mülkiyete sahip olan ile olmayan sınıflar ortaya çıkmıştır. Mülkiyeti olmayan insanların köleleştirilmesiyle bu durum daha da netleşmiştir. Köle sahibi olanların kölelerini izlemesi ve denetlemesi ile birlikte gözetimin ortaya çıktığı düşünülmektedir. Nasıl çalıştıklarını kontrol etmek ve herhangi bir kaçma durumunu engellemek gibi nedenlerle bu gözetim bir ihtiyaç olarak yapılmıştır (Çakır, 2015: 184-

185; Solmaz, 2023: 169). Denetim ve kontrol anlamında gözetim, toplumlarda, imparatorluklarda ve dinlerde bir baskı aracı olarak kullanılmıştır (Dolgun, 2015: 21). Gözetim sadece mülkiyet anlamında değil, dini anlamda da önem arz etmektedir. Çünkü birçok dinin kutsal kitabında Tanrı'nın gözetlediği herkesi gördüğü ifade edilmektedir. Hristiyanlıkta, örneğin, gözetimle ilgili birçok hikâye anlatılmaktadır. Yine İslam'da da görme ile ilgili birçok ayet bulunmaktadır. Birkaç örnek vermek gerekirse; Ahzab (52): "Allah her şeyi gözetler", Nisa (1): "Allah sizin gözetleyicinizdir" veya Ali İmran (163): "Allah yapılanları görendir" (Çakır, 2015: 194).

Toplumlar için de eski çağlardan gelen süreç içinde yaşadığı gelişmeler sosyolojik anlamda önem arz eder. Bu gelişmeler, gözetim ve denetim anlamında da yaşanmıştır (Dolgun, 2015: 46). Gözetim olgusu, ortaçağ döneminde Avrupa'da eğitim alanında kullanıldığı bilinmektedir. Özellikle mesleki okullarda işçi ve çırak yetiştirmek ve sıkı çalışma koşulları altında üretimi gerçekleştirmek için kullanılmıştır. Bununla birlikte, cezaevlerinde mahkûmların kurallara riayet etmelerini koşullandırmak veya cezalandırıcı sistemler aracılığıyla disipline etmek için gözetime başvurulmuştur (Lyon, 2006: 81). Öte yandan, tarihsel süreçte burjuvazi, işçi sınıfını denetlemek için gözetimi yoğun olarak kullanmıştır. İş sürecini denetim adı altında muhalif görüşlere karşı iktidar ve iş birliği içerisinde olan gardiyan işçiler, iktidarın buradaki gözü konumundadır. Teknolojinin gelişmesiyle beraber elektronik gözetim, işçi sınıfının tüm çalışma sürecini denetleyen yapıyı ortaya çıkarmıştır (Çoban, 2019: 115).

19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın ilk zamanlarında tüm işçileri fabrikalarda bir araya getirerek tek çatı altında toplamak, gözetimi kolaylaştırmıştır (Lyon, 2006: 81). 21. yüzyıldaki teknoloji toplumunda ise gözetim, bedenler üzerinden farklı sonuçlara neden olmaktadır. Teknoloji toplumu, "adına ister eğlence, ister gösteri, ister dikkat çekme denilsin, bedenleri ve ruhları" etkilenen insanlardan oluşmaktadır (Niedzviecki, 2010: 27-28). Göz referansına dayanan modern dünya, görme isteğinin dışında öncelikli olarak gözetleme ve denetlemenin hüküm sürdüğü bir evrene dikkat çekmektedir. Gözetleme anlamında gözetim, gizlilik ve güvenlik kavramlarını yanına alarak bireyi kontrol etmenin alanı haline geldiği ifade edilmektedir. Foucault, modern dünyada gözetim kavramına yeni bir yorum katmış olmasına rağmen, Bentham'ın Panopticon'u ilk çıkış noktasıdır (Can ve Ulutaş, 2021: 31).

Gözetim olgusu, tarihsel olarak insanlık tarihinde önemli bir yere sahiptir. İlkel toplumlardan modern topluma ve günümüz dijital dünyasında varlığını devam

ettirmektedir. Geleneksel anlamda gözetim, modern dönemle beraber çok farklı bir boyuta doğru evrilmiştir. Şimdilerde ise çok daha farklı biçimleri üzerinde tartışmalar yürütülmektedir. Dolayısıyla, gözetim kavramının ne olduğunu, topluma nasıl yansıdığını ve günümüzde nasıl anlaşıldığını bakmakta yarar var. Bu çaba içerisinde, ilk olarak gözetim toplumuna dair bilinen özellikler ve sistemler üzerinden hareket edilebilir. Bu bağlamda, gözetim toplumunun bilinen özelliklerinin Jeremy Bentham'ın Panoptikon tasarımında ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Bu nedenle, Bentham'ın gözetim tasarımı ile başlamak önemlidir.

1.1. PANOPTİKON:JEREMY BENTHAM

Panoptikon kavramı, Yunan mitolojisinde her şeyi gören ama hiçbir zaman görülmeyen Argus Panoptes karakterine dayanmaktadır. Burada üç mit bulunur. Bunlardan ilki, karakterin sadece bir göze sahip olması ama her yerde de bulunmasıdır. İkincisi, karakterin dört yöne bakan bir göze sahip olmasıdır. Üçüncüsü, karakterin her tarafı gözlerle kaplı bir bedene sahip olmasıdır. Her şeyi gören bu karakter, Arkada'yı öfkeli bir boğanın acı veren saldırılarından kurtaran, sıra dışı güçlerle donatılmış bir dev olarak betimlenmektedir (Pimenta, 2010: 267-268). Panoptikondaki "Pan" Yunanca "tümü" veya "tamamı" ve "opticon" yani "görsel" ile ilgili olan kelimelerin birleşimiyle ortaya çıkmaktadır (Mathiesen, 1997: 217-219). Gözetim altında tutulacak her tür insanın bulunduğu her türlü kuruma uygulanabilen bir yapı ilkesi tasarısıdır (Çakır, 2015: 248). Panoptikon, merkezi gözlem kulesi olan mimari bir yapı şeklinde dizayn edilmiştir. Bu kule, daire şeklinde düzenlenmiş seçeneklerle hapishane gardiyanına binayı izleme kapasitesi sağlamıştır (Mattelart, 2012: 13).

Panoptikon, Jeremy Bentham ile anılsa da, aslında kardeşi Samuel Bentham'a aittir (Peaase-Watkin, 2019: 77). Bentham, panoptikonu tasarlarken Samuel Bentham'ın askeri okul için hazırladığı mimari yapıdan hareket etmiştir. Bentham, kardeşinin Paris'teki Kraliyet Askeri Okulu'nu gezerken etkilendiğini ve gözetim evi tasarımının bu yapıya dayandığını ifade etmektedir (Bentham, 2019: 68). Samuel Bentham, 1780'de çalışma için gittiğinde Rusya'da birçok Rus köylüsünün çalıştığı Potemkin Malikânesi'nin bütün sorumluluğunu 1784 yılında yardımcılarıyla beraber üzerine almıştır. Bu malikânede çalışanları denetim altına almak için panoptikon tasarımını bu dönemde geliştirmiştir. 1786 yılında kardeşinin yanına giden Bentham, bu tasarımdan oldukça etkilenmiştir. Bentham, bu gözetim evinin okul, hastane, fabrika veya hapishane gibi birkaç amaca hizmet edebilecek şekilde tasarlamayı düşünmüştür (Mattelart, 2012:

14; Peaase-Watkin, 2019: 77-78). Bentham'dan önce ceza sistemi, İngiliz faydacı düşünce okuluna dayanmakta ve Protestan Hristiyan düşüncesi içinde yer almaktaydı. Bentham, kendisinden önce var olan bu düşünce yapısının ivedi bir ceza reformuna ihtiyaç duyduğunu ileri sürer. Çünkü hapishane deneyiminin temelinde yalnızca cezalandırıcı adaletin değil, aynı zamanda ahlak reformunun olması gerektiğini varsayar. (Lyon, 2013: 89; Acemoğlu ve Johnson, 2023: 12). Bununla birlikte, Bentham'ın ifadesiyle Panoptikon, "gözetim altında tutulacak her tür insanın bulunduğu her türlü kuruma ve özellikle de cezaevlerine, hapishanelere, ticarethanelere, akıl hastanelerine ve okullara uygulanabilen yeni bir yapı ilkesi tasarımı"dır (Bentham, 2019: 9).

Panoptikon, mahkûmları sadece kapatılışlarının hizmet etmesi gereken amaçla, yani bekleneceği üzere onları oraya koyanların niyetiyle tanımlamaktadır. Bu mahkûmlar, güvenli gözetimi bir yere kapatma, yalnızlık, zorla çalıştırma ve bilgilendirmenin nesneleri olarak görülmektedir (Bauman, 2015: 20). Bu yönüyle Panoptikon, ıslah edilmeyenlerin cezalandırılması, delilerin denetim altında tutulması, ahlaksızların ıslah edilmesi, şüphelilerin hapsedilmesi, tembellerin çalıştırılması, acizlerin bırakılması, hastaların tedavi edilmesi, gönüllülerin yönlendirilmesi veya eğitimde yeni nesillerin yetiştirilmesine yönelik amaçlar için uygulanabilecek bir tasarım olarak değerlendirilmektedir (Bentham, 2019: 12). Ayrıca Panoptikon, mahkûmları birleştiren gözetlenen mahkûmun eksik ya da güvenilmez iradesi yerine denetçinin iradesini yükseltme niyetidir. Denetçi (gardiyan, ustabaşı, doktor, öğretmen) iradesi, mahkûmun davranışlarını tanımak, yönlendirmek ve denetlemektir. Mahkûmun ne hissettiğinin bir önemi yoktur. Düşünceleriyle değil, ne yaptıklarıyla ilgilenirler (Bauman, 2015: 21-22).

Bentham'ın yaptığı tasarımın en ayırt edici özelliği gözetleyicinin merkezi konumudur. Bu konum, dairesel bina biçiminin birçok amaç için kullanışlı olan tasarımıdır. Böylece merkezi konumdaki gözetleyici, bulunduğu yeri değiştirmeden bütün mahkûmları gözetleyebilmektedir. Bu durum, bir anlamda avantaj sağlamaktadır (Bentham, 2019: 23). Bu avantajlardan ilki, gözetleyici sayısının belirgin şekilde azalmasıdır. Tasarım, fazla gözetleyene ihtiyaç duymadan etkin gözetim sağlar. Diğer bir avantajı, iç denetimin kolaylığıdır; yardımcı personel, başgardiyan tarafından kolayca denetlenebilir. Ayrıca panoptikon, dış denetimi de kolaylaştırır. Müfettişler, hücrelere girdiklerinde diğer hücreler hızlıca düzenlenebilir ve tüm hücreler anında gözlemlenebilir. Panoptikonun önemli bir özelliği de gözetim altındaki kişilerin kaçma

olasılıklarını neredeyse imkânsız hale getirmesidir. Bentham'a (2019: 25-28) göre, gözetim altında olduğunu düşünen mahkûm, kaçmayı hayal bile edemeyecektir.

Bentham'a göre, bu tasarım yalnızca hapishanelerle sınırlı kalmayıp, fabrikalar, akıl hastaneleri ve hastaneler gibi diğer kurumlara da uygulanabilir. İşçilerin denetimi, hasta bireylerin tedavi süreci ve sağlık gelişiminin izlenmesi, gözetimle daha etkili hale getirilebilir. Ayrıca, Bentham okullarda da sınırlı gözetim faaliyetlerinin olduğunu savunur. Okullarda gözetimin amacı, öğrencilerin ders dışı faaliyetlerini merkezi ve gözden uzak bir gözetleyici tarafından engellemektir (Bentham, 2019: 62-67). Bentham felsefesinin somut bir göstergesi olarak kabul edilen panoptikon tasarımının inşa edilmiş halini kendisi görmemiştir. Londra ve Paris'te yapmış olduğu girişimler sonuçsuz kalmıştır (Pease-Watkin, 2019: 77-80; Werret, 2019: 89).

Toplumsal düşünce anlamında ikna edici güçleriyle birlikte Panoptikona denk düşen az sayıda alegorik imge bulunmaktadır. Bentham'ın ortaya koyduğu ve başarısız olduğu bu proje modern dönüşümlerle, denetleyici güçlerin modern düzlemde yeniden kullanılmasına ve dağıtılmasına dönük bir metafor olarak kullanılması Foucault tarafından başarılı bir şekilde değerlendirilmiştir (Bauman, 2021: 63). Öncelikle gözetim, modern toplum ile birlikte kurumsallaşma sürecine girmesiyle sosyal teori içerisinde Marx, Weber ve Taylor gibi ilk dönem sosyologları başta olmak üzere birçok teorisyen tarafından farklı şekillerde ele alınmıştır. Sosyal teoride Bentham'ın görüşlerinden yola çıkan Foucault ile birlikte önem kazanmaya başladığını söylemek mümkündür (Dolgun, 2015: 25). Bu nedenle Foucault'nun gözetim ile ilgili düşüncelerine odaklanmak gerekir.

1.2. FOUCAULT: BİR İKTİDAR BİÇİMİ OLARAK GÖZETİM

Gözetim toplumu üzerine yapılan çalışmaların en önemli düşünürü kuşkusuz Foucault'dur. Bir toplumun olduğu yerde, kişiler arasında iletişim kaçınılmaz olmuştur. Bu ilişki her zaman bir iktidar barındırmaktadır. İktidar, genel olarak tarihsel süreçte toplum üzerinde monarşik bir yapı şeklinde var olmuş ve uygulanmıştır. Modern sürecin gelişmesiyle beraber iktidar, topluma değil, bireylere yönelik olarak görülmektedir. Foucault, tam da bu tür bir iktidar tipinden bahseder. Olumlu ve olumsuz anlamda üreten bir güç ve güç ilişkileri olarak iktidarı ele almaktadır. Foucault'nun teorisinin temeline bakıldığında; panoptikon, bilgi, özne, cinsellik, suç ve iktidar üzerine yaptığı çalışmalara dayandığı söylenebilir. Özellikle gözetim üzerine yaptığı çalışmalarda anatomo-politika,

biyo-politika ve biyo-iktidar gibi kavramlarla teorisini daha da güçlendirmiştir. Bu başlık altında onun kavramlarına değinilecektir.

1.2.1. Bilgi ve İktidar

Bilgi ve iktidar kavramı, Foucault düşüncesinin önemli olguları arasında yer almaktadır. Foucault, krallar ve generallerle ilgili anekdotlarda iktidar mekanizmalarına odaklanmak yerine, iktidarı elinde tutan kişilerin incelendiğini ve bu nedenle bilgi ile iktidar arasındaki ilişkinin göz ardı edildiğini düşünür (Urhan, 2013: 235). Ona göre, bilginin sadece iktidar ilişkilerinin askıya alındığı yerde olması gerekir. Bu nedenle Foucault, bilginin ancak iktidarın emir, talep ve çıkarlarıyla gelişebileceği düşüncesinden vazgeçmek gerektiğini ileri sürer. Aynı şekilde, iktidar bilgi üretmektedir. Bu anlamda Foucault, iktidar ve bilginin birbirlerini doğrudan içerdiklerini ifade etmektedir. Ona göre, "bilgi alanı olmadan iktidar ilişkisi olmayacağı gibi, iktidar ilişkilerini varsaymayan bilgi ve bilgi alanı" da olmayacaktır (Foucault, 2019a: 65). Bu noktaya dikkat çeken Çelebi'ye göre, "Foucault bilgiyi, hem iktidarla ayakta duran söylemlere gereksinim duymasından dolayı, hem de bilginin kullanımının stratejik olması nedeniyle iktidar olgusu olarak ele almaktadır" (Çelebi, 2013: 514). Öte yandan Foucault, bilgi ve iktidar ile ilgili odaklandığı sorunun hakikat ile iktidarın ara yüzeyi olduğunu söyler. Ona göre, Batı gibi bir toplumun her an ürettiği hakikat etkileri vardır. Bu hakikat üretimleri iktidardan ve iktidar mekanizmalarından ayrı değildir. Çünkü hem iktidar bu mekanizmaları, bu hakikat üretimlerini mümkün kılar, hem de bu hakikat üretimlerini kendinde bize bağlayan, birleştiren iktidar etkileri vardır (Foucault, 2019: 176-177). Bu anlamda, bilgi ve iktidarın birbiriyle bağlantılı olduğu söylenebilir.

İktidar mekanizması aynı anda hem bilgi edinen ve bilgi biriktiren hem de denetleyen bir yapıdadır. Gözetim olgusunun Foucault'nun çalışmalarında merkezi bir noktada bulunmasının temel nedeni budur. Cezalar hapishanelerde bulunmakla birlikte, sadece bu kurumlarla sınırlı değildir. Bu kurumların tamamı sosyal ortamlarda çalışanlar ve yaşayanlar hakkında bilgi edinir. Bu bilgi ise denetim ve yönetim aracı olmaktadır. Böylece elde edilen bilgileri gerekli dosyalarda düzenleyen pratikler, gruplara müdahale etmeyi ve onları yönlendirmeyi açık hale getirmektedir (Lyon, 2013: 125). Foucault, bilgi ve bilme arasında fark olduğunu söyler. Bilgi, derin bir arkeolojik çözümleme ile elde edilir. Bilme ise uygulamalı olarak elde edilir. Bu nedenle bilme, soy kütüksel çözümleme yoluyla elde edilmektedir. Foucault, iktidarla ilgili çözümlemesiyle bağlantılı olan

söylemin onun düşüncesinde bilmeye dayandığını vurgulamaktadır (Urhan, 2007: 101-102).

Foucault'nun düşüncesinde "iktidar, bilgiye ve bilgi de iktidara sürekli olarak eklemlenmektedir." İktidar, keşif yaparken bilginin biçimine odaklanmakla birlikte, bilgi nesnelerini yaratmakta, enformasyon biriktirmekte ve kullanmaktadır. Bilgi ve iktidar bütünleşmiştir. Bu nedenle, bilginin iktidara bağlı olmayacağı bir an bile düşünülemez. Foucault'un kendi ifadesiyle "bilimsel araştırmayı tekelci kapitalizmin ihtiyaçlarından bağımsızlaştıralım! Bu belki mükemmel bir slogandır; ama asla slogandan öte bir şey" değildir (Foucault, 2019: 39-40). İktidar, sansür uygulamakla ve yasaklamakla kendini sınırlıyorsa eğer, onu sevmek nasıl mümkün olabilir? Ama iktidarı güçlü kılan şey, temel işleyişinin olumsuz düzlemde olmamasıdır. İktidarın olumlu etkileri vardır; bilgi üretir, zevk yaratır. İktidar bir anlamda sevimlidir. Eğer yalnızca baskıcı olsaydı, yasağın içselleştirilmesini ya da öznenin mazoşizmini kabul etmemiz gerekirdi. Bu noktada özne, iktidara dâhil olur (Foucault, 2019: 77).

Bununla birlikte, Foucault düşüncesinde bilgi ile bağlantılı olmayan hiçbir güç ilişkisi olmadığı gibi, güç ilişkileri oluşturmayan hiçbir bilgi de yoktur. Foucault'ya göre bu ilişki biçimini modern devletin doğasında görmek mümkündür. Nitekim devletler, toplumsal grupları tanımlamak, sayılarını planlamak ve kontrol etmek için yeni bilgi türleri ve söylem biçimleri geliştirmeye çalışmaktadırlar. Bu bağlamda, bilgiyi elinde bulunduranlar, söylemlerin gündemini kontrol altına alarak fiziksel ve hukuksal bir gücü elde etmekle birlikte ideolojik gücü de edinmiş olurlar (Slattery, 2017: 477). Foucault, bir toplum içerisinde işlemekte olan ve bu toplumda bir sınıf, zümre ya da kastın hegemonyasını sağlayan iktidarlar bütününün tamamen devlet sistemi içerisinde bulunduğunu düşünmediğini ifade etmektedir. Devlet; adli, askeri ve diğer kurumlarıyla tüm iktidar ağlarının garantisini ve temel çatısını temsil etmektedir. Bu bağlamda, devlet önemli bir yer işgal etse de üstün bir yer değildir (Foucault, 2019: 72-73). Tüm iktidar ilişkilerinin bir şekilde devlete gönderme yaptığını düşünen Foucault, bu iktidar ilişkilerinin devletten türemesinden ziyade iktidar ilişkilerinin gün geçtikçe devletleşmesinden kaynaklandığını ileri sürer. Her ne kadar devletin kurduğu denetim pedagojik, hukuksal, ekonomik ya da aile sistemlerinde her zaman aynı biçimde görülmese de, iktidar ilişkilerinin devlet kurumları biçiminde ya da devlet kurumlarının kanatları altında giderek yönetimselleştirildiğini, merkezîleştirildiğini ve rasyonelleştirildiğini söyler (Foucault, 2021: 79).

Foucault'ya göre iktidar derken iktidardan, ilk uygulandıkları alana içkin olan ve kendi örgütlenmelerini kuran güç ilişkileri çokluğunu anlamak gerekir. Mücadeleler ve karşı karşıya gelmeler yoluyla bu ilişkileri dönüştüren, güçlendiren, tersine çeviren hareketi anlamak gerekir. Bu güç ilişkilerinin, bir zincir ya da sistem ya da tersine onları birbirlerinden ayıran farklılıklar ve karşıtlıklar oluşturacak biçimde birbirlerinde buldukları dayanakları anlamak gerekir. Son olarak genel çizgisi ya da kurumsal saydamlaşması devlet aygıtlarında, yasanın formüle edilmesinde ve toplumsal hegemonyada gelişen stratejileri anlamak gerektiğini söyler (Foucault, 2020: 69). Foucault, iktidarın geleneksel dönemlerde olduğu gibi yukarıdan aşağıya değil, artık aşağıdan yukarıya doğru yönelim sergileyen bir yapıda olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte, kendi teknikleri ve stratejileri yoluyla sonsuz ölçüde küçük mekanizmalardan hareketle, iktidarın nasıl küresel mekanizmalara ve tahakküm biçimine dönüştüğünü vurgulamaktadır. İktidar, gözlem, kaydetme, araştırma ve soruşturma teknikleri ile bunu gerçekleştirmektedir (Dolgun, 2015: 111).

1.2.2. Özne ve İktidar

Özne kavramı, Foucault'tan önce de felsefi tartışmalarda önemli bir yer tutmuştur. Mantık alanında özne, yüklemin doğrulandığı ya da inkâr edildiği varlık olarak tanımlanır (Cevizci, 1999: 668). İlkçağ'da doğayı anlama çabası zamanla insana yönelmiş; sofistlerle birlikte özne ön plana çıkmıştır. Sokrates, özne-nesne ayrımını ahlaki bir zemine oturtmuş (Arslan, 2006: 97), Platon ise özneyi eksik bir varlık olarak değerlendirmiştir (Cevizci, 2001: 77). Aristoteles ise insanı akıl sahibi üstün bir varlık olarak tanımlayarak özneyi güçlendirmiştir (Cevizci, 1999: 672; Arslan, 2006: 313). Ortaçağ'da özne, Tanrı merkezli bir anlayışla metafizik bir yapıya bürünmüştür (Çotuksöken, 2002: 58; Gökberk, 2010: 136). Rönesans'la birlikte Bacon ve Descartes'in çalışmalarıyla insan ve dünya yeniden düşünülmeye başlanmıştır (Koyuncu, 2013: 7-9; Keha, 2016: 12-122). Descartes, özneyi düşünen bilinç olarak merkeze almış ve bilgi sürecinin temeline yerleştirmiştir (Mutman, 1997: 5; Sarup, 2004: 9). Bu çizgi Kant ile sürmüş; Kant'a göre özne, bilgiyi akıl yoluyla inşa eden ve özgürce düşünen bir varlıktır (Kant, 2002: 48; Cevizci, 1999: 769-770; Tüzer, 2015: 81-82). Hegel ise özneyi mutlak akla (Geist) bağlamış, gelişimini diyalektik süreçle açıklamıştır (Hegel, 2005: 86-87; Gökberk, 2010: 388). Marx ise özneyi, üretim ve sınıf bilinci bağlamında açıklamıştır (Çelik, 2007: 5). Nietzsche, modern özne anlayışını aşmayı amaçlayarak insanüstü bir özne arayışına girmiştir (Nietzsche, 2010: 550). Heidegger ise modern özne anlayışını

eleştirerek, varoluşun anlaşılmasında pasif değil aktif katılımı savunmuştur (Heidegger, 2008: 425; Önal, 2014: 1). Ona göre "varlık nedir?" sorusu, varoluş (dasein) ile yanıtlanmalıdır (Heidegger, 2008: 112-113). Postmodern düşünce, modernliğin özne anlayışını yapıbozuma uğratarak hakikat ve özne kavramlarını sorgulamıştır (Koyuncu, 2013: 8). Sarup (2004: 10), Foucault gibi post-yapısalcıların özne kavramının merkeziliğini reddettiğini belirtir.

Özne ve iktidar kavramları, Foucault düşüncesinin DNA'sını oluşturmaktadır. Bu kavramlar birebir aynı olmasalar da belirli bir ilişki içerisindedir (Özmakas, 2021: 91). İktidar ve bilgi-iktidar kavramları arasındaki ilişkinin anlaşılabilmesi için Foucault, özne kavramının önemine dikkat çeker. Ona göre özne, "tarihsel güçlerin ürünüdür ve farklı koşullar farklı türde özneler" üretir. Yine Foucault'ya göre özneler, "iktidar tarafından şekillenen toplumsal ilişkiler içerisinde" oluşturulur (Çelebi, 2013: 513). Foucault, kendi düşüncesinde 'özne' teriminin iki anlamına dikkat çeker. Bu anlamlardan birincisi, denetim ve bağımlılık yoluyla başkasına tabi olan öznedir. İkincisi, vicdan veya özbilgi yoluyla kendi kimliğine bağlanan öznedir. Her iki özne tipinin boyun eğdiren ve tabi kılan bir iktidar biçimini telkin ettiğini vurgular (Foucault, 2021: 63).

Foucault, özneyi, geleneksel yapıdan modern yapıya geçen toplumsal yapı içindeki insan olarak görür. Ona göre insan, bedeni ve kimliği ile tahakkümü elinde tutan iktidarın inşa ettiği bir varlıktır. İktidarın inşa alanı ise söylemleriyle belirlediği ve gözlenebilir kıldığı kurumlardır. Bu noktada Foucault'nun öznesi toplumdan bağımsız değildir. Çünkü özne, yapılar ve söylemler üzerine kuruludur ve dolayısıyla bunların taşıyıcısı ve hedefidir. Tarih boyunca üretim tarzlarının öznesi olarak modern çağın bireyi, dilbilim ve göstergebilim ilişkisinde anlam kazandıran özne olarak Foucault'nun karşısındadır. Bunlar, konunun oluşum sürecini anlatmak için yeterli değildir. Özne, kendisini şekillendiren iktidar ilişkilerinin nesnesidir (Çelebi, 2013: 517).

İnsan özne, bir taraftan üretim ve anlamlandırma ilişkilerine girerken, diğer taraftan çok karmaşık nitelikte olan iktidar ilişkilerine aynı derecede girmektedir. Foucault, bu anlamda aralarında diyalektik bir ilişki olduğu düşüncesindedir. Çünkü öznenin nesneleştirilmesini incelerken bir iktidar tanımından faydalanmak isteniyorsa, bu tanımın boyutlarını geliştirmesi gerekir (Foucault, 2021: 58). Foucault, iktidar ilişkilerini farklı alanlardaki kullanımları ile örneklendirir. O, teknik hapishanenin kullanımının iletişim oyunları ve iktidar ilişkilerinin çeşitli formüllerle uyarlanarak disiplini oluşturduğunu vurgulamaktadır. Oluşturulan disiplin kendini manastırlarda,

hapishanelerde, atölyelerde ve hastanelerde göstermektedir. Dolayısıyla iktidar ilişkileri bazen itaatte, bazen erekli etkinliklerde, bazen de iletişim ilişkilerinde görülmektedir (Foucault, 2021: 70-71).

İktidar mekanizması, bireysel veya kolektif taraflar arasında olmayan bir eylem kipidir. Bu eylem kipinin iki anlamsal yönü vardır. Bunlardan ilki, "küresel olarak yoğunlaşmış ya da dağılmış biçimde var olacak bir iktidar" olmadığıdır. Sadece birilerinin diğerlerine uyguladığı bir iktidar vardır. Bir diğer anlamı ise "iktidarın rıza göstermeyle" ilgili olmadığıdır. "İktidar, kendi başına özgürlükten vazgeçilmesi, hakların devredilmesi, herkesin sahip olduğu iktidarı birkaç kişiye emanet etmesi değildir." İktidar ilişkileri, önceden var olan ve sürekli olarak yenilenen bir rızanın ürünü olsa da; doğası gereği bir uzlaşının dışa vurumu değildir. İktidar ilişkisini tanımlayan şey, başkalarının eylemleri üzerinde eylemde bulunan eylem kipidir (Foucault, 2021: 72-73). Bu yüzden Foucault, iktidarın uygulanmasını başkalarının eylemleri üzerinde bulunmak olarak tanımladığında, bu eylemler başkaları tarafından yönetilmesiyle karakterize edildiğinde özgürlüğün de bu uygulamaya dâhil edildiğini söyler. Ona göre iktidar, "sadece özgür özneler üzerinde ve onlar özgür oldukları sürece uygulanır." Bu açıdan bakıldığında, kölelik insan zincirlendiğinde değil, hareket edebileceği ve kaçabileceği zaman bir iktidar ilişkisinden bahsedilebilir. Çünkü boyun eğme ve özgürlük inadı, iktidarı kışkırtmakta ve onu devamlı kılmaktadır (Foucault, 2021: 74-75).

Foucault, Batı'daki teknolojik dönüşümle birlikte iktidarın iki ana mekanizmasını inceler: Disiplin teknolojisi ve biyo-siyaset. Disiplin, bireyleri mikro düzeyde denetleyip, bedenlerini ve davranışlarını yönlendirerek onları en verimli hale getirmeye çalışır. Bu, askeriyede, eğitimde ve iş yerlerinde görülür. Biyo-siyaset ise nüfusun yönetilmesiyle ilgilidir; bireylerin biyolojik süreçleri üzerinden toplumun genel sağlığı, doğum ve ölüm oranları gibi faktörler iktidar tarafından şekillendirilir (Foucault, 2021: 145-148). Bahsedilen keşiflerle yeni bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda özne ve iktidar arasındaki ilişki anatomi-politika ve biyo-politika üzerinden de daha iyi anlaşılacaktır. Özellikle iktidar mekanizmalarında görünürlük, bu kavramlar üzerinden kendisini daha iyi göstermektedir.

1.2.3. Anatomo-Politika ve Biyo-Politika

Klasik çağdan bu yana batıdaki iktidar mekanizmaları derin bir dönüşüme tanık olmaktadır. Ölüm üzerindeki hak, iktidarın en önemli biçimi olmaktan çıkarak boyun

eğilen güçleri kışkırtma, güçlendirme, denetleme, gözetleme, çoğaltma ve düzenleme işlevine sahip bir iktidara dönüşmektedir (Foucault, 2020: 97). Bu dönüşüm, Foucault'nun çalışmalarında önemli bir yere sahiptir. Özmakas, Foucault'nun sosyolojik teorisinin birçok yorumcuya göre *"Cinselliğin Tarihi"* adlı kitabıyla başladığını ileri sürmektedir (Özmakas, 2021: 118; Lemke, 2017: 59; Koyuncu, 2018: 21). Bu çalışmasında üzerinde odaklandığı kavramlar ise Anatomo-Politika, Biyo-Politika ve Cinsellik'tir.

İktidar, yaşam süresince etkisini sürdürür. Eski öldürme gücünün yerine bedenlerin yönetimi ve işletilmesi geçmiştir. Bedeni eğitmek, güçlerini artırmak ve itaatkârlığını geliştirmek, iktidarın anatomi-politika yöntemiyle sağlanmıştır. 17. yüzyıldan itibaren disiplinli kurumlar ve biyolojik süreçlere dair gözlemler (doğurganlık, sağlık, göç) ön plana çıkmıştır. Biyo-iktidar çağı, bedenlerin boyun eğmesini ve nüfusların denetimini amaçlayan tekniklerin ortaya çıkmasıyla başlar. Anatomi-politika, 17. yüzyıldan itibaren bedeni bir makine gibi ele alırken, biyo-politika, 18. yüzyılda biyolojik süreçlere odaklanarak nüfusun sağlık ve yaşam süresi gibi verilerini denetler. (Foucault, 2020: 99). Anatomi-politika tekil bedenlerle ve disiplinle alakalı iken, biyo-politika türsel bedeni kapsar ve nüfus politikasını içermektedir. Bunlar, Sanayi Devrimiyle ortaya çıkan gelişmelerin iki önemli keşfidir (Turner, 2019: 36; Foucault, 2021: 149-151). Bu noktada Foucault, bedenin klasik dönem iktidarlarının nesnesi ve hedefi olarak keşfedildiğini belirtmektedir. Yani beden, iktidar izlerinin sürülebileceği yerdir (Lemke, 2017: 56). Özmakas'a (2021: 24) göre, biyopolitika kavramını temele alan farklı bakışlar, beden, cinsellik, ölüm, organ transferi, hukuk ve nüfus gibi birçok alanı, bu kavramın yarattığı çeşitli imkânları kullanarak kuşatmaya çalışmaktadır. Biyo-iktidar, önceki iktidar biçiminden farklı olarak beden üzerinde teknisyenler ordusu kurmuştur. Hekimler, gözetmenler, papazlar, psikiyatrlar, psikologlar ve eğitmenler biyo-iktidarın araçları arasında sayılmaktadır. Bu nedenle biyopolitika kapitalizminin beden üzerinde yürüttüğü kullanım, denetim ve tahakküm stratejisidir (Özmakas, 2021: 121).

Foucault'ya göre cinsellik, iktidarın diğer sınıfların hazlarını sınırlandırma aracı değil, egemen sınıfların beden, güç, soy ve uzun ömür gibi özellikleriyle bağlantılıdır (Foucault, 2020: 89-90). Cinsellik tertibatı; haz, söylem, hakikat ve iktidarın dağılımı çerçevesinde oluşmuş, zamanla ekonomik ve siyasal işlevler kazanarak güç gösterimine dönüşmüştür. Beden, yalnızca biyolojik değil, aynı zamanda ekonomik ve politik bir

unsur olarak değerlendirilmiştir; iş gücü ve itaatle ilişkilendirilmiştir (Özmakas, 2021: 59).

Foucault, cinselliğin kendini üretmekten çok çoğaltmak, icat etmek ve denetim mekanizmalarına hizmet etmek üzere şekillendiğini belirtir (Foucault, 2020: 79). Özellikle 17. yüzyıldan sonra, bedenlerin bilgi nesnesi hâline gelmesiyle iktidar ilişkilerinde stratejik bir rol üstlenmiştir. 19. yüzyılda proletaryanın bedeni, çatışmalar olmadan iktidarın ilgi alanına girmemiş; ancak ekonomik gereklilikler belirginleşince denetim altına alınması hedeflenmiştir (Foucault, 2020: 92). Foucault'ya göre cinsellik, bireyleri gözetleme aracı olarak işlev görür; örneğin okullarda öğrencilerin cinsel davranışları üzerinden yaşamları boyunca denetlenmeleri mümkündür (Foucault, 2021: 153). Ayrıca doğum-ölüm oranları ve nüfus artışı ile cinsellik arasında doğrudan bir bağ kurarak cinsellik siyasetinin önemini vurgular. Bu süreçte, ahlaki ve dini normların ötesine geçen sistematik kampanyalarla bireylerin cinsel yaşamları düzenlenmeye çalışılmıştır. Böylece cinsellik, anatomi-politika ile biyo-politikanın kesişiminde yer alan bir denetim alanı hâline gelmiştir (Foucault, 2021: 153). Foucault, bedenlerin denetimli bir biçimde üretim aygıtına sokulmasını ve nüfus olaylarının ekonomik süreçlere göre ayarlanmasının güvence altına alan biyo-iktidarın kapitalizm için vazgeçilmez bir öğe olduğunu düşünür. Toplumsal yapının her düzeyinde bulunan aile, ordu, okul, bireysel tip ve yerel yönetim gibi çok farklı kurumlar tarafından kullanılan iktidar teknikleri olan anatomi-politika ve biyo-politika; iktisadi süreçler ve hegemonik etkilerle bir toplumsal hiyerarşi olarak ortaya çıkmıştır (Foucault, 2020: 100-101).

17. ve 18. yüzyılda küçük atölyelerin yerine kurulan, içinde çok daha fazla işçinin çalıştığı büyük atölyelerin ortaya çıkmasıyla birlikte, birilerinin diğerlerinin davranışlarını gözetlemesi ve iş bölümü gerekli olgular haline gelmiştir. Bu bağlamda hiyerarşi, ustabaşılar tarafından yapılan gözetim ve kronometreyle yapılan denetimi içeren atölye disiplini olmadan iş bölümünün elde edilmesi mümkün değildir (Foucault, 2021: 147). Çünkü çeşitli kapatma kurumları aracılığıyla işleyen disiplin teknikleri, bireylerin zamanla içselleştirdiği bir denetim ağı oluşmasına yardımcı olmaktadır. Böylece bireylerin arzu, duygu ve istekleriyle birlikte zaman-mekân kullanımı da disiplin altına alınmakta ve yönlendirilmektedir (Özmakas, 2021: 60). Foucault'un burada değinmiş olduğu kavramların iktidar anlamında birbiriyle bağlantılı olduğu görülmektedir. İktidar ilişkileri içerisinde yer alan en önemli kavramlardan biri de

gözetimdir. Bu kavram, onun teorisinde önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda iktidar ve gözetim ilişkisine bakmak gerekir.

1.2.4. İktidar ve Gözetim

İnsanlar gözetimin nesnelerindendir ve bunu ender olarak bilirler; ya da bunu bilseler de ötekilerin kendileri hakkında gerçekte ne kadar bilgi sahibi olduğunun farkında değillerdir. Foucault'nun gözetimi ve disiplini ele almasına kadar, gözetimin kendi başına ciddiye alınmadığı söylenir (Canpolat, 2005: 131). Denetim, gözetim ve düzenleme ile iktidarın her yerde olduğunu belirtmek için, iktidarın gözü kavramı kullanılmaktadır. Özellikle çalışmayan insanları çalıştırmak için kapatıldıkları hastane, akıl hastanesi, hapishane gibi kurumlardaki gözetim evleri dönüşümler yaşamıştır. Neredeyse tıbbi bir şekilde koruma altına alınan toplum bedeninin, 19. yüzyıldan itibaren yeni bir ilke haline geldiğini düşünmektedir (Foucault, 2019: 42). Bu süreçte halk, işçi, köylü gibi toplumun farklı unsurlarının genel gözetim altına alınma uygulaması siyasal iktidarların yeni biçimleriyle devam ettirilmiştir. Bu durumda "panoptikon" gözetlemek amacıyla keşfedilen en önemli şeylerden biri olarak değerlendirilir (Urhan, 2013: 267). 18. yüzyılın sonunda toplum, insanları dışlamayan, herkesin yerinin belirlendiği, gece ve gündüz gözetlendiği bir sistemi içerisinde barındıran iktidar kalıbına evrilmiştir. Bu disipline dayanan iktidar, üç denetim kipinden oluşmaktadır. Bunlar; gözetleme, normalleştirme ve sınama kipleridir. Foucault, gözetleme kipine Bentham'ın panoptikon tasarımını örnek gösterir (Canpolat, 2005: 132). Bu dönemde cinsellik, gözetleme ve bedenlere işkence edilmesi yoluyla nesnellik altına alınmaya başlanmıştır (Foucault, 2019: 43-44). Foucault, bu bedensel kuşatmayı ise şöyle açıklar:

> "On sekizinci yüzyıldan yirminci yüzyılın başlarına kadar iktidarın bedeni ağır, etkili sabit, titiz bir şekilde kuşatması gerektiğine inanıldığı kanısındayım. Okullarda, hastanelerde, kışlalarda, atölyelerde, sitelerde, konutlarda ailelerde rastlanan bu korkunç disipline edici rejimler buradan kaynaklanır… sonra altmışlı yıllardan itibaren, bu kadar zahmetli bir iktidarın sanıldığı kadar elzem olmadığının, sanayi toplumlarının beden üzerinde daha gevşek bir iktidarla yetinilebileceğin farkına varıldı. Bundan böyle cinsellik üzerindeki denetimlerinin yumuşatılabileceği ve başka biçimler alabileceği keşfedildi…"(Foucault, 2019: 45).

19. yüzyılda iktidar, doğumdan itibaren iktidara sahip olan veya onu işleten bir kişiyle özdeş olgu olmaktan çıkarak, sahibi belirsiz makinelere dönüşmüştür. Bu nedenle iktidar, bireysel güçten arındırıldığında bir sınıf tahakkümü uygulamaktadır. Eğer iktidar, makineleri yönetim sorumluluğu tek kişide olacak şekilde dizayn edip tek bir insanla özdeşleştirme yaparsa, monarşik iktidara geri döner. Panoptikonda ise herkes, konumuna

göre diğerlerinin tamamı veya bazıları tarafından gözetlenmektedir. Bu nedenle insanlar, bütünlüklü ve bir güvensizlik aygıtıyla karşı karşıya kalmaktadır (Dolgun, 2015: 69; Foucault, 2019: 99-100). Foucault, hastanelerin mimarisini incelediğinde bedenlerin, bireylerin ve şeylerin merkezi bir bakış açısıyla tümüyle görünür olmalarının en sabit yönetici ilkelerinden biri haline geldiğini gözlemlemiştir. Aynı durumun ceza muhakeme usullerini incelerken ve hapishaneler yeniden düzenlenirken projelerde aynı temayla ele alındığını düşünür. Burada bahsedilen mimari yapı, Bentham'ın "zamazingosu" yani panoptikonudur (Foucault, 2019: 87-88). Panoptikon, hapishane, okul ya da hastane gibi mekânların sadece mimari tasarımı hayal etmekle sınırlı kalmayarak, doktorların, ceza hukukçularının, sanayicilerin ve eğitimcilerin gözetleme sorunlarını çözmek için önemli bir kavramsallaştırma olmuştur (Foucault, 2019: 89). Avrupa'da gelişmiş olan kapatılma mekanizmalarının merkezinde işsizlik sorunu yer almaktaydı. İş bulamayan insanlar, yaşadıkları ülkelerden göç etmek zorunda kalmıştır. Özellikle savaşların sona ermesiyle yoksul düşen köylüler, korku uyandıran bir nüfus oluşturmuştur. Bu nüfus, toplu bir kapatılmaya tepki göstermeye çalışmıştır. Aynı zamanda bu kapatılmaya deliler de eklenmiştir (Foucault, 2019: 172). Bu süreçte delilerin çoğu, yaşama ve hareket etme özgürlüklerini teslim eden şehirlerin sınırında gözetim altına alınmıştır (Foucault, 2019: 228).

17. yüzyılın başlarında Fransa ve İngiltere'de kapitalist toplumun, siyasi ve devlet örgütlenmesinin başlangıcı olduğu düşünülmektedir. Bu yüzyılda kapitalizm, devlet ve ulus çapında örgütlenmiştir. Böyle bir toplumda aylak bir nüfus kitlesinin varlığı ise gerçek anlamda imkânsızdır. Çalışma zorunluluğu herkes için getirilmekte, herkesin statüsünün çalışmanın örgütlenmesine göre tanımlanması zorunludur. Mülkiyet yönetiminin aile aracılığıyla da toplumsal bedenin tümü tarafından denetimi kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu tür ekonomik ve toplumsal gelişme biçimine göre "deliye" hoşgörü gösterilmemektedir. Avrupa'da benzeri rastlanmamış yapıların kurulması, kapitalizmin karakteristik bir özelliğini yansıtmaktadır. Bu durum sadece deliler için değil, onların yanında aylak olan, mesleği olmayan, engelliler, aile servetini saçıp savuran aile babaları, baba parası yiyen müsrif evlatlar, fahişeler, zevke ve eğlenceye düşkünler de bu kapsam içerisindedir. Batı'da ciddi sosyolojik öneme sahip olan gözetim sistemi, kısa sürede büyük bir sayıya ulaşmıştır. Dolayısıyla gözetim altında tutulan kişilerin sayısı ve çeşitliliği artmaktadır (Foucault, 2019: 228-230).

Foucault, gözetim altında olmanın aslında sadece tıbbi gözetim olmadığını düşünür. Bu tutukevlerinde görevlendirilen bir doktor yoktur. Ayrıca engellileri tedavi etme, yaşlılara bakım yapma, akıl hastalarını normal hayata döndürme çabası da yoktur Diğer bir ifadeyle, kapatılan insanlara asla hasta muamelesi yapılmamaktadır. Aksine, topluma dâhil olamayan insan muamelesi yapılmaktadır. Ayrıca bu gözetim evleri zorunlu çalışma koşullarına tabidir. Çalışma düzeninin dışında olan bu insanların kapatılmasının temel nedeni, onları yeni bir çalışma sisteminin içerisine adapte etmeyi amaçlamaktır (Foucault, 2019: 230). Sanayi kapitalizminin yükselmesiyle, 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başlarında, işsizler ve işverenlerin ücret politikalarının düzenlenmesine yönelik denetim gerektiren yeni bir kitlenin varlığı talep edilmiştir. Kapitalizmin ilk isteği, işçi ordusunun varlığıdır; düşük ücretler ve işsizler, işverenlerin faydalanacağı ve ücret taleplerini engelleyecek bir iş gücü yaratır. Marx'a göre, bu işçi ordusu, işverenler ve politikacılar tarafından bilinçli olarak talep edilen bir yapıdır. Kapitalizmin kitlesel gözetim evleri yerini, birinci cephe fiziksel engelleri iyileştirirken, ikinci cephe psikolojik engelleri olanları kabul eden hastane sistemine bırakmıştır. Bu sistem, yalnızca üretime katılmayan bireyleri düzenlemekle kalmaz, aynı zamanda onları denetler ve toplumsal normlara uygun hale getirmeye çalışır (Foucault, 2019: 231-232).

Klasik kapatma sistemi, sakatlık ya da ekonomik koşulların bir sonucu olarak, isteyerek ya da istemeyerek çalışmayan herkesi içine almayı hedeflemektedir. Klasik gözetim altına alma, işsizliği ortadan kaldıran bir sistemdir. 19. yüzyıldan itibaren iyileştirme, ıslah etme vb. çok başka bir işlev görmektedir. Bu sebeple bir taraftan gözetim evlerine kapatılmış olanlar serbest bırakılacaktır. Diğer taraftan yalnızca geçici olarak çalışamadıkları düşünülen kişiler yetkinleştirilmekte; yani çalışma pazarına, işsizlik ve çalışma döngüsüne yeniden kazandırmak için görevli olacak bir hastaneleştirme sistemine yerleştirilmektedir (Foucault, 2019: 232). Dolayısıyla gözetim evleri akıl hastanelerine, ıslah evlerine ve hapishanelere dönüşmeye başlamıştır. 17. yüzyılda var olan geniş kapatılma, bir ayrım gözetmeksizin (yaşlılar, sakatlar, çalışmayan kişiler, eşcinseller, akıl hastaları vb.) herkesin aynı yere kapatılmasıyla gerçekleşmekteydi. 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başında, Fransız Devrimi'nde bu yönde ayrımlar yapılmıştır. Akıl hastaları tımarhaneye, gençler ıslah evlerine, suçlular hapishanelere kapatılarak gözetim altına alınmıştır (Foucault, 2020a: 104).

19. yüzyılın başından itibaren bu kurumlar, aynı model ve kurallarla yapılandırılmıştır. Bentham'ın Panoptikon'u da buna örnektir. Bireyler, üretim

aygıtlarında veya eğitim gibi çeşitli kurumlarda cezalandırıcı, hizaya getirici ya da sıhhi gözetim aygıtlarına bağlı tutulmuşlardır. Bireyler, yaşamlarını çevreleyen kurallara boyun eğerek bu gözetim aygıtlarına entegre olmuştur. Cezalandırma araçları, fabrikalarda para cezaları, okullarda ve akıl hastanelerinde fiziksel ve ahlaki reformlar, hapishanelerde ise şiddetli bedensel cezalarla uygulanır. Hastaneler, tımarhaneler, yetimhaneler, okullar, fabrikalar, atölyeler ve cezaevleri, disiplinleriyle birlikte kapitalist toplumun işleyişinin bir parçası haline gelmiştir (Foucault, 2020a: 122-123). Foucault, iktidarın birey üzerindeki hâkimiyetinin sadece fiziksel olarak değil, psikolojik olarak da artığını ifade eder. Nihai olarak birey olumsuzluğa sürüklenmektedir. İktidar ile çetin bir mücadele içerisine giren öznenin mağlup olması, bireyin sonunu getirmekte; özgür olmayan birey yok olmaya mahkûm edilmektedir (Turan, 2019: 9). Teknolojik gelişme ile beraber ekonomik ve siyasal olarak güçlenip, merkezileşen devlet iktidarı, iktidar olarak sadece siyasal alanda sınırlanmayıp, teknolojik araçlarla beraber toplumun bütün boyutlarındaki iktidar odakları ile bütünleşip total bir nitelik kazanmıştır (Bayram, 2003: 44). Foucault, ortaya koymuş olduğu düşüncelerle gözetim anlamında bir dönüm noktası olarak görülmüştür. Bu düşüncelerinden sonra gözetim ile ilgili birçok yeni yaklaşım ortaya çıkmıştır. Özellikle teknolojik ilerlemelerin yaşandığı süreçlerde bu durum daha etkin bir biçimde görülmüştür. Dolayısıyla gözetim ile ilgili gelişen yeni biçimlerine değinmek, konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

2. GÖZETİMİN YENİ BİÇİMLERİ

Artan teknolojik gelişmelerle birlikte panoptikon, klasik gözetleme biçimi olarak kalmıştır. Foucault'nun panoptik modern iktidar modeli, yıldıza benzeyen bir binanın katlarında barınan ve denetçilerin kendilerine bakıp bakmadığından emin olamayan insanların her an gözetleniyormuş gibi davranmasına dayanmaktadır (Bauman, 2021: 46-47). Panoptikon, gözetimin nasıl işlediğini araştıran bir teori ve gözetimi modernitenin içine yerleştirmekte kullanılan bir araç olarak görülmektedir. Foucault, Bentham'ın panoptikonuna öz-disiplinli bir özellik kazandırdığı için modern toplumların doğuşunu anlamak açısından önemli görür (Bauman ve Lyon, 2020: 66).

Panoptik düşünce, gözetim teorisi açısından önem taşımaktadır. Bazı gözetim uygulamaları hâlâ kapalı mekânlarda gerçekleştirilmektedir. Ancak insanların izlenip izlenmedikleri konusunda yaşadıkları belirsizlik, sapmaya karşı caydırıcı olarak kullanılabilir. Dolayısıyla bazı kapalı devre televizyon sistemlerinin, kameralar gerçekte açık veya kayıt yapmadığında dahi çalıştığını söylemek mümkündür. Günümüzde

uygulanan diğer gözetim pratiklerinin açıklanması bağlamında, teori artık panoptikonu geride bırakmaktadır (Lyon, 2013: 94). Günümüzde dijital teknolojinin sunduğu büyük gözlem, depolama ve analiz imkânlarının yanında George Orwell'in *1984* eserindeki "Büyük Birader"in çok küçük kaldığını söylemek mümkündür. Burada siyasi suçlar polisinin elinde, kişileri evlerinin köşesine kadar izlemek ve onların beyinlerini propaganda programlarıyla yıkamak için sadece "tele ekranları" vardı. Orwell'ın bahsettiği devasa ekran hem alıcı hem de verici özelliğine sahipti. Bu özellik, bugün kamera ve mikrofon özelliği bulunan modern bir dizüstü bilgisayara, tablete ya da akıllı telefona karşılık gelir. Dolayısıyla günümüzde panoptik düşünce farklılaşmaktadır (Aust ve Amman, 2019: 10).

Gözetimi, örgütsel ve enformasyonel bağlamlarda anlayabilmek için hem izleyen hem de izlenilen ile bunlar arasındaki ilişkinin birlikte analiz edilmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu, özneyi kendi köleliğinde kuran ve konumlandıran panoptik iktidarın gücüne vurgu yapan 'gözetim çalışmaları' ruhundan bir kopuş olarak yorumlanır. Paradoksal olarak, çoğunlukla bunun nedeni, gözetim çalışmalarına hapishane denetimi ve Orwellcı baskının bu tür koşullarda uygulanması temelli gerçekçi insan özgürlüğü, onuru veya hakkı kaygılarının sebep olmasıdır (Lyon, 2013: 137). Orwell'ın bahsettiği polis devleti şekli, Sovyetler Birliği ve Avrupa'daki diğer sosyalist devletlerde karşılık bulmuştur. Ancak komünizmin çöküşü ve bilgisayar teknolojilerinin ortaya çıkışıyla birlikte gözetim biçimleri ciddi anlamda dönüşüm geçirmiştir. Gözetlenen toplum kavramı, somutlaştırılmamış gözetlemenin toplumsal olarak yayıldığı bir duruma işaret etmektedir. Orwell'ın gözetimi, totaliter korkuları ve gözetlenen toplum kavramı, "uzun süredir gözetleme aktivitelerinin, hükümet bürokrasilerinin sınırlarını aşarak makul sosyal kanallara taştığı" düşünülmektedir. Dolayısıyla bir zamanlar devlet aktörlerinin bürokratik gözetleme güçleri tarafından elinde tutulan tekellik, önemli ölçüde zayıflamıştır. Bu gözetleme pratiklerinin azaldığı anlamına da gelmemektedir. Aksine, gözetleme, devlet gücünün geri çekilmesiyle bağlantılı olarak diğer alanlardaki kâr amaçlı ilişkilerin içine çekildiği düşünülmektedir (Lyon, 2006: 65-71).

Bu durum, kapitalist süreç ile ilişkilendirilmektedir. Özellikle küreselleşme, yeni emperyalizm, kapitalizmin sınırları olmayan bir biçimde sömürgeleştirme ve denetleme tasarısının gerçekleştirme süreci haline geldiği ifade edilmektedir. Çünkü yeni emperyalizm, panoptik yapının da küreselleşmesine gönderme yapmaktadır. Panoptik süreç, yeni teknolojik gelişmeler ile beraber işlemektedir. Yeni teknolojiler, ekonomik

etkinliğin küresel anlamda arttırılması ve çok uluslu şirketlerin gelişiminin sağlanması amacıyla kullanılmaktadır (Çoban, 2019: 116). Kapitalizm, özellikle tüketim ile ilişkilendirilmektedir. Tüketimi yönetmek için geliştirilen gözetim ve denetim yazılımları birçok işleve sahip olabilmektedir. Bu yazılımlarla yöneticiler ya da işverenler, satış oranlarını izleyerek hangi ürünün ne kadar satıldığını ve hangi satış elemanının kaç ürün sattığını bilmektedirler (Lyon, 2006: 86). Gözetleme sistemlerinin, birçok sosyal ilişkinin somutlaştırılmayışını telafi etmek için ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Bize, gündelik gözetleme pratiklerinin, kendilerini somutlaştırmış kişilerden çok soyutluğa dayandırmaya çalışıldığı aktarılmaktadır. Artık kaydedilen davranışlardan alınan veriler önem arz etmektedir (Lyon, 2006: 57). Bilişim dünyasındaki gelişmeler ile birlikte gözetim farklı boyutlara ulaşmıştır. Dolayısıyla gözetimin farklı biçimlerine odaklanmak gerekmektedir.

2.1. SİNOPTİKON

Panoptikon'dan farklı olarak Sinoptikon "çok"un "az"ı izlemesi olarak tanımlanır. Bu bağlamda Sinoptikon'un ana medyası "radyo ve özellikle televizyon" gibi araçlardır. Diğer bir ifadeyle literatürde "kitle iletişim medyası" şeklinde tanımlanan araçlar bu gözetim modelinin en temel araçlarıdır (Öztürk, 2013: 140). Bauman, gözetimin birden fazla yere taşınmasını "sinoptikon" kavramı ile açıklamaktadır (Bauman ve Lyon, 2020: 83). Panoptikonda amaç, kaçışı önlemek veya düzensiz hareketleri engellemektir. Mathiesen, kitlesel medyanın yükselişine vurgu yaparak, azınlığın çoğunluğu seyrettiği panoptikonun aksine, azınlığın çoğunluk tarafından seyredilmesine dayanan sinoptikon adını verdiği yeni bir güç mekanizmasını ortaya koymuştur (Bauman ve Lyon, 2020: 84). Sinoptikon, Panoptikonun tersi şeklinde işlemektedir. Azınlığın söylemi ile eylemlerini gerçekleştirme, izledikleri azınlığa göre kendilerini şekillendirmeleri söz konusudur. Özellikle bu kitle iletişim araçlarıyla gerçekleşmektedir (Demir, 2017: 60).

Foucault, hapishanelerin, polis ve diğer kontrol sistemlerinin yanında okul, sağlık, psikiyatrik ve sosyal sistemler gibi azın çoğu izlediği bir toplumda yaşadığımızı ifade eder. Mathiesen, Foucault'nun burada kitle iletişim araçlarından bir kelime bile bahsetmediğine dikkat çeker. Ona göre, kitle iletişim araçlarının gelişimi, hesaba katılması gereken bir olgudur (Mathiesen, 1997: 218-219). Bireyler, dünyanın bütün kültürlerine aşina olurken, yerellik ile olan bağlarını da koparmaktadır. Bu durum, sinoptikonun panoptikonun ulus-devlet sınırlarını aşarak, zaman ve mekândan sıyrılarak gözetimi gerçekleştirmesine olanak sağlamaktadır (Şimşek ve Güzel, 2022: 131).

Günümüzde hâlâ varlığını sürdüren panoptik etkiler, sinoptikten ayrı düşünülemez. Panoptik etkilerin, sinoptik etkileri şekillendirdiği düşünülmektedir. 11 Eylül'de ikiz kulelerin alevler içindeki görüntülerinin sürekli olarak televizyonlarda gösterilmesi, insanlar arasında muhtemel bir tehdidin hâlâ devam ettiği hissini oluşturmuştur. Bu durum, insanlarda bir korku paranoyası yaratmıştır (Bauman ve Lyon, 2020: 83; Rizanaj, 2020: 96). Mathiesen, panoptikon ve sinoptikonun toplumun ve modernitenin dönüşümünü temsil eden olgular olduğunu düşünür. Bunların birbirleriyle paralellik gösterdiği üç nokta vardır. Birincisi, panoptikon ve sinoptikonun modern zamanlar olarak değerlendirilen 1800-2000 yılları arasında ivme kazanmasıdır. İkincisi, panoptik gözetim ve medya yapısının toplumdaki gücün potansiyel araçları olmasıdır. Üçüncüsü, panoptikon ve sinoptikonun sıkı bir etkileşim içinde olduklarında birbirleriyle bütünleşmesidir (Mathiesen, 1997: 218-223).

Mathiesen, sinoptikon ile görüşlerini ifade ederken direnişi, medya ürünlerindeki ve tepkilerindeki alternatif eğilimleri, kültürün rolünü ve internetin artmakta olan merkezliliğini ihmal etmektedir. Bu bağlamda, Mathiesen'in katkısı, medyanın kontroldeki rolünden ziyade gözetim ve kitle medyasının arasındaki etkileşimin önemine dikkat çekmesidir (Doyle, 2011: 283). Bu konuda Lyon, sinoptikon kuramının oluşturulduğu dönemde sosyal medya olmadığı için Mathiesen'in dijital medyayı ihmal etmekle suçlanamayacağını düşünür (Bauman ve Lyon, 2020: 84). Bauman, panoptikonun yerine gelen sinoptikonla birlikte mahkûmların içeriden dışarıya çıkmalarını engelleyen yüksek duvarlara ve gözetleme kulelerine olan ihtiyacın ortadan kalktığını belirtmektedir. Sinoptikonla birlikte, duvarların mahkûmların kendileri tarafından örülmesi ve bu duvarların içerisinde kendi iradeleriyle kalmaları beklenmektedir (Bauman ve Lyon, 2020: 87-88).

Sinoptikon ile birlikte gözetim küresel boyut kazanmaktadır. Yeni iletişim teknolojileriyle beraber bireyler için mesafe kavramı ortadan kalkmıştır. Bu durum, gözetimin küresel bir çoğunluğun elinde bulunduğunu göstermektedir. Bauman'a göre, bireysel "sinoptik" girişimlerin kısa süreli dağıtımlarının izlenmesi, düzenlenmesi ve yönlendirilmesi için uzmanlar gerektirebilir. Veritabanını oluşturanlar, "sinoptik" olarak önceden düzenlenmiş ve yayılmış eylemlerde bulunan Facebook ve Google gibi dijital platformların görünüşte özerk olan kullanıcılarıdır. Bu bağlamda, "sinoptik" aygıtı seçme, kurma ve faaliyete geçirme sorumluluğunu taşıyanlar mahkûmlardır. Bu noktada, panoptikondaki gardiyanların yerini alan sinoptik uzmanlar, zorunlu rutinliğin tek tipini

gözetleyen eski moda gözetmenler değildir. Onlar, sürekli bir biçimde değişebilen arzu kalıplarının ve bu geçici arzuların şekillendirdiği davranışların takipçileridir. Tasarım ve yapımı aşamasında bulunmadıkları sinoptikonun tamamlayıcısıdırlar (Bauman ve Lyon, 2020: 88-89).

Kitle iletişim araçları ile yapılan sinoptik gözetim, iktidar güçleri tarafından belirlenen bireylerce gerçekleştirilen eğlence programları ile bireyleri eğlendirmekte ve onlar üzerinde kontrollü bir denetim ile gerçekleşmektedir. İktidar bu yolla oyalanan toplum bilincini yüzeyselleştirerek yönlendirmeye açık hale getirmektedir. Bu sayede iktidar, egemenlerin gücünü korumakta ve bu gücü yeniden üretmektedir (Demir, 2017: 61). İnsanların nereye gitmeleri gerektiğini söyleyen internet destekli sistemlerin ortaya çıkışı ile birlikte, sokaklarda gezinerek rastgele yerler bulmak aktivitesi tarihe karışmak üzeredir. Söz konusu sistemler, insanların bireysel zevklerinin neler olduğunu hesaplayan ve bu insanları simüle edilmiş arzularının tatmin edilmesi bağlamında yönlendiren işbirlikçi filtrelemeler ile çalışmaktadır. Elektronik ticaretin gelişmesiyle birlikte firmalar, 1990'lı yılların ortasından itibaren müşterilerin internette dolaşırken bıraktıkları izler olan "çerezleri" (cookies) takip etmeye başlamışlardır (Lyon, 2006: 88).

Bu nedenle, Aust ve Ammann, Google, Amazon ve Apple gibi yapıların nerelere gittiğimizi, hangi arkadaşlara sahip olduğumuzu ve hangi tür filmleri tercih ettiğimizi zaman geçtikçe daha iyi bileceklerinin önemine dikkat çekerler (Aust ve Ammann, 2019: 22). Bu mecralar üzerinden yapılan pazarlamada da kişisel tercihlerini öteleme ihtimali bulunan referanslarını kullanmaktadırlar. Bauman, "aslında bile bile ve utanmazca kısıtlayıcı davranan panoptikon tarzı girişim, dayanışma bayrağı altında, yardımsever, sosyal ve arkadaş canlısı sinoptikon kılığında gizleniyor" şeklinde yaşanan durumu özetlemektedir (Bauman ve Lyon, 2020: 140-141). Özetle, sinoptikonda temel olarak az kişinin çok sayıda kişi tarafından gözetlenmesi söz konusudur. Bu gözetlemede bireyler, bilinçlerine etki etmesiyle yönlendirilmekte ve disipline edilmektedir (Şimşek ve Güzel, 2022: 133). Sinoptikon, temelde gözetimin ne kadar yaygın hale geldiğini anlamak açısından önem arz eder. Özellikle teknolojik gelişmelerle her alanda gözetleme olanaklı hale gelmiştir. Bugün içinde yer aldığımız birçok alanda (sosyal, ekonomi, medya, tüketim vb.) kullanılan teknolojilerle gözetim daha da kolaylaşmıştır. Yeni gözetleme biçimlerinden bir diğeri ise yasaklamayı ifade eden bir gözetim biçimidir.

2.2. BANOPTİKON

Bentham'ın panoptikonu, tüm yurttaşları refah içerisinde dâhil etmeyi hedeflerken, bugünkü yöntemler daha çok kendine özgüdür. Banoptikon, belli grupları eğilimlere göre risk profili oluşturarak bireyin potansiyel davranış biçimine ve ait olduğu risk kategorisine göre yapabilecekleri suçları önceden önleme çabasıdır. Bu, genel toplumsal müdahale değil, ihtiyaca göre uyarlanmış risksiz bir toplum için teknoloji kullanılarak oluşturulmuş bir gözetim biçimidir (Lyon, 2012: 90-91). Bu konuyla ilgili 2002'de Tom Cruise'un başrolde oynadığı *"Azınlık Raporu"* filminde, 2054 yılında yapay zekâ sayesinde suç işlenmeden suçluların yakalanması konu edinilmektedir. Benzer bir durumla bugün karşılaşabiliriz. Çünkü içinde yaşadığımız durum, bunun olabileceğinin emarelerini vermektedir.

Gözetim sadece mevcut ve geçmiş hareketleri izlemekle kalmaz, aynı zamanda gelecekteki eğilimleri tahmin etmeye de çalışır. Devletler, turistlerin, iş adamlarının ve göçmenlerin sürekli geçtiği sınırları yönetmek için yeni yöntemler kullanmaktadır. Küreselleşen durumlara yönelik gözetim stratejileri güçlendirilmektedir. Çok uluslu ortaklıklar dünyaya yayıldıkça, gözetim yöntemleri ve işlevleri bir yerden diğerine akmaktadır. Küresel piyasalar internet kullanılarak izlenmektedir. Küresel dünyanın gözetim teknikleri, arzu edilen ve istenmeyen insanlar arasında ırk, etnik köken ve ekonomik açıdan ayrım yapmaktadır (Lyon, 2006: 181-182; Bigo, 2008: 32-33).

Bu bağlamda, tüketici kapitalizminin normalleştirilmesi sırasında potansiyel teröristler ve göçmenler gibi belgesizlere odaklanan bir gözetim süreci söz konusudur. "Optikon"un birilerini banlamak (yasaklamak) gibi özel bir amaca sahip olduğu bu süreçte polis, asker ve diğer profesyoneller yeni "güven(siz)lik uzmanları" olmak için ortak bir çaba içindedir. Bu kapsamda, farklı kaynaklardan gelen bilgilerin birleştirilmesiyle yeni sınıflamalar ortaya çıkmaktadır (Lyon, 2013: 99-100). Bigo, profil oluşturma teknolojilerinin belirli gözetim biçimlerine tabi kılınması kavramına "Banopticon" adını vermektedir. Bu terminoloji, polis, sınır görevlileri ve havayolları gibi küreselleşmiş güvenlik/güvensizlik birimlerinin giderek daha fazla planlanan faaliyetlerinin teorik bir analizinden ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, bu güvensizlik biçimi içinde birçok nüfus yapısı bulunmaktadır. Nüfus hareketlerini izlemek ve kontrol etmek amacıyla günümüz gözetim araçlarının kendilerine sunduğu mekâna tabi olmama avantajını politik ve ticari alanda kullanmaktadır. Bu durum, ulus aşırı gözetim ve kontrol bürokrasisinin uygulamaları, küresel bir panoptikondan ziyade banoptikon ile

sonuçlanmaktadır. Banoptikon, veri akışını yönlendirmek için veri tabanlarını kullanmaktadır (Bauman ve Lyon, 2020: 75-76; Şimşek ve Güzel, 2022: 133). Bigo ise "distoptinin, bireylerin sınır hareketlerine odaklanan bilişimi ve biyometrik gözetim tarzlarını güçlendirme eğiliminde olan devletler ve şirketler" aracılığıyla işlediğini belirtmektedir (Bigo, 2008: 10-11).

Banoptikon, üç ana özelliğiyle dikkat çeker: istisnai gücü, bireyleri analiz etmesi ve dışlanmayan grupları normalleştirmesi. Bauman, panoptikonun "içeride tutmak", banoptikonun ise "uzak tutmak" için işlediğini belirtir. Panoptikon disiplin edici, banoptikon ise güvenlik odaklıdır. Güvenlikli siteler, alışveriş merkezleri ve süpermarketlerdeki kamera sistemleri, banoptikonun örneklerindendir. Bu sistemler, gözetim araçlarına sahip olmayan bireylerin belirli alanlara girmesini engeller ve toplumsal normlara uymayanları tespit eder (Bauman ve Lyon, 2020: 76-78). Bauman, mülteciler için kurulan "geçiş kampı"nın isminin aksine, geçişi reddeden bir yapı olduğunu belirtir. Bu kamplar, mültecilerin dış dünyaya erişiminin yasaklandığı, banoptik gözetimle çevrelenen ve toplumsal dışlanmanın uygulandığı mekânlardır. Bauman, Agier'in görüşlerini aktararak, sürgünün geldiği yerden çok, gidilemeyen yerlerle tanımlandığını vurgular. Agier'e göre mülteci kampları, sürgün koridorlarıdır; mülteciler, evsizler ve gettoda yaşayanlarla benzer şekilde iktidar tarafından "faydasız" olarak sınıflandırılır. Banoptikon, bu bireyleri "faydalı" kesimden ayırarak dışlamayı amaçlar (Bauman ve Lyon, 2020: 79-80).

Lyon'a göre, kontrol noktalarının, gümrük ve göçmen bürolarının yerleri ve teçhizatları, uzaktan kontrol edilen veritabanları ve telekomünikasyon ağlarının kullanımıyla birlikte, kontroller artık sınır ötesi ya da en azından birden fazla yerde olacak şekilde yapılmaktadır. Nerede olursa olsun, gözetim teknolojilerinin sunduğu imkânlarla yakalanacaktır (Bauman ve Lyon, 2020: 105). Banoptikon, gözetimin farklı bir biçimi olarak daha çok güvenlikle ilişkilendirilmektedir. Suçluları tespit etmek, sorun olabilecekleri belirlemek ve yasa dışı sınırdan gelenleri engellemek gibi özellikler barındırmaktadır. Bunları yaparken yine teknolojik ağlardan faydalanmaktadır. Bu durumda, teknolojik gelişmeler sayesinde amaçlarına daha kolay ulaşabilmektedirler. Özellikle bu gözetim anlayışı son dönemlerde yaygınlık göstermiştir.

2.3. OMNİPTİKON

Gözetim, farklılaştığı bir diğer biçimde, her şeyin, her yerde, kişisel tarih bilgisi olmadan, güçlü bir omnioptik gerçeklik aracılığıyla kontrol edilmeye başlamıştır (Pimenta, 2010: 301). Yeni medyanın getirdiği yeniliklerle birlikte gözetim yeniden inşa edilmektedir (Rizanaj, 2020: 98). Kablolu televizyon sistemlerinin ve internetin yükselişi ile birlikte kitle izleyicisi giderek bölünmektedir. Bu durum, belli ölçüde gözetim dünyasında da aynı şekilde yayılmaktadır. Panoptikon modelinin artık geçerliliğini yitirdiği ve birçok gözetim faaliyetinin, "azın çoğu gözetlediği" anlayışı temelinde sürdürülemediği sonucuna varılmıştır. Benzer biçimde, internetin dönüşümü ve diğer kitle iletişim araçları ile iç içe geçmesi, çoğunluğun kitle iletişim araçları vasıtasıyla azı izlemesi fikri olan sinoptikonu da tartışmalı hale getirmiştir. Bu bağlamda, internetin iki yönlü oluşu, Mathiesen'in toplumsal kontrolün merkezine koyduğu çoğun azı izlemesi fikrini yeniden değerlendirmek gerektiğini söylemektedir (Doyle, 2011: 293-295; Dalkılıç, 2024:87). Bunun sonucu olarak iktidar, "her şeyi bilen" (omniscience), "her yerde olan" (omnipresent) ve "her şeye gücü yeten" (omnipotent) bir kavram haline gelmektedir (Çoban, 2019: 117-120, 142).

Omnioptikon, izleme biçimlerinin panoptik ve sinoptik yönlerini aşarak, herkesin herkes tarafından gözetlendiği bir yapıyı ifade eder. Bu yapı, küresel ağlardaki gerçek zamanlı hiper-iletişimle karakterizedir. Geleneksel hiyerarşik kontrol sistemleri artık tüm bireyleri kapsayacak şekilde genişlemiştir. Geçmişte devletlerce yürütülen casusluk ve veri denetimi gibi işlemler sürmekte; fakat bireyler bu sistemlerin işleyişine dair bilgi sahibi olamamaktadır. Bu da, eşitlik iddiası altında sürekli hatalı düzenlemelerin yapılmasına yol açmaktadır (Pimenta, 2010: 272-273). Güç, kontrolü sağladığı için asimetrik bilgiye göndermede bulunur. Bilgi ilişkileri simetrikleşme eğilimi gösterdiğinde güç ortadan kaybolur. Düşük güçlü toplumun omnioptik gerçekliğinde olan şey, simetrik eğilimin demokratik ruhu güçlendirdiği illüzyonunu yaratırken; bilginin mikro asimetrik yapısının geniş ölçekte yaygınlaştırılmasıdır. Bu nedenle, yeni gözetim araçlarının uygulamaya sokulması esnasında tüm politik söylem, gözetim araçlarının demokrasiyi ve insan haklarını güçlendirmeye hizmet edeceği düşüncesine dayanır (Pimenta, 2010: 301-303).

Omnioptik modelde bütün bireyler gözetimin yapıcısı konumuna erişmişlerdir. Bu nedenle sosyal paylaşım ağları örneğinde bakarsak bireyler hem üretici hem de tüketici pozisyonunda yer aldığı ifade edilmektedir (Dalkılıç, 2024:101). Günümüzde bütün

hayatımızın iletişim olduğunu öne süren Aust ve Ammann, bu hayatın gururlu ebeveynlerin yeni doğmuş çocuklarının resimlerini Facebook ve Twitter gibi sosyal paylaşım sitelerinde yayımlamasıyla başladığını belirtmektedir (Aust ve Amman, 2019: 21). Aileler, çocuklarını kontrol etmek için yeni teknolojileri kullanmaktadır. Dinleme araçları ve küresel belirleme sistemleriyle çocuklarını sürekli takip edebilirler. Çocukların bilgisayar kullanımını izleyen sanal gözetim programları, cep telefonlarındaki dinleme ve yer belirleme teknolojileriyle birleşmiştir. Anne ve babalar, güvenlik gerekçesiyle çocuklarına adeta bir mahkûm gibi davranmaktadır. Bu mahkûmiyet çağında yetişen çocukların özgürlük kavramını anlamaları beklenemez (Pimenta, 2010: 283-285).

Ailelerin kendileri de bu alanları kullanmaktadır. Bauman, Facebook olmadan önce kendisini dışlanmış ve yalnız hisseden insanların bir arayış içerisinde olduklarını belirtir. Facebook çıkınca arayışlarının eksikliğini bu alanda gidermeye başlamışlardır (Bauman ve Lyon, 2020: 38). İnternet, bir zamanlar ancak eğitimli ve maceracı sanatçıların gece maceralarıyla gerçekleştirebilecekleri bir beceriyken, artık her sıradan insanın erişebileceği bir hale gelmiştir. Görünmeyeni görünür kılmak, ihmal edileni, göz ardı edileni ve terk edileni gündeme getirmektedir. Sonuç olarak, sosyal medya mecraları kişinin dünyadaki varoluşunu somut ve reddedilemez hale getirmektedir (Bauman ve Lyon, 2020: 145).

Farklı ülkelere yerleştirilen milyonlarca web kamerası, farklı tipteki birçok insanın en mahrem görüntülerini gerçek zamanlı olarak yayımlamaktadır. Önceden casusluğun hedefindeki birçok şey, hayret verici bir şekilde gizlilik ve mahremiyeti gereksiz olgular olarak gören milyonlarca insan tarafından birdenbire cömertçe sunulmaya başlanmıştır. Diğer yandan, küçük video kameraların ve genellikle telefonlara monte edilen yüksek çözünürlüklü fotoğraf makinelerinin yaygınlaşmasıyla birlikte insanların rıza ve bilgisi olmadan çekilen imajlarının dünya çapında dolaşımını hızlandırmıştır (Pimenta, 2010: 287-288). Bu konuda Aust ve Ammann (2019: 15), bugün milyarlarca internet kullanıcısının sosyal platformlarla en mahrem sırlarını sonunu nereye dayandığını düşünmeksizin ifşa ettiğini söyler. Bu durumdan hiç kimsenin rahatsız olmadığına dikkat çekilmektedir. Özellikle de genç jenerasyonda, koruma ve özel alan hakkı için verilen mücadelelerden eser bile kalmamıştır.

Her geçen gün insanlar ağlara daha fazla bağlı ve bağımlı hale gelecektir ve geçmişte özel ve kişisel olan bilgiler artık kamusal iletişimin nesnesi konumuna gelecektir (Pimenta, 2010: 295-296). İktidar, toplumsal bilinç yapısında gözetlenmeyi

normalleştirmenin yanı sıra toplumun giderek teşhirci olmasını ve gözetlenmekten zevk almasını da sağlamaktadır. Toplumun, iktidara gerek kalmadan gözetlenmeyi istemesi, iktidara teslimiyetinin bir göstergesidir (Çoban, 2019: 122). İnsanların mahremiyet alanı içerisinde, birey kapsamlı ve bölünmez bir şekilde kim olduğuna karar verme gücüne sahiptir. Bununla birlikte, birey kendi kararlarının tanınması ve bu kararlara saygı duyulması için mahremiyet alanında bir seferberlik başlatabilir (Bauman ve Lyon, 2020: 41). Anonimlik, Facebook ve diğer sosyal medya biçimleri tarafından otomatik olarak aşındırılırken, özel olan sayısız arkadaş ve tanınmayan kullanıcılarla kutlanmak ve tüketilmek üzere paylaşılmaktadır (Bauman ve Lyon, 2020: 26).

Bu anlamda profil oluşturmanın, önceden seri bir şekilde suç işleyenleri takip etmek için FBI ya da "Federal Kriminal Dairesi" (BKA) gibi istihbarat örgütleri tarafından yapılan çalışmalarla ilgili olduğu belirtilmektedir. Günümüzde ise profillerin gönüllü olarak oluşturulduğu ve insanların kendilerini araştırmanın nesneleri konumuna getirdikleri ifade edilmektedir. Bunun sonucunda, özel alanı korumak insanlar için günden güne daha da zorlaşmaktadır (Aust ve Ammann, 2019: 356). Omniptikon, özellikle gelişen teknolojilerle birlikte özel alan olarak kabul edilen mahremiyetin önem kaybetmesine neden olmaktadır. Giderek artan bir şekilde verilere ulaşmak kolaylaşmaktadır (Løkke, 2020: 47). Burada Samanta Schweblin'in yazmış olduğu "Kentukiler" romanı akla gelmektedir. Romanda gözlerine kamera yerleştirilen, pandaya benzeyen peluş oyuncağın insanları gözetlemesi konu edinilmektedir. Burada her türlü mahremiyet de kayıt altına alınmaktadır. Kısaca bir teşhircilik söz konusudur (Schweblin, 2023). Yeni süreçte de benzer bir durum vardır. Çünkü insanlar artık gönüllü olarak özel alanlarını çeşitli mecralarla paylaşmaktadır. Bu durum gözetimi kolaylaştırmaktadır. Bu anlamda kendi bilgilerini kontrol etmek ve korumak zorlaşmaktadır. Bu durum ileride oluşabilecek sorunların fitilini ateşlemektedir. Çünkü mahrem bilgilerin paylaşılması ve ifşa edilmesi gözetimi kaçınılmaz kılmaktadır.

2.4. SÜPER PANOPTİKON

Gözetim anlayışının en önemlilerinden olan "Superpanoptikon"da hem azınlık çoğunluğu izlemekte hem de çoğunluk azınlığı izlemektedir. Bu bağlamda "daha az" anlamına gelen "ekonomik güç", alışveriş yapanın davranışlarını izler, tanımlar, kategorilendirir ve değerlendirir. Öte yandan bu kişi sosyal medyada başkalarını da takip edebilir. Karşılığında ise kendisini ve kendi paylaşımlarını gösterir. Böylece herkes birbirini izler, okur, işitir ve görür (Öztürk, 2013: 140; Solmaz, 2023: 171-172).

Gözetlenen toplumların yükselişi, tamamıyla kaybolan bedenlerle ilgili olduğu söylenmektedir. Bir şeyleri uzaktan gerçekleştirdiğinde bedenler yok olmaktadır (Lyon, 2006: 33). Buna en iyi örneklerden biri de mahkûmların seçimlerini sınırlamasında bir işlev gören "panoptikondur." Fakat bu işlev, idareciler tarafından irrasyonel görülerek reddedildiği ifade edilmektedir. Bauman, günümüzde idarecilerin seçimlerini, "kişisel özelliklerde gizli olan özelliklerin çeşitliliği doğrultusunda büyümekte olan kaynaklar" olarak belirtmektedir (Bauman ve Lyon, 2020: 72).

İletişim teknolojilerinin genişlemesiyle beraber gözetim farklı alanlara kaymıştır. Geleneksel toplumlardaki yüz yüze ilişkiler artık anlamını kaybetmiştir. Bu tür ilişkilere gerek kalmadan insanların eylem alanını geliştiren telefonda, kişiler arasında sesle de olsa bir temas noktası bulunmaktadır. Ancak elektronik posta gönderdiğimizde gülen yüzler gibi harf karakterleriyle belirlenmiş olan semboller, görülmeyen yüzün yerine geçmektedir. Bu yüzden, gözetlenen toplumların yükselişi kaybolan bedenlerle ilgilidir (Lyon, 2006: 33-35). Modern gözetim, ticari olmayan kanallardan evin eşiğini çoktan aşmıştır. Devletin idari yapıları kimin, kimle nerede, hangi ekonomik seviyede vb. yaşadığıyla ilgilenmektedir. Bununla birlikte, tüketici gözetiminin ev eşiğini yalayan dalgalar artık yeni kanallardan yoğun bir şekilde akmaktadır (Lyon, 1997: 198). Bu gözetim anlayışını bireylerin birbirlerini izlemesinden başlatarak, siyasi iktidarın tebaasını izlediği piyasa ilişkileri içinde sermaye ve teknoloji sahiplerinin tüketicilerini izlediği küresel gözetime kadar götürülebilir (Şimşek ve Güzel, 2022: 134).

Gözetimin yayılması farklı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Sonuçları bölgeye ve sektöre göre değişmekle birlikte, ulusötesi gözetim biçimleri her sosyal, ekonomik ve politik sektörde meydana gelmektedir. Bu nedenle polis, iletişim ağlarını kanun kaçaklarını ve göçmenlerin hareketlerini gözlemek ve izlerini takip etmek için ileri teknolojiler kullanarak bu gözetleme çalışmalarını yürütmektedir. Ayrıca, şirketler tarafından kişisel müşteri verilerinin elde edilmesi yoluyla tüketim akışlarının izlenmesi, belirlenmesi ve takip edilmesi amacıyla da kullanılmaktadır (Lyon, 2006: 210). Giderin azaltılması ve hesap kapasitesinin artırılmasını avantaj olarak kullanan uygulamaları enformasyon altyapısı, 'işlemsel oluşturulmuş' olarak adlandırılan bilginin büyümesine yol açmıştır. Müşteriler her satış yaptıklarında elektronik parmak izi bırakmaktadır. Bazı firmalar stok kontrolünü yönlendirmek için sadece isimsiz verileri toplarken, bazıları kimlikleri belirlenmiş müşterileri ile bağlantısı olan kredi kartlarıyla alışverişe yönlendirmektedir (Lyon, 2006: 87). Kredi kartları uzaktan alışveriş yapma özgürlüğü

sunarken, diğer taraftan yaptığımız harcamaların, eve ne olduğunun ve ne yaptığımızın üzerinden tüketim profilinin başkası tarafından analiz edilmesine olanak sağlamaktadır (Gültekin, 2023: 122).

Bu konu ile ilgili olarak Mattelart, hipermarket olarak ifade edilen büyük marketlerin çevrimiçi ticaretin yeniliklerinin baskısı altında olduğunu belirtmektedir. İnternet, tüketicileri hiçbir zaman beklemek zorunda kalmamaya ve ayrıntılı ticaret bilgisine dayanarak anında seçim yapmaya hazırlamaktadır. Başlangıçta bir kriz olarak görülen internet ve mobilite, gözetim teknolojilerinin kendilerine sunduğu destek bağlamında şirketler için bir fırsata dönüşmektedir (Mattelart, 2012: 292). Aust ve Ammann, günümüzde yürürken evlerin duvarlarındaki reklamların değiştiğine şahit olduğumuza işaret etmektedir. Birkaç metre uzaklaştığımız anda ilanların değiştiğini ve bu ilanların tam da bir önceki akşam partnerinizle konuştuğunuz seyahat planınızdaki yerin reklamı olduğunu fark edeceksiniz. Bir gün partnerinizle hakkında konuşmayı düşündüğünüz şeyin reklamı gözünüze ilişecektir. Bu durumda muhtemelen peşinizde biri var mı diye, dikkat çekmeden arkamıza dönmeyi alışkanlık haline getiririz (Aust ve Ammann, 2019: 9).

Dijitalleşme çağında, insanlar kişisel bilgilerini tereddüt etmeden paylaşmaktadır. Bu noktada tüketiciler için asıl belirleyici konu, özel indirimler ve üyelik ayrıcalıklarından yararlanma olduğu için kişisel verilerinin başkalarına satılmasına az önem vermektedir (Lyon, 2013: 71). Bu konuda Bauman, insanın kişisel bilgileri ile ilgili aldırmazlık olarak yorumladığı bu olgunun, "dijital karakterimizin seyahati konusunda daha büyük kayıtsızlığa yol açacağı" konusunda şüpheleri olduğunu belirtmektedir (Bauman ve Lyon, 2020: 142). 21. yüzyıl dünyasında kişisel verilerin sistemli olarak işleniyor olmasından dolayı bir gözetim toplumundan söz etmek mümkündür. Bu, bir kehanet veya hapishaneleri andıran şekilde değil, günümüz koşullarının bir parçasıdır (Lyon, 2013: 21-22). Günümüzde temel hak ve özgürlükler için en önemli tehditlerden birini oluşturmakta olan kredi kartları, insanların davranışları ve zevkleri hakkında artan bir miktarda bilgilerin toplanması, işlenmesi ve yayılması için hizmet şirketlerine olanak sağlamaktadır. Bu şekilde, şirketler bireyler üzerinde kontrolü artıran ve böylelikle pazar paylarını genişleten son derece sofistike araçlara sahip olmuşlardır (Mattelart, 2012: 283).

Veri tabanlı pazarlamadaki ana fikir, amaçlanan kişileri sadece saymak isterken, onları hiçe sayılmadıklarına ve önemsendiklerine inandırmaya çalışarak daha fazla alışveriş yapmaya teşvik etmektir. Bu süreç, bireyleşmeyi metalaştırmaktadır.

Dolayısıyla panoptik güç, bireyleri ikna etme yeteneğini elinde bulunduran pazarlamacılardır (Bauman ve Lyon, 2020: 68-69). Mattelart'a göre, ürünlerin içerisinde bulunan mikroçip teknolojisi, üretimden tüketime ürünlerin yaşamını izlemeye yönelik talepleri karşılamaktadır. Bu teknoloji, sağlık ve gıda risklerinin yönetimi ile sahtecilikle mücadelede önemli avantajlar sağlasa da, tüketicinin davranışlarını bilgisi dışında deşifre etme ve müşteri trafiğini yorumlama gibi gizliliğe karşı birçok tehdit barındırmaktadır (Mattelart, 2012: 289). Örneğin, her bir tekil ürün için tek bir kimlik oluşturan RFID (Radyo Frekansı ile Tanımlama) çiplerinin, yalnızca ürünler için kimlik oluşturma sürecinde kullanılmadığı, aynı zamanda pasaport ve kıyafetlerde de kullanılan bu teknolojinin yaydığı verilerin, pasaportu taşıyan ya da kıyafetleri giyen kişilerle kolaylıkla ilişkilendirilebileceği belirtilmektedir (Bauman ve Lyon, 2020: 20). Panoptikon, bireylerin içsel yaşamlarını geliştirmelerine olanak tanıyan özneler yaratırken, süper-panoptikon kimlikleri bilgisayarlar tarafından yapılandırılan dağılmış nesneler ortaya çıkarır. Bu bağlamda, bireylerin kimlikleri, uzaktan kumanda edilen ve erişilebilen veriler aracılığıyla bilgisayarlar tarafından nesneleştirilir (Lyon, 2006: 235). Bu noktadan sonra, "artık hepimiz disipline edilmiş tüketiciler ve yurttaşlar olarak katılırız; uysallıkla form doldurma, sürücü ehliyetleri ve kredi kartları üretme yoluyla sürekli olarak kurala uyarız" (Lyon, 1997: 265).

Panoptikon, bireyleri tekdüze ve rutin davranışlara yönlendirirken; süper-panoptikon, tüketim potansiyeline göre bireyleri ayıklayan, küresel bireyleri kayırıp yerelleri dışlayan bir sistemdir (Bauman, 2021: 61). Süper-panoptikon, kabul ettiklerine sınırsız bir hareket özgürlüğü sunarken, diğerlerini pasaport ve vizelerle sınırlar. Gözetim artık bireylerin birbirini izlediği, anlık ve sürekli gerçekleşen bir yapıya dönüşmüştür (Şimşek ve Güzel, 2022: 137). Bu yapı, gözetimin küreselleşmesini ve büyük şirketlerin teknolojik altyapılarla bireyleri yönlendirmesini mümkün kılar (Huberman, 2023: 232). Böylece süper-panoptikon, bireysel izlemeyi sermaye ve teknoloji sahiplerine kadar uzanan küresel bir gözetim biçimine dönüştürmektedir.

3. KAPİTALİZM VE GÖZETİM

Gözetim pratikleri tarihsel olarak üç aşamada incelenmiştir. İlk aşama, modernlik öncesi topluluklarla ilgili pastoral gözetimdir; burada yerleşik uygarlıklar, göçebe toplumlar, askeri devletler, feodal beylikler, kilise ve imparatorluklar gibi farklı yapılar değerlendirilmiştir. İkinci aşama, ulus-devletle birlikte idari yönetim pratiklerinin öne çıktığı teknik gözetimdir. Bu dönemde modernite ve sanayi kapitalizmiyle bireyler,

gözetim altında disipline edilerek üretici güçlerinden maksimum fayda sağlanması amaçlanmıştır. Üçüncü aşama ise toplumsal değişimlerle birlikte enformasyon teknolojilerinin hâkim olduğu enformatik gözetimdir. Bu dönemde bilişim teknolojilerinin sağladığı fırsatlar doğrultusunda gözetim uygulamaları artık sıradan insanların yaşamının her alanını kapsamaktadır (Dolgun, 2015: 16-17). Bu bağlamda gözetimin küresel bir boyut kazanması ve uluslararası ölçekte ortaya çıkan şirketlerin etkisi ile bir imparatorluğa dönüşmesi değerlendirilecektir.

3.1. KÜRESELLEŞEN GÖZETİM

Feodal yapıda, işçilerin toprak sahibi ya da başka bir işverenin emirlerine uymaması durumunda, itaatsizlikle başa çıkmanın bir yolu olarak fiziksel şiddet kullanılmıştır. Fakat kapitalist sistem, işçileri disipline etmenin yeni uygulamalarını ortaya çıkarmıştır. Bunlardan birincisi, işçinin hayatta kalmak için işvereninin verebileceği ücretten başka hiçbir geçim aracının bulunmadığı düşüncesine vurgu yapan zorunluluktur. İkincisi ise çalışmanın zamanlanması, yerleştirilmesi, denetlenmesi ve sınanması aracılığıyla yapılan gözetimdir (Lyon, 1997: 55). Gözetlenen toplumun çoğalması zaman-mekan ile ilişkilendirilmektedir. Örneğin modernitenin erken dönemlerinde kapitalist teşebbüsler fabrika sahasını ve saati kullanarak çalışanlar üzerinde önemli bir kontrol sağlamıştır (Lyon, 2006: 38). Gözetleme 20. yüzyılın sonlarına kadar insan bedenini yerinde tutmak için hapishane ve fabrika gibi özel alanlarla sınırlandırılmıştır. Elde edilen kişisel veriler ve detaylar ulus devletin sınırlarında kullanılmak üzere dosyalanmıştır (Lyon, 2006: 180). Bu süreçte yaratılan gardiyan işçiler, iktidarın gözü haline gelmiştir. Bu kişiler, işyerinde çıkması muhtemel muhalif görüşlerin engellenmesi için iktidar ile işbirliği yapmışlardır (Çoban, 2019: 115).

Kapitalist süreçte Marx, gözetimi sınıf ilişkileri temelinde ele alarak kontrolün egemen sınıfların elinde olmasına tarihsel bağlamda dikkat çekmiş, gözetimi emek ve sermaye arasındaki bir mücadele kavramı olarak değerlendirmiştir. Ona göre gözetim, işçilerin görülmesiyle, izlenmesiyle sermayenin denetim yapmak için kullandığı bir araçtır (Marx, 2004; Canpolat, 2005: 131). Marx, işçileri tek çatı altında tutmanın gözetim uygulamalarının anahtarı olduğunu ve bu amaçla yeni teknolojilerin geliştirilebileceğini düşünmüştür (Dolgun, 2015: 89). Yerel işlemlere ve takasa dayanan bir ekonomi karşısında para ekonomisinin gelişmesi, maaşlı görevlilere ödeme yapmanın araçlarını ortaya çıkarmıştır. Bu araçların çıktığı toplumlar, Weber tarafından ulus-devletler olarak tanımlanmıştır (Lyon, 1997: 49). Weber, tüm modern kuruluşların bürokrasisinde

verimlilik arayışının bir parçası olarak, verileri dosyalarda saklama ve alma araçlarının geliştirilmesine odaklandığını ifade eder. Ona göre gözetim bürokrasi ile sınırlıdır. Kapitalist işletmeler bürokrasinin bir türünden başka bir şey değildir. Bu bağlamda, ussallık vurgusu yaparak tutarlılık sahibi olduklarını değerlendirdiği kapitalist işletmelerde bürokrasi bağlamındaki gözetimi kabul eder (Weber, 2004: 312-318). Weber, bürokrasinin verimlilik arayışının bir parçası olarak (dosyalarda veri saklama vb.) gözetimi ele alır. Weber, bu dosyaların özellikle devlet yöneticilerinin toplulukları fişleyebileceği kişisel bilgileri içerdiğini ifade etmektedir (Canpolat, 2005: 131; Dolgun, 2015: 100-101).

Bu kapsamda, bürokrasinin ötesini gösteren Foucault'nun çalışmaları, gözetimi sadece örgütlerdeki değil, aksine tüm toplumdaki geniş bir disiplin bağlamına yerleştirmiştir. Foucault'ya göre modern toplumun kendisi zaten bir disiplin toplumudur. Öte yandan, onun yaklaşımı öteki sosyolojik değerlendirmeleri dışlayan iktidar kavramı çevresinde dönmektedir. Ona göre tahakküm içeren iktidar hep vardır. Bu konuda Lyon, ister sınıf ilişkilerinin, ister akılcılığın bir yönü olsun, isterse de toplumun kendisinin nüfuz edici boyutu olsun, gözetimin sosyolojik bir bakımdan modernitenin merkezi bir özelliği olarak görülmesi gerektiğini ifade eder. Lyon'a göre daha önce gündelik hayatta sıradan insanların rutinine kapsamlı bir şekilde ulaşabilen sosyal örgütlenme olmamıştır (Lyon, 1997: 44-45).

Mikro elektronik bilgi temelli devrim ile bilgilerin keşfi, depolanması, işlenmesi ve aktarılması farklı bir boyut kazanmıştır. Bir zamanlar resmi izin gerektiren kişisel bilgiler, bir departmandan diğerine basitçe gönderilebilir hale gelmiştir. Bu, bürokratik işlerdeki durumu da kolaylaştırmaktadır (Lyon, 2012: 84-85). Belli bir amaca yönelik veri toplama, farklı alanlarda da kullanılabilmektedir. Örneğin, tüketici verileri polis tarafından, sağlık bilgileri ilaç firmaları tarafından, sigorta şirketleri ise risk yönetimi için polis kayıtlarına erişim sağlamaya çalışmaktadır. Gözetim verileri, herkesten aynı şekilde ve yoğunlukta toplanmaz; bunun yerine, modern hayatın farklı yönlerinde sahip olunan roller doğrultusunda toplanır. İşçiler, kapitalist şirketler tarafından kazançlarını hak edip etmedikleri konusunda gözetlenirken, tüketiciler pazarlamacılar tarafından satış ve promosyon hedeflerine ulaşmak için izlenir. Yurttaşlar, vergi, sağlık ve iş güvencesi gibi konularda etkin bir şekilde yönetilmek için devlet tarafından gözetlenir. Yolcular, kimliklerini doğrulamak ve hareketlerini kolaylaştırmak için pasaport, ehliyet ve veri tabanına kayıtlı kimlik belgelerini taşımak zorundadır. Çocuklar ise okullarda ve

sokaklarda ebeveynleri ve güvenlik güçleri tarafından sıkı bir şekilde izlenmektedir. Bu sebeple, elektronik gözetim teknolojileri, teknoloji ve toplum tartışmalarının ana hatlarını oluşturur (Lyon, 1997: 25; 2013: 36-37). Yeni elektronik gözetim biçimi, üretim ilişkilerine de yansımaktadır. Üretim biçimi ve ilişkilerinin geçirdiği dönüşüm ve bu dönüşümün çalışma yaşamının düzenlemesi, gözetim toplumunun oluşumu ile yakın bir ilişki içerisindedir. Bu bağlamda, işçiler üzerinde sürekli bir denetim sağlanmak isteyen iktidar, teknolojik gelişimle senkronize bir biçimde gözetimi iş yaşamının en etkin öğelerinden biri haline getirmiştir. Öncelikle işyeri ile başlamakta olan kapitalist sistemin işçi üzerindeki denetimi, daha sonra emekçilerin tüm yaşam alanlarına yayılmaktadır (Çoban, 2019: 111). Bir zamanlar saate bağımlı olan meta üretimi kapitalizmi, 21. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yerini bilgisayara bağımlı tüketici kapitalizmine bırakmıştır (Lyon, 2006: 38).

Yeni teknolojik yapılanma ve küresel dayanışma, kapitalist yeniden yapılanmanın sonucunda toplum, kültür, devlet ve ekonomi arasında yeni ilişkiler ortaya çıkarmıştır. Bu değişimle birlikte gözetim de küreselleşmiştir. Bilgisayarlar sayesinde gözetleme hareketleri ve gözlemler, küreselleşmenin sunduğu uzaktan kumanda araçlarıyla etkili bir şekilde yapılabilmektedir. Kapital akımları küresel hale gelerek kendilerini yerel ekonomilerden ayırmışlardır. Şirketler, kârlarını maksimize etmek amacıyla dünyanın herhangi bir yerine yerleşebilir hale gelirken, bu durum yeni gözetim etkilerini de beraberinde getirmektedir. Somut olarak emek, küresel bir kaynak haline gelmiştir (Lyon, 2006: 180-181, 185). Dolayısıyla "küresel mekânlarda iş yeri tüketimi, uluslarüstü şirketlerdeki işverenlerin dünyanın her tarafına yayılmış alanlardaki üretimin izini sürebilecekleri ve ayrıca metotların bir alandan diğerine artan bir kolaylıkla akabileceği anlamına gelmektedir" (Lyon, 2006: 192).

Küreselleşmenin etkisiyle beraber toplumsal düzen de değişime uğramaktadır. Bu durum gözetime de yansımaktadır. Bauman, pahalı bir hapishane projesi olarak gördüğü panoptikonda, gardiyanların arada varlıklarını göstermek zorunda olduklarını söyler. Bu, denetleyicilerin mahkûmlarla ilgili daha fazla sorumluluk alması anlamına gelmektedir. "Panoptik sonrası toplum" olarak adlandırdığı günümüz toplumlarında ise denetleyicilerin ulaşılmaz âlemlere kaçıp ortadan yok olabileceğini ileri süren Bauman, mahkûmlarla denetleyicilerin karşılıklı bağımlılıklarının sona erdiğini ve buna karşılık hareketlilik ile göçebeliğin değer kazandığını belirtmektedir (Bauman ve Lyon, 2020: 14-15). Bentham'ın panoptikal toplumsal modeli, yönetenlerin ve yönetilenlerin karşılıklı

olarak birbirlerine angaje olması gerektiğini varsaymaktadır. Normatif düzenin uygulanması, denetleyenlerle denetlenenleri birbirine bağlayarak ayrılmaz bir hale getirmiştir. Küreselleşme çağında ortaya çıkan yeni iktidar teknikleri ise bu sürekli bağımlılık ve karşılıklı angaje olma durumunu gereksiz kılmaktadır (Bauman, 2005: 48-49).

Bauman, akışkan modern dünyanın çalışanlarının, kendi kişisel panoptikonlarını bedenleri üzerinde taşımak ve büyütmek zorunda oldukları sonucuna ulaşmaktadır. Çeşitli biçimlerde bağımlı olan tüm insanlar, her an çalışabilir durumda olmaktan tamamen ve koşulsuz bir şekilde sorumludurlar. Patronlarının ortadan kaybolma özgürlüğüyle gözleri korkutulan çalışanlar, gözetleme kulelerini gereksiz kılacak şekilde kendi kendilerinin bekçileri olmak üzere eğitilmektedirler (Bauman ve Lyon, 2020: 73-74). Daha önce bütün işçileri bir çatı altında toplamak gözetimi kolaylaştırmıştır. Fakat günümüzün teknolojileri kolektif işçiden ziyade bireysel işçi ile alakalıdır. Dolayısıyla gözetimin bireyselleşmesi, işin bireyselleşmesinin doğal bir sonucudur. İletişim altyapılarının gelişimi, işçilerin izlenmesini hem kolaylaştırmakta hem de artırmaktadır (Lyon, 2006: 81). Şirketler, kendi ticari sırlarını korumayı gerekçe göstererek yasal olarak çalışanlarını dinleme ve izleme hakkını elde etmişlerdir. Bu durum, özellikle eğlence, pazarlama ve reklamcılık gibi alanlarda çalışanların yaratıcılığını olumsuz olarak etkilemektedir (Özarsalan, 2019: 147; Huberman, 2023: 148). Günümüzde işçiler, bir işe alınmadan önce veri tabanları ve genetik eleme kullanılarak şirketler tarafından kontrol edilmektedir. Bununla birlikte, internete bağlanma özelliği olan gözetim kameraları, aktif kimlik kartları taşıyan işçilerin anlık olarak nerede ve ne yaptığını tespit edebilme imkân ve kabiliyetine sahiptir. Bu yöntem, yöneticiler ve hissedarların denetim için mekâna olan bağımlılıklarını ortadan kaldırmaktadır (Lyon, 2006: 81-83). Bu bağlamda, gözetim çalışmalarında ulus-devlet güvenlikle, kapitalist şirketler ise küreselleşme ile tasvir edilebilmektedir (Lyon, 2006: 78). Küreselleşen dünyada her şeyde olduğu gibi gözetim anlayışında da değişmeler yaşanmıştır. Yaygınlaşan teknolojik gelişmeler sayesinde büyük kapitalist şirketler özellikle bu alanı kullanmaktadır. İşçileri kontrol etmek kolaylaşmıştır. Bu durumda tahakküm kurmak daha olanaklı hale gelmiştir.

3.2. GÖZETİM İMPARATORLUĞU

Küreselleşme, dünyanın küresel bir köy haline gelmesi ve toplumsal gelişmelerin daha ileri bir seviyeye taşınmasıdır (McLuhan & Powers 2020). Bunun en önemli göstergesi teknolojik gelişmelerdir. Teknolojiler sosyal olarak şekillendirildiğinden,

günümüz gözetimi sosyo-teknik sistemlerden bağımsız olarak anlaşılamayacağı ifade edilmektedir (Lyon, 2013: 40). Bu anlamda gözetim, toplumun düzenlenmesine katkıda bulunduğu için sosyolojinin ilgi alanına giren konulardan biri olarak görülmektedir (Lyon, 2006: 16). Hatta gözetim çalışmaları, sosyolojinin bütün safhalarına sinmiş olarak gözükse de, kaçınılmaz olarak tarih, coğrafya, siyaset bilimi ve hukuk gibi disiplinleri içerisinde barındırır (Lyon, 2013: 37-41). Lyon, günümüzde birçok ilişkinin tamamen ya da kısmen sosyal medya üzerinden yürütüldüğünü ifade etmektedir. Bu bağlamda, sosyolojinin önemli olan kültürel faaliyetleri araştırmak ve teorize etmekte başarılı olabilmesi için artık dijitallikle uzlaşması gerekmektedir. Bauman'a göre, "hayatlarımız çevrimiçi ve çevrimdışı olmak üzere iki evrene" bölünmüştür. Bu noktada, söz konusu iki evrenin iç içe geçmesini engelleyebilecek bir yol olmadığından, bir evrende elde edilen deneyimin diğer evrende değerlendirilmesine dayanan değer felsefesinin yeniden şekillendirilmesi kaçınılmazdır (Bauman ve Lyon, 2020: 48, 51).

Modern dönemde Marx gözetimi, "kapitalizmin ekonomi politiğinin bir parçası", Weber "bürokratik yapının bir ürünü" ve Foucault "ceza ve gösterişten öz disipline geçiş" olarak yorumlamıştır. Bu düşünürlerin yorumlamalarında belli bir sistem ve benlik anlayışı vardır. Ancak 20. yüzyılın sonlarında bilgisayar tabanlı gözetimin ortaya çıkmasıyla birlikte, kişisel verinin esas olduğu yeni dolaşım biçimleri ortaya çıkmıştır (Lyon, 2013: 15). İnternet temelli gözetim, tüm muhalif hareketlerin denetim ve gözetim altında tutulmasını beraberinde getirmiştir. Teknolojik gelişmelere dayanan yeni kontrol ve denetim mekanizmaları bu özelliğe sahiptir (Çoban, 2019: 111).

Veri tabanları, yeni kimlik kartlarına işlerlik kazandırmakta ve yaygın bir gözetim gücü sunmalarını sağlamaktadır. Kayıtların tutulduğu ulusal veri tabanları iki amaca hizmet etmektedir. Bunlardan ilki, yurttaşlara dair olguların doğru bir şekilde kayda geçirilmesi ve güncellenmesidir. Bir diğeri ise veri tabanı içerisinde bulunanlara uygulanacak davranış kalıplarının, söz konusu kişilerin bulundukları kategorilere uygun olmasını garanti altına almaktır (Lyon, 2012: 21). Kimlik tanıma sistemlerinin insanları "istenen" ve "istenmeyen" gruplar olarak kategorize etmesi, daha az kucaklayıcı ve daha fazla dışlayıcı yurttaşlık nosyonlarını desteklemesi anlamına gelmektedir. Bu kapsamda, ulus-devletlerde istenenler olarak kategorize edilen seçkin üyeler kucaklanırken, istenmeyenler olarak kategorize edilen ötekiler ise dışlanmaktadır (Lyon, 2012: 71-72). Ulusal kimlik kartı sistemleri, dünyanın birçok yerinde eş zamanlı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Hükümetten, ticari şirketlerden ve teknoloji alanından gelen baskılar, söz

konusu kimlik kartlarını var olan bütün sorunların çözümü olarak göstermektedir. Burada kimlik kartları bir taraftan güvenlik için bir görünür durum oluşturmakta, diğer taraftan devletler için denetim, kapitalist şirketler için ise teknolojik gözetim aracılığıyla tüketimin arttırılmasını sağlamaktadır (Lyon, 2012: 133).

Lyon, günümüz gözetim uygulamalarının bazı sonuçları zararsızken, biyometri, genetik ve konum teknolojileri ile ilintili bazı sonuçlarının ise demokrasiye yönelik ciddi tehditler içerdiğine dikkat çekmektedir (Lyon, 2013: 17). Sosyal yardım ve hakları kapsayan refah sistemi altında ezilen devlet, çözümü ulusal kimlik kartlarını da içeren ulusal güvenlik sistemlerinde bulmuştur. Bu sistemler ise gözetimin yaygınlaşmasına neden olmaktadır (Lyon, 2012: 213). Gücü kontrol etme, terörizmi engelleme ve uluslararası organize suçlarla mücadele etme arzusu, eski tip toplumsal ve bölgesel sınıflandırmaların biçimini değiştiren sonuçlara sahiptir. Bu durum, yurttaşlık, insan hakları ve sivil özgürlükler hakkında birtakım soruları da beraberinde getirmektedir. Ulusal ve uluslararası güvenlik uygulamalarının gözetim boyutu, kişisel bilgileri kategorize etmek amacıyla hayata geçirilmektedir (Lyon, 2012: 237).

Gözetim olgusu, mimari bir tasarım olarak varlığını halen devam ettirse de yeni gözetim uygulamaları, mimari mantıktan teknolojik mantığa doğru evrilmiştir. Kentsel dönüşüm adı altında geliştirilen politikalar bu bağlamda değerlendirilebilir. Kentlerde yoksul, farklı etnik kökenlere sahip, farklı cinsel tercihleri ve farklı politik aidiyetleri olan kitlelerin, iktidarın baskı aygıtlarının denetiminde bulunan alanlarda ikamet etmeye mecbur edilmektedir. Bunun yapılmasının ilk nedeni, söz konusu kitlelerin sürekli bir şekilde gözetlenmesidir. İkincisi ise bu kitlelerin muhaliflerle olan iletişimini keserek "politik suç"u engellemektir (Çoban, 2019: 113-114). Bu anlamda iktidar, suçu ortadan kaldırmaktan ziyade belirlediği ve denetlediği sınırlar içine almak istemektedir. Kapitalist sistemde suçun ortadan kalkması, sistemin kendisinin ortadan kalkmasıyla aynı anlama geldiği için iktidar böyle bir tutum içerisindedir. Küresel iktidar, uyuşturucu, silah kaçakçılığı, insan ticareti ve cinsel sömürü gibi adi suçlardan edindiği sermayeyle, emperyalist iktidarını sürekli kılacak olan küresel panoptikonu finanse etmektedir (Çoban, 2019: 124-125).

Toplumsal yaşamın her alanında, farklı söylemler ve partiküller aracılığıyla ideolojisini ve hegemonyasını meşrulaştıran iktidar, kendini garanti altına almıştır. Toplumun iktidarı içselleştirip onun gözüyle kendini denetlemesi, yaşamı panoptik bir cehenneme dönüştürür. Bu durumda, toplumsal alan bir hapishaneye dönüşür; herkes

iktidar tarafından gözetlenirken, aynı zamanda bireyler birbirlerini gözetler. Bu bağlamda, iktidarın panoptikonu, yurttaşların birbirlerine karşı omnioptikonu uyguladığı söylenebilir. Bütün teknolojik gelişmeler, kapitalist yapının hem ekonomik hem de ideolojik olarak yayılmasına ve güçlenmesine hizmet eder. Bunun sonucu olarak iktidar, "her şeyi bilen" (omniscience), "her yerde olan" (omnipresent) ve "her şeye gücü yeten" (omnipotent) bir kavram haline gelmektedir. Sadece ulus-devlete özgü bir kavram olmayan gözetim kültürü, uluslararası bir boyut kazanmış ve küreselleşmiştir (Çoban, 2019: 117-120, 142).

Küreselleşmenin etkisiyle ortaya çıkan bu durum açısından önemli örnekler verilmektedir. "Intel", "Cisco", "Google", "HP", "Maxtor", "Soçtway Solutions", "Apple", "Oracle", "Microsoft", "AMD", "Nvidia", "Mozilla", "Facebook" ve "Twitter" gibi birçok firmanın merkezi olan Silikon Vadisi'nde olmak, bilgiye ve teknolojiye ulaşmanın en iyi ve üretken yolu olarak görülmektedir. Bu bağlamda, günümüzde bilgisayar ve internet yazılımlarının neredeyse tamamını elinde bulunduran ABD'nin küresel düşmanlarını tanımlamasında ve onlarla olan savaşında bilgisayar ve internet gibi yeni iletişim teknolojilerinin kendisine sunduğu gözetim mekanizmalarını kullanmaktadır (Castells, 2008: 83). İnternet şirketlerinin veri toplama hırsı, çeşitli servisler tarafından istismar edilmektedir. İnternet yorumcusu Evgeny Morozov, Silikon Vadisi'nde işletilen, güncellenen ve paraya çevrilen altyapısındaki verilerden NSA'nın faydalandığının altını çizmektedir. Yeni dijital gücün hüküm sürdüğü Amerika'dan bağımsız başka bir dünya bulunmamaktadır (Aust ve Ammann, 2019: 13). Silikon Vadisi'ndeki firmaların oluşturduğu yanlılık geniş alana yayılmaktadır. Her yerde bulunan Google Maps, Apple Maps ve Waze, Filistin topraklarının sadece ufak bir kısmını kapsıyor. İsrail yerleşimleri çoğunlukla tanıtılıp haritalarda belirtiliyor. Ancak Filistin'in yüzlerce köyü burada yer almıyor. Bunun yanında sürekli bir gözetim ve denetim mekanizması oluşturulmuştur. Silikon Vadisi şirketlerinin oluşturduğu kitlesel gözetimden kaçınmak mümkün değildir (Loewenstein, 2024: 221, 225).

Küreselleşme, yeni bir emperyalizm; bir anlamda panoptikonun küreselleşmesidir. Küreselleşme, emperyalist gücün toplumları denetim ve gözetim altında tutmak suretiyle düşünmeyen ve direnmeyen işçiler yaratma istemidir. Büyük Birader, tüm insanlarda iktidarın tanrısal bir güçle herkesi gözetleyebilecek bir güce sahip olduğu düşüncesini yaratmaya çalışmaktadır (Çoban, 2019: 119). Bu anlamda gözetleme, hakkında veri toplananları etkileme veya idare etme amacıyla tanımlanmış ya da

tanımlanmamış herhangi bir kişisel veri toplanması ve işlenmesidir. Gözetlemenin merkezine iletişim ve enformasyon teknolojilerini koyan gelişmeler ise "bilgisayar uygulama alanları ve teknik" açısından yaşanan önemli bir büyümedir (Lyon, 2006: 12-13). Bu bağlamda, günümüzün en önemli gözetim aracı, toplanan verinin işlenmesini, geri getirilmesini, eşlenmesini, saklanmasını, dolaştırılmasını ve pazarlanmasını sağlayan bilgisayarlardır (Dolgun, 2015: 183-184).

Fransa, 2004 yılında çıkardığı "Dijital Ekonomide Güven Kanunu" ile internet kullanıcılarını gözetlemeye başlamıştır. Bu yasa, internet kullanıcılarını ve cep telefonu abonelerini bir yıl boyunca izlemeyi ve bu bilgileri sivil polise veya devlete iletmeyi amaçlamıştır. Web sitesi editörleri, servis sağlayıcılar, telefon operatörleri ve internet sağlayıcılarıyla uyumlu hareket edilerek şifreler, takma isimler, banka kartı numaraları, e-posta adresleri, telefon numaraları, ödeme detayları, IP numaraları ve web sitesine erişim tarihleri kaydedilmiştir (Mattelart, 2012: 255). Bu durum Rusya'da da farklı değildir. Örneğin, Rusya'da çıkarılan bir kanun, 2014 yılından itibaren internet sağlayıcılarının on iki saatlik bir süre için tüm internet kullanıcılarının verilerini "Rus İç İstihbarat Teşkilatı"nın (FSB) erişimine açmalarını zorunlu kılmaktadır. Bu yasayla, FSB tüm internet ve telefon verilerine ulaşma, kaydetme ve analiz etme imkânını elde etmiştir (Aust ve Ammann, 2019: 18).

Amerikan ve Britanya gözetim sisteminin en gizli bilgilerinin eski NSA çalışanı Edward Snowden tarafından ortaya çıkarılmasından sonra dünyada çok büyük değişiklikler olmuştur. 2014 yılının başında, milyarlarca cep telefonu verisinin ve yaklaşık iki yüz milyon kısa mesajın NSA tarafından depolandığı gün yüzüne çıkmıştır. Bu, gözetlenme işleminin tek tek her insanı ilgilendirdiğinin kesinlik kazanması anlamına gelmektedir (Aust ve Ammann, 2019: 11; Løkke, 2020: 32; Edwards, 2020: 236-237; Masco, 2020: 196Snowden'ın ifşaları, başta ABD olmak üzere bazı Batılı devletlerin geniş ölçekli nüfus gözetimi yaptığını ve bunu telefon, internet gibi şirketlerden elde ettikleri kullanıcı verileriyle yürüttüklerini göstermiştir (Lyon, 2014: 2). NSA, çerezler ve oturum bilgileri gibi dijital izleri de kullanarak bireylerin cep telefonu ve konum verilerini izlemektedir. Bu tür gözetim uygulamaları, terörle mücadele gerekçesiyle savunulsa da, bilimsel değerlendirmeler hedefe yönelik denetimlerin kitlesel gözetimden daha etkili olduğunu ve daha az masum kişiyi etkilediğini ortaya koymuştur (Schaar, 2015: 95). NSA, "İngiliz Hükümet İletişim Karargahı" (GCHQ) ya da "Almanya Federal Haber Alma Dairesi" (BND) gizli servislerinin ajanlarından ibaret değildir. Altmış tür

verinin düzenli olarak kaydedildiği arama motoru Google ve sosyal paylaşım ağı Facebook'ta da durum pek farklı değildir. Bu mecralarda yaptığımız bütün hareketler sürekli bir biçimde kayıt altına alınmaktadır (Aust ve Ammann, 2019: 9; Dolgun, 2015: 151-153). Bu mecralar, demokratikmiş gibi görünse de, esasen merkeziyetçi bir yapıya sahiptirler ve kullanıcıları da dijital dünyada büyük oranda özgürlüklerinden feragat etmektedirler (Lyon, 2014: 3; Aust ve Ammann, 2019: 167).Bu konuda Julian Assange (2013: 23) *Şifrepunk* kitabında şöyle açıklar:

> "Yalnızca Amerikalılar, İngilizler ve Ruslar'ın, bir de İsviçre ve Fransa gibi birkaç devletin kitlesel gözetim uyguladığı döneme kıyasla bugün gözetleme çok daha bariz bir hal almış durumda. Bugün kitlesel gözetlemenin ticarileşmesi sayesinde herkes, neredeyse bütün devletler bunu uygulayabiliyor. Üstelik bugün çok daha kuşatıcı, çünkü bireyler bütün siyasal fikirlerini, aile bağlarını ve arkadaşlıklarını internete koyuyorlar. Dolayısıyla durum haberleşmenin daha fazla gözetim altına alınmasından ibaret değil; sorun bugün haberleşmenin çok daha yoğun olması. Üstelik salt hacimdeki bir artış da değil bu, iletişim türleri de çeşitlenmiş durumda. Önceden kişisel alanda gerçekleşen bütün iletişim biçimleri bugün kitlesel gözetime tabi."

Siber gözetim, egemen güçlerin küresel amaçlarını yerine getirmek için başvurduğu bir araç olmanın yanı sıra, totaliter rejimlerin de bölgesel iktidarlarını koruma amaçlarını gerçekleştirmek için başvurduğu bir yöntemdir. Halkın elinde demokrasinin, özgürlüğün ve kurtuluşun en iyi aracı olan internet, diktatöryal bir rejimin elinde ise mükemmel bir baskı aracına dönüşebilmektedir (Aust ve Ammann, 2019: 147-149). Eğer bir otoriter hükümet, tüm vatandaşlarına DNA taraması yaptırmalarını ve tıbbi bilgilerini merkezi bir otoriteye bildirmelerini emrederse, bu toplumlar, gizliliğin ön planda olduğu toplumlardan genetik ve tıbbi araştırmalar açısından büyük bir avantaja sahip olacaktır. 21. yüzyılda, tüm bilgilerin tek bir yerde toplanması, otoriter rejimler için belirleyici bir avantaj yaratabilir. Algoritmalar, bireyleri daha iyi tanıdıkça, otoriter hükümetler, Nazi Almanya'sını bile geride bırakacak derecede mutlak kontrol elde edebilir. Bu tür rejimlere direnmek neredeyse imkânsız olabilir. Bu rejim, sadece insanların ne hissettiğini bilmekle kalmaz, aynı zamanda onlara istediğini hissettirebilir. Bu durumda, demokrasi, biyoteknoloji ve bilgi teknolojilerinin birleşimine karşı direnç gösteremeyebilir. Sonuç olarak, demokrasi tamamen yeniden şekillenebilir ya da insanlar "dijital diktatörlük" altında yaşamaya başlayabilir (Rizanaj, 2020: 101). Küreselleşme ile başlayan yaygın gözetimin, günümüzde algoritmalar aracılığıyla yapılacağı düşünülmektedir. Gelişen teknolojiler sayesinde bilgiler ve veriler çok rahat bir şekilde toplanabilir hale gelmiştir. Bu veriler sayesinde insanlar çok daha rahat tanınabilir, yönlendirilebilir ve kontrol edilebilir. Bu durumda bir denetim oluşturulması ve tahakküm kurulması kaçınılmaz olmuştur. Çalışmanın iki önemli kavramı olan özgürlük

ve güvenliğin, bu oluşan tahakküm biçimi içerisinde nasıl yer aldığı değerlendirilecektir. Ancak bu iki kavramın ne olduğu, tarihsel süreçte nasıl bir değişim süreci geçirdiği ve aralarındaki ilişkiyi açıklamak elzemdir.

İKİNCİ BÖLÜM
ÖZGÜRLÜK VE GÜVENLİK KAVRAMI

Geçici ve ufak bir güvenlik için temel özgürlüklerinden feragat edenler ne güvenliği, ne de özgürlüğü hak ederler.
Benjamin Franklin

Özgürlük ve güvenlik kavramları oldukça karmaşık bir ilişki ağına sahiptir ve birbirinden ayrı olsa da benzer ve farklı konuların ortak tartışma konusu olagelmiştir. Bu kavramlara yönelik tanımlar ve aralarında kurulan ilişkiler yeni değildir. Özgürlük ve güvenlik kavramları ile ilgili tartışmalar tarihsel süreçte önemli bir yere sahiptir. Bu tartışmalardan hareketle iki kavram arasında ilişki olduğu söylebilir (Aksu, 2020: 58-59). Güvenlik ve özgürlük, bir madalyonun iki yüzü gibidir. Güç ve düzen isteği, özgürlüğü değil güvenliği üretir. Özgürleşmenin teorik olarak güvenlik anlamına geldiği ifade edilmektedir (Booth, 1991: 319). Bu anlamda aralarında bir ilişki olması kaçınılmazdır. Bu ilişki bazen olumsuz, bazen olumlu olabilmektedir. Öncelikle özgürlük ve güvenlik, birbirini tamamlayan kavramlardır. Birbirini tamamlayan kavramlar arasında bir denge kurulması düşüncesi, aralarındaki ilişki anlamında önemlidir. Bireye özgürlüklerini sağlamak ve güvenliğini temin etmek bağlamında denge önem arz etmektedir. Denge açısından bireyin güvenliği sağlanırken, diğer taraftan özgürlüklerinin yok edilmemesi gerektiği ifade edilmektedir. Güvenliğin sağlanması için kişilerin belirli bir iktidar aracılığıyla gözlenmesi ve denetlenmesi, özgürlüğün zıttı anlamına gelmektedir. Bu nedenle güvenlik ve özgürlük bir ikilem de oluşturmaktadır.

Özgürlük ve güvenlik konusunda, birbiriyle bağlantılı, aynı zamanda birbiriyle çelişen özellikleri vardır. Özgürlük ve güvenlik sıklıkla birbirleriyle takas edilmesi gereken şeyler olarak tasvir edilir. Siyasal bağlamda özgürlük ve güvenlik, bir yelpazenin iki zıt ucudur ve genellikle birine yaklaşıldığında diğerinden uzaklaşılmaktadır (Koyuncu, 2019: 22). Özgürlükçü bir politik ortamda güvenlik, güvenlikçi bir ortamda özgürlük tehdit altına girmektedir. Ancak bu durum, özgürlük-güvenlik kavramları arasındaki ilişkinin tüm karmaşıklığını kapsamamaktadır. Birbiriyle bağlantı kurulmasının farklı boyutları olduğu düşünülmektedir. Çünkü yukarıda ifade edildiği gibi, bir zıtlığı barındıran kavramlar, aynı zamanda birisi olmadan diğerinin de anlamının olmadığı bir ilişki ağına sahiptir. Bauman (2019: 7-10), Freud'dan yaptığı çıkarım ile özgürlük ve güvenliğin, tıpkı başka olgular gibi, bir madalyonun iki yüzü olduğunu ve modern insanın güvenlik karşısında özgürlüğünü feda ettiğini, postmodern insanın ise güvenliği feda ederek özgürlüğe ulaştığını belirtir. Bu bağlamda kavramların karşılıklı

olarak olumlu/olumsuz özellikler taşıdığı söylenmektedir. İki kavramın bazen birebirlerinin yararına olabileceği gibi, bazen zararına olabileceği ifade edilmektedir (Daemen, 2022: 1). Bu yönlerden dolayı, bünyesinde anahtar kavramlar taşımaktadır. Toplumsal değişmeler yaşandıkça, bu iki kavram ile ilgili tanımlamalar ve yaklaşımlarda değişim yaşanmaktadır. Özellikle dijitalleşmenin çok hızlı olduğu dönemde, iki kavram ile ilgili tartışmalar farklı bağlamda yeniden artış göstermiştir. Bu iki kavramın ne olduğu, tarihsel olarak nasıl ele alındığı ve aralarında nasıl bir ilişki olduğuna değinmemiz, çalışmamız açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda, öncelikle özgürlük kavramının ne olduğu, tarihsel seyri ve yaklaşımları alt başlıklar çerçevesinde ele alınacaktır. Kavramın nasıl tartışıldığını bu başlıklar çerçevesinde görmek önemlidir. Benzer şekilde, güvenlik kavramının nasıl ele alındığı ve tartışıldığı, bu gününü anlamamız açısından önem arz etmektedir. Son olarak, iki kavram arasındaki ilişki ve denge fikrinin nasıl tartışıldığına değinilecektir.

1. ÖZGÜRLÜK KAVRAMI

Özgürlük, insanın bilinçli bir varlık olarak kendi yaşamını şekillendirme yetisine sahip olması nedeniyle tarih boyunca felsefeden siyasete birçok alanda ele alınmıştır. Bu kavram, insanın sorumluluk alabilmesi ve ahlaki eylemlerde bulunabilmesi için bir ön koşul olarak görülmektedir (Aytepe, 2019: 38). En bilinen tanımı, bireyin özgürlüğünün başkasının özgürlüğüyle sınırlı olmasıdır (Ferge, 1996: 2); ancak kavram çok boyutludur ve farklı dönemlerde farklı şekillerde tanımlanmıştır (Bozkurt, 2020: 11).Türk Dil Kurumu (2023a), özgürlüğü hem düşünce ve davranış serbestliği hem de kişinin kendi iradesiyle karar verebilmesi olarak tanımlar. İngilizcedeki “liberty”, “freedom” ve “emancipation” terimleri ise özgürlüğün farklı yönlerini karşılamaktadır (Zeylut, 2010: 242; Özsel, 2022: 280; Bozkurt, 2020: 12). Türkçede “özgürlük” kavramı, Arapça “hür” kökünden türeyen “hürriyet” teriminden evrilmiş ve Fransız İhtilali’yle birlikte "liberty" kavramının karşılığı olarak yerleşmiştir (Zeylut, 2010: 244; Çağrıcı, 2013: 502). Antik Yunan’da özgürlük bilinci ortaya çıkmış, ancak köleliğe dayalı toplum yapısı bu bilincin gelişimini sınırlamıştır (Bezci, 2006: 242-243; Akgün ve Aslan, 2010: 113). Platon özgürlüğü yaşamın zor kararlarıyla başa çıkma durumu olarak, Aristoteles ise bilinçli ve gönüllü eylem yapabilme yetisi olarak tanımlar (Adugit, 2013: 65, 69; Arnhart, 2004: 68). Ashford’a (2009: 26) göre özgürlük, dış müdahale olmaksızın kendi hareket biçimini seçebilme imkânıdır.

Mill, bireylerin birbirlerinin yaşamını sınırlandırmadığı bir ortamda özgürlüğün var olabileceğini savunur (Mill, 2022: 77; Murteza, 2022: 384-385; Harrison ve Boyd, 2003: 93). Locke ise özgürlüğü doğal hukuk çerçevesinde, kişinin iradesine bağlı yaşaması olarak tanımlar (Locke, 2012: 29; Aktan ve Vural, 2003: 27). Voltaire ise özgürlüğü kişilikle bütünleşmiş bir alışkanlık olarak görür (Voltaire, 1962: 377-380). Montesquieu, özgürlüğü yasaların izin verdiği ölçüde her şeyi yapma hakkı olarak değerlendirir (Bezci ve Çelik, 2010: 29-30); Hobbes ise onu dış engellerin yokluğu şeklinde açıklar (Hobbes, 2007a: 93; Skinner, 2008: 163). Hegel'e göre özgürlük, Tin'in en yüce biçimi olup bireyin modern devlete uyumuyla anlam kazanır (Hegel, 2005: 182). Ayrıca özgürlüğü bireyin ayrılmaz bir parçası olarak ifade eder. Ona göre özgürlük, modern rasyonel devletin koyduğu kurallara itaat etmektir (Bezci, 2006: 240; Duman, 2021: 348-350) Nietzsche özgürlüğü, insanın kendini gerçekleştirme güdüsüyle ilişkilendirir (Nietzsche, 2010: 266); Fromm ise onu, bir eylemi yapmama özgürlüğü olarak tanımlar (Fromm, 1996: 44). Arendt'e göre özgürlük siyasetin temelidir ve siyasi eylemin doğrudan amacıdır. Özgürlük olmadan siyasi yaşamın anlamı yoktur. Ona göre siyaset, özgürlüğün deneyimlendiği alandır (Arendt, 2012: 198-199). Tüm bu tanımlamalar, özgürlük kavramının zamanla değişen, çok boyutlu bir yapı sergilediğini ve evrensel bir tanımının olmadığını ortaya koymaktadır.

1.1. ÖZGÜRLÜK KAVRAMININ TARİHSEL SÜRECİ

Özgürlük kavramının çok sayıda tanımının olduğu ve dönemsel olarak farklı tanımların yapıldığı açıklamalardan anlaşılmaktadır. Özgürlük kavramını tarihsel süreçte ele almak, kavramın anlaşılması açısından önemlidir. Bu sebeple, bu başlık altında antik dönemde, ortaçağda ve modern dönemde kavrama yönelik açıklamalara değinilecektir. Bunun yanında, günümüze gelen süreç ile ilişkilendirilerek ele alınacaktır.

1.1.1. Antikçağda Özgürlük

Özgürlük kavramının tarihsel gelişimine bakıldığında belli bir başlangıç noktası belirlemek neredeyse imkânsızdır. Özgürlük kavramı anlam kazandıkça teoloji, siyaset, ahlak gibi pek çok konu ile ilişkilendirilmiştir. Bu nedenle izleri tarihsel olarak uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Bu konu hakkında Bookchin (2015: 259-260), özgürlük sözcüğünün ilk olarak bir Sümer yazıtında ortaya çıktığını ifade eder. Bu yazıtta binlerce yıl önce kralın baskıcı tiranlığına karşı gerçekleştirilen başarılı bir halk isyanı anlatılmaktadır. Ancak başlangıç noktası tartışmaların merkezde olduğu dönem olan

Antik Yunan'dan hareketle seçilebilir. Çünkü özgürlük kavramının siyasal kullanımının kökenleri Antik Yunan ve Roma döneminde bulunabileceği ifade edilmektedir (Arendt, 2012; Özsel, 2022: 279). Antik Yunan döneminde düşünceler, doğayı ve evreni anlama ve anlatma çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Düşünen insan anlar, öğrenir ve bilir. Dolayısıyla evrenle ilgili bilgi sahibi olmak, bilgeliği ve kontrolü sağlamak anlamına gelmektedir. Çünkü insan, yaşamın bilincinde olduğu ölçüde özgürdür. Bu durum, Antik Yunan'daki filozofların düşüncelerinde doğa ve doğa yasalarını açıklamaya çalışmalarıyla ilgilidir. Ancak Sofistlerin bu anlayışı terk ederek kendi düşünce dünyalarına ve insana yöneldikleri düşünülmektedir (Şenel, 2004: 130-132). İnsan aklının geleneksel düşünce ve cevaplardan kurtularak evreni açıklama çabası ve zihnini özgürleştirme isteği, sofistlerle birlikte değişime uğramıştır. Onlarla birlikte evreni anlama çabası, insanı anlama çabasına yönelmiştir. Bu durumda, özellikle M.Ö. 5. yüzyılda felsefe, yalnızca doğaya odaklanmayı bırakıp, insana ve topluma odaklanmıştır. Diğer taraftan, kadercilik düşüncesi o dönemde varlığını yoğun bir şekilde korumuştur (Ağaoğulları, 2013: 120).

İnsanlık tarihinin ilk meselelerinden biri olan özgürlük düşüncesi, merkezinde insan olan felsefi düşüncede varlığını sürekli olarak devam ettirmiştir (Bozkurt, 2020: 15). Platon'un *"Devlet"* kitabı, özgürlük problemini net bir şekilde işleyen bir eserdir. Doğrudan özgürlüğe vurgu yapmamasına rağmen, mitler aracılığıyla özgürlük konusunda önemli tespitlerde bulunmuştur (Adugit, 2013: 64; Platon, 2016: 1; Bowe, 2022: 53). Platon'un diyaloglarında insanın kendi eylemlerinden sorumlu olma düşüncesi, aslında dolaylı bir şekilde özgürlüğe götürmektedir. Çünkü insanın bir yaşama sahip olması ve hayatını kendine göre düzenlemesi, aslında özgürlük olarak görülmesi gereken bir durumdur (Bozkurt, 2020: 15). Platon'a göre, kendi arzularımıza ve başkalarının arzularına köle olmak iyi değildir. Bu sebeple, kendi tutku ve arzularından veya başkalarınınkinden kurtularak özgürleşmek, mutlu bir yaşam için vazgeçilemez bir zorunluluktur. Platon'a göre özgürlük, "çoğunlukla arzu tarafından kontrol edemediğimiz bir psikolojik haldir" (Bowe, 2022: 53).

Düşünen, eylemde bulunan insan ve özgürlük düşüncesi Sokrates ve Platon'un fikirlerinde de yer almıştır. İki isim, kaderler arasında yapılabilecek tercihlerden bahseder. Ancak bu seçim, baştan verileni kabul etmeye dayanır. Seçimin olduğu yerde özgürlüğün de olduğu düşüncesi, "iyiyi" ve "kötüyü" bilen aklın özgürce seçim yapabileceği anlayışıdır. Ancak seçenekleri belirleyen onlar değildir. Kaderciliğin

sorgulandığı ve özgürlük kavramının tartışmaya açıldığı düşünce tam olarak budur. İnsan özgür müdür yoksa her şey kaderimize mi bağlıdır? Bu iki kavramın tartışmaya konu olması özgürlük tartışmasını ortaya çıkarmıştır (Hançerlioğlu, 1966: 35-36). Burada şunu belirtmek gerekir: özgürlükle ilgili ilk tartışmaların seçim yapma üzerine kurulu olduğu açıktır. Bireyin serbest dolaşımı veya özerkliği yoktur. Bu daha çok seçimle ilgilidir. Ancak o dönemde farklı yaklaşımlar da vardır. Antik Yunan düşüncesinde özgürlükle ilgili yapılan atıfların topluma yansıması, "eleuteros" kavramıyla ifade edilen yurttaş özgürlüğüdür. Özellikle yurttaş özgürlüğünden kasıt, özgür Atina vatandaşlarının siyasi hayata aktif katılımıyla ilgilidir (Akgün ve Aslan, 2010: 111). Antik dönemde siyasal sistem ve demokrasi, statü bakımından özgür yurttaş ve yetişkin erkeklerin katıldığı yapı anlamına geliyordu. Kadınlar ve köleler bu ayrıcalığın dışındaydı. Sivil özgürlük ile siyasal olarak müdahil olma arasında doğrudan bir ilişki vardır. Çünkü vatandaşların siyasi kararlar alabilme şanslarının yanında, aldıkları kararlarla kamusal alanı düzenleyebilme hakkı bulunur. Bu nedenle kamusal alanda söz sahibi ve statü sahibi olmak önemliydi (Bozkurt, 2020: 17). Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere özgürlük düşüncesi tartışmalarda yer almıştır. Arendt, "antik dünyanın çöküşünden modern dünyanın doğuşuna kadar geçen yüzyıllar boyunca insanoğlunun" özgürlükle ilgilendiğini ifade etmiştir (Arendt, 2012a: 36). Ancak ilk dönem açıklamalarına bakıldığında özgürlüğün belli kesimlere uygun olduğu düşüncesi ve kaderci düşüncenin baskın olduğu bir anlayış hâkimdir. Özgürlük ile ilgili anlayış bu dönemden sonra da tartışmaların odağında yer almaya devam etmiştir.

1.1.2. Ortaçağ Döneminde Özgürlük

Antik çağlarda geçerli olan köle ekonomisi modeline dayanan şehir devleti anlayışı, Roma döneminde toprakların genişlemesiyle bir imparatorluk haline gelmiştir. Bu genişleme rakipsiz bir konuma ulaşmış (Roberts, 2011: 229) ve bu özgürlük açısından önemli sayılabilecek gelişmeleri ortaya çıkarmıştır. Bilindiği gibi o döneme kadar köleler hayvanlardan farklı ve birey olarak görülmemiştir. Özgür insanlar arasında mülkiyete dayalı bir sınıf ayrımı vardı. Bu ayrım köle emeğine dayanıyordu (Akgün ve Aslan, 2010: 113). Bu süreçte "köle itaat ile ölüm arasında seçim yapma hakkına sahiptir: böyle bir seçim bir özgürlük ifadesidir" (Harrison ve Boyd, 2003: 88). Ancak Roma döneminde bu anlayışa karşı çıkan isimler ön plana çıkmıştır. Özellikle Çicero ve Seneca gibi isimler kölelerle özgürlerin eşit olduğunu ifade etmiştir (Alatlı, 2010: 157-160). Bu fikir, Roma döneminde bir söylem olmaktan öteye gidememiştir. Roma döneminde kölelerle

özgürlerin pratikte eşit olması mümkün olmamıştır. Sonraları Roma'da hukuki gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Kişilerarası ilişkiler ve vatandaşlık yasal olarak düzenlendiğinde tartışma farklı bir zemine taşınmıştır (Çelik, 2010: 309). Bu yasal düzenleme, vatandaşlarına özgürlük açısından sınırlı hareket kabiliyeti kazandırmıştır. Ayrıca yasalarla, kurumlarla, cezalarla ve uygulamalarla onların "köle" statüsü kurumsallaştırılmış, sistemleştirilmiş, genişletilmiş ve derinleştirilmiştir (Wiley, 200: 69). Bu dönemde özgürlük fikrinde önemli bir adım atılmamıştır. Ancak bu süreçte yaşananlardan sonra farklı bakış açıları ortaya çıkmıştır.

Ortaçağ döneminde siyasi, sosyal, dini ve ekonomik anlamda özgürlük tartışmalar içerisinde yer almıştır. Skolastik düşüncenin hâkim olduğu ortaçağ, dogmatik düşüncelerin egemen olduğu bir dönemdir. Burada doğru kabul edilen ve değiştirilemeyen düşüncelerin varlığı, güç sahiplerinin gücünü artırmıştır. Çünkü güçlüler, kendi gerçekleri dışında bir şey söylendiğinde farklı olanları yasaklayıp onların özgürlüğünü elinden alabiliyordu. Orta Çağ'da kendisini teolojik düşüncenin ve Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak gören Kilise yönetimi, bu düşünce tarzını benimsemiştir (Cevizci, 2017: 423-425). Bunun yanında, Ortaçağ'da güç ilişkilerini belirleyen en önemli kurum ekonomidir. O dönemde ekonomik üretimin en önemli alanı tarımdır. Tarım alanları, üretimin yanı sıra güç mücadelesinin de yaşandığı alanlardır. Bu nedenle, araziye kimin ve nasıl hâkim olacağı tartışılan en önemli konudur. Çünkü toprağa ve doğal kaynaklara sahip olmak, bir zenginlik kaynağı olarak görülüyordu. Bu nedenle, kapitalizmden önce görülen politik-ekonomik sistem feodalizmdir (Ülgen, 2010: 4-5; Bookchin, 2015: 263-264).

Ortaçağ düşüncesine baktığımızda, Kilise'nin hâkimiyeti ve soyluların eleştirilemeyen uygulamaları olmuştur. Ayrıca, dini açıklamalar ve uygulamalar din adamlarının tekelindedir. Diğer bireylerin çalışıp kaderlerine boyun eğmeleri, bu dönemde özgürlük düşüncesinin hak ettiği yerde olmadığını göstermektedir. Ekonomik olarak feodal beylere bağımlı olması, bu dönemde düşünce, din ve vicdan özgürlüğü ile siyasi-ekonomik özgürlüğün bulunmadığını göstermektedir. Ortaçağ'da yukarıda sıraladığımız sebeplerden dolayı özgürlük tartışılmıştır. Bu dönem sonrasında değişimin yaşanması kaçınılmaz olmuştur. Bu konu ile ilgili olarak Cevizci (2017: 27);

> "Ortaçağ felsefesinin teosantrik bir felsefe olduğu gerçeği, epistemoloji bakımından da geçerlidir. Buna göre, ortaçağ düşüncesinde bilginin konusu her şeyden önce Tanrı'dır, ilahi hakikattir. Burada, insanın Tanrı'yı ve ilahi hakikati ne duyular, ne de akıl yoluyla bilemeyeceği, bunun için insan zihnine yukarıdan gelecek bir ışığa ihtiyaç duyulduğu temeli üzerinde, ilk ve en çok

başvurulan epistemolojik öğretinin bir tür "aydınlanma öğretisi" olması bir rastlantı değildir."

Burada aslında ortaçağ dönemindeki anlayışın kaçınılmaz olarak yeni bir süreçle karşı karşıya kaldığı vurgulanmaktadır. Ortaçağ döneminde hâkim olan özgürlük anlayışını sorgulayan reformist hareketler, devlet düşüncesini din dışı bir anlayışla açıklamaya çalışmaktadır. Ortaçağ döneminde özgürlükle ilgili çok esnek olmayan sınırların olması, tartışmaları daha ileri bir seviyeye taşımıştır. Düşünce anlamında dogmatik düşüncelerin dışına çıkamamaları, kilisenin etkisi ve ekonomik bağımlılık bu durumu ortaya çıkarmıştır. Yenilik hareketleriyle birlikte sonraki tartışmalarda özgürlük daha farklı ele alınmaya başlanmıştır.

1.1.3. Modern Dönem ve Sonrasında Özgürlük

Modern düşünce anlayışının gelişmesiyle beraber çok yönlü ilişkiler gerçekleşmiştir. Bu ilişkilerden en önemlisi özgürlüğe yöneliktir. Aydınlanma düşüncesi, modernizmi doğuran en önemli etkendir. Paradigma değişmelerinin yaşandığı bu süreçte özgürlük anlayışı, bugün anladığımız anlamda tartışılmaya başlanmıştır (Adugit, 2013: 70). Aydınlanmanın amacı, insanları kötü ve köleleştirici olduğuna inanılan mit, ön yargı ve hurafenin dinin temsil ettiğine inanılan düzenden kurtarmasıdır. Bunun yerine temelde iyi ve özgürleştirici olduğu düşünülen aklın düzenini kurmaya çalışılır. Aydınlanma, "yapısında aklın düzeni, tüm insanlar için a priori olarak iyi addedilen bütün öğeleri" barındırmaktadır. Bu nedenle bütün felsefi ve toplumsal projelerin akılla ve akılla somut hale gelen ilkelere dayanması gerektiği ifade edilir. Dolayısıyla aydınlanma "akıl çağı" olarak da bilinmektedir (Çiğdem, 1993: 11). Aydınlanma düşüncesi, bireysel ve toplumsal anlamda değişmeleri içerisinde barındırdığı için zaman içerisinde dünyayı başka bir yere taşıması kaçınılmaz olmuştur.

Modern toplumsal yapıyı şekillendiren kapitalist ilişkiler, ekonomik açıdan ortaçağ düşüncesinden farklıdır. Özellikle toprak sahibi olan kilise otoritesi ve feodal üretim artık son bulmuştur. Onun yerine ticarete dayalı, merkezi ulus devlet yapısı ve kapitalist üretimin hâkim olduğu bir dönem başlamıştır. Ayrıca, özel mülkiyet, modern hukuk ve birey özgürlüklerinin olduğu bir yapı kurulmaya başlamıştır (Giddens, 2008). Siyasal, toplumsal ve ekonomik olarak devam eden modernlik, karşılıklı etkileşim sürecini etkileyerek özgürlükle ilgili düşünceleri biçimlendirmiştir. Bu konuda tarihi gelişmeler yaşanmıştır. Aydınlanma düşüncesi, Avrupa'da Orta Çağ'ın dağılmasıyla ortaya çıkan Rönesans ve Reform hareketleriyle başlamıştır. Aydınlanma düşüncesinin

gelişiminin temelinde özgürlük düşüncesi yatmaktadır. Orta Çağ'ın kapalı, sert ve baskıcı zihniyeti, Aydınlanma ile birlikte yerini özgürlükçü, eleştirel ve devrimci bir anlayışa bırakmıştır. Bu durum, bireyselliği ve özeli ön planda tutan bir felsefeyle özgürlüğün açıkça tartışıldığı hareketlere sahne olmuştur (Akgün ve Aslan, 2010: 118). Sosyal değişimler sürekli var olan bir olgudur. Değişim her alanda kendini göstermektedir. Düşünce, teknoloji, hukuk vb. birçok alanda değişimlerin yaşandığı en önemli tarihsel süreç, modern döneme girişle başlamıştır. Bu değişimler bazen kanlı savaşların, dini mücadelelerin, siyasi, ekonomik, sosyal ve teknolojik devrimlerin yaşandığı Modern Çağ'a yol açmıştır. Bu bir ilerleme olarak kabul edilse de tartışmalar devam etmiştir. Ancak günümüze kadar devam eden bu gelişmelerin temelinde aydınlanma düşüncesinin olduğu söylenebilir.

Orta Çağ'da düşünen ve aktif olan bireyin özel alanına karşı olumsuz bir tutum söz konusuydu. Çünkü birey, toplumun içinde adeta kaybolmuştu. Modern dönemde bu durum değişmeye başlamıştır. Özgürlük düşüncesi, bireyin düşünen, sorgulayan, akıl yürüten ve mantık kullanan bir aktör haline gelmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu durum, özgürlük düşüncesi açısından yeni bir dönem oluşturmuştur. Birey, nasıl özgürleşebileceği sorusuna "akıl"la yanıt verir. Temel amaç, Orta Çağ'a hâkim olan skolastik düşünceden kurtulup zihnin özgür olacağı bir döneme geçmektir. Bireyler artık kaderden ziyade kendi iradeleriyle seçim yapma ve aklını kullanma özgürlüğüne sahiptir (Çiğden, 1993: 43; Akgün ve Aslan, 2010: 113). Bu dönemde aklın özgürleşmesi ile ilgili olarak düşünürlerce farklı anlamlarda tartışmalar yürütülmüştür. Yeni dönemde düşünürler, Orta Çağ düşüncesini eleştirmişlerdir. Aklın özgürleşebilmesi için öncelikle o dönemde hâkim olan iktidar ve baskıdan kurtarılması gerektiği söylenmektedir. Bu süreçte en önemli olay Martin Luther[1] olayıdır. Onunla başlayan reform hareketlerinin çok fazla taraftar bulması ve desteklenmesi de Aydınlanma açısından okunmalıdır (Bozkurt, 2020: 62-64).

Aydınlanmanın erken düşünürlerinden olan ve bireyin özgür olması düşüncesini dile getirenlerden biri Spinoza'dır. Mutlak bir kaderci olarak Spinoza, nihai nedeni reddeder ve doğada tam bir zorunluluk ve özgürlük bulunduğunu belirterek, Tanrı'nın doğa anlamına geldiğini savunur (Spinoza, 2012: 65; Canaslan, 2022: 264). Aklın bilgiyle

[1] Martin Luther'in 95 Tezini 31 Ekim 1517'de Almanya'nın Wittenberg kentindeki Kale Kilisesi'nin kapısına asmasına atıfta bulunur. Bu olay, yaygın olarak Protestan Reformunun başlangıcı olarak kabul edilir.

kendisini bulduğunu ve bilginin göreceli olduğunu söyleyen Spinoza, insanın sadece akıl ile özgür olabilme düşüncesine karşı çıkmaktadır. Çünkü doğada zorunluluk bilgisinin bulunduğunu, insanın tutkuları anlamında köle, duyguları anlamında ise özgür olduklarını savunmaktadır (Ergün, 2009: 34-36; Timurçin, 2016). Bu anlamda özgürlük bir olanak veya bir olanaksızlık değil, bütünsel olarak varlık (Ergün, 2009: 40-42) bağlamında tartışılır. Dolayısıyla "var olan, var olduğu varsayılan ya da varlığın bütünlüğü özgürlük perspektifinin sınırlarını" çizmektedir. Spinoza, gerçek bilgiden başka bir anlam ifade etmeyen erdemi güç ve özgürlük olarak tanımlamaktadır. Bu tanımı yaparken insanın ahlaki olarak akıl ve tutkuya karşı mücadele ederek özgürlüğünü elde edeceğini söyler (Adugit, 2013: 70; Timurçin, 2016: 69).

Aydınlanmanın en önemli ismi olan Kant, aklın özgürleştirici özelliğine vurgu yapmaktadır. Ona göre insan, akıl ile doğanın köleliğinden kurtularak özgürleşecektir. Çünkü özgürlük bir zorunluluktur. Özgürlüğü bir "başıboşluk" olarak düşünerek onu zorunluluk kavramının karşısına koymanın doğru olmadığını ifade etmektedir (Kant, 2002: 66; Koca, 2022: 318-319). Özgürlük kavramının bu dönemde anlamsal derinliği de genişlemiştir. Bu düşünce ile ilgili olarak Hegel, diyalektik yönteme dayanarak özgürlüğü açıklamaya çalışır. Doğa ve toplumun sürekli bir değişim içerisinde olduğunu vurgular. Bu değişimler, iç çatışmaların sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Özgürlüğü bu anlayışla açıklar. İnsanı doğa gibi bir gelişme yasasına dayandırarak, "sübjektif tini" barındıran insan aklının gelişerek ruhun ortaklığını kavradığını ve "objektif ruh" haline geldiğini, bu şekilde özgürlüğün ortaya çıktığını savunur (Hegel, 2005: 51-52).

Başka bir açıdan bakan Hartman ve Scheler, özgürlüğü antropolojik açıdan "kişiyi kişi eden özgürlük" şeklinde açıklayarak bireyin özgür olmasının hayvanlardan ayıran en önemli özelliği olduğunu vurgulamaktadır. Bu anlamda özgürlüğün sınırları ile ilgili farklı yaklaşımlar da bulunmaktadır. Onların ifade ettiği özgürlük anlayışı bireye anlam yüklemiştir (Hartman, 1968: 59-60; Aytepe, 2019: 34).

Bir diğer özgürlük anlayışı ise Marx tarafından açıklanmıştır. Özgürlüğün toplumsal sınıflar arasındaki ilişkilere dayandırılması gerektiğini öne sürmektedir. O, özgürlüğün gerçek anlamda ancak bir bireyin başkası tarafından sömürülmesini engelleyerek olabileceğini vurgular. Temel amaç, sınıfsız bir topluma ulaşabilmektir. Aksi takdirde durum zorlaşacaktır (Marx, 2004: 720). Özgürlük kavramı, kendisine yüklenen anlamlar açısından kimi zaman bir araç, kimi zaman bir amaç olmuştur. Tarihsel anlamda soylular ve monark arasındaki yetki dağılımı ve kral otoritesini sınırlandırmak

için ortaya çıkan ilk yazılı belge olan Magna Carta (Alatlı, 2010: 370-379), o döneme göre erken ancak kendisinden sonra ortaya çıkanlara örnek olma anlamında önemli bir gelişme olarak görülmüştür. Magna Carta, İngiltere'nin hukuk devleti olma yolunda attığı en önemli ve ilk özgürlük adımı olarak değerlendirilmektedir (Bozkurt, 2022: 169). Bu noktada Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi, tarihsel değişim ve dönüşümlerin diğer önemli kilometre taşları olarak kabul edilmektedir. Sanayi Devrimi, ekonomik anlamda üretim ilişkilerinin ve zenginliklerin kaynağını değiştiren bir devrimdir. Aynı zamanda aşamalı bir şekilde iktidar, yaşam şekilleri, yönetim ve özgürlüğün seyrini değiştirmiştir. Özgürlük konusundaki en önemli adımlardan biri de Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'dir. Devamındaki süreçte ise, "Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi" önem taşımaktadır (Alatlı, 2010: 935). Hegel (2005: 154), Fransız Devrimi'nin içeriği açısından evrensel bir özelliği taşıdığını söyler. Ona göre, evrensel tarih özgürlüğün gelişmesi ile ilişkilidir. Özgürlük, eşitlik ve kardeşlik, Fransız Devrimi'nin sloganlarıdır; ancak bunlar gerçekte değil, daha çok halkın zihninde olduğu ifade edilmektedir (Leaman, 2010: 31).

Bu süreçten sonra özgürlüğün ortaya çıkaracağı sorumlulukların anayasal anlamda maddelerinde geniş olan özgürlük tanımları daraltılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Montesquieu, özgürlüğü yasaların sınırları dâhilinde her şeyi yapmak olarak tanımlar (Önen, 2002: 119). Özgürlük ile ilgili kavramın kendisinin dahi bir kısıtlama getireceği düşünülmektedir. "Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi" ile beraber devlet ve bireyler arasında resmi bir ilişki ortaya çıkmıştır. Özgürlük, elde ettiği bu yasal çerçeve sayesinde rasyonel süreçle objektif olarak koruma altına alınmıştır. Bu durum özgürlüğe önemli bir konum kazandırmıştır. Bunun yanında yasayı koyan gücün özgürlüğü keyfi ve bilerek kuşatması veya yok etme ihtimalinden dolayı bir korku da uyandırmaktadır. Bu kaygı alanı "bırakınız geçsinler, bırakınız yapsınlar" sloganı ile karşımıza liberalizmi çıkarmaktadır (Önen, 2002: 115).

Klasik liberalizm, özgürlük ile ilgili önemli bir adım olarak görülmektedir. Bu anlayış, kurumsal yapıların işleyişinde öncelikle birey hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınmasıyla paralellik göstermektedir. Bu doğrultuda bireyler, özgürlük ve devlet arasındaki ilişki iç içe geçmiştir. Fakat devlet mekanizması altında daha güvende olduklarını hisseden insanların bir arada yaşadığı yapı, birey hak ve özgürlükleri yok sayan durumları engellemek için tekelci ve sınırsız bir güce sahip olmamalıdır. Bu durumda devletin, birey ve diğer unsurlar arasındaki anlaşmazlıkları çözecek bir üst yapı

olarak yasalara ihtiyacı vardır. Devlet gücünün kaynağını unutarak toplum üzerinde özgürlükleri kısıtlayıcı bir tahakküm kurmasına herkes karşı çıkmaktadır (Bozkurt, 2020: 214-215). Özgürlükle ilgili tartışmalar, Antik Yunan döneminden günümüze kadar devam etmiştir. Ortaçağ ve Aydınlanma dönemiyle bu tartışmalar derinleşmiş ve Fransız Devrimi'nin "özgürlük, eşitlik ve kardeşlik" ilkesinde, liberal düşüncenin özgürlük vurgusuyla tanımlanan vatandaşlık anlayışında, cumhuriyet geleneğinin eşitlik vurgusunda izlerini bulmak mümkündür. Antik çağlardan Aydınlanma'ya ve sonrasına uzanan süreçte, devlete, demokrasiye, insan haklarına, hukuka ve tarihe dair pek çok teori bu ana tema etrafında şekillenmiştir (Börekçioğlu, 2010: 423).

Modern süreç, insanı özgürleştirdiği iddiasıyla ortaya çıkmış, fakat meta bir anlatıya dönüşmesi, beraberinde eleştirileri getirmiştir. Frankfurt Okulu, aklın eleştirisi üzerinden modernliği eleştirmektedir. Aydınlanma düşüncesinin aklı önemli ölçüde savunması, insanı kontrol eden, sınırlayan ve demir kafese hapseden bir yapıya dönüştürmektedir (Çağan, 2009: 78). Bu okulun temsilcileri, teorilerinde aydınlanma düşüncesinin özgürlük değil, bir hâkimiyet ve kontrol oluşturduğunu iddia etmektedir. Modern dönem, bir taraftan özerk özneleri bir arada tutacak ve aralarında bir dayanışmayı yükseltecek bir birliktelik sağlayacağına yönelik modern toplumsal ve siyasi gelişmeler yaşanmıştır. Ancak modern dönemde özgürlük ve tahakküm sorunu bir paradoksa dönüşmüştür. Bir tarafta güven ve eşitliği savunanlar, diğer tarafta özgürlüğü savunanlar yer almaktadır (Tüzer, 2015: 85-86). Özellikle Aydınlanma ile başlayan süreçten sonra sosyal, siyasal, ekonomik, hukuk vb. birçok alanda özgürlük tartışması yapılmıştır. Bu tartışmalar yapılırken farklı özgürlük yaklaşımları ortaya atılmıştır. Bu yaklaşımlar üzerinden özgürlüğün nasıl değerlendirildiğine bakmakta yarar vardır.

1.2. ÖZGÜRLÜK YAKLAŞIMLARI

Özgürlük kavramı ile ilgili yapılan tanımlamaların ne derece çeşitli olduğu, yapılan açıklamalarla ortaya konulmuştur. Bu açıklamalardan hareketle özgürlüğün kategorik olarak değerlendirildiği görülmektedir. Bu kategorilerden bir tanesi negatif özgürlüktür. *Negatif özgürlük*, genel itibariyle müdahalenin olmaması olarak ifade edilmektedir. Bu durum, bireyin eylemlerinin dışarıdan gelebilecek müdahalelerle kısıtlanamayacağı anlamına gelmektedir. Hobbes, devletin yaratılmasının, daha önce doğa durumunda var olan aşırı özgürlüklere rasyonel bir yanıt olduğunu savunmuştur. Ona göre özgürlük, ancak güçlü devletin yarattığı düzen içerisinde mümkün olur (Hobbes, 2007a: 124). Devlet kurulduktan sonra düzende ve yasanın yasaklamadığı

yaşam alanlarında özgürlük bulunacaktı; bu teori modern siyasal düşüncede "negatif özgürlük" olarak tanımlanır (Harrison ve Boyd, 2003: 89).

Mill'in *Özgürlük Üzerine* kitabı, özgürlük ve özgürlüğe ilişkin klasik çalışmalardan biri olarak kabul edilir. Onun fikirleri özellikle "negatif özgürlük" kavramlarıyla ilişkilidir. Mill, özgürlüğün bireylerin ve toplumun ahlaki gelişiminin, hakikatin keşfedilmesinin, özgürlük ve dehanın tam anlamıyla gelişmesinin temeli olduğunu iddia eder. Seçme özgürlüğü, bireylerin kendilerini neyin mutlu edeceğine karar vermelerine izin verilmesi anlamına gelir. Bu durum, onları neyin mutlu edeceğini devletin değil, yalnızca bireylerin bileceğini ifade eder (Mill, 2022: 77-78). Negatif özgürlük kavramını açıklayan en önemli isim Isaiah Berlin'dir. Ona göre negatif özgürlük, bireye ve sahip olduğu bütün mülkiyetine dışarıdan gelebilecek her anlamdaki tehlikelerin ve risklerin olmamasıdır (Dursun, 2009: 11; Ashford, 2009: 28). Konu ile ilgili olarak Berlin (2007: 62):

> "Normal olarak, hiçbir kimse veya grup benim eylemlerime müdahale etmediği ölçüde özgür olduğum söylenir. Bu anlamda siyasî özgürlük, bir kimsenin, başkaları tarafından engellenmeden içinde hareket edebildiği alandan ibarettir. Aksi halde yapabilecek olduğum şeyi yapmaktan başkaları tarafından alıkonursam, o ölçüde özgür değilimdir ve eğer bu alan başkaları tarafından belli bir asgarî düzeyin altına indirilirse, cebre maruz kalmış veya köleleştirilmiş olarak tanımlanabilirim."

Bunun yanında Berlin, negatif bir özgürlüğü dile getirebilmek için bireyin başka biri tarafından alıkonmaması gerektiğini söylemektedir (Hardy, 2002: 169). O, kendisinin efendisi olmak olarak ifade ettiği şeyin buna karşılık geldiğini belirtir (Berlin, 2007: 70). Negatif özgürlük olarak ifade edilen şey, bütün insanlar ile ilgilidir. Böyle bir noktada insanlar, kendilerine etki eden her türlü zorunlu durumun sosyal çevre veya devlet tarafından gelebileceğini göz önünde bulundurmalıdır. Bu düşünceden hareketle negatif özgürlük, bireysel özgürlüğün altını çizmektedir. Dolayısıyla negatif özgürlüğün var olması için insan eylemi, siyasi iktidarlar ve yasalarca sınırlandırılmamalıdır. Bu sebeple negatif özgürlüğün bütün kısıtlamaları reddettiği söylenebilir.

Negatif özgürlükte "devlet"in asıl görevi adaleti ve güvenliği sağlamaktır. Negatif özgürlük fikirlerine göre insanlar, onları yasaklayan bir yasa ya da geniş çapta kabul görmüş bir kamusal davranış standardı olmadığı sürece istedikleri her şeyi yapmakta özgürdürler; ancak özgürlüğün tadını çıkarabilecekleri bir çerçeve sağlamak için yasa ve geleneklerin mevcut olması gerekir. Özgürlük sadece birkaç kişi için değil, herkes için olmalıdır (Yayla, 1998: 155; Harrison ve Boyd, 2003: 94). Negatif özgürlük altında insanlar, seçenekleri seçme hakkına sahiptir. Kamu düzenine uygun olarak, devletin

kontrolü ve etkisinden uzak, geniş bir özel yaşam alanına sahip olmalıdır. Bu durum aynı zamanda dini görüş ve düşünce özgürlüğünü, ifade özgürlüğünü ve mülkiyet özgürlüğünü de içermelidir. Bu alanlar, insanın doğasının özüne zarar vermeden vazgeçemeyeceği şeyleri oluşturduğu için mümkün olduğu kadar devlet müdahalesinden arındırılmalıdır (Harrison ve Boyd, 2003: 94). Özetle, negatif özgürlük, genel olarak bireye doğru yapılan her türlü müdahaleyi reddeden anlayışa dayanmaktadır. Bireyin sosyal ve siyasi olarak kendi iradesiyle eylemde bulunması gerekir. Bu anlamda, her türlü keyfi kısıtlamalar, iradesi dışında hakların ihlal edilmesi anlamına gelmektedir (Dursun, 2009: 11).

Bu açıklamalardan hareketle negatif özgürlüğün bir özgürlük ideali olarak oldukça yetersiz olduğu ileri sürülmüştür. "Kısıtlamadan özgürlük", pozitif özgürlüğün yoksullara ve ezilenlere insani potansiyellerini genişletmeleri için sunabileceği ilhamdan yoksundur. Bazı tiranlık türlerinin bile negatif özgürlükle bağdaşabileceği iddia edilebilir: Liberal fikirli bir despot, devlete itaat ettikleri sürece ezilen halkının özel alanda geniş özgürlük alanlarına sahip olmasına izin verebilir (Harrison ve Boyd, 2003: 94). Klasik liberalizm düşüncesinde Hobbes ile başlayan negatif özgürlüğün gelişmesi, J.J. Rousseau'da mülkiyetin ortaya çıkardığı eşitsizlikler sorunu ile birlikte pozitif yönü ortaya çıkmaktadır (Tunçel, 2022: 217). Rousseau, özgürlüğe eşitlik ile varılacağını ifade eder. Çünkü o, her özel bağlılığın devlet bedeninden eksilmiş bir o kadar güç anlamına geldiğini düşünür. Bu şekilde eşitliğe ulaşılabileceği düşünülür. Ona göre, eşitlik olmadan özgürlük olmaz (Rousseau, 2019: 43). Green negatif özgürlük yerine pozitif özgürlük fikrini önermektedir. Ona göre özgürlük bireyin bireyselliği kazanma ve geliştirmesidir. Özgürlüğün içinde bireyin kendini gerçekleştirme, bilgi ve beceri elde etme ve doyuma ulaşma yeteneği vardır. Ancak kapitalizm buna izin vermez. Bu sebeple bireyi güçlendirmeyi ve muhafaza etmeyi hedefleyen pozitif özgürlüğü savunur (Heywood, 2009: 72).

Klasik liberalizm, başlarda özgürlüğün negatif yönüne vurgu yaparken, toplumsal ve siyasal yaşamın değişmesiyle beraber özgürlüğün pozitif yönü de tartışılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, insanların birlikte yaşamlarını sürdürdükleri toplumsal düzende, özgürlüğün herkes için temel bir hak olarak düzenlenmesi, siyasal kurumların başlıca sorumluluklarından biri olarak görülmelidir (Bozkurt, 2020: 146). İnsanların eylemleri hakkında bir seçeneğe sahip olması gerekir. Ancak seçimler, vicdan özgürlüğüyle bağlantılı olarak, yapılacak doğru şeyin ne olduğu gibi sosyal görevlere yönelik içselleştirilmiş tutumlar tarafından belirlenebileceği için durum her zaman aynı

olmamaktadır. Dolayısıyla, pozitif özgürlüğün çok güçlü bir bileşeni, insanların tam potansiyellerine ulaşmaya çabalayabilmeleri fikridir. Pozitif özgürlük, bireylerin kendi bireyselliklerini akıl yoluyla ileri sürme kapasitelerini ifade eder. 19. yüzyılın sonlarındaki yeni liberaller, modern liberaller ve sosyalistlerin savunduğu gibi, devlet, yoksul insanlara bu amaçla mali ve diğer yardımlar sağlayabilir. Pozitif özgürlük, bireyin diğer insanlara karşı kendini savunma, öne çıkma, tüm potansiyelini gerçekleştirme, kendi gücünü ve aklını kullanma arzusunu yansıtır. Öz disiplin, bu özgürlük görüşünde anahtar bir unsurdur ve kişinin karakterinin, yüksek benliğin başarısına müdahale edebilecek yönlerinin bastırılmasını içerir. Pozitif özgürlük, kişinin kendi sınırlarını ve toplumun kendisine koyduğu kısıtlamaları test etmesini içermektedir (Harrison ve Boyd, 2003: 93).

Özgürlük üzerine denetim kuran yasaların ortaya çıkması, özgürlüğün sınırlandırılması ile ilgilidir. Bireyin ve toplumun özgürlüğü, yönetim tavrı ile bağlantılıdır. Bu nedenle liberal düşünce, herkes için "eşit ve adaletli bir özgürlük anlayışını" olanaklı hale getiren yönetim düşüncesinin benimsenmesine dayanmaktadır. Bu doğrultuda hangi yönetim anlayışının özgürlüğü daha az sınırlandırdığı tartışılmalıdır. Bu noktada demokrasi anlayışının belirleyici olacağı düşünülse de, despotizme yönelen çokça durum yaşanmıştır. Bu sebeple pozitif özgürlük, aynı zamanda yönetimin nasıl olacağı ile ilişkili rolleri de üstlenmelidir (Bozkurt, 2020: 147). Özgürlüğün pozitif tarafı, Rousseau'nun özgürlüğü kendimize yöneltilen yasalara uyma ve bu uymayı genel bir duruma getirme yaklaşımına dayanmaktadır. Rousseau, kendimize koyduğumuz yasalara uymanın özgürlük olduğunu düşünür (Harrison ve Boyd, 2003: 89; Rousseau, 2019: 17).

Bu konuyla ilgili Berlin (2007: 69-70), özgürlük kelimesinin pozitif anlamının bireyin kendisinin efendisi olmasından kaynaklandığını söyler. Birey, kararlarını verirken kendi iradesini kullanmalıdır. Kendisi için karar verilen değil, karar veren olmalıdır. Ayrıca, kendi kendini yöneten bir fail olması gerekir. Diğer önemli durum ise düşünen, irade ortaya koyan, eylemde bulunan, tercihlerinin sorumluluğunu üstlenen ve bunları kendi düşüncelerine ve amaçlarına göre açıklayan bir varlık olduğunun bilincinde olmasıdır. Bu doğrultuda olursa insan kendini özgür hisseder.

Pozitif özgürlük, anlam açısından; "etkin iktidar", "kendini gerçekleştirme", "öz-sahiplik", "otonomi", "ahlaki veya içsel özgürlük", "irade özgürlüğü", "kendini bilmek", "saygınlık", "dürüstlük", "bireysellik", "bağımsızlık", "sorumluluk" ve "mutluluk/refah" (Bal, 2014: 67) gibi birçok anlamı barındırdığı söylenir. Barındırdığı anlamlarla pozitif

özgürlük, bireyin bütün arzu ve ihtiyaçlarını kendini tatmin edebilecek düzeyde karşılayabilmesi olarak tasnif edilebilir. Çünkü arzu ve isteklerin yerine getirilmesi, bağımlılık, kendine yetmek, refah ve huzur içerisinde yaşamak gibi anlamları içermesi bundan ileri gelmektedir. Bunun yanında pozitif özgürlüğe farklı anlamlar yükleyenler de bulunmaktadır. Marx, insanların zorunlu bir şekilde emek harcamadığında özgür olabileceğine vurgu yapar. Genel anlamda güç ilişkileri üzerine kafa yoran Marx, değişimler üzerinde durmaktadır. Özgürlük ile ilgili olarak ortaya koyduğu tavır, kolektif ve pozitif bir anlam taşımaktadır. Ona göre, üretim araçlarını kontrol edenler, sadece satanlardan biraz daha fazla özgürlüğe sahip olabilirler. Geçimlerini sağlamak için çalışıyorlar, ancak hem burjuvazi hem de proletarya, yalnızca çalışmaya ve tüketime indirgenmiş bir özgürlüğe sahiptir (Harrison ve Boyd, 2003: 91).

Rousseau, toplumda yaşayan bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin güvende olması için devlet hâkimiyetine olumlu bakmaktadır. Çünkü ona göre, devlet özgürlüğün olabilmesinde en önemli araçtır (Ekmekçi, 2013: 208). Bütün bu anlamlardan hareketle pozitif özgürlüğün bireyin iradesinin korunması veya bu irade ile eylemde bulunması ile ilgilidir. Pozitif özgürlük ile ilgili yaklaşımlar genel olarak bireyi merkeze alarak özgürlüğü tanımlamaktadır. Pozitif ve negatif özgürlüğü Arendt (2012a: 369) şöyle özetlemektedir:

> "Özgürlük, hissedilir bir gerçeklik olarak ortaya çıktığı her yerde, daima mekânsal olarak sınırlandırılmıştır. Bu bilhassa, bütün negatif özgürlüklerin en büyük ve en temel olanı için, yani hareket özgürlüğü için daha belirgindir; zira vatan sınırları yahut kent-devletin duvarları, insanların özgürce hareket edebileceği bir alanı kapsamış ve korumuştu. Elbette antlaşmalar ve uluslararası güvenceler, ülke sınırları içindeki özgürlüğün bir uzantısını, kendi ülkelerinin dışındaki yurttaşlara da sağlamaktadır; fakat bu modern koşullar altında dahi özgürlüğün sınırlı bir alanla örtüştüğü hâlâ ortadadır. Hareket özgürlüğü için geçerli olan şey, büyük ölçüde genel özgürlük için de geçerlidir. Pozitif anlamda özgürlük, ancak eşitler arasında mümkündür ve eşitliğin kendisi, asla evrensel geçerliliği olan bir ilke değildir; buna karşın yine belli sınırlamalar ve hatta mekânsal kısıtlılıklar dâhilinde kabul edilebilir hâldedir."

Özgürlük ile ilgili başka bir açıklama ise Cumhuriyetçi özgürlük yaklaşımıdır. Geçmişten günümüze cumhuriyet sıkça kullanılan bir kavramdır. Roma döneminde özellikle ön plana çıkmıştır. Aydınlanma düşüncesinin etkisiyle modern dönemde daha fazla gün yüzüne çıkmıştır. 20. yüzyılın sonlarında bireyi merkeze aldığında popülerlik kazanmıştır. Literatüre bakıldığında siyaset felsefesi ile aynı dönemde tarih sahnesine çıktığı düşünülmektedir. Özellikle negatif ve pozitif özgürlük anlayışına alternatif olarak ortaya çıkan cumhuriyetçi anlayış, siyasal düşünceler açısından özgürlük, siyasal katılma, kendini gerçekleştirme, yurttaşlık erdemi ve yozlaşma gibi temalar üzerinde duran bir

anlayıştır. Ancak zamanla farklı anlamlar kazandığı söylenir (Bal, 2014: 66). Cumhuriyet kavramı Roma döneminden itibaren siyasal bir rejim olarak kendini göstermiştir. Fransız İhtilali'nden sonra özellikle ulus devlet anlayışı benimsenmeye başlandığında cumhuriyet kavramı tekrar görünürlük kazanmıştır. 20. yüzyıldan sonra bireyselliğin ön plana çıktığı liberal dönemde bu durum devam etmiştir. Özgürlüğün nasıl olacağı konusunda evrensel argümanlar ile yerel argümanlar arasında bir dilemma ortaya çıkmıştır. Bu durum cumhuriyetçi özgürlüğün tekrar popülerleşmesini beraberinde getirmiştir (Çelik, 2013: 125-127).

Cumhuriyetin özgürlük kapsamında siyasal toplumun bireysel olanla bağlantısı vardır. Özgürlüğün tam anlamıyla sağlanabilmesi için hukuk sisteminde ilgili yasalar çerçevesinde güven anlayışının sağlanması gerekmektedir (Baştürk, 2013: 112). Cumhuriyetçi özgürlük düşüncesinin önemli isimlerinden olan Harrington, özgür bir toplumun var olması için erdem olgusunun gerekli olduğunu ifade etmektedir. O, klasik cumhuriyetçi teorinin anlayışı olan kölelerin kendi yaşamları üzerinde kontrollerinin olmamasının bir kaygı durumu yaratmasına (Skinner, 2008: 12) neden olduğunu düşünmektedir. Bu anlamda, devlet yönetimi tarafından halkın katılımının önemli olduğu belirtilmektedir. O'na göre, yurttaşların tümü özgür olmak istiyorlarsa, bağımsızlıklarının bir temsili olarak topraklarının bağımsız olması ve maddi anlamda onun sahipleri olmaları gerekmektedir (Çelik, 2013: 134-135).

Bu konu ile bağlantılı olarak bu özgürlüğü Paine, "özgürlüğü sağlayan bir hükümet şekli" olarak tasnif etmektedir. Bunun yanında o, cumhuriyetçi hükümetin "kolektif olduğu kadar bireysel çıkarı gözeten ve kamunun yararı için kurulmuş bir hükümet" (Pettit, 1998: 53) olduğunu söyler. Paine, amacı üzerinde tüm insanların uzlaşabileceği akılcı bir siyasal ve toplumsal düzen inşa etmesi gerektiğini belirtir. Bunu da ortak akıl ile sağlayabileceğini düşünmektedir (Özsel, 2022: 287). Taylor, Paine'den ayrı bir düşüncededir. Ona göre, cumhuriyetçi özgürlüğü kültürel bağlara dayandırarak açıklamak gerekir. Taylor, sosyal iletişimle şekillenen bağlar yoluyla kimlik elde etmenin önem arz ettiğini düşünmektedir. Bununla birlikte bireylerin topluma ve kültüre uyum sağlaması kolaylaşır. Karşılıklı ve bazen de ideolojik bir anlayışı ifade eden sorumluluk duygusunun artmasıyla siyasi erdem inşasının sağlanabileceğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla cumhuriyetçi özgürlük, bireylerin içinde bulundukları toplumsal yapının bilincinde olarak eylemde bulunmaları olarak tanımlanmaktadır (Taylor, 1989: 170).

Cumhuriyetçi özgürlük anlayışının önemli temsilcilerinden Quentin Skinner, *Hobbes ve Cumhuriyetçi Özgürlük* adlı kitabında Hobbes'un düşüncelerinin hâkimiyeti ve üstünlüğü olmasına karşın kendi düşüncelerini savunmaktan geri durmadığını ifade eder (Skinner, 2008: 213; Tunçel, 2022:218). Skinner, kamusal alanı etkileyen birçok faktör olduğunu söyler. Bu faktörlerin bir kontrol mekanizması yoktur. Bundan dolayı Skinner, devlete yönelik birçok iç ve dış tehdidin halkın desteğiyle ortadan kaldırılabileceğini iddia eder. Uzun vadede toplumların güvenliği ancak bu şekilde sağlanır (Skinner, 1984: 250). Cumhuriyetçi özgürlük fikrini sistematik bir şekilde ortaya koyan düşünürlerden birisi Philip Pettit'tir. O, özgürlük ile ilgili negatif ve pozitif özgürlük arasındaki ayrımın doğru olmadığını düşünmektedir. Özgürlüklere ilişkin bu ayrımın siyasal düşünce bağlamında işe yaramadığını savunmaktadır. Çünkü bu açıklamaların yetersiz olduğunu düşünmektedir. Özgürlük kavramında negatif ve pozitif anlamda yapılan ayrımın yanında üçüncü bir yolun daha bulunduğunu belirtir. O, bu üçüncü yolu "tahakküm etmeme olarak özgürlük" şeklinde adlandırmıştır. Ona göre "tahakkümsüzlük" kavramı, değeri apaçık olan araçsal bir iyiliğin sonudur. İyiyi kendi içinde birleştirmektedir (Pettit, 1998: 39-40). Özetle ifade etmek gerekirse, cumhuriyetçi özgürlük anlayışı bireyin kendi arzularına göre değil, başkalarının iradelerine bağlı olarak hayatlarına devam ettikleri durumda özgürlükten söz etmek zordur. Bu durumdan kurtularak özgürlüğe ulaşmanın tek yolu, "yurttaş erdemi ve inisiyatifinin başat rol oynadığı, tahakkümden ve tahakküm ilişkilerinden uzak bir sosyal siyasal örgütlenme" inşa edilmesidir (Bal, 2014: 66).

Özgürlük kavramının ortaya çıktığı ilk dönemde varlığı veya yokluğu tartışılırken, Fransız Devrimi sonrasında siyasal alana kaydığı iddia edilmektedir. Bu yargıya dayanarak, özgürlük kavramının varlığı ya da yokluğuna ilişkin tartışmaların ilerleyen süreçte başka bir boyuta taşındığı anlaşılmaktadır. Bu boyut, cumhuriyetçi özgürlük yaklaşımını ortaya çıkarmaktadır. Cumhuriyetçi özgürlük anlayışının ortaya çıkmasıyla birlikte özgürlüğün siyasi bağlamı da belirginleşmiştir. Özgürlük kavramı ile ilgili yaklaşımlar, son dönemdeki tartışmalarda önemli bir yer işgal etmektedir. Cumhuriyetçi özgürlük anlayışı, siyaset alanı için büyük önem taşımaktadır. Özellikle klasik liberalizm ile beraber özgürlük anlayışının çok farklı boyutlarda tartışıldığı görülmüştür. Gerek toplum sözleşmeleri gerekse insan hakları beyannameleri özgürlük üzerinde önemle durmuştur. Son dönemlerde dünyanın hızlı bir değişim ve dönüşüm yaşamasıyla birlikte birçok konu yeniden tartışılmaktadır.

Küreselleşme, bu tartışmaların ortaya çıkmasında etkili olan en önemli süreçtir. Bu bağlamda, dünyanın liberalleşerek küreselleşmenin amacı olan insanların özgür, eşit ve kardeşçe yaşamasını mı sağlamaktadır? Yoksa doğası gereği eşitsizliğin kaynağı mıdır? soruları akla gelmektedir (Şen, 2010: 137). Küreselleşme ile başlayan değişimler, özellikle bilgi ve teknolojideki ilerlemeler her anlamda toplumu etkilemiştir. Küreselleşme, kendi içerisinde yeni riskleri ve belirsizlikleri barındırmaktadır. Küresel sermayenin sürekli bir devinim halinde olması, bunun önemli nedenleri arasında yer almaktadır. Kitle iletişim araçlarının tüketimi artırdığı ve bireyleri buna yönlendirdiği düşünülmektedir. Bu çerçevede, aynı şeyleri tüketmekte ve aynılaşmaktayız. Bu aynılaşma, özgünlük/özgürlük sorununu ortaya çıkarmaktadır (Sağır ve Memiş, 2006: 6). Bauman, modern özgürlüğün tüm özgürlüklerin elimizden alındığı bir durum olduğunu ifade eder. Postmodern dönemde bir umut olarak belirmiş olsa da, sahte bir özgürlük ile sonuçlandığı düşünülmektedir (Koyuncu ve Gönerigök, 2019: 100). Özgürlük, kardeşlik, eşitlik gibi kavramlar, modernliğin sloganları olarak görülmüştür. Postmodern dönemde ise, özgürlük, hoşgörü ve farklılık bir ateşkes formülü olarak değerlendirilmiştir (Bauman, 2020: 141). Postmodern yaklaşımlar, modernliğin özgürleştiren bir düşünce olmadığını, tam tersine baskı kurmanın kaynağı olduğunu düşünmektedirler. Onlara göre, özgürlük için bu temelsiz bir durumdur. Bu sebeple, tekleştirici bütün yapılara karşı oldukları düşünülmektedir (Tüzer, 2015: 85-86).

Son dönemlerde tartışılan özgürlüklerin sınırlandırılması bunun önemli bir örneğini teşkil etmektedir. Sorun, özgürlüklerin sınırlandırılmasından ziyade, sınırlandırılırken gözetilmeyen denge durumudur. Özellikle önemli toplumsal sorumlulukların bulunduğu kurumların özgürlükleri farklı amaçlarla kolayca kısıtlayabilmesi, temelde toplumdaki enformasyonun kontrol edilmesi anlamına gelmektedir. Bu denetim, zaman içerisinde toplumsal sorunlara sebebiyet vermektedir (Bozkurt, 2022: 218). Bu bağlamda insanların yaşam alanları gittikçe daralmaktadır. Hem ekonomik hem de sosyal anlamda riskler artmaktadır. Küresel aklın ötekinin özgürlüğüne müdahalesi, Sağır ve Memiş'in deyimiyle aynı aklın tasarımı olan öznenin güvenlik krizini de artırıyor. Özgürlükten ziyade güvenlik ihtiyacının öznesi gibi görünen bireyin özgür bir yaşamdan bahsetmesi mümkün değildir (Sağır ve Memiş, 2006: 7).

Teknoloji ve yaşam koşulları geliştikçe, daha özgür olmayı bekleyen bireyler kendilerini tam tersi bir durumda, küresel güç çatışmalarının ortasında bir "güvenlik arayışı" içinde buluyor. Yaratılan korku atmosferi bireysel hak ve talepleri geri plana

itiyor; özgürlük kavramı, sınırları küresel egemenlerin çizdiği bir kavrama dönüşüyor (Sağır ve Memiş, 2006: 9). Özgürlük kavramı ile ilgili yapılan tanımlamalar ve açıklamalar, kavramın anlaşılması ve geldiği nokta anlamında önemlidir. Bütün yaklaşımlar çerçevesinde açıklanan özgürlük, gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmıştır. Son dönemlerde kendisiyle daha fazla ilişkilendirilen ve tartışılan güvenlik kavramı da önem kazanmaktadır. Bu anlamda, çalışmanın diğer önemli kavramı olan güvenlik kavramını irdelemek gerekir.

2. GÜVENLİK KAVRAMI

Güvenlik kavramı tarih boyunca önemini koruyan, çok boyutlu ve farklı şekillerde tanımlanan bir kavramdır. Temel olarak, tehdit, korku ve tehlikelerden uzak olma hâlini ifade eder (Karabulut, 2022: 7; TDK, 2023b; Arends, 2009: 4; Oxford Sözlüğü, 2023). "Securitas" kelimesiyle Latincede "endişesiz olma" anlamına gelen güvenlik, savaş, işsizlik, hastalık gibi birçok tehdide karşı korunmayı içerir (Schuilenburg ve Van Steden, 2014). Emniyet ise fiziksel risklerden korunmayı ifade ederken, güvenlik suç ve tehditlere karşı alınan önlemlerle ilgilidir (Crawford ve Hutchinson, 2016).

Güvenliğe dair tanımların çeşitliliği, kavramın farklı paradigmalarla yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Genellikle güvensizlik olasılığının ortadan kaldırılması anlamına gelir. Risklerin yakınlığı ve şiddeti, tehdit algısının temelidir (Dedeoğlu, 2004: 5). Hobbes'a göre güvenlik, devletin meşruluğunun temelidir ve sivil barışın sağlanmasıyla mümkündür. Ona göre güvenlik, mutlu yaşamın da ön koşuludur (Coşkun, 2003-2004: 1; Martinich, 2010: 266; Hobbes, 2007: 173-174; 2007a: 124). Giddens, güvenliği sadece bireysel değil, toplumsal düzeyde de ele alır; modernleşmenin hem fırsat hem de riskler getirdiğini belirtir (Giddens, 1994: 14-15). Furedi (2001: 28), güvenliğin bireysel olduğu kadar toplumsal bağlamda da ele alınması gerektiğini savunur. Maslow ise güvenliği temel ihtiyaçların hemen ardından yer alan gelişimsel bir gereklilik olarak görür (Maslow, 2001: 58). Toplumsal yaşamın gelişmesiyle güvenlik sistemleşmiş, yalnızca fiziksel değil, manevi varlığı da koruyacak şekilde genişlemiştir. Güvenlik ihtiyacı; fiziksel, ekonomik, sosyal ve politik alanlarda hissedilir (Kaypak, 2008: 4). Art'a göre günümüzde güvenlik, çevresel tehditlerden uzak bir yaşam anlamına gelir (Brauch, 2008: 4-5). İnsani güvenliğin gelişimi üç aşamada incelenebilir: Soğuk Savaş sonrası çatışmaların artışı, tehditlerin ulusötesi nitelik kazanması ve devletlerin güvenliği tek başına sağlayamaması (Ovalı, 2006: 17). Sonuç olarak, güvenlik kavramı

hem bireysel hem de toplumsal düzeyde anlam kazanan, tarihi süreçte farklı bağlamlarda şekillenen çok yönlü bir yapıya sahiptir.

2.1. GÜVENLİK KAVRAMININ TARİHSEL SÜRECİ

Güvenlik kavramı tarihsel süreçte önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Başlangıçta yalnızca askeri tehditlere ve devletlerin sınırlarını korumaya odaklanan geleneksel güvenlik anlayışı, zamanla bireysel, toplumsal ve küresel düzeyde daha geniş bir kapsama ulaşmıştır. Soğuk Savaş döneminde güvenlik, ideolojik mücadeleler, ekonomik rekabet ve toplumsal istikrarsızlıkları da içeren bir yapıya bürünmüştür. Bu dönemde insan hakları ve birey güvenliği de güvenlik politikalarının bir parçası hâline gelmiştir. 21. yüzyılda ise küreselleşme ve teknolojik gelişmeler, güvenliği daha karmaşık hâle getirmiştir. Terörizm, siber saldırılar, iklim krizi ve pandemiler gibi sınırları aşan tehditler, güvenliğin yalnızca devletleri değil, bireyleri ve toplumları da ilgilendiren ortak bir meseleye dönüşmesini sağlamıştır. Bu nedenle günümüzde uluslararası işbirliği ve küresel çözümler, çağdaş güvenlik anlayışının temelini oluşturmaktadır.

2.1.1. Geleneksel Güvenlik

Güvenlik, sosyal bilimler için genel olarak bireylere, konulara, toplumsal geleneklerle değişen tarihsel koşul ve duruma göre uyarlanan bir kavramdır. Kavram, barış ile ilişkilidir. Bu anlamda "ulus devlet, devlet üstü ve devlet dışı aktörler için olağanüstü" önlemler gerektirmektedir. Bireysel ve toplumsal bir değer olarak güvenliğin özerk bir anlamı yoktur. Çünkü her zaman bir bağlam veya bireysel ve toplumsal değerler ile açıklanmıştır (Brauch, 2008: 2). Güvenliğin tarihsel gelişimini analiz etmek, oldukça geniş bir sürece karşılık gelir. Kavrama dini anlamda bakıldığında, Adem ve Havva'nın güvenlikli bir yerden (cennetten) güvenliğin olmadığı bir alana (dünyaya) gönderilmeleri, güvenlik kavramının başlangıcı olarak görülebileceği ifade edilir. Bu bağlamda güvenlik kavramı, insanlar, toplumlar ve devletler için olmazsa olmaz kavramlar arasında yer almaktadır. Devletlerin var oluşundaki temel nedenler arasında bulunmaktadır. Çünkü insanları güvenli bir ortamda yaşatmak, haklarını güvence altına almak ve tehditlere karşı korumak gibi bir amacı vardır. Uluslararası anlamda güç mücadelesinin, savaşların yaşanması, barış dönemlerinin olması ve hukuk kuralları ile ekonomik yaklaşımlar dâhil, güvenlik ile ilişkilidir (Karabulut, 2022: 41). Toplumsal yaşamın düzenlenmesinde işlev gören güvenlik kavramına geleneksel dönemde yüklenen anlam; egemen sınıfların çıkarlarına dayalı üretim ilişkileri kurmak ve sürdürmektir. Ayrıca, günlük yaşamın

hukuki ve idari düzenlenmesi, tüm toplumun belirli bir düzen etrafında şekillendirilmesi ve yönetilmesi anlamına gelmektedir (Aydilek, 2020: 6). Bu durum sağlanmaya çalışılsa da belli dönemlerde farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bunun nedeni, yaşanan gelişmelerle ilgilidir.

Güvenlik kavramının tarihsel süreçte önemli kırılma noktaları olduğunu söylemek mümkündür. Bu kırılmalardan en önemlilerinden biri savaş olgusudur. Özellikle teknolojik ilerlemelerle daha tartışmalı hale gelmektedir. M.Ö. 1700 yıllarında savaş oldukça etkili olmuştur. Bu dönemde tunç madeni önemli görülmüştür. Daha sonra savaş araçları geliştikçe farklı bir boyuta evrilmiştir. M.Ö. 1200'den sonra farklı silahlar geliştirilmiştir. Bu dönemde demir madeni ile savaş araçları yapılmıştır. M.Ö. 900 yıllarında ise askeri birlikler geliştirilmiştir (McNeill, 2002: 83-88). Bu gelişmeler bunlarla sınırlı kalmamıştır. Teknolojik gelişmelerle çeşitli silahlar üretilmeye devam etmiştir. Yakın zamanda üretilen nükleer silahlar en önemli teknolojik gelişmelerdir. Bu silahları elinde bulunduranlar için caydırıcılık anlamında önemlidir. Çünkü en önemli güvenlik tehditlerinden biridir. Silahın gelişmesi güvenlik için önemli tarihsel gelişmeler arasında yer almaktadır. Tarihsel anlamda bakıldığında monarşi veya krallıkların en temel işlevleri arasında erdemli ve ahlaki yaşamın ardından gidilmesi ve yeteneklerin gelişmesini mümkün kılan barış ve güvenlik koşullarını tesis etmektir (Cevizci, 2017: 517).

Güvenlik kavramından bahsedilirken "securitas" kavramına dayandığını söylemek mümkündür. Bu kavram özellikle Roma döneminde kullanılmıştır. Bu dönemde kullanılmasının temelinde barışı sağlamak için önemli bir kavram olarak görülmüş olması yatmaktadır. Kavramın din ile bağlantısı burada önemli bir noktadır. Avrupa'da Roma İmparatorluğu'nda ve sonrasında da görülmektedir. Bu durumda "güvenlik" kavramının eski Roma dini ile Hristiyan dini ve teolojisine dayandığını söylemek gerekir (Arends, 2009: 5). Bu bağlamda güvenliğin tarihsel gelişimindeki kırılma noktalarından biri de "din" olgusudur. Tek tanrılı dinlere geçişle başlayan süreçte güvenlik kavramı fetihle, ganimetle iç içe geçmiş bir haldedir. Din savaşları ve mezhep savaşları, din olgusunun günümüz güvenliğinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Karabulut, 2022: 42-43). Geleneksel anlamdaki güvenlik anlayışı, suç ve yoksulluk gibi gündelik pratiklerle ilgili değildir. Daha çok beka, savaş ve ölüm gibi varoluşsal konularla ilgilidir (Ağır, 2022: 119).

Güvenliğin tarihsel gelişimi açısından önemli bir nokta, medeniyetlerin gelişmesiyle birlikte savaşların daha yıkıcı hale geldiği ve dolayısıyla insanların kendilerini daha az güvende hissettikleri süreçtir. Persler, Romalılar, Makedonlar ve Türkler gibi medeniyetler tarihin farklı dönemlerinde tehdit olarak görülmüştür. Bunun temel nedeni, yayılmacı bir politikaya sahip olmalarıdır. Günümüzde bu durum ABD için söylenebilir (Karabulut, 2022: 43). Ancak ABD'nin yaptığı biraz daha farklıdır. Çünkü emperyalist düşüncelerle tüm dünyayı etkileyen adımlar atmaktadır. Bir güvenlik sağlamaya çalıştığını savunsa da aslında bir güvenlik tehdidine dönüşmüştür. Geleneksel güvenlik anlayışı, özetle daha çok savaş ve barış gibi önemli kavramlar etrafında şekillenmektedir.

2.1.2. Modern Güvenlik

Güvenlik kavramına geleneksel yaklaşım genellikle üniter ve bölgesel devlet aktörüne odaklanmaktadır. Burada en temel soru devletin güvenliğinin nasıl sağlanacağıdır. Güvenlik açısından geleneksel anlayış, diğer devletleri temel güvenlik tehditleri olarak algılayarak temel kaygısını devletin bekasının sağlanması olarak belirlemiştir (Ağır, 2015: 123). Güvenlik kavramına yüklenen ilk anlamlar arasında vatandaşların can ve mal güvenliğinin sağlanması amacıyla devlet tarafından yürütülen bir kamu hizmeti olarak görülmesi yer almaktadır. Devlet, sağladığı korumanın karşılığında vatandaşlarından kendisine itaat etmelerini istemektedir (Aydilek, 2020: 3). Dünya tarihindeki gelişmeler birçok alanda önemli dönüşümlere neden olmuştur. Coğrafi keşifler, Reform, Rönesans ve Sanayi Devrimi gibi gelişmeler bunlar arasındadır. Bu gelişmelere paralel olarak güvenliğe yönelik araç ve tekniklerde de değişime uğramıştır. Güvenlik de bu değişimlerden nasibini almaktadır. Batı sömürgeciliğinin başlamasıyla birlikte önemli bir güvenlik tehdidi ortaya çıkmıştır. Batı'nın kendi içinde de iç çatışmaların olması, güvenlik tarihi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Özellikle 1870 yılında İtalyan birliğinin ve 1871 yılında Alman birliğinin kurulması, uluslararası güvenlik açısından önemli örneklerdir (Uçarol, 1995:196-205).

Modern dönemdeki fikir akımları, güvenliği tarihsel anlamda etkileyen diğer bir unsurdur. Bu bağlamda, 1792-1815 yılları arasında yaşanan Napolyon Savaşları örnek verilebilir. Bu savaşlar, hem topyekûn olarak yapılması hem de güvenlik tehdidi sayılabilecek milliyetçilik akımının dalga yayılmasına neden olması açısından dikkat çekmiştir (Black, 2003: 76). Birinci Dünya Savaşı, daha önce görülmemiş bir şiddette yıkıcı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bu savaş, güvenlik anlamında tartışmaların artmasına

sebep olmuştur. Özellikle savaşlar önlenirse güvenliğin sağlanabileceği fikri önemlidir. İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması, iki savaş arasındaki güvenlik ile ilgili paradigmaların sonu olmuştur. Özellikle milliyetçilik akımı, imparatorlukların dağılmasıyla en dikkat çeken tehdit olmuştur. Bu süreçte, komünizm ve kapitalizm, Soğuk Savaş döneminin önemli güvenlik tehditleri olarak görülmüştür (Karabulut, 2014: 47-48; 2022: 44).

Soğuk Savaş döneminde güvenlik kavramı, askeri güç ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Bu anlam çok yoğun ve dar bir anlamdadır. 1950'li yıllarda daha farklı anlamlandırmalar yapılmıştır. Burada güvenliğin öznel ve nesnel biçimde tanımlanması ön plana çıkmıştır. Nesnel anlamda güvenlik tehditlerinin ne olduğu ve nasıl tehdit edildiğimiz ile ilgiliyken, öznel anlamda o tehdidi nasıl algıladığımız ile ilgilidir (Ağır, 2022: 1-2). Soğuk Savaş sürecinin Sovyetler Birliği'nin dağılması ile beraber son bulması, komünizm tehdidinin yok olması, çatışmaların olmayacağı anlamına gelmemektedir. Çünkü artık yeni bir sürece giren dünyada yeni güvenlik tehditleri ortaya çıkmaktadır. Özellikle küreselleşme süreci olarak ifade edilen bu yeni süreçte farklı güvenlik tehditleri ortaya çıkmıştır. Geleneksel tehditler bu anlamda dönüşüm yaşamıştır (Karabulut, 2014: 64-65).

Soğuk savaş sürecinde uluslararası anlamda güvenlik çalışmalarının geliştiğini söylemek yanlış olmaz. Savaş ve barış olgularına ilişkin ilk çalışmalar 1950'li yıllarda araştırma konusu haline gelmiştir. Bu dönemde ön plana çıkan güvenlik çalışmalarında en önemli nokta, gözlenebilir, test edilebilir, nesnel ve evrensel güvenlik bilgisini ifade eden pozitivist yönetim yaklaşımlarıdır. Soğuk savaş döneminde yumuşamaların yaşandığı yıllarda ise bu çalışmalar farklı bir yöne doğru evrilmiştir. 1970'li yıllardan sonra ekonomi, çevre, kimlik ve ulusötesi suç gibi konular güvenlik alanına giren konulardan olmuştur. 1980'li yıllarda soğuk savaş dönemi güvenlik anlayışının sistematik eleştirilerin başlangıcı olarak görülmektedir. Bu tarihten itibaren güvenlik çalışmaları çoğulcu bir yapı kazanmaya başlamıştır (Ağır, 2022: 3-4; Brauch, 2008: 6-7).

Bu yıllardan sonra da güvenlik önemi devam ettirmiştir. Bu konuda Furedi (2001: 25), güvenlik kavramının 1990'lı yıllarda en önemli kavram haline geldiğini ifade etmektedir. Bu yıllarda güvenlik çalışmalarında askeri olmayan tehditleri de içine alacak şekilde genişletilmesi çabası olduğunu vurgulamıştır. Geleneksel güvenlik anlayışının içerisinde yer alan ve kesin olarak ayrılan iç ve dış güvenlik alanları, küreselleşme ile beraber değişime uğramıştır (Ovalı, 2006: 4-5). Küreselleşme sürecinin, kimlik temelli güvensizliklerin, güvenlik alanında artan öneminin ve yeni güvenlik politikalarının

eleştirilerinin baskısı altındadır. Devlet güvenliğini ön planda tutan yerleşik anlayışa karşı bakış açıları değişmeye başlamıştır (Ağır, 2015: 124). Soğuk savaş sürecinin son bulması, dünya tarihinin büyük bir değişim ve dönüşüm yaşayacağı şeklinde yorumlanmıştır (Paker, 2021: 17). Küreselleşme süreci, savaş mekanizmalarında da bir dönüşüme neden olmuştur. Ulaşılabilirlik açısından kolaylık sağlayan süreçte, dünya üzerinde savaş teçhizat ve finansal kaynakların imkânı da artmıştır (Paker, 2021: 39-40). Özetle, soğuk savaş bittikten sonraki dönemde güvenlik anlayışı küreselleşme ile değişmelere uğramış ve yeni dönemin sosyo-ekonomik yaklaşımları askeri güvenlik anlayışından da önemli hale gelmiştir (Aksu, 2020: 16).

2.1.3. Küreselleşme ve Güvenlik

Küreselleşme, uzak yerleri birbirine bağlayan, yereli kilometrelerce uzaklıktaki olaylarla biçimlendiren ya da yerelin diğer yerleri biçimlendirdiği yollarla birbirine bağlayan bir süreç olarak ifade edilir (Giddens, 1994: 62). Küreselleşme süreci, ekonomi, siyaset, kültür, sosyal vb. birçok alanda etkisini göstermektedir. Hayatın her alanında olan bu etki değişimleri beraberinde getirmektedir (Aktel, 2001: 196). Küreselleşme etkisinin hızla artış göstermesi, güvenlik konusunu gündeme taşımıştır. Güvenlik alanındaki gelişmeler, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve küreselleşmenin hızlanmasıyla birlikte yeni bir sürece girmiştir. Güvenlik konusu, bireysel ve küresel bazda, askeri açıdan olduğu kadar askeri olmayan açılardan da ele alınmaya başlanmıştır. Küreselleşmeyle ekonomik, teknolojik, siyasi, askeri ve sosyal birçok alanda yaşanan değişmeler, güvenlik alanını da genişleterek değiştirmiştir. Bu değişmeler, günümüzde her şeyin güvenlik perspektifinden değerlendirilmesinin belirleyici bir unsur haline gelmesine neden olmuştur (Furedi, 2001: 29). Özellikle küreselleşme ile beraber güvenliğe yönelik tehditler farklılaşmaktadır. Geleneksel dönemden farklı olan tehditlere yönelik yeni mücadele araçları geliştirilmelidir. Küresel dönemde ortaya çıkan risk ve tehditler, sınır tanımayan ve çeşitlilik göstererek karşımıza çıkmaktadır (Beck, 2019: 66).

Güvenliğin genişlemesini yalnızca Soğuk Savaş'ın bitmesiyle ilişkilendirmek doğru değildir. Küreselleşme süreci kapsamında değişen şartlar ve bunun sonucunda ortaya çıkan belirsizlikler, güvenlik çalışmaları alanının en önemli konularından olmuştur. Güvenlik, egemen bir genişlik kazanarak hayati öneme sahip çıkarların korunması anlamında ülkeler için daha önemli bir hale gelmiştir. Ancak küreselleşme sürecinde iç ve dış güvenlik arasında etkileşim artarken, güvenliğin ülkesel boyutu sorgulanmaya başlamıştır. Bu bağlamda, devletin yasal sınırları sadece sembolik bir

anlam taşımaya başlamıştır (Ağır, 2015: 97-100). Küreselleşme, güvenlik açısından gücün yeniden değerlendirilmesinin önünü açmıştır. Ulusal ve uluslararası sınırlar açısından gücün yeniden değerlendirilmesiyle otorite alanları farklılaşmaktadır (Aydınlı, 2003: 41-43).

Güvenlik kavramının değişmesinin iki önemli nedeni vardır. Bunlardan ilki Soğuk Savaş'ın sona ermesidir. İkincisi, küreselleşme sürecinin yaşanmasıdır. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle küresel güvenlikte bir değişim yaşanmıştır. Genel olarak, iki güç arasındaki rekabetin ortaya çıkardığı tehditler son bulmuştur. Yerine yeni tehditler gelmiştir. Bu tehditlerin değişmesi, güvenlik algılarında da değişiklikleri beraberinde getirmiştir. İki kutuplu dönemin sona ermesiyle birlikte başka konuların da tartışılmasına ve geleneksel yaklaşımların sorgulanmasına neden olmuştur. Küreselleşmenin askeri, ekonomik, ulus-devlet ve uluslararası boyutlarda etkileri görülmüştür (Giddens, 1994: 67-72). Küreselleşmenin güvenliğe olan etkisinin yeterince ele alınmaması, iki kavram arasında önemli bir etkileşimin bulunmadığı anlamına gelmemelidir. Çünkü küreselleşme ve güvenlik derin bir ilişki içerisindedir. Geleneksel güvenlik yaklaşımında konular, önemli ölçüde dış tehditler bağlamında değerlendirilmiştir. Küreselleşmenin etkisiyle beraber güvenlik konuları ve sorunları çok boyutlu bir duruma gelmiştir. Bu anlamda, yerelin yanında uluslararası anlamda yaklaşımlar ortaya konulmaya başlanmıştır (Aydınlı, 2003: 39).

Küreselleşme ile beraber devletler dış çevre ile sürekli ilişki içerisine girdiği için güvenlik olgusunun da bu çerçeveden ele alınması gerektiği düşünülmektedir. Çünkü küreselleşme ile beraber karşılıklı bağlılık ortaya çıkmıştır. İç ve dış güvenlik ayrımı artık anlamsız hale gelmiştir. Artık toprakların savunulmasından çok öte bir güvenlik anlayışı ortaya çıkmıştır (Dedeoğlu, 2004: 6-7). Küreselleşmenin güvenlikle ilgili etkileri üç farklı yaklaşımla tartışılmaktadır. Birincisi, küreselleşmeyi devlet merkezli bir dünyayla ilişkilendirilebilecek bir olgu olarak görülmektedir. Bu anlayış, temel olarak devlet güvenliğinin toplum ve çevre güvenliğinden önce geldiğini savunmaktadır. İkinci yaklaşıma göre ise devlet merkezli anlayışa karşı çok merkezli yeni bir dünya ortaya çıkmakta ve güçlenmektedir. Bu anlayışta devlet, liderlik statüsünü kaybeder. Yeni güvenlik sorunları, devlet güvenliğinin önüne geçmektedir. Üçüncü yaklaşım ise ikili bir yapı durumunu savunmaktadır. Burada hem devlet merkezli hem de çok merkezli dünyalar bir araya gelerek birbirini etkilemektedir (Karabulut, 2022: 124-125). Bu anlayışta yeni ve eski güvenlik gündemleri bazen birbirini tamamlarken bazen de

çatışmaktadır (Aydınlı, 2003: 49). Küreselleşme ekseninde şekillenmeye başlayan yeni güvenlik anlayışının en önemli yanı, fiziksel olmayan güvenlik olgusunun ortaya çıkmasıdır. Fiziksel olmayan güvenlik kavramlarına örnek olarak bilgi ve teknoloji güvenliği konuları verilebilir. Bu güvenlik anlayışı, küreselleşmenin etkisiyle ortaya çıkmaya başlamıştır. Gelecekte çok daha etkili olacağı ifade edilebilir. Tarihsel süreçte güvenliğe yönelik farklı yaklaşımlar da bulunmaktadır. Burada ifade edilen küreselleşme sürecinde bu yaklaşımlar daha da derinleşmiştir. Güvenlik türlerini açıklamak, konunun daha iyi anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

2.2. GÜVENLİK TÜRLERİ

Güvenlik, varlığını sürekli koruyan ve önemini kaybetmemiş bir kavramdır. Bu kavram, doğrudan dünyayla ve bireyle ilgili olduğundan, güvenliğin birden fazla türü söz konusudur. Güvenlik kavramı denildiğinde akla ilk gelen "devlet" güvenliğidir. Devletler, büyük ölçüde güvenlik sayesinde var olmuş ve varlıklarını sürdürmüşlerdir. Güvenlik türleri incelendiğinde; iç güvenlik, dış güvenlik, siyasi güvenlik ve sosyal güvenlik türlerinin olduğu sonucuna varılmıştır. Güvenliğin önemli bir alana yayılarak çıkarların korunması anlamında iç ve dış güvenlik ayrımı tartışma yaratmıştır (Aydınlı, 2003: 39). İç güvenlik, kısaca bir devlet içerisinde askeri güvenliğin sağlanmasıdır. Devletin varlığından toprak bütünlüğüne, ulusal ekonomiye ve bu alanlara yönelik tehditlerden ulusal güvenliğin genel kapsamına kadar hepsi "iç güvenlik" olarak değerlendirilmektedir (Kaypak, 2008: 6).

Devletin güvenliğini garanti altına almak için iç güvenliğin, sistem içinde üye aktörlerin hareket etmesini garanti eden bir kavram olarak anlaşılması gerekir. Kanunlara uygun olarak suçu azaltan, bunun yerine olası dış saldırılara karşı bir sistemin ve yaşam tarzının istikrarını, gücünü ve hayatta kalmasını garanti edebilen ve aynı zamanda iç güvenlikte nüfuz eylemlerini meşrulaştırabilen bir anlayış geliştirilmelidir (Tiente Papop ve Vega, 2023: 323). Küreselleşme süreci ile beraber iç ve dış güvenlik arasındaki etkileşim artmaktadır. "Güvenliğin iç ve dış sınırları arasındaki ayrım çizgisinin belirsizleşmesi, güvenlik ile küreselleşme arasındaki ilişkinin" anlaşılması açısından önem taşımaktadır (Ağır, 2015: 110). Güvenliği farklı bir şekilde ele alan yaklaşımlar da olmuştur. Kopenhag ekolü güvenliği şöyle ele almaktadır: (Dinçer, 2010: 376):

> "1. Askeri güvenlik: Güvenlik göndergesi, devlettir. Devletin güvenliğini temel almaktadır. Devletin toprak bütünlüğünün korunmasında, askeri bir bakış açısını temsil etmektedir.

> 2. Siyasi güvenlik: Devletin rejiminin tehdit altında olmasıdır. Devletin içindeki tehditleri incelemektedir. Başka bir ifadeyle, devletin kendisinin, kendi insanına yönelik tehdit oluşturduğu durumları incelemektedir. (Totaliter, otoriter rejimler)
>
> 3. Çevresel güvenlik: Güvenlik göndergesi, çevredir. Çevrenin kendisinin yerel ya da küresel tehdit altında olması durumunda sözü edilen bir kavramdır.
>
> 4. Ekonomik güvenlik: Güvenlik göndergesi, ekonomidir. Ülkenin kendi ekonomik krizi ya da bölgesel veya küresel düzeyde krizleri içermektedir.
>
> 5. Toplumsal güvenlik: Güvenlik göndergesi, insan grubu ve onun kimliğidir. Kimliğe yönelik tehditler ve kimliklerin korunması ile ilişkilidir."

Yukarıda bahsedilen güvenlik yaklaşımlarının çoğu zaman iç içe geçtiği söylenmektedir. Kopenhag Okulu'nun üzerinde durduğu bu güvenlik yaklaşımları, Soğuk Savaş'ın sona erdiği dönemde yer almıştır. Ancak ortaya koymuş oldukları güvenlik anlayışı, devletin ve askeri unsurların önceliğini sorgulayan çalışmalar üzerinden gelişmiştir (Ağır, 2022: 89-90). Zamanla küreselleşme ve değişim teknik koşullarla karşı karşıya kalınca, iç güvenliğin yetersiz kaldığı ifade edilmektedir. Yeni güvenlik yaklaşımları daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Bu yeni güvenlik yaklaşımları içerisinde; iş, ticaret, gelecek, uluslararası suçlar, etnosantrik tehditler, siber saldırılar, kişi hakları, bilgi ve çevre gibi konular yer almaya başlamıştır (Kaypak, 2008: 6).

Güvenlik kavramının çeşitliliği, insanların bir arada yaşamasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, dünyada farklı türlerinin olduğunu söylemek mümkündür. Bu türler arasında, askeri, siyasi, sosyal, ekonomik ve çevresel anlamda güvenlik türleri sayılabilir. Askeri güvenlik; devletin savunma ve saldırı gücünü, siyasi güvenlik; devletlerin istikrarını, sosyal güvenlik; dil, kültür ve kimliği, ekonomik güvenlik; devletin refah düzeyini, çevre güvenliği ise; yerel ve küresel hava temizliği açısından tanımlanabilir (Kaypak, 2008: 6). Güvenlik türleri, insanların farklı alanlarda etkileşim içerisinde olduğunu göstermektedir. Zaman içerisinde değişen ve dönüşen bir yapıya sahip olması, kavramın tanımlanmasını zorlaştırmaktadır. Bu kadar çeşitli olması, bu durumdan kaynaklanmaktadır. Güvenliğin çeşitlilik göstermesi, aynı zamanda risklerin, tehditlerin ve tehlikelerin de çeşitlenmesi ile ilişkilidir (Giddens, 1994: 36-38). Küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan güvenlik türleri arasında; bireysel güvenlik, çevre güvenliği, ekonomik güvenlik, sağlık güvenliği, demografik güvenlik, doğal kaynak güvenliği, enerji güvenliği, gıda güvenliği, bilgi, bilişim ve teknoloji güvenliği yer almaktadır (Karabulut, 2022: 134-135). Küreselleşme ile beraber ortaya çıkan güvenlik yaklaşımlarından en önemlisi birey merkezlidir. Geleneksel güvenlik çalışmaları devlet merkezli olurken, günümüzde birey merkezli bir güvenlik anlayışı daha önemli hale gelmiştir.

Devletlerin en temel görevleri arasında, yurttaşlarının yaşamlarını koruma altına almak, olabilecek güvenlik tehditlerine karşı savunmak ve tehditleri en aza indirmek yer alır. Bu durumda devlet güvenliğinin yanında bireysel güvenlik de önemlidir (Altman, 2003: 417). Bireyin güvenliğinin sağlanmasında devletin iki önemli rolü vardır. Öncelikle bireyin güvenliğini sağlamada en yetkin otorite devlettir. Diğer taraftan devletler, bireyin güvenliği için en önemli tehditlerden birine dönüşmüştür (Buzan, 1991: 35). Bireysel güvenliği tanımlamak oldukça zordur. Çünkü fiziksel güvenliğin yanı sıra bireysel güvenliğin de dikkate alınması, psikolojik, sosyolojik, ekonomik ve politik beklenti ve kaygıların göz önünde bulundurulması anlamına gelmektedir. Bireysel güvenlik söz konusu olduğunda bunun göreceli olduğunu düşünmek kaçınılmaz hale gelmiştir (Buzan, 1991: 36). Bu anlamda hem negatif hem de pozitif olarak birey güvenliğini etkilediği söylenebilir. Birey güvenliği ilk olarak insanların hayatta kalma, barınma, yeme ve içme gibi ihtiyaçlarını kapsamaktadır. İkinci olarak insan hakları güvenliği, şiddetin önlenmesi ile ilgilidir. Üçüncüsü ise sivil ve politik hakların korunmasını barındırmaktadır. Bireylere yönelik tehditler; askeri, askeri olmayan, ulus-ötesi, kişisel ve toplumsal sınıflandırmalardır (Dune ve Wheeler, 2004: 18).

Birey güvenliğini gerçek anlamda sağlamak çok zordur. Birey, birçok tehditle karşı karşıya olduğu için tehditlerle mücadele etmek de zordur. Bu sebeple, birey açısından daha önemli olan sorunlara yönelmesi gerekmektedir (Buzan, 1991: 37). Küreselleşmenin etkisiyle tehditlere uluslararası ve devletler düzeyinde cevap verme de değişmektedir. Özellikle bireysel anlamda kullanılan teknolojik iletişim araçlarının etkin bir şekilde kullanılması bu durumu ortaya çıkarmaktadır. Bu durumda, temel hak ve özgürlükleri korumak ve güvenliği sağlamak da zorlaşmaktadır (Aksu, 2020: 26-27). Küresel dönemde ortaya çıkan en önemli güvenlik anlayışlarından biri de bilişim ve teknoloji güvenliğidir. Günümüzde en çok tartışılan güvenlik türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilgi ve teknoloji, yaşadığımız dönemde en önemli güç kaynağı olarak görülmektedir. Gerek bireyler gerekse devletler yoğun bir bilgi aktarımı içerisinde yer almaktadır (Karabulut, 2022: 184).

Teknolojik değişmeler ve ilerlemeler, yasa dışı faaliyetlerin yerelden küresel düzeye yayılmasına neden olmuştur. Bu durum, ekonomik, sosyal, siyasal ve hukuki birçok alanda kendisini göstermiştir. Bu konuyla bağlantılı olarak Beck (2019: 67), bilginin toplumsal ve ekonomik olarak öneminin artığını vurgular. Bilgiyle beraber bilgiye şekil verme ve kitle iletişimiyle bilgileri yayma artış göstermektedir. Beck, risk

toplumunun bu anlamda bilim, medya ve bilgi toplumu olduğunu ifade eder. Bilgi ve teknolojilerin bu derece yaygınlaşması, beraberinde yeni riskleri getirmektedir. Bu risklerin güvenlik anlamında etkileri olacaktır. İnsanlar hakkındaki ticari bilgiler ve gizlilik derecesi yüksek olan bilgiler risk altındadır. 21. yüzyılda internet kullanımının artmasıyla birlikte bilgi ve iletişime dayalı tehditler ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda siber tehditler ve siber terörizm bununla bağlantılıdır (Terzi, 2018: 89; Goodman, 2020). İnternet üzerinden ağa bağlanıldığında, endüstriyel casusluk, bilgisayar korsanlığı, siber suç ve siber terörizm bağlamında yeni güvenlik tehditleri ortaya çıkar (Fuchs, 2021: 116). Rusya, İngiltere, ABD ve Çin gibi saldırı araçları geliştiren ve satan ülkeler, istihbarat ajanslarının İsrail'e ait olan NSO araçlarını satın alması konusunda temkinli davranmaktadır. Çünkü bunları kullanmaları halinde, ülke içinde ve dışında kimleri hedef aldıklarını öğrenme ve güvenlik aygıtlarını İsrail istihbaratının kullanımına alma ihtimalinden endişe etmektedirler (Loewenstein, 2024: 189-190).

Bilgi güvenliği, bilgilerin sistemli bir şekilde korunması ile ilişkilidir. Günümüzde bilgi güvenliği, bilgisayar sistemleri üzerinden sağlanmalıdır. Bilişim ağları üzerinden güvenlik tehdit edilebileceği için internet ve iletişim teknolojilerinde çokça önlem alınması gerektiği ifade edilmektedir (Çubukçu, 2018: 5; Goodman, 2020: 515-516). Bu bağlamda, özellikle internet güvenliğinin sağlanmaya çalışılması önemli bir konu haline gelmiştir. Çünkü devletler, idari ve mali işleri bilgisayarlar üzerinden yapmaktadır. Devletler ve bireyler zamanla daha fazla internet kullandığı için güvenlik tehditlerinin artmasına sebebiyet vermektedir.

Özellikle internetin yaygın hale gelerek kullanılması, kontrol edilmesini zorlaştırmaktadır. Ayrıca bu alanı ele geçirmeye ve kötüye kullanmaya çalışanlar ortaya çıkmıştır (Karabulut, 2014: 64). Bu konuda siber terörizm örneği verilebilir. Siber tehdit unsuru olarak terörizm, sosyal ve siyasi alanlara, kişilere ve kurumlara karşı baskı için kullanılmaktadır. Resmi kuruluşların bütün ağ sistemlerine, bilgi ve veri tabanlarına ulaşarak yapılan saldırılar bu kapsamda değerlendirilmektedir. Bu anlamda üzerinde durulması gereken önemli unsurlardan biri, bireyde korku yaratacak ve hasara yol açacak düzeyde olmasıdır (Tasam, 2004: 5). Siber tehditlerin temel amacı, bilgisayar ağlarını kullanılamaz bir hale getirmektir. Yapılan eylemlerle internete bağlı kişisel bilgisayarları kullanmak ve internet tabanlı saldırı yapmaya yönelik olduğu ifade edilmektedir (Çubukçu, 2018: 8-9). Siber güvenlik, yalnızca teknik değil, insani bir problemdir. Bilgisayar parolamız ne kadar güçlü olursa olsun, unutmamak için yapışkanlı sarı bir

kâğıda yazıp önüne yapıştırdığımızda, bilgisayarımızı gören herkese dijital hayatımızın kapılarını açmış oluruz (Goodman, 2020: 513). Sosyal ağlar üzerinden elde edilen hacklenen hesaplar da güvenlik sorunu yaratır. Sosyal ağlar üzerinden yapılan bütün bu saldırılar, siber terörizm kapsamında değerlendirilmektedir (Keleştemur, 2015: 161).

Günümüz dünyasında modern iletişim araçlarının bu alana yönelik güvenlik sorunları üzerinde çok fazla etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda teknolojik gelişmelerin bu derece güvenlik üzerinde etkili olması, bu konuda alınacak önlemleri zorunlu hale getirmektedir. Bu noktada medya, devlet adamları ve bireyleri alınabilecek önlemler konusunda bilinçlendirebilmektedir. Bunun tersi olarak medya, başka tehditler ve insanları yanlış yönlendirebilmektedir. Bu nedenle güvenlik analizleri yapılırken medya üzerine daha fazla odaklanılmalıdır (Karabulut, 2022: 189-190). Özgürlük ve güvenlik kavramlarının ne oldukları, tarihsel süreçte nasıl bir değişim ve dönüşüm içerisinde oldukları ve yaklaşımları açıklanmaya çalışılmıştır. Özgürlük, sürekli var olan bir kavram olarak her dönemde farklı paradigmalarca açıklanmıştır. Benzer şekilde, güvenlik kavramının da benzer özellikler taşıdığı söylenebilir. Aynı zamanda, kavramlar birey ve toplum ile yakından ilişkilidir. İki kavramın bireysel ve toplumsal anlamda bu derece önemli olması, ister istemez tartışmaların odağında yer almasını beraberinde getirmektedir. Bu tartışmalar içinde kavramlar tek tek ele alınmış olmasının yanında, birlikte de tartışılmıştır. Özgürlük ve güvenlik kavramının birlikte yer aldığı tartışmaların özünde, ikisi arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik bir çaba bulunmaktadır. Bu bağlamda, bu ilişkinin ne olduğu ve nasıl tartışıldığı, yapılan açıklamalar çerçevesinde ele alınmalıdır.

3. ÖZGÜRLÜK VE GÜVENLİK ARASINDAKİ İLİŞKİ

Özgürlük ve güvenlik arasında bir ilişki söz konusu olduğu bilinen bir olgudur. Özellikle bu ilişki denge üzerinden tartışılmaktadır. Bu dengeden ne kastedildiğini anlayabilmek için öncelikle kavramlara yüklenen anlamlara odaklanmak gerekir. Terörle mücadele etme bağlamında özgürlük ve güvenliğin dengelenmesi imajı, iki kavramın karşıt olduğu yönündeki hatalı varsayıma dayanmaktadır. Ancak özgürlük ve güvenlik birbiriyle ilişkilidir ve birbirini güçlendirir; mantıksal olarak birbirlerine karşı ‘dengeli’ olamazlar. Özgürlük ve güvenlik arasındaki karşılıklılığı göstermek için liberalizm fikrinin bazı temel dayanakları bulunmaktadır (Michaelsen, 2006: 3-4). Özgürlük ve güvenlik arasında; bir taraftan özgürlüğün yayılması gerektiği düşünülürken, diğer taraftan güvenliğin garanti edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Birlikte ele alındığında,

uluslararası ilişkiler ve uluslararası politika alanında güvenlik ve özgürlük arasındaki uzlaşmaz bağın zorlu diyalektik ilişkisi ortaya çıkmaktadır (Tiente Papop ve Vega, 2023: 323).

Özgürlük ve güvenlik arasında bir gerilim olduğu ifade edilmektedir. İki kavramın birbirinin yoluna çıkabileceği ve diğer yandan özgürlük ile güvenlik arasındaki gerilimi ele alan çalışmalar bulunmaktadır. Ancak özgürlük ve güvenliğin aslında birbirini nasıl güçlendirebileceği de düşünülmesi gereken bir konudur (Daemen, 2022: 2). Özgürlük üzerindeki kısıtlamaların azaltılmasının, başkalarının özgürlüğünü tehdit eden özgürlüğün istismar edici kullanımını zorunlu olarak artırdığı söylenmektedir. Daha sonra, özgürlük üzerindeki kısıtlamaların azaltılması ile bu özgürlüğün kullanılması arasındaki gerilim, güvenliği zorunlu olarak siyasallaştırdığı ifade edilmektedir. Bu noktada güvenlik ve güvensizlik tanımları, aktörlerin bir güvenlik sorununa dönüşür. Bu, güvenlikleştirme sürecinin sonucudur. Bu durum, güvenlik ve özgürlük arasındaki ilişkinin derin yapısını varsayan siyasi söylemin başarısı olarak ifade edilmektedir (Huysmans, 2004: 295).

Özgürlük ve güvenlik arasındaki denge, iyi ve kötü arasında yapılan bir seçim değildir. Aralarında seçim yapılacak değerlerin her ikisi de arzulanabilir. Bu nedenle, her takasta kazanımlar ve kayıplar vardır. "Güvenliksiz özgürlük, özgürlüksüz güvenlik durumunun getireceğinden daha fazla mutsuzluğa yol açar. Kaçınılmaz olarak bir fedakârlığı gerektirdiğinden, ikisi arasında bir uzlaşmada mutluluğun garantisi değildir." Bauman, insanların özgürlüğe ve güvenliğe ihtiyaç duyduğunu ancak birbirinden fedakârlık etmenin acı verdiğini ifade etmektedir (Bauman, 2005: 57). Bu konuda Bauman ve Lyon (2020: 53) şunu ifade eder: "Bütün olarak değerlendirildiğinde, aslında buradaki seçim, güvenlikle özgürlük arasında bir seçimdir: Her ikisine de ihtiyacınız var ama birinin en azından bir kısmını feda etmeden diğerine sahip olamazsınız; birinden ne kadar çok varsa, diğerinden o kadar az vardır."

Güvenliğin genellikle devlet veya siyasal yapıların ihtiyaçları neticesinde ortaya çıktığı düşünülmektedir. Bazıları güvenliğin, bireylerin sivil ve siyasi özgürlüklerini önemli ölçüde sınırlandırmanın ancak güçlü bir devlet sistemiyle mümkün olduğunu savunmaktadır. Diğerleri ise güvenliği tercih etmenin bireysel hak ve özgürlüklerin alanını mümkün olduğu kadar genişletmek ve devletin bu hak ve özgürlüklere saygı duymasını sağlamak olduğunu öne sürmektedir (Coşkun, 2003-2004: 2). Bu düşüncelerden ilki içerisinde yer alan en önemli isim Thomas Hobbes, siyasal bir toplum

oluşturulmadan önce insanların bir çatışma ve şiddet içerisinde olduklarını vurgulamaktadır. Bu nedenle bu süreci "herkesin herkese karşı bir savaş içerisinde olduğu bir dönem" olarak betimler. Ancak bu çatışma ortamını düzenlemek için barış ortamına ihtiyaç vardır. Güvenlik kavramını hukuk ve siyaset felsefesi açısından önemli bir yere konumlandıran Hobbes, devletin oluşturulmasının en meşru kaynağının sivil bir barışı inşa etmek olduğunu düşünür. Sivil barış ve güvenlik ihtiyacı ne kadar sağlanırsa, devletin meşruluğu o derece artar (Coşkun, 2003-2004: 1-3). Hobbes, düzenin sağlanması anlamında güvenliği siyasi olarak önemli bir konuma koymaktadır. Ona göre insanların, hükümetin var olmadığı bir durum olan doğa durumunda "özgürlüğü" vardı; ancak bu yalnızca en güçlülerin özgürlüğüydü. Bu durum, herkesin herkese karşı korkunç ve sürekli bir savaş durumuna yol açtığı düşünülmektedir (Harrison ve Boyd, 2003: 89).

Özgürlük ve güvenlik arasındaki "mükemmel denge durumu, belki de mantıksal bir bağdaşmazlık ve pratik bir imkânsızlık" olarak görülmektedir. Bauman, bu durumun bir denge formülü aramak için en önemli neden olduğunu söyler (Bauman, 2005: 58). Özgürlük ve güvenlik dengesi açısından siyaset felsefesindeki diğer önemli bir isim John Locke'tur. O, bireyler arasında olması gereken eşitlik ve özgürlük durumunun tam olarak uygulanması gerektiğini vurgular. Çünkü bunun olması, her bireyin doğal bir hakkıdır. Ona göre, bir kargaşanın yaşandığı savaş durumu içinde özgürlüğün yozlaşması olağandır (Michaelsen, 2006: 3). Savaş durumunu düzenlemek için sözleşme yapılması gerekir. İstikrar ve güvenliğin sağlanabilmesi için Locke, insanların yaşam, özgürlük ve mülkiyet haklarının korunması gerektiğini düşünür (Locke, 2012: 30). Mülkiyet hakkı, kimi zaman bireysel özgürlükleri sınırlandırırken, kimi zaman da özgürlüğün kurumsal temelini oluşturur. Bu nedenle, özgürlük ile mülkiyet hakkı arasında güçlü bir ilişki vardır. Siyasal otoritenin veya diğer güç ilişkilerinin keyfi tutumları söz konusu olduğunda, özel mülkiyet edinme isteği özgürlük alanını daraltabilir (Yılmaz, 2018: 73). Locke, insanların özgürlük ve eşitlik haklarını güvenli bir şekilde ortaya koyabilmesi adına toplum ve devletin en önemli araç olduğu belirtilmektedir. Devlet, insan haklarını hukuksal anlamda koruduğu ölçüde meşruluğa sahiptir (Donnelly, 1995: 100; Harrison ve Boyd, 2003: 89-90).

Bu anlamda devlet, aslında insan haklarını korumakla görevlendirilmiştir. Tarihsel olarak bakıldığında, 17. ve 18. yüzyıllarda ortaya çıkan Amerikan, Fransız ve İngiliz devrimleri temel olarak bu anlayış üzerinden kurulmuştur. Locke'un savunmuş olduğu ilkeler; hayata, mülkiyete ve özgürlüğe saygı ve koruma, bu belgelere yansıdığı

görülmüştür. Hükümetler, bunları koruduğu müddetçe vardır (Göze, 1995: 168-169; Locke, 2012: 160). Locke, devletin amacının özgürlüğün garantisi olduğu, dayanağının ve meşruiyetinin toplum sözleşmesinin düzenlenmesinde olduğu yönündeki görüşleri liberal düşünce yapısına dönüşmüştür (Çetin, 2002: 88; Ashford, 2009: 26). Bu düşünce çerçevesinde, liberalizmin doğmasında en önemli paya sahip olduğu söylenebilir.

Liberal düşünce temelde bireyci bir anlayıştır. Bu anlamda liberal devletin hareket noktası ve amacı bireydir. Bireyin doğuştan kazandığı haklar arasında özgürlük ve doğal haklar yer almaktadır. Özgürlük, bireylerin hayatlarını akılları ve iradeleri öncülüğünde belirlemelerini sağlar ve bu anlayış, başkasının özgürlük alanıyla sınırlıdır. Devlet, bireysel özgürlüklerin korunmasını ve bu dengeyi sağlamayı liberal anlayışa dayandırmaktadır. Liberal düşünce, iktidar karşısında bireye ve bireyin özgürlüklerine sahip çıkmakta ve devletin bu alana müdahalesini engellemektedir (Çetin, 2002: 93-94). Modernleşme süreciyle birlikte kapitalist yapının gelişimi hız kazanmıştır. Liberal düşünce, kapitalizmin oluşumunda belirleyici bir rol oynamıştır. Siyasal, ekonomik, dinsel ve hukuki alanlarda yaşanan dönüşümler, özgürlük ve güvenlik arasındaki ilişkiyi de etkilemiştir. Bu iki kavram arasındaki etkileşim ve gerilim, toplumsal değişim sürecinde sürekli gündemde kalmıştır. Bauman'a göre modernitenin siyasal tarihi, özgürlük ile güvenlik arasında denge kurma çabasıdır. İnsanlık, bu iki karşıt ancak tamamlayıcı kavram arasında şimdiye dek sağlanamamış bir uzlaşmayı aramaktadır. (Bauman, 2005: 73). Liberalizm, bireyin özgürlüğüne bu derece odaklanmasına rağmen, hukukun üstünlüğü ve güvenliği sağlamak için güce başvurmaktadır. Burada toplumsal sözleşme yapmaya yönelten en temel şeyin güvenliği sağlamak olduğunu düşünmektedir. Leviathan'ın elindeki kılıç, güvenliğin garantisi olarak görülmektedir (Hobbes, 2007a: 8). Avrupa devletlerinin anayasal süreçlerine bakıldığında, Hobbes'un Leviathan'da örneklendirdiği gibi olduğu görülmüştür. Burada devletin bireylerin özgürlüklerine ve gelişim haklarına müdahale edemeyeceği ifade edilmektedir (Michaelsen, 2006: 3).

Liberalizm düşüncesinin tarihsel gelişiminde özgürlük, güvenliğin ön koşulu olarak görülür. Bunun yanı sıra güvenlik, özgürlüklerin varlığı için vazgeçilemezdir. Hobbesyan bakış açısına göre devletin varlığının asıl gayesi güvenliği sağlamaktır. Liberal felsefede devlet, bireysel özgürlükleri koruduğu ölçüde meşrudur. Fakat bu ilke, görmezden gelinerek özgürlüğün asıl şartı olarak güvenliği sağlamak gerektiğini ifade eden görüşler ortaya çıkmıştır (Michaelsen, 2006: 4). Bu durum, güvenlik ve özgürlük arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir. Modern siyasi düşüncede Hobbesyan görüş,

iki kavram arasında bir alışverişten bahseder. Bu alışverişte güvenlik yönü ağır basan bir anlayış benimsenmektedir. Hobbes'un güvenlik için özgürlükleri kısıtlayan sözleşme olduğu konusunda Locke da aynı fikirdedir. Ancak devlete tam teslimiyet konusunda ondan ayrılmaktadırlar (Locke, 2012: 13; Soames, 2021: 97-98). Ayrıca Locke, doğa durumunu, mutlak ve keyfi gücün olmadığı kusursuz bir özgürlük anlayışı olarak tanımlar. Ona göre, özgürlük, sınırlamadan muaf olmak ve başkalarının şiddetine maruz kalmamak için yasanın varlığına ihtiyaç duyar. Bu nedenle özgürlük, birinin kendi şahsi eylem ve mülkiyetini içinde yer aldığı sınırlar dâhilinde kimsenin keyfi iradesine maruz kalmadan kendi isteğiyle devretmesi anlamına gelmektedir (Locke, 2012: 65-66).

Güvenliğin özgürlükleri sınırlandırması gerektiğine dayanan anlayış, 11 Eylül'den sonra evrensel boyutta daha fazla popülerlik kazanmıştır. Bununla birlikte, Amerika ve bazı batılı ülkelerde özgürlükler, güvenliği sağlamak amacıyla sınırlandırma yoluna gitmiştir (Coşkun, 2003-2004: 5). Güvenlik, demokrasi ve özgürlük kavramları arasında yakın bir bağ vardır. Çünkü güvenlik, beka sorunuyla bağlantılı olduğu kadar insanların yaşamıyla da bağlantılıdır. Bu anlayış, 11 Eylül'den sonraki dönemde küresel bir teröre karşı savaş söylemi çerçevesinde güvenliği öncelikli görmüş ve özgürlüğü ise ikinci planda bırakmıştır.

Özgürlük ve güvenlik, bütün çelişkilerden arındırılmış bir şekilde uzlaşması ve barış içinde bir arada var olmasından uzlaşılmaz bir amaç olduğundan kuşkulanmak için önemli nedenler vardır. Bununla birlikte, hem özgürlüğe hem de güvenliğe yönelik başlıca tehlikenin bu bir arada var olma anlayışının iptalinde, hatta bu arayışı yürütmeyi sağlayan enerjinin arzulanmasında yattığı düşüncesi için de güçlü nedenler olduğu söylenir (Bauman, 2005: 74). 11 Eylül olayından sonra, hem iç hem dış güvenlik alanında zorlayıcı ve gözetime dayalı güvenlik önlemleri güçlendirilmeye başlamıştır (Bigo, 2016: 392). Bu süreçte belirginleşen akıllı sınırlar, özgürlükleri artırmak iddiasının bir yansımasıdır. Bu çerçevede, hareket özgürlüğünün sınırlandırılması ya da engellenmesi, koruyucu bir güvenlik önlemi olarak sunulmuştur. Bu durumda, bir yandan insanların hareket özgürlüğü, diğer yandan özgürlüklerin muhafaza edilmesi için alınan önlemlerle bir liberal paradoks ortaya çıkmaktadır (Ağır, 2022: 121).

Özgürlük ve güvenlik arasında bir denge olduğuna karşı çıkan Paris Okulu'na göre, bu denge fikri yüzyıllardır özgürlükleri sınırlamanın bir aracıdır. Ayrıca bu fikir, özgürlük ve güvenlik kavramları arasında bir hiyerarşiye yol açarak kontrol ve gözetim yöntemlerinin uygulanmasıyla sonuçlanmıştır (Bigo vd. 2016: 12). Bu sebeple Bigo,

güvenlik ve özgürlük arasında bir denge olacağı düşüncesini çarpıtılmış bir düşünce olarak görmektedir. Güvenlik pratiklerinin haklar ve özgürlükler üzerindeki olumsuz etkilerini dikkate alan Bigo, güvenliğin ve özgürlüğün birebirlerini dışlayan bir şekilde değil, birebirlerini tamamlayan bir şekilde ele alınması gerektiğini ifade etmektedir (Bigo, 2006: 35-44).

11 Eylül sonrası dönemde terörizm, liberal devletler tarafından ulusal güvenliğe, kamu düzenine, demokrasi ve özgürlük gibi değerlere yönelik bir tehdit olarak daha güçlü bir şekilde vurgulanmaya başlamıştır. Bu düşünce kapsamında liberal devletler, güvenliği öncelikli görme eğiliminde olmuşlardır. Paris Okulu'na göre liberal devletler, liberal olmayan güvenlik pratiklerini de içeren terörizm karşıtı önlemler uygulayarak insanların güvenliğini sağlamaya çalışmaktadırlar. Bigo, sivil özgürlüklerin kısıtlanmasını içeren terörizm karşıtı önlemlerin, risklerin ve güvenliksizlerin kaynağı olduğunu söyler (Bigo, 2006: 42). Çünkü devlet güvenliğini sağlamayı amaçlayan güvenlik pratiklerinin, devletin dışındaki güvenliğin referans nesneleri üzerinde olumsuz yansımaları bulunmaktadır. Bu bağlamda liberal olmayan güvenlik pratiklerinin; sivil özgürlükler, göçmenler, iltica arayışında olanlar ve dolayısıyla toplumsal uzlaşma üzerinde yansımaları vardır. Paris Okulu, terörizme karşı mücadelede liberal devletlerin belirli grupları hedef alan liberal olmayan uygulamaları nedeniyle toplumsal uzlaşmanın bozulabileceği (Peoples ve Williams, 2010: 115) noktasında uyarmaktadır. Bu kapsamda terörizm karşıtı önlemler, toplumdaki mevcut ayrılıkları derinleştirerek toplumsal istikrara yönelik tehdit oluşturmaktadır. Paris Okulu'na göre liberal devletler; belirli grupları etnik ve dini temellerde hedef alarak toplumsal uzlaşmayı olumsuz etkileyen terörizm karşıtı önlemlerden kaçınmalıdır. Bu kapsamda sivil özgürlüklerin ve bireysel hakların korunması, teröre karşı savaşın merkezinde yer almalıdır (Ağır, 2022: 122).

11 Eylül sonrasında küresel terörizme karşı savaş söylemi çerçevesinde güvenlik ve özgürlük arasındaki ilişkiyi incelemek üzere Didier Bigo, Sergio Carrera, Elspeth Guild ve R.B.J. Walker, CHALLENGE adlı bir proje yürütmüşlerdir. Bu proje ile AB sınırları içinde yaşayan AB üyesi ülke vatandaşlarının ve vatandaş olmayan diğer insanların özgürlüklerinin kontrol/gözetim tekniklerinden ve güvensizlik söylemlerinden nasıl etkilendiğine dair eleştirel bir değerlendirme yapmışlardır. Bu çerçevede 11 Eylül sonrasında liberal yöntemlerin küresel terörizm tehdidine karşı liberal olmayan pratikler ortaya koyduğuna dikkat çekmişlerdir. Liberal olmayan pratikler kavramı; acil durum söylemlerini, insan haklarının önemini daha az vurgulamayı, daha gelişmiş kitlesel

kontrol ve gözetim teknolojilerini, bireysel verilerin depolanmasını ve polis, ordu ve istihbarat birimlerinin bir araya getirilmesini içermektedir (Peoples ve Williams, 2010: 115-117). Güvenlik söylemi, yalnızca tehditleri sembolik düzeyde tanımlayan bir araç değil; aynı zamanda teknolojik aygıtlar ve bürokratik mekanizmalar aracılığıyla hükümet politikalarını ve sosyal ilişkileri şekillendiren bir iktidar kapasitesidir. Kapalı devre televizyon sistemleri, elektronik sınırlar, parmak izi tanıma gibi uygulamalar, sınırların kapatılması yoluyla tehlikeli görülen unsurların dışsallaştırılmasını sağlar. Pasaport, vize ve çalışma izinleri gibi sınır kontrol teknolojileri ise yalnızca hareketi denetlemez; serbest dolaşımın koşullarını da yeniden biçimlendirir (Huysmans, 2004: 302).

Günümüzde güvenlik, insan haklarının ve hukukun üstünlüğünün korunmasından çok, kontrol ve gözetimle eş anlamlı bir hale gelmeye başlamıştır. Nitekim 11 Eylül sonrası dönemde kontrol, gözetim ve toplumsal yaşamda polisin artan varlığı, rutinleşmiş güvenlik pratikleri haline gelmiştir. Bu nedenle biyometrik pasaportlar ve vize politikası gibi uygulamalar, özgürlüğü arttıran önlemlerden çok, güvenlik için gerekli önlemler olarak düşünülmektedir (Ağır, 2022: 122; Daemen, 2022: 1). Sınır kontrolleriyle ilgili olarak bu soru, artan güvenlik risklerini telafi etmek için sınırların yalnızca sınırlı kuşatma önlemleriyle açılmasını savunan özgürlükçülerden, güvenliğe özgürlükten önce yer veren argümanlara kadar geniş bir yelpazede yanıtlara izin verir. Örneğin, sivil özgürlüklere yönelik baskı grupları, bireysel özgürlük haklarını ihlal ettiği için sıklıkla güvenlik politikalarına karşı mücadele eder. Bireysel özgürlük ve mahremiyet pahasına kanun ve düzeni güvence altına alma ihtiyacının arttığı ifade edilmektedir (Huysmans, 2004: 298).

Gündelik yaşamın gözetilmesi, nüfusa dair bilgilerin toplanması, depolanması ve analiz edilerek toplumsal eylemler için çıkarımda bulunulması yeni yönetim teknikleri içerisinde yer almaktadır. Bu yeni yönetim teknikleri ile bireyler hem gözetim altında tutulmakta hem de bireylerin bilgisi dâhilinde gerçekleştirilmektedir. Bu sayede birey ve toplum davranışları kontrol edilebilmekte ve yönlendirilebilmektedir. Bu anlamda bireyselliği baskılayan, tektipleştiren, kamusallıktan uzaklaştıran gözetim ve biyo-politika bireyleri adeta makineleştirmektedir. Bu bağlamda düşünce ve özgür iradenin olmadığı mekanik bir topluma dönüşmektedir (Aydilek, 2020: 107-108). Bu nedenle güvenlik ve özgürlük arasındaki durum tartışılmaya devam etmektedir. Biyo-politikaya dayanan Foucaultcu söylem, tarihsel bir zamandaki konumuna ve o dönemdeki söylemler arasındaki rekabete odaklanmanın ötesine geçmektedir. Özgür yönetim, Avrupa güvenlik

yöntemlerini pratikte gerçekleştiren hükümet teknolojilerine yerleştirmeye çalışıldığı ifade edilmektedir (Huysmans, 2004: 3303). Özgürlük ve güvenlik arasındaki ilişkinin sanıldığından çok daha karmaşık olduğu görülmüştür. Ancak ikisi arasında basit bir değiş-tokuş fikri yanlıştır. Öncelikle, özgürlük ve güvenlik her zaman birbirinin pahasına olmak zorunda değildir. Özgürlük, güvenliğin yararına işleyebilir ve güvenlik de özgürlüğün yararına çalışabilir. Özgürlük ve güvenlik arasındaki "ilişki" böylece birçok farklı ipten oluşan karmaşık bir düğüme dönüşmektedir (Daemen, 2022: 14).

Özetle, özgürlük ve güvenlik arasındaki denge tarihsel olarak çok eskilere dayandığı söylenmektedir. Ancak bazı dönemlerde bu denge farklı şekillerde tartışılmıştır. Özgürlük ve güvenlik arasında bir dengenin sağlanması için karşılıklı tavizlerin verilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Yakın zamanda hızla gelişen teknolojik ilerlemelerle bu denge daha fazla tartışılmıştır. Özellikle 11 Eylül saldırısından sonra güvenliği sağlamanın yolu, toplumun kitlesel olarak gözetlenmesini beraberinde getirmiştir. Terörle mücadele kapsamında güvenliğin değeri, mahremiyetten daha önemli hale gelmiştir. Bu çerçevede toplumda kamu düzeni sağlamak adına kişiler hakkında bilgiler toplanmıştır. Bu saldırı, tüm dünyada başta havaalanı ve limanlarda artan güvenlik önlemleri ile teknolojinin yardımıyla akıl almaz hale gelmiştir. Bu sebeple bireyi sıkı bir denetim altına alan yeni güvenlik teknolojilerinin kullanıldığı ilk yerlerin havaalanı olması şaşırtıcı değildir. Bunun yanında yapay zekâ geliştirilerek kullanılmasıyla ortaya çıkan günümüz güvenlik teknolojileri, yüz tanıma sistemlerini kullanmaktadır. Benzer kimlik tanıma teknolojileri telefonlarda, bindiğimiz araçlarda ve geçtiğimiz yollarla bizimle iletişime geçmektedir (Ay ve Sezer, 2022: 130).

Bu durum kötü amaçlarla da kullanılmaktadır. Örneğin, 7 Ekim'de başlayan "Filistin" işgalinde benzer teknolojiler kullanılmaktadır. Lavender[2] ismindeki yapay zekâ kullanılarak Gazze'de potansiyel hedefler belirlenip bombalandığı tespit edilmiştir. 2021 yılında, İsrail istihbarat birimi 8200'ün şu anki komutanı Tuğgeneral Y.S. tarafından "The Human-Machine Team" adlı kitap İngilizce olarak yayımlandığında bu durum ortaya çıkmıştır. Böyle bir teknolojinin, "hem yeni hedeflerin bulunması hem de hedeflerin onaylanmasına yönelik kararların alınmasında insani bir darboğaz" olarak tanımladığı durumu hızlandırarak çözeceği ifade edilmektedir. Bu bağlamda, böyle bir makinenin gerçekten var olması akıllara durgunluk verdiği ifade edilmektedir. Gazze'de devam eden

[2] Bkz: https://www.ydh.com.tr/d/19230/lavender-israil-in-gazze-deki-bombalama-cilginligini-yoneten-yapay-zeka-makinesi

çatışma sırasında suikast hedeflerini belirlemek için yapay zekâ kullanımı konusunda ilk elden deneyime sahip altı İsrailli istihbarat görevlisi, Lavender'in özellikle savaşın ilk aşamalarında Filistinlilerin yoğun bir şekilde bombalanmasında önemli bir rol oynadığını doğruladı. Hatta kaynaklar, ordunun yapay zekâ (YZ) makinesinin çıktılarına insan kararlarıymış gibi davrandığını iddia ediyor. Bu durum, sadece güvenlik anlamında değil, özgürlük anlamında da tartışmalar içerisinde yer almıştır. ABD'de birçok üniversitede akademisyenlerin sosyal medya üzerinden Filistin'e destek açıklaması yaptığı için görevden alındığı belirtilmektedir. Burada hesapları incelenerek bu gerçekleştirilmiştir. Bu durum, ifade özgürlüğünü engellemek anlamına gelir.

Son yıllarda yaşanan pandemi döneminde yapılan uygulamalar, özgürlük ve güvenlik anlamında tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu noktada çalışmalar yapıldığı bilinmektedir. Koronavirüsle birlikte karşı karşıya kalınan kontrol sistemleri zora dayalıdır. Salgın sebebiyle üretilen sosyal takip sistemleri biçimindeki kontrol uygulamaları, panoptik bir süreci hatırlatmaktadır. Bütün dünyada artan kontrol sistemleri, tüm yerküreyi bir açık hava hapishanesine çevirdiği ifade edilmektedir (Solmaz, 2023: 127-128). Bu süreçte, kişiler hakkında bilgilerin toplanması ve dünyanın bir gözetim kampı gibi görülmesi beraberinde gelmiştir. Kişiler hakkındaki bilgilerin toplanmasıyla birlikte yeni tartışmalar meydana gelmektedir. Çünkü bu bilgilerle bir kontrol ve tahakküm kurulduğunda, özgürlük ve güvenlik anlamında tartışmalar yeniden alevlenmektedir. Tarihsel süreç içerisinde liberal felsefenin birey merkezli yaklaşımı, 2001'den sonra devletin daha önemli olduğu bir noktaya doğru evrilmiştir. Bugün ise daha farklı noktalara gelebileceği tartışılmaktadır. Bu çerçevede gözetim yaklaşımı da fazla ön plana çıkmaya başlamıştır. Teknolojik ilerlemeler, gözetimi daha olanaklı hale getirdiği için bu alan üzerinde durulmasını zorunlu hale getirmiştir.

3.1. PANDEMİ SÜRECİNDE ÖZGÜRLÜK VE GÜVENLİK

Teknolojik gelişmelerin hız kazanması, gözetim ve denetim meselesini çok ileri bir noktaya taşıdığını söylemiştik. Bu durum, özellikle dijital teknolojilerin etkisiyle şekillenmiştir. Dijital bir habitat oluşturan bu gelişimlerin en yoğun hissedildiği süreç, hiç şüphesiz pandemi sürecidir. Bu süreçte dijitalleşme yükselişe geçmiştir. Bu yükselişin ardında yatan Google, Microsoft ve Facebook gibi platformlar yer almaktadır. Bu alanlar, güvenlik ihlallerinin yaşanmasını da beraberinde getirmiştir (Güdüm, 2021: 6). Covid-19 salgını, bütün dünyayı derin bir korku ve endişeye sevk etmiştir. Ekonomi büyük yaralar almıştır. Birçok şirket iflas etmiştir. Siyasal sistemler kimi yerde otoriterleşirken, kimi

yerde kutuplaşmalar yaşanmıştır. Güvenlik, düzen ve kontrol yeniden ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu bağlamda ulus devletler sert önlemler almışlardır. AB, kendi içinde yeniden ulus devlet refleksi göstermiştir. Propaganda makineleri, salgını yönlendirmek için devreye girmiştir. İnternet teknolojisi ve sosyal medya bunun önemli bir aracı haline gelmiştir (Yıldırım vd., 2020: 1). Covid-19 pandemisindeki en önemli etken teknoloji düzeyidir. Özellikle kitle iletişimi, bilgi ve ulaşım teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler, bu alanda araçların ortaya çıkmasıyla ifade edilmiştir. Bu araçların kullanıldığı Covid-19, kısa sürede dünyayı ele geçirmeyi başarmıştır. Bu süreçte mahallelerin, köylerin, şehirlerin karantina altına alınması ve bu yerlerden kitle iletişim araçları kullanılarak bilgi akışının sağlanması, küresel düzeyde bir korku patlaması yaratmıştır (Karakaş, 2020: 555-556).

Covid-19 pandemisi, bir virüs salgınından çok daha fazlası olarak görülmekteydi. Aşısı bulunana kadar nüfus azaltma projeleri, insanlığın ve dünyanın dijital bir devrime hazırlanması için iyi bir imtihan olacağı belirtilmiştir. Salgın süresince konulan kısıtlama ve tedbirler ile verilen amansız mücadele, halkın devreye girerek dijital devrim için imtihan içinde olduğunu göstermektedir. Evden çalışma, toplantılar, alışverişler, banka ödemeleri vb. birçok şey internet üzerinden halledilmiştir. Bu durum dijital devrimi zorunlu hale getirmiştir. Bu bağlamda pandemi süreci, aslında dijitalleşmenin bir provası olarak değerlendirilmiştir (Akıllı, 2022: 56). Bu süreçte artık bireysel bir ev değil, bütün yer küre denetim altındadır. Dünyanın tamamına yayılan koronavirüs nedeniyle hayata geçen sosyal takip sistemleri, bütün yer küreyi açık hava hapishanesine çevirmiştir. Dijital olanaklar sayesinde bütün insanlar kontrol edilebilir hale gelmiştir. Bütün yer küre gözetim mekânına dönüşmüştür (Solmaz, 2023: 128).

3.1.1. Pandemide Denetim

Salgın döneminde dünya genelinde dijital gözetim ve denetim uygulamalarına geçilmiştir. Salgınla beraber toplum, kapatma düzeniyle karşı karşıya kalmıştır. Klasik kapatma sistemleri, bireylerin sabit bir mekâna hapsedildiği, en küçük hareketlerin bile izlendiği, tüm olayların kayıt altına alındığı, merkezin ve çevrenin kesintisiz bir yazma etkinliğiyle birbirine bağlandığı, iktidarın hiyerarşik ve sürekli olarak paylaşım yapılmaksızın uygulandığı, her bireyin sürekli olarak gruplandırıldığı, incelendiği ve canlı, hasta ve ölü olarak dağıtıldığı kapalı, parçalı ve her noktası gözetim altında olan sistemlerdir. Bütün bu unsurlar, bütünsel bir disiplin düzeneğinin modelini meydana

getirmektedir (Yıldırım vd., 2020: 20; Solmaz, 2023: 178). Bu durum, pandemi sürecinde farklı bir noktaya taşındığını söyleyebiliriz.

Pandemi sürecinde gözetim ve denetimin artması konusunda en çok kafa yoran isim İtalyan filozof Giorgio Agamben'dir. Pandemi sırasında yaptığı yorumlarla Agamben, özellikle biyopolitika, istisna hali[3] ve modern yönetim krizlerini yönetme biçimleri üzerine odaklanmıştır. Agamben, COVID-19 salgını sırasında devletlerin uyguladığı sağlık politikalarını ve kısıtlamalarını eleştirerek, bireylerin özgürlüklerinin kısıtlandığını savunmuştur. Agamben'e göre pandemi, modern devletlerin biyopolitik gücünü artırdığı bir duruma neden olmuştur. İstisna hali kavramı çerçevesinde, pandeminin bir "olağanüstü hal" olarak tanımlandığını ve bu durumun devletlerin daha fazla kontrol uygulamasına olanak sağladığını ifade etmektedir. Agamben, bu durumun geçici olmadığını, aksine kalıcı bir yönetim biçimine dönüşme riski taşıdığını belirtmiştir. Gözlerimizin önünde uygulanan yeni biyogüvenlik paradigması altında, vatandaşlık fikrinin tamamen değiştiğine ve vatandaşın tıbbi tedavinin, kontrollerin ve her türlü şüphenin pasif nesnesi haline geldiğine dikkat çekmiştir. Pandemi, vatandaşların çıplak biyolojik varoluşlarına indirgendiğini şüpheye yer bırakmayacak şekilde göstermiştir. Bu şekilde, vatandaş mülteci figürüne benziyor ve ikisi neredeyse birbirine karışıyor. Mülteci artık vatandaşın bedeninde yaşıyor. Pandemi, Dünya Sağlık Örgütü ve Bill Gates'in planladığı gibi, şüphesiz küresel bir stratejinin ulus devletlerin hayati müdahalesi olmadan gerçekleştirilemeyeceğini açıkça göstermektedir. Her zaman belirli bir kitleyi hatırlatan salgın, böylece bir pandemiye dâhil edilmiştir; burada kitle artık politik bir organ değil, biyopolitik bir nüfustur (Agamben, 2021: 67-68).

Biyo-iktidar, çeşitli kurumlarıyla toplumu bir hapishaneye çevirmiştir. Toplumu denetlemek, kaydetmek ve disipline etmek için kurumlara kapatmıştır. Hastaneler, eğitim kurumları, klinikler, hapishaneler vb. birer kapatma kurumudur. Toplum, bu kapatma kurumlarının bileşkesinden oluşmaktadır. Koronavirüs ile birlikte toplum, yeniden büyük kapatma düzeniyle küresel ölçekte yaşanmıştır. Kapitalizm, herkesi evden çıkarıp dışarıdaki toplumsal kurumlara kapatırken, pandemi sürecinde herkesi eve ve çevrimiçi düzenine kapatmıştır (Yıldırım vd., 2020: 20). Bu yeni kapitalizmin "tek dünya dijital

[3] Agamben'e göre istisna hali kavramı, siyasal belirsizlik veya nedeni ne olursa olsun bir kriz durumunda, siyasal düzenin devamının sağlanması adına hukukun kendini askıya almasıdır. Burada Agamben için önemli olan, istisna halini tanımlayan ve uygulayan gücün meşruiyetini nereden aldığı meselesidir. Bu anlamıyla zorunluluk, hukuki veya siyasal boşluk, kriz ve belirsizlik kavramlarını masaya yatırarak bu kavramların istisna hali ile olan ilişkisini, bu ilişkinin Batı siyasal tarihinde geçirdiği değişimi araştırır. Bkz: İstisna Hali, Giorgio Agamben, Çev: K. Atakay, İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2006, 119 sayfa.

devleti" oluşturacağı fikrinin ihtimaller arasında olması gerektiği söylenir (Akıllı, 2022: 18).

Agamben'e göre, pandemi bireylerin korku ortamında özgürlüklerini devlete devretmesine yol açmıştır. Burjuva demokrasisinin sonuna işaret eden bu durum, siyasi denetimin yaygınlaştığı ve faaliyetlerin askıya alındığı yeni bir despotizme zemin hazırlamaktadır. 'Güvenlik devleti' olarak tanımlanan bu yapı, güvenlik gerekçesiyle özgürlüklerin sınırsız biçimde bastırılmasına olanak tanımaktadır. Biyogüvenlik, etkinliği ve kapsamı bakımından tüm bilinen yönetim biçimlerini aşarken, bireyler geçmişte kabul etmeyecekleri kısıtlamalara gönüllü olarak boyun eğmektedir. "Bir paradoksla karşı karşıyayız: tüm toplumsal ilişkilerin ve siyasi faaliyetlerin sonu, örnek bir sivil katılım biçimi olarak sunuluyor" (Agamben, 2020; 2021: 42, 60). Belki de otoriter bir yapının siyasi arenada tartışılmasının en önemli nedeni Covid-19 salgınının yarattığı korkudur. Çünkü korku, ceberrutluğun en büyük aracıdır. Bir toplumun korku seviyesi yükseldikçe, hak ve özgürlük seçenekleri daralır. Korku sarmalına yakalanan bir kişi, korkudan kurtulmak için önüne konulan öneriye razı olacaktır (Karakaş, 2020: 559).

Bu süreçteki korku sayesinde insanlar, özgürlüklerinden feragat ederek müdahaleleri kabul etmeye daha yatkın hale gelmiştir. Son yıllarda insanların zihinlerinde sistematik olarak geliştirilen güvencesizlik ve korku durumu, kitlesel paniğe doğal bir eğilimle sonuçlanmıştır. Mikroskobik bir parazitin neden olduğu büyük bir korku dalgasının insanlığı kasıp kavurduğunu ve dünyanın yöneticilerinin onu kendi amaçları doğrultusunda yönlendirdiğini söyleyebiliriz. Özgürlük üzerindeki sınırlamalar, böylece, sapkın ve kısır bir döngü içinde güvenlik arzusu adına gönüllü olarak kabul edilmektedir (Agamben, 2021: 13).

Agamben, pandeminin dijital teknolojilerin ve elde edilen sonuçların daha da artırıldığına dikkat çekmiştir. Özellikle temas izleme uygulamaları ve aşı pasaportları gibi teknolojilerle hareketlerin takip edilmesinin normalleştirildiğini savunmuştur. Dijital cihazlar bizi uzun zamandır uzak, sanal ilişkilere alıştırmıştır. Salgın ve teknoloji burada ayrılmaz bir şekilde iç içe geçmiştir. İnsanlar artık birbirlerini hijyenik maskelerle kapatılacak olan yüzlerine bakarak değil, önceden toplanan biyometrik verileri tanımlayacak dijital cihazlar aracılığıyla tanıyacaklardır (Žižek, 2020a; Agamben, 2021: 62). Aynısı, hayatlarımız üzerindeki dijital kontrolün artan tehdidi için de geçerlidir: önce, bunu inkâr ederek bunun bir paranoya olduğunu düşünürüz. Sonra öfkeyle, bizi kendimizden daha iyi tanıyan ve bu bilgiyi bizi kontrol etmek ve manipüle etmek için

kullanan büyük şirketlere ve gizli devlet kurumlarına tepki gösteririz. Ardından, yetkililerin teröristleri arama hakkına sahip olduğunu ancak mahremiyetimizi ihlal edemeyeceğini düşünerek pazarlık yaparız. Son olarak, mahremiyetimiz kaybolduğunda, kişisel özgürlüklerin sona ermesiyle depresyon ortaya çıkar (Žižek, 2020: 50).

Totaliter bir devletin bir salgın karşısında model alınabilmesi, siyasi sorumsuzluğun ne kadar ileri gidebileceğini gösterir. Buradaki hata, demokratik sistemin olası yetersizliği sorusunu gündeme getirmek değildir. Heidegger, farklı bir bağlamda, teknolojinin her yerde bulunması karşısında demokrasinin uygun siyasi biçim olup olmadığını sormuştu. Dolayısıyla buradaki hata, seçimi demokrasi ile despotizm arasında bir seçim olarak çerçevelemektir. Onlarca yıldır tanık olduğumuz, despotizme dönüşen bir demokrasi ile görünüşte demokratik bir biçimde şekillenen bir totalitarizm arasındaki ebedi salınımdan kaçabilecek alternatif bir siyasi yapılandırma kavramsallaştırmamız gerektiğine dikkat çekilmektedir (Agamben, 2021: 69).

Agamben, bu "orantısız tepkinin" temel nedenini "istisnai durumu normal bir yönetim paradigması olarak kullanma eğiliminin artmasında" görüyor. Olağanüstü hal döneminde uygulanan tedbirler, hükümetin yürütme kararnameleriyle özgürlüklerimizi ciddi şekilde sınırlamasına olanak sağlıyor (Žižek, 2020: 74). Pandemi sırasında bireysel özgürlük üzerinde kabul edilemez kısıtlamalara yol açmıştır. Bu kısıtlamaların ardındaki tıbbi nedenlerin, toplumsal yaşam üzerinde benzeri görülmemiş bir kontrol için ideal bir ön bahane sunabileceği herkes için açık olmalıdır (Agamben, 2021: 81). Karantinalar ve benzeri önlemler elbette özgürlüğümüzü sınırlar ve Chelsea Manning, Julian Assange ve Edward Snowden'ın izinden giden yeni aktivistlere olası kötüye kullanımları ifşa etmek için ihtiyaç vardır. Ancak viral enfeksiyon tehdidi, yerel ve küresel dayanışmanın yeni biçimlerine de muazzam bir ivme kazandırmış ve gücün kendisi üzerinde kontrol ihtiyacını daha da belirgin hale getirmiştir (Žižek, 2020: 75; 2020a).

Salgının açıkça ortaya koyduğu, eşit derecede rahatsız edici diğer şey ise, hükümetlerin uzun zamandır alışkın olduğu istisna halinin sonunda norm haline gelmiş olmasıdır. Geçmişte daha ciddi salgınlar yaşandı, ancak hiç kimse Covid-19 sürecinde olduğu gibi hareket etmemizi engelleyen bir olağanüstü hal ilan etmeye cesaret edememiştir. İnsanlar sürekli kriz ve acil durum halinde yaşamaya o kadar alışmışlardır ki, hayatlarının tamamen biyolojik bir duruma indirgendiğini fark etmemişlerdir. Hayat, sadece toplumsal ve politik boyutlarını değil, aynı zamanda insani ve duygusal boyutlarını da kaybediyor. Sürekli bir olağanüstü hal içinde var olan bir toplum özgür

olamaz. ‘Güvenlik nedenleriyle’ özgürlüğünü feda etmiş ve dolayısıyla kendini sürekli bir korku ve güvensizlik içinde yaşamaya mahkûm etmiştir (Agamben, 2021: 18). Bu süreçte aslında güvenlik, bütün kudretiyle yeniden yükselişe geçmiştir. Hobbes’ın Leviathan’ı yeniden sahneye çıkmıştır. Toplumsal düzen, sert, merkeziyetçi ve otoriter ruhuyla görünür olmuştur. Güvenlik, pandemi sürecinde en görünür haliyle meydana geliyor. İnsanların korkuları, güvenlik ile giderilmeye çalışılıyor (Yıldırım vd., 2020: 22). Merkeziyetçi uygulamalara örnek olabilecek uygulama HES vb. kodlar bu süreçte ön plana çıkmıştır. Çünkü insanların birçok yere girişte zorunlu hale getirilmiştir. Birçok ülkenin anayasasında ve uluslararası anlaşmalarda geçerli olan kişisel verilerin korunması kanunlarına aykırı gözetleme sistemleri kullanılmıştır. Dijital bir gözetim bu süreçte yaygın hale gelmiştir (Solmaz, 2023: 189). Agamben’in yaptığı tartışmalar, özellikle pandeminin erken döneminde konuşulmaya başlanmıştır. Birçok kişi, onun halk sağlığına tehdit eden bir durumu hafif kapsamda ele aldığını ve eleştirilerinin pratik çözümler sunmadığını öne sürmüştür. Bununla birlikte, özgürlük-güvenlik dengesi üzerine önemli bir toplumsal tartışma da tetiklenmiştir. Agamben’in pandemiyle ilgili yaptığı yorumlar, modern biyopolitik yönetim ve özgürlük tartışmalarına eleştirel bir bakış açısı sunmuştur.

Pandemi sürecinde yapılan tartışmalar ve sonrasındaki gelişmeler, dijitalleşmenin yaygınlaşması ve algoritmaların etkisinin sadece sağlık ve toplum sağlığıyla sınırlı olmadığını ortaya koymuştur. Bu süreç, dijitalleşmenin ve veri temelli karar alma süreçlerinin giderek daha fazla hayatın her alanına entegre olduğunu göstermektedir. Pandemi, uzaktan çalışma, eğitim, alışveriş ve sağlık hizmetleri gibi çeşitli alanlarda dijitalleşmenin hızla yayıldığı bir dönemi başlatmıştır. Ancak, dijitalleşme yalnızca bu özel döneme ait bir gelişme değil, daha geniş bir toplumsal dönüşümün parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Algoritmalar, karar alma süreçlerinde daha fazla yer almaya başlamış ve bireylerin günlük yaşamlarını, alışveriş alışkanlıklarını, eğitim ve sağlık ihtiyaçlarını şekillendirmede önemli bir rol oynamıştır. Özellikle kişisel verilerin toplanması, analiz edilmesi ve dijital platformlar aracılığıyla yönlendirmeler yapılması, yeni bir gözetim ve kontrol biçiminin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu süreç, hem bireysel özgürlükler hem de toplumsal adalet açısından çeşitli soruları gündeme getirmiştir. Pandemi, dijitalleşmenin sadece bir zorunluluk olarak değil, aynı zamanda yeni toplumsal, ekonomik ve politik yapıları şekillendiren güçlü bir güç olarak hızla yayıldığını gözler önüne sermiştir. Bu durum, dijitalleşmenin ve algoritmaların gelecekteki rolünü, sadece pandemi gibi acil durumlarla sınırlı kalmayıp, tüm toplumsal

ve kültürel dinamikleri yeniden şekillendiren bir güç haline geldiğini işaret etmektedir. Bu süreç, daha geniş bir dijitalleşme çağının başlangıcı olarak değerlendirilebilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ALGORİTMA TAHAKKÜMÜ ÇAĞINDA ÖZGÜRLÜK VE GÜVENLİK PROBLEMİ

"Teknolojinin güvenlik sorunlarınızı çözeceğini sanıyorsanız, ne sorunlarınızı anlamışsınız ne de teknolojiyi."
-Bruce Schneier

1. TEKNOLOJİ-İNSAN BİRLİKTELİĞİ

Teknoloji, insan yaşamının merkezinde yer alan vazgeçilmez bir olgudur ve insanla olan ilişkisi kaçınılmazdır. Özellikle günümüzde, bireylerin teknolojiyle yoğun etkileşimi dikkat çekmektedir. Aydınlanma ile değişen insan-teknoloji ilişkisi, günümüzde yeni boyutlar kazanmıştır. Bilişim teknolojilerindeki gelişmeler, gözetim ve tahakküm tartışmalarını gündeme getirmiştir. Algoritmaların yön verdiği dijital çağda bu tartışmalar daha da belirginleşmiştir. Bu çerçevede, özgürlük ve güvenlik gibi temel kavramlar da yeniden değerlendirilmekte; dolayısıyla teknolojinin felsefi açıdan irdelenmesi gerekmektedir. Teknoloji, tarih boyunca insan ihtiyaçlarına göre şekillenmiş, insan yaşamını dönüştürerek destekleyen bir yapı olarak gelişmiştir. Maddi bileşenler taşımasına rağmen teknoloji, yalnızca fiziksel nesnelerden ibaret değildir; insanla birlikte var olan ve davranışları etkileyen dinamik bir olgudur (Artut, 2014: 12). İnsan-teknoloji ilişkisine dair çeşitli varsayımlar bulunmakta; teknolojik araçların doğayla başa çıkmak ve hayatın gereksinimlerini karşılamak amacıyla üretildiği belirtilmektedir (Çalgan, 2023: 72; Gültekin, 2024: 229). Bu yaklaşıma göre, teknoloji insanların yaşamını kolaylaştırmaya yönelik araçlar sunar. Basalla da bu geleneksel yaklaşımda fayda ve zorunluluk kavramlarının ön planda olduğunu vurgular (Basalla, 2021: 17). Ancak teknolojiyi yalnızca bu yönüyle değerlendirmek eksik olur; daha kapsamlı bir anlayış için kavramın kökenine de bakmak gerekir.

Teknoloji, Yunanca "tekhne" (ustalık gerektiren zanaat) ve "logia" (söylemek, anlatmak veya içindeki düşünceyi çıkarmak) kelimelerinden oluşur ve zanaat aktarımı, bir tekniğin sistematik olarak çalışması anlamına gelir. Teknoloji, sadece üretimde uygulanan yeni yöntemlerden ibaret değildir. Geniş anlamıyla, çevremizi şekillendirmek ve üretimi organize etmek için yaptığımız her şeyi kapsar. Teknoloji, beslenme, konfor ve sağlık gibi amaçlar için kolektif insan bilgisini kullanarak geliştirilen yöntemlerdir. Sadece bunlara değil, insanları gözetlemek, savaşmak veya soykırım yapmak gibi olumsuz durumlarda da kullanılmaktadır (Acemoğlu ve Johnson, 2023: 18-19). Teknoloji kavramı köken olarak Antik Yunan'a dayanmaktadır. "Tekhne" terimi, sanat

ve zanaat anlamında maharetli olmayı ifade eder (Artut, 2014: 24). Bu kavram, Homeros ve Hesiodos'tan Aristoteles'e kadar uzanan süreçte Eski Yunan kültürünün temel unsurlarından biri olmuştur (İnam, 1993: 83). Başlangıçta "episteme" (bilgi) ile birlikte kullanılan tekhne, genel olarak "bir şeyi bilme" anlamında değerlendirilmiştir. Aristoteles, episteme ile tekhne'yi ayırır ve tekhne'yi henüz var olmayan bir şeyi biçimlendirerek açığa çıkarma süreci olarak tanımlar. Bu bağlamda tekhne, sadece üretim değil, aynı zamanda bir açığa çıkarma biçimidir (Heidegger, 2015: 20-21).

Teknolojinin amacı, hakikati açığa çıkarmaktır ve bu süreç insanın yeryüzündeki kaderinin bir parçasıdır. Tekniğin araçsallık karakteri, bu açığa çıkarma eylemiyle bütünleşmiştir (Koray, 2023: 201). Antik Yunan felsefesinde teknoloji bilgiyle ilişkilendirilmiş olsa da, bilimden çok daha önce ortaya çıkmış ve gelişmiştir. İlk teknolojiler, bilimsel bilgiden bağımsız olarak işlevsel araçlar üretmiştir (Basalla, 2021: 51-53). Günümüzde ise bilim ve teknoloji, toplumsal olarak inşa edilen ve kültürel kaynakları harekete geçiren yapılar olarak değerlendirilir. Aralarındaki sınır ise çoğu zaman toplumsal müzakerelere bağlıdır; bu nedenle tek yönlü bir ilişki kurmak doğru değildir (Pinch & Bijker, 1984: 404). Endüstri Devrimi ile birlikte teknolojik ilgi artmış; C.P. Snow'un *"İki Kültür"* adlı eserinde belirttiği gibi, doğa bilimleri ile beşeri bilimler arasındaki ayrım belirginleşmiştir. Snow, bilimsel bilgi ile eleştirel düşünce arasında kopukluk olduğunu ve bunun toplumsal kalkınmayı engellediğini savunur. Bu ayrımı aşmak için üçüncü bir kültürün gerekliliğini öne sürer (Snow, 2021). Ancak günümüzde teknik gelişmelerle birlikte bu kültürel uçurumun azaldığı gözlemlenmektedir.

15. ve 19. yüzyıllar arasında teknik gelişmeler, insan yaşamında köklü değişimlere yol açmıştır. Antik çağda felsefi düzeyde tartışılan konular, modern dönemde bilimsel devrimlerle somut ilerlemelere dönüşmüştür (Mumford, 1996: 14-15). Dünya merkezli evren anlayışını sorgulayan ilk isimlerden Copernicus, bu alanda önemli bir kırılma yaratmış; ardından Bruno, Galileo ve Kepler gibi bilim insanları bu süreci geliştirmiştir. Özellikle Galileo'nun teleskop gözlemleri ve matematiksel yöntemleri, doğa bilimlerinde bilimsel yöntemin ilk örneklerini oluşturmuştur. Bu dönemde fizik gibi alanlarda ortaya atılan teoriler kısa sürede sınanmış ve yanlışlanarak teknolojik ilerlemelere zemin hazırlamıştır (McNeill, 2002: 439; Basalla, 2021: 51; Soames, 2021: 59-82). Bilimsel devrimler, Aydınlanma ve Sanayi Devrimi ile birlikte daha da derinleşmiş ve teknolojik gelişmelerin hız kazanmasına yol açmıştır. Sanayi Devrimi, teknolojiyi sadece ihtiyaç temelli olmaktan çıkarıp, makineleşme yoluyla tüm toplumsal yapıya nüfuz ettirmiştir.

Bu süreçte ilkel aletlerden buhar makinelerine geçiş, modern mekaniğin doğuşunu mümkün kılmıştır (Basalla, 2021: 35).

Teknoloji ve teknolojik değişimlerin merkezinde, insan tarafından üretilmiş nesneler yer alır. Bilim ve teknoloji her ne kadar bilişsel süreçler olarak benzerlik taşısa da, sonuçları farklıdır: Bilimsel ilerleme teorik ya da deneysel bilgi üretirken, teknolojik ilerleme somut araçlar üretir (Basalla, 2021: 52-97). Taş aletlerden pamuk çırçırına, buhar makinelerinden elektrik motorlarına ve transistöre kadar uzanan örnekler, teknolojinin somut ürünlerine işaret eder. 18. yüzyıl sonlarında başlayan endüstriyel değişim, toplumsal ve ekonomik dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Bu dönüşüm, teknolojik ilerlemenin sürekliliğiyle yakından ilişkilidir. Ayrıca bu süreçte ikinci ve üçüncü endüstri devrimlerinin devam edebileceği düşünülmektedir (Basalla, 2021: 102-103).

Sanayi Devrimi farklı dönemlere ayrılarak incelenmektedir. Birinci dönemde buharla çalışan makinelerle sanayi 1.0, elektrikteki gelişmelerle sanayi 2.0, bilgisayar ve bilgi-iletişim teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla sanayi 3.0 yaşanmıştır. Sanayi 4.0, siber-fiziksel sistemlerin ve gerçek zamanlı teknolojilerin kullanımıyla şekillenmiştir. Bu dönemde insansız arabalar ve dijital sensörler gibi uygulamalar ön plana çıkmaktadır. Günümüzdeki süreç ise beşinci sanayi devrimi olarak görülmekte olup yapay zekâ, nesnelerin interneti, biyoteknoloji ve uzay endüstrisi gibi gelişmelerle şekillenmektedir. Beşinci sanayi devrimi, teknolojik, ekonomik ve sosyal açıdan büyük değişimler yaratarak insanlığın geleceğini etkileyebilir ve kökten değiştirebilir (Özdemir, 2019: 2; Kılıç, 2023: 278).

Bilim ve teknoloji, insan yaşamını olumlu yönde etkilemektedir. Ancak bu ilerlemeler, etik, güvenlik ve toplumsal sorumluluk çerçevesinde yönetilmelidir. Doğru kullanıldığında teknoloji, yaşamı kolaylaştıran güçlü bir araçtır (Miandji, 2024: 25). Ancak bu ilerlemenin yol açtığı teknolojik tehlikelerin farkına varmak gerekir (Goodman, 2020: 500). Her olgunun olumlu ve olumsuz yönleri bulunur; tamamen iyi ya da tamamen kötü bir durum söz konusu değildir (Koyuncu, 2023: 33). Bu durum teknoloji için de geçerlidir. Lee ve Qiufan, teknolojinin nötr olduğunu, onu iyi ya da kötüye kullananın insan olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda teknoloji, Prometheus'un ateşi ya da Pandora'nın kutusu olarak değerlendirilebilir (Lee ve Qiufan, 2023: 351). Bu nedenle, teknolojinin olumlu ve olumsuz yönleri yeniden ele alınmalıdır. Yenilikler yaşamı kolaylaştırırken, çevresel yıkım, işsizlik ve gizlilik ihlali gibi sorunlar da doğurabilir.

1.1. TEKNOLOJİYE DAİR ELEŞTİRİLER

Teknolojiye dair gelişmeler, modernizmin önemli göstergeleri arasında yer alır. Bu merkezi konumuna rağmen eleştirilerden payına düşeni almıştır. Teknolojiye yönelik tepkiler yeni bir durum değildir. İnsanların tarih boyunca denetleyemeyecekleri güçler yarattıkları ve makinelerin sonunda gezegeni ele geçirerek insan soyunun tümüyle kendisine boyun eğmesini isteyecekleri öngörüleri arasındadır. Bilim ve teknolojiye bu derece güvenmenin Faust[4]'un "şeytanla anlaşma imzalaması" gibi olduğu ifade edilir. Sanayi Devrimi ile makinelerin artan önemi ve beraberinde getirdikleri toplumsal sorunlar karşısında düşülen umutsuzluğu dile getiren eleştiriler ortaya çıkmıştır (Dickson, 1992: 34). Dönemin önde gelen isimlerinden Heidegger, Ellul ve Frankfurt Okulu temsilcileri modernlik ve teknolojiye yönelik eleştirilerde bulunmuşlardır. Tekniğe ilişkin çarpıcı bir sorgulama yapan Heidegger'dir. Heidegger (2015: 11-12) bu durumu şöyle açıklar:

> "… Tekniğin özü de hiç mi hiç teknik bir şey değildir. Bu nedenle, yalnızca teknik olanı tasarlayıp kovaladığımız, onunla yetindiğimiz ya da ondan kaçındığımız sürece tekniğin özüyle olan ilişkimizi de hiçbir zaman deneyimleyemeyiz. İster onu tutkuyla benimseyelim isterse reddedelim, bir türlü tekniğin kıskacından kurtulamayız. En çok da, tekniği yansız bir şey olarak düşündüğümüzde şiddetle ona teslim olmuş oluruz; çünkü günümüzde seve seve bel bağlanılan bu düşünce, tekniğin özü karşısında bizleri tümüyle körleştirir.

İnsan-teknik ilişkisi zamanla değişmiş, modernizm ve postmodernizm insan-doğa ilişkisini farklı şekillerde ele almıştır. Modernizm doğayı kontrol etmeyi savunurken, postmodernizm daha bütüncül bir yaklaşım geliştirmiştir. Ancak her iki uç, çevresel krizlere neden olabilir. Bu nedenle insan-doğa ilişkisi, doğaya saygılı ve sürdürülebilir temeller üzerine kurulmalı, iki yaklaşım arasında denge sağlanmalıdır. Bu durum, ekolojik düşüncenin derinleşmesini ve doğayla ilişkinin yeniden değerlendirilmesini gerektirir (Koçak ve Koyuncu, 2014: 677-679; Koyuncu, 2023: 73-75). Heidegger, teknoloji öncesinde insanın doğanın efendisi değil, bir parçası olduğunu belirtir. Ortaçağda Tanrı'nın düzeni yarattığına inanıldığını ve insanın merkezde görülmediğini vurgular. Ancak teknoloji çağında, insan bu doğal düzene uyumu bırakıp, doğayı kendi beklentilerine göre şekillendirmeye başlamıştır. Doğanın yetersiz kaldığı her durumda ise yeni çerçeveler oluşturulmuştur (Zimmerman, 2021: 416).

[4] Johann Wolfgang von, Goethe'nin Faust eserinde şeytanla arasında bir anlaşma imzalamıştır. Anlaşmaya göre, şeytan, Faust'a yaşadığı sürece bilgi, zenginlik, gençlik ve büyü yapma gücü verecektir. Buna karşın, Faust da öldüğü zaman, ruhunu şeytana teslim edecektir.

Heidegger, teknolojiyi değerlendirirken onun temelinde yatan "açığa çıkarma" özelliğine dikkat çeker. Kadeh, şiir, hitabet ya da resim gibi şeylerin özü bu açığa çıkarmadır. Ancak modern teknoloji, bu sürecin olumsuz yönüne odaklanır (Hansen, 2020: 169-171). Aynı zamanda, modern teknolojinin bir varlık tasavvurunu yansıttığı düşünülmektedir. Sanayi Devrimi ile somutlaşan bu tasavvur, aygıtların ardına gizlenmiş; insanı ve doğayı kontrol edilmesi gereken varlıklar olarak görmüştür. Modern teknoloji, ihtiyaçları karşılamaktan çok, yeni ihtiyaçlar yaratmasıyla öne çıkar. Aygıtlar, görünür bir baskı olmaksızın hayatımıza sızar ve ilişkileri biçimlendirir (Gültekin, 2024: 235). Bu yönüyle teknoloji sadece bir araç değil, doğa ve insan üzerinde denetim kuran bir dünya görüşüdür. Sanayi Devrimi bu anlayışı güçlendirmiş; teknoloji, doğanın sömürülme aracına dönüşmüştür. Teknolojik gelişmeler, yeni ihtiyaçlar üreterek toplumu ve insan ilişkilerini dönüştürür. Örneğin, dijital ve sosyal medya başlangıçta iletişim aracı iken, zamanla tüketim ve toplumsal normları şekillendirmiştir. Böylece teknoloji, bireyleri doğrudan baskı olmaksızın "yenilik" ihtiyacıyla yönlendirerek yaşamı fark edilmeden yeniden kurgulayan görünmez bir güç hâline gelir.

Teknoloji ilk olarak "sömürme" veya "tahakküm altına alma" tarzında açığa çıkar. Teknoloji, tabiatı tahakküm altına alınabilir ve alınması gereken şey olarak açığa çıkarır. Fakat sadece bu kadar değil. Teknoloji, insanı kendisine de "tabiatı tahakküm altına almak [meydan okumak için] tahakküm altına" alınan [meydan okunan] olarak açığa çıkarır (Ruin, 2017: 67). Teknik, bir amaca ulaşmak için izlenen yöntem ve araçların tümü olarak tanımlanır. Bu araçlarla, doğanın gerçekleştiremediği süreçler başka yollarla ve zamanlarda denetlenmeye başlanır. Bu amaçla denetim araçları ve süreçleri geliştirilmiştir. "Teknoloji bu yorumuyla, bir denetim sürecidir; bu denetim süreciyle elde edilen ürünlerle, bunların bilgisidir" (İnam, 1993: 24). Heidegger ise teknolojinin tahakküm ilişkisi doğurduğunu ve bunun özne-nesne ayrımına dayanan bir hakikat anlayışının ürünü olduğunu savunur. Onun teknoloji eleştirisinin merkezinde kontrol ve verimlilik kaygıları yer alır (Feenberg, 2010: 35; Aşkın, 2011: 44). Öte yandan, teknolojiyi savunanlar, onun doğal güçlere karşı özgürlük sağladığını ve yeni bir çağın habercisi olduğunu ileri sürmektedir. Bu bakışa göre teknolojik aygıtlar, insani amaçların araçlarıdır (Zimmerman, 2021: 400). Heidegger ise teknolojiyi yalnızca araçsallıkla sınırlamaz; aynı zamanda onu bir açığa çıkarma biçimi olarak değerlendirir (Artut, 2014: 38).

Açığa çıkartma, doğadan enerji talep eden bir çağrıdır. Geleneksel olarak yel değirmeni rüzgâra bağlıyken, modern çağda doğa zorlanarak enerji kaynağı hâline getirilir; kömür havzaları açığa çıkarılır, toprak maden yatağına dönüşür. Tarım ise artık doğayı korumaktan çok, onu emir altına alan motorlu bir gıda endüstrisine evrilmiştir. Madenler, içerdikleri cevhere göre (örneğin uranyum) değer kazanır ve bu da doğayı yalnızca bir kaynak olarak gören anlayışı pekiştirir. Özne-nesne ilişkisi temelinde kurulan bu dünyada doğa tamamen nesneleşmiştir (Heidegger, 2015: 22-23). Benzer şekilde modern teknolojinin gündelik hayatı nasıl değiştiğini anlamak açısından Zimmerman, şöminelerin ve odun sobalarının yerini alan güçlü hava-fırınları gibi örneklerle aynı zamanda bir önceki çağın gündelik pratiklerini bütünüyle değiştiğini aktarmıştır (Zimmerman, 2021: 417-418).

Heidegger'e göre, "kâinatı ortaya çıkarmak", artık merkeze kaynak olma biçiminde yerleşmiştir. Kaynak yalnızca kömür gibi enerji değil; arabalar, evlilikler, diplomalar, şarkılar ve kitaplar gibi her şey üretim için hazır bekleyen unsurlar hâline gelmiştir (Hansen, 2020: 171). Modern teknolojinin kendi kendini organize eden ve ikame eden yapısı, Heidegger açısından ciddi bir endişe kaynağıdır. Çünkü teknoloji daha fazla üretim ve kontrolü zorunlu kılar; insan bunu kendisi için yaptığını sansa da sistem, daha büyük bir güce yönelerek kendi mantığıyla işler (Zimmerman, 2021: 404). Modern düşünce ve teknolojinin kullanımı bu açıdan eleştirilmiştir. Heidegger, teknolojiyi tahakküm aracı hâline getiren özne metafiziğine dayalı modern düşünceye karşı çıkar (Koyuncu, 2023: 98). Ona göre teknoloji, insanın denetimine tamamen açık değildir. Aksine, insanlık teknolojiye egemen olmak yerine, ona boyun eğmeyi içselleştirmiştir (Zimmerman, 2021: 406).

Teknolojiye dair önemli eleştirilerden biri Jacques Ellul'a aittir. O, teknoloji kavramını genişleterek daha kapsayıcı biçimde tanımlar ve teknolojinin insanlar üzerindeki uzun süreli etkisine dikkat çeker. Teknolojik belirlenimcilik, insanın düşünce ve eylemlerini yönlendiren alanlarda baskın hâle gelmiştir (Hansen, 2020: 136; Bauchspies vd., 2024: 128). Teknik, kapsamı ve etkileri bakımından güçlü bir yapıdadır. Modern tekniğin iki temel özelliği rasyonellik ve yapaylıktır. Rasyonellik, tekniği mantıksal bir sürece indirgerken kişisel yaratıcılığı dışlar. Yapaylık ise tekniğin doğaya karşıt olduğunu gösterir; teknik, insan eliyle kurulan yapay bir sistemdir ve bu sistemin yarattığı dünya, doğal olandan kökten ayrıdır. Ellul'a göre bu yapı, "teknik tercihin

otomatizmi, kendini çoğaltma, monizm, tekniklerin karşılıklı bağımlılığı, teknik evrensellik ve özerklik" gibi niteliklerle tanımlanır (Ellul, 2003: 90-91).

Modern tekniğin en belirgin özelliği, kendi kendini yönlendirmesi yani otomatizmdir. Bu süreçte insan, aktif bir fail olarak yer almaz. Ellul, "insanlar ne faildir ne de buna benzer bir şey yapar; sadece tekniklerin sonuçlarını kaydeden bir cihaz gibidir" diyerek, insanın yalnızca verimlilik sağlayan teknikleri tercih ettiğini belirtir (Ellul, 2003: 91). Ona göre insan, kendi kurallarına boyun eğen, geleneklerle bağını koparan ve her şeyi içine alan bir dünya yaratmıştır; böylece insan nesneleşmiştir (Dickson, 1992: 59). Bu, otomatizmin ilk boyutudur. İkinci boyut ise, teknik alan dışındaki araçlarla karşılaşmamızın giderek zorlaşmasıdır. Teknik sistemler, her alanı o kadar kapsamıştır ki, teknik olmayan yaşam biçimleriyle çatışmaktadır (Ellul, 2003: 94). Bu süreç iki yasayla açıklanır: Teknik ilerleme geri döndürülemezdir ve genellikle geometrik hızla gerçekleşir. Her yeni buluş, başka alanlarda yeni teknikleri zorunlu kılar. Örneğin, iletişim, psikoloji, ticaret ve yönetim teknikleri birleşerek propagandayı doğurur; bu da önceki teknik gelişmelerin kaçınılmaz sonucudur (Ellul, 2003: 97-102).

Ellul, tekniğin bir diğer özelliği olan "monist" yapıyı açıklamaya çalışır. Monizm, tekniğin yalnızca belli bir alana özgü değil, etkisi ve kapsamı açısından bütüncül olduğunu ifade eder. Ellul'a göre monist yapı, "tüm ayrı teknikleri kapsayan teknik olgusunun bir bütün oluşturmasıdır" (Ellul, 2003: 106). Örneğin, atom enerjisini elde etme süreci atom bombasını gerektirmiş, bu icat da en kısa yoldan sonuca ulaşma mantığıyla bombanın kullanılmasına yol açmıştır. Ellul (2003: 111), Jacques Soustelle'in bu konudaki ifadesini aktararak durumu özetler: "Gerekli idi; çünkü mümkündü." Monist yapı, tekniklerin çeşitli alanlarda birbirine bağlı şekilde çalıştığını gösterir. Örneğin, bireylerin psiko-sosyal veya biyolojik verilerinin teknik araçlarla bilgiye dönüştürülmesi, yeni ekonomik ve teknik açılımlar doğurmuştur. Bu durum, Ellul'un "tekniklerin birbirine gerekli bağlılığı" olarak tanımladığı özelliği açıklar.

Ellul, sanayileşmeyle başlayan teknik faaliyetlerin gereklilik ilkesinin nasıl yayıldığını ve ekonomi, ticaret, siyaset ile kitle iletişimi gibi alanlarda nasıl etkileşim kurduğunu örneklerle açıklar. Ona göre modern teknik evrenseldir. Coğrafi açıdan bu evrensellik, teknolojinin dünyanın her yerinde sürekli olarak var olmasını ifade eder (Ellul, 2003: 127). Daha önemli olan niteliksel boyut ise, teknolojinin farklı medeniyetler arasında ayrım yapmadan onların özüne teknik bir yön kazandırmasıdır. Ellul, "en iyi yol" arayışının iklim, ülke veya nüfusa göre değişse de bu arayışın tekniğin içsel yapısı

nedeniyle değişmez olduğunu belirtir (Ellul, 2003: 141). Ona göre teknoloji ile toplum arasındaki ilişki, teknik aklı ve mevcut araçları bir araya getirme becerimizle ilgilidir. Sanayi Devrimi ile birlikte yaşamın tüm yönleri teknikleştirilmiş, sistemleştirilmiş ve açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır (Bauchspies vd., 2024: 128-129).

Teknoloji eleştirisinde önemli bir isim olan Lewis Mumford, teknolojiyi güç ve iktidar bağlamında değerlendirir. Avrupa'da teknolojinin gücü karşısında insan iradesinin zayıfladığını ve makinenin organik yaşamı reddettiğini belirtir (Mumford, 1955: 433). Mumford, insanın "homo faber" değil "homo sapiens" olduğunu vurgular ve teknolojiyi sadece pratik değil psikolojik yönleriyle ele alır. Teknoloji, insanın araçsal ilişkisine dayanır; aletsizlik ya da homo faber'in özellikleri başarısızlık değil, bireysel tercihtir (Mitcham, 1994: 41-43). Makineler, insanlara ve doğaya egemen olma araçları sunar. Sanayi Devrimi ile makineler, disiplini dışsallaştırmış ve insanları kontrol etme gücünü artırmıştır (Bauchspies vd., 2024: 127). Modern insan doğayı fethetme ve araç kullanma ile tanımlanır. Mumford teknolojiyi otoriter "monoteknik" ve özgürlükçü "politeknik" olarak ikiye ayırır. Politeknik yaşam odaklı görünse de güç merkezli gelişir; monoteknik ise üretim, ekonomik büyüme ve askeri üstünlüğe odaklanarak insanın çok yönlülüğünü sınırlar. Bu otoriter yapı, tarihsel "megamakine" örneklerinde de görülür ve bireyin entelektüel potansiyelini kısıtlar. Mumford, teknolojiyi mitolojik algıdan arındırıp daha insani bir zemine oturtmayı amaçlar (Mitcham, 1994: 43-44; Mumford, 1996). Ona göre teknoloji durdurulamaz değildir ve sınırlandırılabilir (Mumford, 1996).

Teknoloji eleştirisi ve teorileriyle öne çıkan ekol "Frankfurt Okulu"dur. Okul, kapitalist iktidarı rasyonalite üzerinden karamsar biçimde değerlendirir. İlk kuşak temsilcilerinden Herbert Marcuse, Heidegger ve Marksist etkilerle teknoloji konusunu ele alır. Marcuse'un teknolojik rasyonalite eleştirisi, karamsar olsa da sosyalist ütopyaya ve teknolojinin doğru kullanımına dair umudu içerir (Hansen, 2020: 76-77). Ona göre bilim ve teknoloji özgürlüğün araçları olabilir; ancak kötü niyetli amaçlar onları tahakküm araçlarına dönüştürür (Marcuse, 2019: 21). Ona göre bu baskının sebebi, insanın gelişen teknolojileri kendisinin gerçekleştirmenin bir parçası olarak görmesinden kaynaklanır. Kapitalist sistem, egemen aktörleri aracılığıyla teknoloji ve bilimin liberal olanaklarını kontrol altında tutacak insan ihtiyaçlarına yön verecek imkânlara sahip olduğu düşünülmektedir. Bu yönüyle teknolojik rasyonalitenin bir anlamda iktidar yapısı olarak işlevselliğini ve dolayısıyla politik karakterini ortaya çıkarmıştır. Bu işlevler, işin ve emeğin örgütlenmesinden kitle iletişimine ve toplum mühendisliğine kadar çeşitli

alanlarda işletilen teknik sürecin rasyonel işleyişidir (Dickson, 1992: 59; Marcuse, 2019: 50-51). Marcuse, teknolojiyi baskı kurmak için değil, özgür kılmak amacıyla kullanmanın imkânını bulma çabası içerisinde olmuştur (Milberry, 2010: 53; Hansen, 2020:79).

Marcuse, Tek Boyutlu İnsan'da teknolojiyle tahakküm eleştirisi yapar ve teknolojinin işlevsel kullanımına değinir. Çalışmasında, gelişmiş sanayi toplumunun hem "niteliksel değişimi durdurma" gücüne sahip olduğu hem de bu durumu yaratacak "güçler ve eğilimler" bulunduğu varsayımları arasında gidip gelir (Marcuse, 1990: VII; Feenberg, 2010: 26). Ona göre teknolojik ilerlemenin kontrol edilebilirliği fikri belirsizdir (Marcuse, 1990: IX). Kapitalizm eleştirisinde, tüketim endüstrisinin insanları tek boyutlu hale getirdiğini savunur (Gessmann, 2011: 65). Karamsar olsa da "yeni bilim"in anlaşılabilirliğine inanır; teknoloji özgürlük için kullanılabilir. Ancak mevcut bilim anlayışı ideolojik çatışmalarla şekillenir ve değişmesi gerekir. Bu değişim, sömürüsüz toplumda, özgür düş gücünden doğan "özgürlük teknolojisi" ile mümkündür (Hansen, 2020: 100).

Frankfurt Okulu'nun diğer iki önemli ismi Adorno ve Horkheimer'ın *Aydınlanmanın Diyalektiği* eserinde bahsettiği etki ile teknolojiyi değerlendirir. Bütünleştirici etkisiyle aynı kaynaktan beslenir. "Aydınlanmaya karşı direniş hangi söylemi kullanırsa kullansın, bu söylemler aynı nitelikte bir 'akıl yürütmeye' dönüşecek ve Aydınlanmayı suçladıkları ayrımcı rasyonalitenin yanında yer alacaktır." (Adorno ve Horkheimer, 2014: 23). Adorno ve Horkheimer, Aydınlanmanın Diyalektiği'nde modernizmin pozitivist, ilerlemeci ve nesneleştiren yaklaşımının egemenlik ilişkilerine dönüştüğü aydınlanmanın "araçsallaştırılmış aklını" kapitalist üretim ilişkileri tarafından belirlenmiş yapısını tartışmaya açmış ve tekniğin güdümüne giren araçsal aklın tahakküm edici niteliğine vurgu yapmıştır (Aşkın, 2011: 48).

Tekniğin ve beraberinde gelen tahakkümün kültürü, bir endüstri haline getirdiğini *"kültür endüstrisi"* kavramı ile izah eden Adorno ve Horkheimer, özgürlük için yola çıkan aydınlanmanın, insanın doğa ve toplumla olan ilişkisinde özgürleşme yerine denetim ve iktidarı açığa çıkardığını belirtmiştir (Gessmann, 2011: 63). Bu konuda teknolojik rasyonellik ile ilgili fikirleri arasında benzerlikler olduğu söylenebilir. Hem Marcuse hem de Adorno ve Horkheimer aynı bağlamda teknolojik rasyonalite eleştirileri getirmiştir. Adorno ve Horkheimer'ın "kültür endüstrisi" kavramı etrafında şekillenen ve "kültür endüstrisi" temelinde tartışılan modern kitle toplumu okumasında bulunmaktadır. Bu anlamda Frankfurt Okulu'nun ilk temsilcilerinin sürekli olarak teknolojiye ve onun

egemen sınıf tarafından özgürleştirici değil, köleleştirici bir biçimde kullanılmasına odaklandıklarını ve eleştirilere maruz bıraktıklarını söylemek mümkündür (Adorno ve Horkheimer, 2014). Modern teorik anlayışın zayıflığı, teknolojik eğitimli kitlelerin her türlü despotizmin büyüsüne kapılmaya akıl almaz derecede hazır olmalarında, kendilerini yok eden ırkçı paranoyaya olan ilgilerinde ve anlaşılamayan tüm anlamsızlıklarda açıkça görüldüğü ifade edilmektedir (Adorno ve Horkheimer, 2014: 13).

Frankfurt okulunun son temsilcilerinden olan Jürgen Habermas da teknoloji konusunda önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Habermas, kendisinden öncekilerin rasyonalizasyon olarak adlandırdığı süreçte rasyonalitenin değil, politik iktidarın adı geçmeyen belirli bir biçiminin yattığına inanıyordu. Ancak rasyonel eylem, doğası gereği iletişimsel eylemin belirlediği toplumsal yaşam alanından farklı iç dinamiklere sahiptir. Habermas'a göre Marcuse'un doğayı yeniden canlandırmak ve onunla bir özne olarak ilişki kurmak, böylece yeni bir bilim, metodoloji ve yeni bir teknoloji anlayışı geliştirmek mantıksızdır (Habermas, 2016: 40). Habermas, teknoloji ve özgürleşme arasındaki ilişkide de Marcuse'dan farklı düşünmektedir. Habermas, toplumsal özgürleşmenin bilim ve teknolojide de buna eşlik eden bir devrimsel dönüşüm olmadan mümkün olmayacağını düşünür. Diğer bir ifadeyle özgürleşme mümkündür; ancak bunu teknolojideki gelişmelere indirgemek doğru değildir (Hansen, 2020: 92).

Habermas'a göre, geleneksel ve modern toplum arasındaki temel fark, toplumu şekillendiren sembolik-iletişimsel eylem ile amaç-rasyonel eylemin modern dönemde ayrışarak kendi mantıklarına göre işlemesidir. İletişimsel eylem, öznelerarasılık temelinde toplumsal normlara göre değerlendirilir. Amaç-rasyonel eylem ise teknik kurallara ve hesaplamaya dayalı olup, tekniğin gücünü artıran bir mantıkla işler (Habermas, 2016: 48). Bu çerçevede modern teknoloji, doğa ve insanla kurduğu ilişkide bağımsız bir alan oluşturmuştur. Teknik ilerleme, kapitalizmin "emeğin verimliliğini artırma" dürtüsüyle birleşerek artı değer yaratmış ve modern teknolojiyi bağımsız bir ekonomik faktör hâline getirmiştir (Habermas, 2016: 58).

Bilim ve teknolojinin iletişimsel ve sembolik etkileşim alanına yayılması, onların bir ideoloji gibi algılanmasına yol açmıştır. Habermas'a göre teknik süreçlerin etkinliği, ekonomik gelişmenin temel koşulu hâline gelmiş ve toplumu amaç-rasyonel eylem doğrultusunda yönlendirme gereğini doğurmuştur. Teknoloji artık yalnızca alet ve cihazlar değil; sosyal ilişkileri düzenleyen, düşünce ve davranışları şekillendiren bir kontrol ve tahakküm aracıdır (Hansen, 2020: 95). Habermas'ın aksine, Marcuse

teknolojiye politik bir karakter yüklemiş ve tahakkümün merkezi olarak görmüştür. Habermas ise Heidegger ve Ellul'a atıfla, teknolojinin geri döndürülemez olduğunu belirtir. Ancak ona göre, teknoloji yalnızca amaç-rasyonel eylem, iletişimsel alanı işgal ettiğinde politik bir iktidar biçimi kazanır; aksi hâlde siyasi olarak tarafsız kalır. Bu durum, yaşam dünyasının teknikleşmesini tersine çevirmek için iletişimin yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılar (Feenberg, 1999: 7; 2010).

Teknoloji, yapısı gereği sistematik analizlere ışık tutar ve rasyonelleşmeyle doğallıktan uzaklaşır. İnsanlık tarihi boyunca teknolojiyle birlikte gelişmiş, teknoloji de insan doğasından beslenmiştir. Bu çerçevede teknolojik belirlenimcilik ile sosyal belirlenimcilik arasında uzlaşmacı bir yaklaşım sunan Aktör-Ağ Teorisi (AAT) öne çıkmıştır (Artut, 2014: 59; Bauchspies vd., 2024: 49). Bruno Latour'un geliştirdiği bu teori, özne-nesne ayrımını aşarak, her şeyin ilişkisel ağlar yoluyla anlam kazandığını savunur (Latour, 2021: 104-105). AAT, insan ve insan olmayan nesneler arasındaki ilişkilere odaklanır. Latour, teknik cihazların ilişkisel yapısını örneklerle göstererek, teknolojik nesnelerin toplumsal boyutunu vurgular (Latour, 1992; Hansen, 2020: 278). Ona göre sosyal inşacılık ya da rasyonalizm, teknoloji-insan ilişkisini açıklamada yetersizdir. AAT, bu ilişkiyi iki kutuplu değil, geniş bir ağ modeli içinde değerlendirmeyi önerir (Artut, 2014: 59).

AAT, sosyo-teknolojik olayları bağlamsal olarak açıklar ve sabit teorilerden kaçınır. Latour, *"Teknolojinin Dayanıklılığı Toplumun Eseridir"* makalesinde, teknoloji ve toplum ayrımını aşan yeni kavramların geliştirilmesi gerektiğini tartışır. Latour, teknoloji-toplum ayrımını aşan yeni kavramlar geliştirilmesi gerektiğini savunur. Güç ve tahakküm sabit yapılar değil, aktörler arası ilişkilerde değişken değerlerdir (Latour, 1990). AAT'a göre aktörler ağın içinde nesneleşir; varoluş, sürekli dönüşüm sürecidir. Bu yapı, dalgalı ve akışkan ilişkilerle şekillenir. Örneğin otomobil, karmaşık yapısına rağmen, kullanıcıya basit bir araç gibi görünür; böylece "kara kutu"ya dönüşür (Artut, 2014: 61). Latour, nesnelerin de insanlar gibi değerlerle ilişkilendirilebileceğini öne sürer. Ancak bu yaklaşım, teknik yapıların toplumsal tahakkümdeki rolünü açıklamada yetersiz bulunduğu için eleştirilmiştir. AAT ise, hiçbir unsurun tek başına değerlendirilemeyeceğini savunarak bu eleştirilere yanıt verir (Latour, 1992; 2021: 94). İnternetin gelişmesiyle birlikte bilginin ağlar boyunca kesintisiz aktarılabileceği düşüncesi öne çıkmıştır. "Gerçekler ve makineler, trenler, elektrik, bilgisayar vb.; izledikleri yolda kesinti olmadığı sürece her yere gidebilir" (Hansen, 2020: 278). Bu

yaklaşım, insan-teknoloji ilişkisini eleştirel çerçevede ele alır. Bu ilişki özellikle iletişim teknolojilerinin gelişimiyle önem kazanmış, dijital teknolojilerin yaygınlaşmasıyla daha görünür hâle gelmiştir. Bu nedenle dijital süreçteki gelişmeleri, insan-teknoloji ilişkisi temelinde incelenecektir.

1.2. DİJİTAL TEKNOLOJİ

Teknolojik gelişmeler içinde en dikkat çeken alanlardan biri iletişimdir. Bu nedenle, insan-teknoloji ilişkisini anlamak için iletişim alanındaki ilerlemeleri incelemek gereklidir. Sanayi Devrimi ile temelleri atılan teknoloji, zamanla gelişerek sanayi sonrası toplum, enformasyon toplumu ve enformasyon kapitalizmi gibi süreçlerle tanımlanmıştır (Kumar, 1999: 86). Bilgisayarların gelişimiyle dijital teknoloji, veri işleme, iletişim ve otomasyon gibi alanlarda büyük bir devrim yaşanmıştır. İnternetin yaygınlaşması küresel iletişimi ve bilgi paylaşımını dönüştürmüştür (Miandji, 2024: 27). Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişim, "dijital devrim" olarak adlandırılmış ve küreselleşmeyle birlikte tüm dünyaya yayılmıştır (Koç, 2016: 26). İletişim araçlarının artan kullanımı, bu alandaki teorik ve pratik araştırmaları hızlandırmıştır. İletişim teknolojileriyle başlayan süreç, dijital teknolojilerle devam etmektedir. Bu durum, dijital teknolojilerin sunduğu imkânlar ve yol açtığı sorunlar çerçevesinde değerlendirilmektedir. Yeni teknolojiler, çağdaş toplumlarda tahakkümün bir biçimi olarak görülmekte; özellikle iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi, bilgi toplumunu mümkün kılmıştır. Bu sayede bilgilere daha hızlı ve verimli erişim sağlanmıştır. Ancak bu gelişmeler, toplumsal yaşamın kültür ve gelenek temelli yapılarından uzaklaşmasına ve sürekli yeni teknik müdahalelere yol açmaktadır.

1.2.1. Enformasyon ve Dijitalleşme

Yeni teknolojilerin gelişmesi, enformasyon toplumunun oluşmasına doğrudan etki etmektedir. İnsanlık tarihinde toplumsal değişmeler kendisini yeniliklerle ortaya koymaktadır. Bu yenilikler, yeni süreçlere kapı aralamaktadır. Özellikle teknolojik ilerlemelerle değişim ve dönüşümler hız kazanmaktadır (Basalla, 2021; Çalgan, 2023: 54). İnsanlık tarihinin tablosunu izlerken gördüklerimiz; ilk çağ, orta çağ, yeniçağ ve yakın çağdır. Çağ değişimleri, zamanın en büyük gelişmeleri olarak kabul edilen olaylarla gerçekleşmiştir. Modern teknolojik gelişmeler, yeni bir çağın başlangıcı olma yolunda ilerlemektedir (Aydın ve Değirmenci, 2020: 35). Dolayısıyla, içinde bulunduğumuz süreci aydınlatmak ve bunların ardında yatan tehlikeleri göstermek amacıyla yeni bir

sınıflandırmaya gidilmesi gerektiği ifade edilmektedir (Postman, 2006: 33). Burada yaşanan gelişmelerle birlikte dijitalleşme süreci şekillenmiştir. Bu süreç, dijitalleşme dönemi olarak ifade edilmektedir. Dijital sistemlerin özellikleri düşünüldüğünde, algoritmalar davranışları düzenleyebileceği için sibernetiğin bir parçası olarak da görülmektedir (Ünver, 2018: 3; Siebel, 2022: 124; Acar, 2023: 30).

Dijitalleşme, radikal bir paradigma değişimi ortaya çıkarır. Bu değişim içinde yeniden programlandığımız ifade edilir. Dijitalleşme, bilinçli kararlarımızın altında davranışlarımızı, algımızı, duygularımızı ve düşüncelerimizi, beraber yaşama biçimimizi belirleyici bir şekilde değiştirmektedir. Çünkü sonuçlarını tahmin etmeden dijital ortama uymaktayız (Han, 2024: 9). Dijitalleşme, internet erişimine açık cihazların dünyayı saran ağ sistemleri ile birlikte gelişmektedir. Ancak internetin kullanıcılara müdahale etmesi ve dönüştürmesiyle ilgili tartışmalı bir teknoloji şeklinde kalmaya devam etmektedir (Milberry, 2010: 75; Edwards, 2020). Bu ağ sistemlerinin günümüz toplumlarında olmadığı durumlarda insanların kendilerine yabancı olacağı ifade edilmektedir. Bu anlamda müteşekkir olmaları gerektiği söylenir (Wolff, 2024: 90). Ancak her yeni süreç, olumlu ve olumsuz özellikleri içerisinde taşır. Dijitalleşme sürecinin farklı boyutlarda hasarlar yarattığı ifade edilmektedir (Acemoğlu ve Johnson, 2023: 238).

İnternetin gelişmesinin ilk uygulamaları web 1.0 olarak bilinmektedir. Burada kullanıcılar site oluşturma ve arayüz taraması yapmaktadır. Bu süreçten sonra gelen Web 2.0 ise kullanıcılar arasında bir ağ oluşturarak etkileşime geçmelerini sağlamıştır. Facebook, Twitter gibi sosyal medya mecraları buna örnek verilebilir. Dolayısıyla sosyal medyada paylaşım, Web 2.0 ile başlamıştır. Web 3.0, daha ileri bir aşama olarak yapay zekâya dayalı bir süreçtir. Burada veri tabanları aracılığıyla kullanıcıların beğenilerinin ne olduğunu anlamlandırabilen ve onlara önerilerde bulunarak belli çözümler sunan bir uygulama olarak değerlendirilmektedir. Web 4.0 ise akıllı web adını almakta ve bugün kullandığımız iç içe geçmiş tüm etkileşimli ağları kastetmekte ve tüm web uygulamalarını yapısında barındırmaktadır. Böylelikle Web üzerinden endüstri/toplum 4.0'ın "ağ toplumu" ya da "ağ bağlantılı toplum" olarak adlandırıldığı söylenebilir (Özdemir, 2019: 2; Baran vd. 2020; Fuchs, 2021: 95-96; Acar, 2023: 30).

Günümüzün teknolojiyle kuşatılmış toplumu; dijital çağ, ağ toplumu, süper akıllı toplum ve toplum 5.0 şeklinde tanımlanmaktadır. Bu, insanlığın yaşadığı gelişim evrelerinin geldiği noktanın isimlendirmesidir (Baştürk, 2020: 24). Hatta bu sürecin çok daha farklı süreçlere doğru evrileceği düşünülmektedir. Yaşadığımız hayatın dijital bir

evrene dönüşmesi neticesinde kodlarla kurulu bir âlem olan "metaverse"e doğru evrileceği ifade edilmektedir (Erdil, 2021: 2010). Bu sürecin hızlı bir şekilde başlaması, yeni enformasyon teknolojilerinin hızlı bir gelişim göstermesiyle etkili olmuştur. Konuyla ilgili olarak Krishan Kumar (1999: 186);

> "Yeni enformasyon teknolojisinin toplumsal ve ekonomik hayatın geniş alanlarında taşıdığı önem konusunda bir kuşku yok. Ama bu önem, yeni bir toplum ilkesinin tesisine ya da toplumsal evrimin "üçüncü dalga"sının ilerleme kaydetmesine dek varmıyor. Enformasyon teknolojisi birçok alanda bir süre önce başlamış olan süreçleri hızlandırdı; örgütlerin yönetimi alanında belli stratejilerin uygulanmasına yardım etti; birçok işçi açısından işin mahiyetini değiştirdi; boş zaman kullanımı ve tüketim alanındaki belli eğilimleri hızlandırdı. Ama sanayi toplumlarının örgütlenme tarzında ya da hareket ettikleri yön konusunda radikal ölçüde bir değişiklik üretmedi. Kâr, iktidar ve denetim zorunlulukları bugün de kapitalist sanayiciliğin tarihinde olduğu denli önemli görünmektedir. Farklılık, iletişim devrimi sayesinde bu zorunlulukların uygulandığı alanların kapsamı ve yeğinliğinde yatmaktadır; bizzat ilkelerde herhangi bir değişiklik yoktur."

Enformasyon teknolojilerinin etkisi Castells tarafından ele alınmıştır. *Ağ Toplumunun Yükselişi* adlı eserinde, bilgi teknolojilerinin yeni bir paradigma oluşturduğunu savunur. Bu paradigma beş temel özellikle tanımlanır: İlki, bilginin hem üretim kaynağı hem de eylem temeli olan bir ham madde olarak görülmesidir; ancak bu, bilgiyle teknolojinin özdeşleştirilmesi anlamına gelmez. İkinci olarak, bilgi teknolojileri yaşamın tüm alanlarında etkili olur ve insan faaliyetlerini dönüştürür. Üçüncü olarak, paradigma ağ mantığına dayanır; teknolojik sistemler karmaşık ilişkiler içinde işler ve bu durum öngörülemeyen sonuçlar doğurur. Dördüncü özellik, ağların esnekliğidir; parçalar yeniden yapılandırılabilir, süreçler tersine çevrilebilir ve kurumlar buna uyum sağlar. Beşinci olarak, farklı teknolojik alanların birleşmesiyle oluşan bilgi sistemleri, üretimden günlük yaşama kadar birçok alanı yeniden şekillendirir (Castells, 2008: 89-92).

Yaşanan gelişmeler, enformasyon teknolojilerinin geniş bir düzeyde tartışılmasını beraberinde getirmiştir. Enformasyon teknolojilerinin hayatın merkezinde yer almaya başlaması, insan hayatını etkilemiştir. Enformasyon teknolojileri, özellikle iletişim anlamında önemli bir adım olmuştur. Gelişen teknolojilerle birlikte iletişim, veri akışı şeklinde hız kazanmıştır. Bu anlamda iletişimin yeniden değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmektedir (Dolgun, 2004: 12). Dijitalleşmenin temeli olarak ifade edilen ağ toplumu, internet aracılığıyla iletişim kurma ilk başlarda yeni bir olgu olarak görülmüştür. Yayılma ve etkileşim artınca, internet bireyi sosyal yaşamından ve gerçek dünyadan soyutlayan bir süreci ortaya çıkarmıştır. İnsanların ve toplumun zaman içerisinde çevrimiçi olması tartışılan bir durum olduğu belirtilmektedir (Castells, 2008: 475; Van Dijk, 2016: 13). İnternetin merkeziyetçi bir ağ şebekesi olması, onun toplumun her alanıyla etkileşimini

sağlamıştır. İnternet değişimleri, ulusal ağlar, bölgesel ağlar ve yerel ağlar üzerinden olmaktadır. Bu bağlamda internetin kilit özellikleri bulunmaktadır. İnternetin demokrasiyi zenginleştirdiği kapasitesine sahip olmasının yanında, açıklığı ve teknolojisi, erişim üzerinde önemli kontrol ve sınırlama olanaklarını içermektedir (Sassen, 2010: 120).

İnternet teknolojilerinin hızla gelişmesi ve Web 2.0'ın ortaya çıkışı, dijital iletişimde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Web 2.0 ile kullanıcı etkileşimi artmış, bilgi paylaşımı kolaylaşmış ve sosyal katılım ön plana çıkmıştır. Bloglar, sosyal medya, arama motorları gibi dijital araçlarla internet, yalnızca teknolojik bir yenilik değil, aynı zamanda yeni bir toplumsal alan hâline gelmiştir. Bu yapı, bilgi teknolojilerinin hızını artırarak yeni ekonomi modelleri ve toplumsal yapılar oluşturmuştur (Arık, 2018: 130; Akıllı, 2022: 26). Tim O'Reilly (2007), Web 2.0'ın önceki internet teknolojilerinden farklı olarak bir hizmet platformuna dönüştüğünü savunur. Bu süreçte kolektif zekâ, büyük veri yönetimi ve kullanıcı deneyimi ön plana çıkmıştır. Web 2.0, veri odaklı yapısıyla kişisel verilerin toplanmasına dayalı yeni bir işleyiş modeli oluşturmuştur. Kullanıcılara ücretsiz erişim sunan araçlar, verileri metalaştıran bir yapıya sahiptir. Ancak bu araçlar, toplumsal bağları güçlendirmek yerine, parçalanmış bir toplumsal gerçeklik yaratmıştır (Rendueles, 2024: 118). Web 2.0, yalnızca pazarlama değil; siyasal, kültürel ve askeri alanlarda da etkili olmuştur.

Castells (2008: 623), veri kavramının ağ toplumlarında merkezi hâle geldiğini vurgular. Veri, hem sistemin kaynağı hem de ekonomik bir ürün olmuş; bu durum üretici-tüketici ilişkilerinde eşitsizlik yaratmıştır. Özgürlük ve demokrasi söylemleri ise bu eşitsizliği gizleyen iktidar araçlarına dönüşmüştür. Web 3.0, kullanıcı hareketlerini yapay zekâ ile izleyip verileri işleyebilmekte; Web 4.0 ile bu süreç daha da sanallaşmıştır. Web 5.0 ise teknolojilerin yaşamı kolaylaştıran bir yapıya evrildiği aşama olarak tanımlanır (Köksal, 2021: 1254). Bu süreçte kitlesel etkileşim artarken, bireylerin iç dünyası yoksullaşmakta, dış dünyaları yüzeyselleşmektedir. Eskiden insanların makineleşmesi tartışılırken, günümüzde makinelerin insanlaşması gündemdedir (Gürdoğan, 2022: 116).

Teknolojik gelişmeler hem hayranlık hem de endişe uyandırmaktadır. Bilim insanları, teknolojinin insan zekâsını aşacak noktaya gelmesiyle insanlık için ciddi sorunların ortaya çıkabileceğini kabul etmektedir. Özellikle yapay zekâ çalışmalarının hızla ilerlemesi, koruyucu önlemler alınmadan bir zekâ patlaması yaşanması kaygısını doğurmaktadır. Teknolojik gelişmelerin insan dünyasının sonunu getirip getirmeyeceği

hala tartışmalıdır. Dijitalleşme öncesi bilinmeyen sorunlar gibi, yapay zekâ, robotlar veya sanal dünyalardaki gelişmeler de devasa sorunlar yaratabilir (Miandji, 2024: 150-151). Bu nedenle, teknolojik gelişmelere daha ihtiyatlı yaklaşanların sayısının az olmadığı ifade edilmektedir. Ancak tartışmalarda yer almayan konu, teknolojik gelişmelerle sağlanan gücün kimin elinde olacağıdır. Çünkü bu konuda dünya devleri arasında bir hegemonya mücadelesi, küresel ekonomi ve dev şirketlerin gücü, uluslararası ve ulusal düzeydeki siyasal mücadeleler gibi konular, teknolojik gelişmelerin getirecekleri ile ilgili olacaktır (Koray, 2023:12-13).

Son dönemlerde yapay zekâ, iletişimi farklı bir boyuta taşımaktadır; artık iletişim, makine ve insan arasında da gerçekleşebilmektedir. Bu bağlamda büyük veri önemli bir rol oynamaktadır. Geçmişte veri tabanlarında depolanan veri miktarı sınırlıydı ve fazla veri, sistemin yavaşlamasına neden oluyordu. Ancak yeni tekniklerle bu engel aşılmıştır. Depolanan büyük veri, bilgi işlem analizleri ile işlenir ve farklı sunucularla paylaşılır. (Marr, 2024: 13). Büyük veri hâkimiyeti, toplumun yapısını anlama ve düzenlemeleri yanı sıra bilgiyi analiz etme şeklini değiştirmektedir. Bu durum, dijital teknolojilerin yaygınlaşması ile beraber olduğu için doğal karşılanmaktadır (Çelik, 2018: 14). İnternetin gelişmesi, birey ve toplum düzeyinde sosyal ve ekonomik değişimlere yol açmıştır. Yeni iletişim teknolojilerinin bilgiye erişimi kolaylaştırması, bilginin yoğunlaşması, sanal kamusal alanların özgürlükçü yapısı ve mahremiyet kavramındaki değişiklikler gibi birçok konu tartışılmaktadır. Ayrıca, enformasyon ve iletişim teknolojileri, insanın geleceği hakkında geniş kapsamlı öngörüler sunmaktadır. Bu bağlamda, teknolojinin ve insanın geleceğine dair vaatlerin ve olası gerçekliklerin eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmesi önemlidir.

1.2.2. Yapay Zekâ

Yeni iletişim araçları, enformasyon ve veri beslemelerine gereksinim duyan kişisel bilgisayarlar, akıllı telefonlar ve çeşitli internet teknolojilerinin yanı sıra robotik ve yapay zekâ gibi nispeten yeni alanların da dâhil olduğu geniş bir ekosistem olarak kabul edilebilmektedir. Yapay zekâ, özellikle makine öğrenmesi teknolojileri, toplumsal alanın bütün boyutlarıyla teknolojizasyonunun ve dijitalleşmesinin sağladığı verilere daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Bu anlamda, küresel boyutta insanlığın bütün alanlarına erişebilir duruma gelmektedir (Acemoğlu ve Johnson, 2023: 280). 21. yüzyılla birlikte başlayan dördüncü teknoloji devrimini yapay zekâ ve makine öğrenmesi karakterize etmektedir. Pek çok uzman, yapay zekânın doğrudan insanın yerine geçebilecek olma

ihtimalini tartışmaktadır. Bu yönüyle, içinde bulunduğumuz dönemin öncekilerden farklı olduğu belirtilmektedir (Gültekin, 2022: 121). Yapay zekâ yeni bir alan değildir. Düşünen makinelerle ilgili fikirler 1950'lerde, İngiliz bilgisayar bilimcisi ve matematikçi Alan Turing'in makinelerin düşünebilme olasılığı hakkındaki makalesine kadar götürülebilir. Bu çalışmasında Turing, düşüncenin bir tanımını oluşturmak için 'Turing testi'ni ileri sürmüştür. Bilgisayarların bu testten geçebilmesi için insanlardan ayırt edilemez şekilde davranması gerekmektedir (Siebel, 2022: 115). Dijital bilgisayarların icadından sonra bilgisayarlar, edindikleri yeni birtakım işlevler sayesinde bir manada "akıllı" kabul edilebildiler. İngiliz matematikçisi Alan Turing, problem çözen bir insan gibi davranabilen makinelerin yapımının mümkün olduğunu göstermiştir. Turing, yazılı mesajlar vasıtasıyla insanlarla fikir alışverişinde bulunabilen böyle bir aleti "akıllı" addedeceğini belirtmektedir (Postman, 2006: 127; Wiggins ve Jones, 2024: 142).

Yapay zekâ terimi ilk olarak 1955'te matematik profesörü John McCarthy tarafından kullanılmıştır. Yapay zekâ konusunda 1963'te DARPA'nın fonladığı MAC (Mathematics and Computation) ve 1964'te Berkeley'nin Genie Projesi gibi atılımlar olmuştur (Aydın ve Değirmenci, 2020: 35; Siebel, 2022: 115). Bununla birlikte, 1984'te yapay sinir ağları yaklaşımı ile 1985'te "AARON" isimli program geliştirilmiş ve sanata uyumu başlamıştır (Erten ve Göktepeliler, 2022: 149). Bu çalışmalarla yapay zekâ geliştirilmiş ve günümüzde yeni programlar geliştirmek için çalışmalara devam edilmektedir. Yapay zekâ ile ilgili iki varsayım ileri sürülmektedir. Bunlardan ilki, yapay zekânın sosyal yaşamda insan hayatına olumlu katkısının olduğudur. Arabalarda, hastanelerde, güvenlik işlerinde vb. yerlerde kolaylıklar getirdiği ifade edilmektedir. 2022 yılında ABD'de yapay zekâ ilk kez tek başına bir ameliyat gerçekleştirmiştir. "Star" isimli robot, 4 domuza ince bağırsak operasyonu gerçekleştirmiştir. Bu durumlar, yapay zekânın olumlu yanlarının olacağı düşüncesini pekiştirmektedir. İkinci varsayım ise yapay zekânın sosyal yaşamda olumsuzluklar ortaya çıkaracağı düşüncesidir. İşçilerin tamamı yapay zekâya işlerini kaptırırsa ne olacağı kaygısı bunlardan biridir. Bu ihtimal gittikçe artmaktadır. Ya da yapay zekâ orduları kurulur ve kontrolden çıkarsa ne gibi sonuçlar doğuracağı yönünde değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu yönde örnekler mevcuttur. Örneğin, ABD ordusunun yaptığı İHA simülasyonunda "dur!" emrine uymayarak görevini tamamlamak için engel teşkil ettiğini düşündüğü operatörü öldürmüştür. Benzer şekilde, yapay zekânın trafik kazalarını önleyeceği düşünülse de, bazen ölümcül kazalara yol açabilmektedir. Örneğin, Çin'deki "Tesla Model Y" aracının kontrolden çıktığı

olayda 2 kişi hayatını kaybederken 3 kişi yaralanmıştır. Bu örnekler olumlu ve olumsuz anlamda çoğaltılabilir.

Yeni iletişim teknolojilerinin etkilerinin doğrudan toplumsal ve bireysel yaşam alanlarına nüfuz edecek şekilde yayılması bağlamında, iletişimi yalnızca insanlar arası etkileşim aracı olarak değil, aynı zamanda makineler arası bir temelde ele almak gerekli hale gelmiştir. Teknolojik ilerlemeye bağlı olarak ortaya çıkan ve iletişimde biçimsel değişikliklere neden olan, içeriğini etkileyen gelişmelerin en önemlileri hiç şüphesiz "yapay zekâ" ve "makine öğrenmesi" olarak adlandırılan teknolojiler ve bunları mümkün kılan diğer teknolojik gelişmelerdir (Koray, 2023: 207-208; Wiggins ve Jones, 2024: 204-205). Yapay zekânın farklı alt dalları bulunmaktadır. Çalışmalar, makine öğrenimine yeni bir yaklaşımın temelini atmıştır. Programlanabilir sinir ağları oluşturmak için katmanlar halinde yapılandırılan, yinelemeli olarak kendini geliştiren algoritmalar, daha sonra "derin öğrenme" adı verilen bir işlemde büyük miktardaki verileri sıralamak için kullanılır. Geleneksel makine öğreniminin dışında, derin öğrenme algoritmaları artık dışarıdan eğitim gerektirmez. Bunun yerine, başlangıçta belirlenen bir hedefe otonom olarak ulaşabilirler ve öğrenme hızı mevcut ham veri miktarına bağlıdır. Birkaç yıl sonra, derin öğrenmeye dayalı makine öğrenmesi teknikleri, görüntü, konuşma ve yüz tanıma, tıp, parçacık fiziği, sinirbilim ve dil çevirisi gibi çeşitli alanlarda bir dizi önemli atılıma yol açacaktır (Karpa, vd., 2022: 1).

Makine Öğrenimi: Yapay zekânın en önemli alanı olan ve merkezi konumda yer alan makine öğrenimi dikkat çeker. Makine öğrenimi (ML), algoritmaların bir veri kümesi üzerinden öğrenme yoluyla gelişmesini sağlar. Yapay zekâ, bir makinenin deneyimlerden öğrenme, farklı gözlemlerden sonuç çıkarma ve yaratıcılığı ortaya koyma gibi insan zekâsı ile ilişkilendirilen görevleri yerine getirme yeteneği olarak tanımlanır. Bu anlamda makine öğrenimi, yapay zekânın en önemli alt disiplinidir. Bu alt disiplin, algoritmalar ve istatistikler ile toplanan bilgileri analiz ederek kalıp örüntüler ortaya çıkarır. Bunlar yazılım kodları ile gerçekleştirilir (Grolinger vd, 2014; Borek & Prıll, 2021: 25).

Bilgisayarların veya bilgisayar özelliklerine sahip makinelerin insanların öğrenme şekillerini taklit ederek tahminler yapmasına makine öğrenmesi denilmektedir. Bu sistemde makineler geçmiş verileri ve deneyimleri kullanarak otomatik olarak öğrenme yeteneği kazanırlar. Makine öğrenimi, bilgisayarların programlamaya gerek duymadan otonom olarak çalışabilmesini sağlayan bir teknolojidir. Bu teknoloji sürekli olarak yeni

verilerle beslenir ve öğrenme sürecini bağımsız olarak sürdürür. Makine öğrenimi, kuruluşlara hedef kitle davranışları ve eğilimleri hakkında bir anlayış sağladığından yeni ürünlerin veya hizmetlerin geliştirilmesinde büyük rol oynar. Algoritmanın daha doğru tahminler yapabilmesi için makine öğrenimi çeşitli öğrenme yaklaşımlarına dayanır (Burns, 2024). Yapay zekâ sistemlerinin büyük bir kısmı makine öğrenimi algoritmalarıyla çalışır. Bu algoritmalar sürekli veri üzerinden öğrenir ve kendini geliştirir.

Derin Öğrenme: Derin öğrenme (DL), makine öğreniminin alt dalıdır ve yapay sinir ağlarıyla çalışır. Karmaşık veri setlerinden anlamlı çıkarımlar yapar. Derin öğrenme, insan beyninin işleyişine benzeyen algoritmaların, yani yapay sinir ağlarının, çok sayıda veriyi kullanarak yaptığı öğrenme şeklidir. Derin öğrenme algoritmaları, verileri belli bir mantık çerçevesinde sürekli olarak değerlendirerek, tıpkı insanlar gibi benzer çıkarımlar yapmaya çalışır. Bunu yapmak için yapay sinir ağları denilen çok katmanlı bir algoritma yapısı kullanır. Google Translate'in uzun metinleri bir dilden başka bir dile milisaniyeler içinde aktarması, Netflix'in ve YouTube'un kullanıcılarına sunduğu tavsiyeler, sürücüsüz arabalar derin öğrenme teknolojisi sayesinde gerçekleşmektedir (Oppermann, 2022). Derin öğrenmenin birçok faydası vardır ve en önemlilerinden biri büyük veri kümelerini analiz edebilme yeteneğidir. Ayrıca, birden fazla veri kaynağından bilgi alabilme yeteneği ve bu verileri insan müdahalesine gerek olmadan gerçek zamanlı olarak analiz edebilme kabiliyeti gibi diğer avantajlara da sahiptir. Derin öğrenme algoritmaları, yapılandırılmamış verileri, yani metin, ses, fotoğraf ve video dosyalarını kolaylıkla işleyebilir. Bu algoritmalar, insan unsuruna fazla ihtiyaç duymadan verilerden özellik çıkarmayı otomatikleştirebilir. Örneğin, kedi, köpek ve diğer hayvanlara ait binlerce fotoğrafı kategorize etmek istediğimizi düşünelim. Derin öğrenme algoritmaları, her bir hayvanı birbirinden ayırt etmek ve en önemli özelliklerini belirlemek için kullanılabilir. Makine öğrenimindeyse dikkate alınması gereken özelliklerin, veri bilimci tarafından manuel olarak modele tanıtılması gerekmektedir (Lee ve Qiufan, 2023:52-53).

Günlük hayatta insanların derin öğrenmeyle en sık karşılaşabilecekleri yerlerden biri Facebook'tur. Bu platformda kullanıcılar yeni bir fotoğraf yüklediğinde, fotoğrafta yer alan kişileri otomatik olarak etiketlemek için derin öğrenme algoritmaları kullanılır. Sesli asistanlardan ise Siri, Alexa ve Google Asistan gibi platformlar, doğal dil işleme ve konuşma tanıma için derin öğrenmeyi kullanır. Skype, konuşmaları gerçek zamanlı olarak çevirmek için derin öğrenme algoritmalarını kullanırken, PayPal sahte ödemeleri tespit

etmek için derin öğrenmeden faydalanır (Reyes, 2023). Yapay zekâ uygulamalarının çoğu, veriyle beslenen algoritmalar üzerine inşa edilir. Yapay zekâ algoritmaları, verilen verileri analiz eder, bu verilerden çıkarımlar yapar ve bu çıkarımlar doğrultusunda gelecekteki görevler için kararlar üretir. Derin öğrenme insan beyninden ilham almış olsa da, bu ikisinin çalışma tarzı birbirinden farklıdır. Derin öğrenme çok sayıda veriye ihtiyaç duyar; fakat büyük veriyle bir kere eğitildikten sonra belli görevlerde insanlardan daha başarılı olabilmektedir. İnsanların herhangi bir anda odaklanabilecekleri şeylerin sayısı sınırlı iken, enformasyon deryası içerisinde eğitilen derin öğrenme algoritması karmaşık verileri çok kolay analiz edebilir (Lee ve Qiufan, 2023:54-55). İnsanlar ve yapay zekâ arasındaki farkı görmek için Tablo -1 incelenebilir.

Tablo 1. İnsan ve Yapay Zekâ "Düşünce"sinin Güçlü ve Zayıf Yönleri

	İnsan Beyni	Yapay Zekâ Beyni (Derin Öğrenme)
Öğrenilmesi gereken veri	Birkaç veri noktası	Muazzam miktarda veri
Sayısal optimizasyon ve eşleme (bir milyon arsından belli bir tanesini seçmek)	Zor	Kolay
Her bir durum için özelleştirme (satın almayı maksimize etmek için her bir kullanıcıya farklı bir ürün göstermek)	Zor	Kolay
Soyut kavramlar, analitik muhakeme, çıkarımla, sağduyu ve içgörü	Kolay	Zor
Yaratıcılık	Kolay	Zor

Kaynak: Lee ve Qiufan, 2023:55.

Yeni iletişim teknolojileri, artık sadece araç olmaktan çıkıp iletişimin doğasını dönüştüren yapılar haline gelmiştir. Bu dönüşümde yapay zekânın temel bileşeni olan algoritmalar belirleyici rol oynamaktadır. Algoritmalar, iletişimi matematiksel bir düzen içinde istatistiksel verilere ve hesaplamalara indirger; sözel, yazılı, görsel gibi unsurları ayrıştırır ve insani bağlamdan yalıtır. Oysa insana özgü iletişim, gönderen, mesaj ve alıcının psikolojik, kültürel, siyasal ve ekonomik bütünlükleri korunarak anlam kazanan çok boyutlu bir süreçtir (Aydın ve Değirmenci, 2020: 19-23; Öz, 2022: 13-15). Algoritmaların yapay zekânın başarısındaki rolü kritik öneme sahiptir. Çünkü sistemlerin nasıl çalışacağını, ne kadar verimli olacağını ve öğrenme süreçlerini nasıl geliştireceğini algoritmalar belirler. İyi tasarlanmış bir algoritma, bir yapay zekâ sisteminin çok büyük veri kümeleriyle etkili bir şekilde çalışmasını sağlayabilir. Diğer yandan, zayıf bir algoritma yapay sistemin düşük performans göstermesine neden olabilir. Yapay zekâ

sistemlerinin bir diğer önemli unsuru, algoritmaların adapte olabilirliği ve optimize edilebilirliğidir. Makine öğrenimi algoritmaları, veri üzerinden öğrenip kendilerini optimize eder. Algoritmaların yapay zekâda kullanımı, çoğu zaman geri bildirim döngüsüyle çalışır. Bu döngü, yapay zekâ sistemlerinin giderek daha "akıllı" olmasını sağlar. Yapay zekâ ise bu algoritmaları kullanarak, veri üzerinden öğrenme, analiz yapma ve karar verme yeteneği kazanır.

Gelişen teknolojilerin yaygınlık kazanmasıyla beraber etkisi artmaktadır. Buhar makinesi, dokuma tezgâhları, yüksek fırınlar, bilgisayarlar derken farklı bir boyuta doğru evrilmiştir (Gürdoğan, 2022: 107). Yeni teknolojiler, insan etkileşimlerine ve verilere ulaşmayı sağlayacak şekilde tasarlanmaktadır. Verilere ulaşmak için ise insanlar arasındaki ilişkiden çok, insan ve makine arasındaki etkileşime odaklanılmaktadır. Yeni iletişim teknolojileri bu anlamda verileri depolayacak şekilde yapılandırılmıştır. Aynı zamanda dijital çağ olarak değerlendirilen bu süreç, ekonomik, politik ve toplumsal olarak yeni bir anlayışa karşılık gelmektedir. Yeni dönemde enerji ve hammadde birikimine dayanan özgürlükçü söylem, büyük ölçüde neo-liberal ideolojiye rağmen dijital teknolojiler açısından göz ardı edilemez bir durumdur. Yeni iletişim teknolojileri, insan bedenine, ruhuna ve düşüncesine doğru yönelen nesneleştirici ve metalaştıran bir yapı içerisindedir. Özellikle Endüstri Devrimi ile doğrudan doğa üzerinde hâkimiyete yönelmiştir. Ortaya çıkan yeni iletişim teknolojileriyle beraber hem doğa hem de insan olmak üzere iki taraflı işlenmesi, dijital çağın teknolojik temeli açısından daha aşırılıkçı bir konumda tutmaktadır.

Teknolojiyi yalnızca bir araç olarak görmek eksik bir yaklaşımdır; zira bu araç, insan üzerinde kontrol kurma potansiyeline de sahiptir. Bu nedenle, özellikle dijital altyapıya sahip yeni iletişim teknolojilerine eleştirel bir bakış geliştirmek gereklidir. Bilgisayar, insanları "enformasyon işlemcisi" olarak tanımlarken, doğayı işlenecek veri olarak görmez ve bu yaklaşım, insan-makine ilişkisini şekillendirir. Bilgisayarın verdiği temel mesaj, insanların da birer makine olduğu yönündedir: "Düşünen makineleriz, ama yine de makineleriz." Bu düşüncenin temelinde, bilgisayarın Teknopoli düzeni içinde benzersiz bir konuma sahip olması yatar. Bilgisayar, biyolojik yapımızı, duygularımızı ve ruhsal yönlerimizi dikkate almadan, insani faaliyetlerin her alanında hâkimiyet kurma iddiasındadır ve bunu insanlardan daha iyi "düşünerek" kanıtlamaya çalışmaktadır. (Postman, 2006: 128). Modern teknolojiye bütüncül bir yaklaşımla bakıldığında, meşruiyet sağlayan ideolojik ve söylemsel yapılar kadar, teknolojinin etkilerinin

yoğunlaştığı diğer alanlar da dikkate alınmalıdır. Bu bağlamda, dijital çağda varlık ve insan tasavvurunu anlamaya yönelik eleştirel bir okuma, yalnızca yeni iletişim teknolojileriyle sınırlı kalmamalı; bu teknolojilerle paralel ilerleyen biyo-teknolojik gelişmeleri de içermelidir. Çünkü her iki alan da insanı merkeze alarak, onu anlama biçimlerimizde köklü dönüşümler yaratan ve enformasyon sonrası dünyaya yön veren temel sahalardır (Şişman, 2021: 173).

Teknolojinin iktidar ve özgürlük kavramlarıyla ilişkisi giderek daha görünür hale gelmekte; bu durum, öznenin hem kendisiyle hem de dünyayla kurduğu ilişkilerde belirginleşmektedir. Günümüzde teknolojik söylemin etkisi, insanın tanımını ve dünyadaki anlamlı varoluş biçimlerini çok boyutlu biçimde yeniden düşünmeyi zorunlu kılmaktadır. Dijital çağın giderek yükselen söylemi, insan kavrayışımızı ve varoluşa dair yerleşik anlayışları köklü biçimde dönüştürmektedir. Geleceğe dair teknolojik öngörüler ise bu dönüşümün güçlü işaretlerini taşımaktadır. Örneğin, Y. Noah Harari'nin yapay zekâ bağlamındaki öngörüleri, teknoloji temelli bir insan tanımına dayanır. Harari, insanı esasen antropolojik ve biyolojik bir varlık olarak konumlandırır; onu, tıpkı bir bilgisayar gibi algoritmalarla işleyen, biyokimyasal süreçlerle yönlenen bir sistem olarak görür. Bu çerçevede insan, doğuştan gelen sınırlılıklarını teknik ilerlemeyle aşabilecek, eksikliklerini teknolojiyle tamamlayabilecek bir varlık olarak değerlendirilmektedir.

> "İnsan duygularına, arzularına ve tercihlerine zemin oluşturan biyokimyasal mekanizmaları ne kadar iyi anlarsak, bilgisayarlar da insan davranışlarını analiz etmek, insanların tercihlerini kestirmek ve insan şoförlerin, bankacıların ve avukatların yerine geçmekte o kadar başarılı olurlar. Geçtiğimiz yıllarda yapılan sinirbilim ve davranışsal ekonomi gibi alanlardaki araştırmalar, bilim insanlarının insanların işletim sistemine erişim sağlamasına ve özellikle de nasıl tercih yaptıklarını daha iyi kavramalarına imkân tanıdı. Ne yiyeceğimizden tutun da kiminle çiftleşeceğimize kadar verdiğimiz her türlü kararın, gizemli bir özgür iradeye değil olasılıkları bir salisede hesaplayan milyarlarca nörona bağlı olduğu ortaya çıktı. Yere göğe sığdırılamayan 'insani sezgiler' esasen 'örüntü tanıma' yetisidir" (Harari, 2021: 36).

İnsan yapımı yapay zekâ teknolojilerinin insandaki bazı sınırlamaları aşacağı veya aşacağı yönündeki öngörü ve varsayımlar, bu teknolojilerin geliştirilmesinin meşruiyetini özgürleşme vaadinden almaktadır. İnsanın antropolojik ve biyolojik temellere dayalı olarak teknik açıdan kusurlu bir varlık olarak tanımlanması, onun zihinsel veya biyolojik kapasitelerini de teknik müdahalenin konusu haline getirmektedir. Bu durum teknolojinin doğasında var olan tahakküm pratiklerini pratik bir zorunluluk düzeyine getiriyor. Aslında bir anlamda açığa çıkarıyor (Postman, 2006: 129-130).

İnsan tasavvuruna ilişkin benzer bir örneği meşhur fütürist Ray Kurzweil'in öne sürdüğü tahminlere kaynaklık eden ön kabullerden yola çıkarak anlamak da mümkündür. Kurzweil, insan zekâsını aşacak bir yapay zekânın icadına ilişkin tahminlerini, insana özgü birçok niteliğin kusurlu ya da teknolojik müdahaleye açık varlık olarak kavranmasına dayandırır. Bu kavrayış, kendi insan tanımlamasını da uyumlu bir şekilde güncellemeyi gerektirir. Kurzweil'in (2016: 579) öngörülerine göre, gelecekte bireylerin biyolojik zekâlarına entegre edilecek olan ve zamanla baskın hale gelecek "biyolojik olmayan zekâ" insan deneyimini köklü biçimde dönüştürecektir. Bu teknolojiyle birlikte sanat, bilim, üretim gibi alanlarda her şeyin teknik olarak mümkün hale gelmesi, Kurzweil'in ilerlemeye yönelik iyimserliğinin temel dayanaklarından biridir. Ancak her şeyin teknik olarak mümkün olması, insana özgü kaygı, merak, öfke, arzu gibi duyguların körelmesine neden olabilir. Bu duyguların tedavi edilebilir kusurlar veya optimize edilebilir unsurlar olarak görülmesi, onların beslediği anlamlı deneyimlerin ve üretimlerin de ortadan kalkması riskini doğurmaktadır.

Yapay zekâ, makine öğrenimi ve algoritmaya dayalı iletişim teknolojilerinin uygulanışı, insan ve doğa anlayışımız hakkında veri sunar. Büyük veriler, algoritmaların temelini oluşturmuştur (Wiggins ve Jones, 2024: 202). Habermas'ın "kişi ile eşya arasındaki sınırın silinmesi" eleştirisi, veri temini süreçlerinde gözlemlenir (Habermas, 2003: 31-32). Büyük veri ve veri madenciliği, teknik olduğu kadar ideolojik bir yapıya sahiptir; bireylerin verileri ekonomik-politik çıkarlarla metalaşır. Özgürlük söylemleriyle gizlenen bu süreç, dijital yaşamda sınırsız serbestlik yanılsaması yaratırken, aslında sürekli gözetim ve kontrolü sağlar. Özdoğan'a (2016) göre, teknolojinin özgürleştirici dili ile metalaştırıcı işlevi arasındaki çelişki, bireylerin izlenip sömürülmesini mümkün kılan tutarlı bir stratejidir. Bu nedenle, teknolojinin ideolojik doğası ve iletişimin teknik rasyonaliteyle dönüşümü eleştirel değerlendirmeyi gerektirir..

1.2.3. Dijital Teknolojide Gözetim ve Denetim

Teknolojik gelişmelerin oluşturduğu dijital toplum, çalışmanın birinci bölümünde ifade edilen Bentham, Foucault ve diğer yaklaşımlar ile ortaya konulan gözetim toplumunun bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Bu yeni süreçte gözetim ve denetim daha farklı işlemektedir. "Teknoloji ilerledikçe her türlü bilgi işlem platformunun kırılganlığı artacak ve güvenlik riskleri ortaya çıkacaktır" (Lee ve Qiufan, 2023: 97). Özellikle teknolojiyi elinde tutan hâkim otoritelerin dijital toplum yaklaşımı, toplum üzerinde kontrolü sürdürmek için ikna edici retorikler içermektedir. Enformatik dijital

teknolojiler, kurulu ekonomik sistemde bu teknolojileri elinde tutan otoriteler tarafından kurulan teknopolide, teknoloji hâkimiyeti altında bir gözetim sistemi oluşturmuştur (Dolgun, 2004: 56). 19. ve 20. yüzyıllarda Sanayi Devrimi sonrasında politik güçler, teknolojik devrimlere ve ilerlemelere adapte olma konusunda sıkıntılar yaşamıştır. İnternet ve ağ toplumu zamanla yükselerek yaşamda merkezi bir konuma gelmiştir. Bu bağlamda hâkimiyet, mahremiyet ve güvenlik gibi politik problemler de değişmiştir. Özellikle küresel güvenlik tehditlerinin etkisi sorun olmaya devam etmektedir (Harari, 2016: 390). İnternet, aynı zamanda tam bir gözetim ve denetim toplumundan ayırt edilemeyen bir şeffaflık toplumunu tamamlayarak yetkin hale getirmektedir. Çevremizi tamamen saran dijital nesneler, bizi sürekli bir denetim ve gözetim altında tutmaktadır. Dijital bir denetim toplumuna dönüşen yeni dönemde dijital izler bırakmaktayız. Bu durum denetimi kolaylaştırmaktadır (Han, 2021: 38).

İnternet dünyasında yeni teknolojilerin sunduğu sayısız güvenlik geliştirici imkânlar göz ardı edilemez. Ancak riskleri de düşünmek gerekir. Dijital teknolojinin kontrol ve gözetim mekanizmalarını sağlamlaştırıp sağlamadığı sorusu akla gelmektedir (Morozov, 2019: 211). Artan dijitalleşme ile beraber gözetim sistemleri de (panoptikon) dönüşüm geçirmiştir. Dijital teknolojilere sahip olan hâkim güçler, gözetimi toplumun her alanına yerleştirerek çok kolay bir şekilde gerçekleştirmektedir (Solmaz, 2023: 171). Çünkü dijital toplum, aynı zamanda bir denetim ve gözetim toplumudur. Dijital teknolojideki gelişmeler, sosyo-ekonomik durumu kontrol altına almış ve bireyleri her yönüyle kuşatmıştır. İlerleyen süreçlerde bunun bir dijital diktatörlüğe dönüşerek totaliter yönetimleri yeniden meydana getireceği tartışmaları gündeme gelmektedir. Toplumun ve bireyin yeni teknolojilerle sürekli bir denetim altında olacağı ifade edilmektedir. Özellikle teknolojik gelişmelerin olumsuz tarafları düşünüldüğünde gözetim ve denetim boyutu ön plana çıkmaktadır (Bauman & Lyon, 2020: 46). Artık 7/24 gözetim altındaki köleye döneceği iddiasının çok ötesine geçeceği ifade edilmektedir (Akıllı, 2022: 118). Bu nedenle verisi toplanan kullanıcıların çevrimiçi olması veya dijital platformlarda bulunması gerekmez. Çünkü içerisinde yaşadığı gerçek dünyada kullanılan akıllı teknolojiler, bunu kolay bir şekilde sağlamaktadır. Diğer bir ifadeyle, bütün insani deneyimler nesneye işlenen ve hesaplanan veriye dönüşmüştür. Böylece insanlar, nesneler gibi ticari amaçlar başta olmak üzere sosyal davranışlar anlamında kurgulanan birer ürüne dönüşmüştür.

Dijital mecralar aracılığıyla kurgulanan ve algoritmalarla her an rahat bir şekilde manipüle edilen insan, hazır birer araç olarak kullanılmaktadır. Deleuze'un da dile getirdiği gibi, "teknolojilerin özgürleştiren nitelikleri aynı zamanda köleleştiren nitelikleridir ve umutlanmaya ya da umutsuzluğa kapılmaya değil, kendimizi savunmak için yeni silahlara ihtiyacımız vardır" (Deleuze, 1992: 4). Enformasyon ile başlayan süreç, dijital topluma dönüşmeyle zirveye ulaşan siber bir dönem olarak tekno-toplumu ortaya çıkarmıştır. Bu anlamda her alanda teknolojiye ihtiyaç duyulur hale gelmiştir. Teknolojiye sahip olan dijital sistemlerle bize sunulan özgürlüğe hiç itiraz etmeden kabul ettiğimiz bir süreç yaşanmaktadır. Dijital teknolojilerin yarattığı yeni evren adeta yeni bir gerçekliği içerisinde barındırmaktadır (Virilio, 2003: 29). Bu evrende yaşayan ve kameralarla dünyanın her tarafını ve her şeyini gözetleyen küresel bir göz vardır. Yaşanan bu durum, dünyayı istila etmiş ve şeffaf bir hale getirmiştir. Modern hukuk sistemi, bireylerin hak ve özgürlüklerini koruma altına almayı amaçlasa da, dijital evren bu hakların önemli bir kısmını fiilen ortadan kaldırmıştır (Virilio, 2003: 32; Han, 2024a: 52). Dijital araçlar, farkında olmadan bizi belirli yollara yönlendirerek karar verme özerkliğini zedelemektedir. İnternet ve dijital dünyada yaşanan manipülasyonlar özgürlüğü tehdit etmektedir (Tecer, 2024: 56). Bu bağlamda dijital süreçte özgürlüğün tehlikeye girdiği ifade edilebilir. Konu açısından siber bir dünya oluşmasının getirebileceği tehlike olarak otokratik bir devlet yapısında tamamen denetlenen bir toplum kurulmasını mümkün hale getirebileceği söylenir (Dickson, 1992: 50).

Dijital teknoloji, her şeyi küçük parçalara ayırıp görünmez hale getirerek adeta buharlaştırarak aktarmaktadır. Her yere dağılan parçalar, alıcı cihazlar tarafından toplanmaktadır (Anık, 2023: 40). Yeni dijital süreçte, optik klonlarımız olarak adlandırılabilecek dijital temsillerimiz, çeşitli aktörler tarafından siyasi ya da ticari amaçlarla kullanılabilecek birer araca dönüşmektedir. Bu veriler uğruna verilen mücadele, biyolojik bedenimizin son izleri silinene dek sürecek gibi görünmektedir. Artık bu durum yalnızca bilim kurgu değil, aynı zamanda toplumu ve bireyi şekillendiren politik bir kurgu haline gelmiştir. Bu kurguda, fiziksel bedenimize olan ihtiyaç ortadan kalkabilir; zira bir sonraki dijital aşamada beden, işlenebilen bir veri formuna indirgenmiş bilinç olarak tanımlanabilir hâle gelecektir (Virilio, 2003: 32). Veriye dönüşen bir süreçte ise teknolojik ihlallerin yaşanacağına dair tahminler artmıştır. Her alanda ne yapacağımızı bizlere önceden belirleyen bir sistemin kaçınılmaz olduğu ifade edilmektedir. (O'Gieblyn, 2023: 231). Gözetim, gelişen teknolojilerle birlikte sürekli olarak

yenilenmekte ve dijital çağda daha sofistike bir hal almaktadır. İnternet ve bilgisayar teknolojileri başlangıçta enformatik gözetimi gizli biçimde yürütürken, günümüzde dijital teknolojilerle kurulan yoğun ilişki, gerçek ve sanal dünya arasındaki sınırları neredeyse ortadan kaldırmıştır. İnsanlar bu iki dünya arasında hızla geçiş yaparken, ekonomik ve siyasi iktidarlar onları yalnızca veri olarak görme eğilimindedir. Bu durum, bireylerin kolayca izlenmesi ve manipüle edilmesini mümkün kılan bir gözetim toplumunun temelini oluşturmaktadır (Dolgun, 2004: 74).

Dijital medya, geleneksel medyadan farklı olarak panoptik gözetimi daha fazla ön plana çıkarmaktadır. Ücretsiz uygulamalar, gözetim ve denetim amacıyla piyasaya sürülmektedir (Anık, 2023: 36). Bu durum aynı zamanda bir tüketim simülasyonudur. Gerçeklik algısı dönüştürülen birey ya da toplumlar, sağlıklı düşünemez hâle gelerek sessiz ve tepkisiz kitlelere dönüşür. Zihindeki gerçeklik ilkesi, saptırıcı algılara maruz kaldığında bireyler, gerçekliğe benzeyen ya da onun yerine konan algılar aracılığıyla tercihte bulunur (Baudrillard, 2011: 15). Dijital teknolojilerin oluşturduğu sanal gerçekliğin insanı gerçekten koparıp yalnızlığa sürükleyebileceği ifade edilmektedir. Gerçeklik olan "özne", taklit olan "görüntüyü" gerçek sanmakta; bu da gözetimle dayatılan sanal gerçekliğin katlanılamayan yan etkisidir. Sanal gerçeklik teknolojilerinin gelişmesi, hazların da bu ortamlarda aranmasına yol açacaktır (Baudrillard, 2011: 18). Dijital toplumda teknolojiyle birlikte "şeffaflık ve gizlilik" konusu da gündemdedir. Bireylerin düşünce ve eylemleri veriye dönüşüp şeffaflaşırken, bu sistemleri yöneten güçler gitgide daha gizli kalmaktadır. Özellikle internetle birlikte bu teknolojiler süperpanoptik araçlara dönüşmektedir. Bireyler, sürekli veri alıp aktaran birer veri nesnesine dönüşür. Bu durumda, bireyler sınırsız imkânların cazibesine kapılarak, olmak istemedikleri kimliklere bürünecektir (Dolgun, 2004: 58; Solmaz, 2023: 186-187; Tecer, 2024: 80). Dijital teknolojiler, gözetim toplumunu dönüştürerek, hem nicelik hem de nitelik açısından yeniden tanımlanmasına neden olan bir paradigma hâline gelmiştir (Acemoğlu ve Johnson, 2023: 376).

Modern gözetim, zorlayıcı bir denetim kurarken, postmodern gözetimde bireyler, bilgi teknolojilerinin evreninde kendi rızalarıyla izlenmeyi kabul eder. Panoptikonun yerel denetimi, omniptikonda küresel bir denetime dönüşür. Dijital iktidar, bu denetimi eğlence ve haz üzerinden kurarak görünürlüğünü gizler. Asimetrik gözetim, bireylerin gönüllü olarak görünür olmaktan haz almasını sağlar; ancak gözetim ve gözetleyen arasındaki fark yeterince fark edilmez ve önemsenmez (Okmeydan, 2017: 47). Örneğin,

çoğu internet kullanıcısı hayatının en özel detaylarını bile çevrimiçi sosyal ağlarda gönüllü olarak paylaşmayı seçmiştir. Ancak bu hizmetlerin arkasında şirketler, büyük çoğunluğun fark ettiğinden daha fazla veri toplamaktadır. Elde edilen veriler bölünüp, parçalanıp, kesilerek bilgilerin doğruluğu ve güvenliğine hiç önem göstermeyen veri simsarlarının eline düşmektedir. Bu durumda bir tık ile bütün haklarımızdan feragat eden bizler oluyoruz (Goodman, 2020: 506).

Teknolojinin yaygınlaşması ve ona giderek daha fazla yaslanılması, kendiliğinden bir totalitarizme yol açmaz. Ancak diktatörlükler, her teknolojik gelişme düzeyinde var olmuştur. Bu nedenle, teknolojiyle birlikte artan depolitizasyon böyle bir sistemi mümkün kılabilir (Dickson, 1992: 50). Dijitalleşme, sahip olduklarımızın daha iyisini vaat ederek cezbettiği günden bu yana, kendimizi ifşa etmekten çekinmediğimiz söylenir. Teknolojik ilerlemelerle güzel bir dünya hayal edilirken, savaşların sürdüğü bir bilişim çağında yaşamaktayız. Bu nedenle, ütopyalardan çok distopyalara yöneliş söz konusudur (Ay ve Sezer, 2019: 132). Dijital teknolojideki gelişmeler, sosyo-ekonomik durumu kontrol altına almış ve bireyleri her yönüyle kuşatmıştır. Eski toplumlardan ödünç alınan denetim sistemleri yeniden ön plana çıkmıştır (Deleuze, 1992: 7). Örneğin, Orwell (2019) 1984 adlı romanında daha çok distopik bir gözetim toplumu kurgulamaktadır. Herkesi ve her şeyi her an gözetleyen "Büyük Birader", herkesi totaliter bir gözetim toplumuna hapsetmiş bir yaşamı yoğunlaştırmıştır. Orwell, romandaki "düşünce polisleri" ile toplumu devamlı gözetleyen, aynı zamanda iktidara karşı bir düşünceye sahip olanları tespit edip uyguladıkları baskı ile onları itaate zorlayan totaliter bir geleceği kurgular. Orwell, totaliter bir devlet gözetiminin ortaya çıkardığı umutsuz toplumun korkularını devlet otoritesine bağlamaktadır. Dijital gözetim sistemleri ve teknolojileri bugün "Büyük Birader"in yerini almıştır. Orwell'ın distopyasının bir üst versiyonu olan Aldous Huxley'in (2013) "'*Cesur Yeni Dünya*'sında' dağıtılan 'soma', bugünün dijital teknolojileriyle yer değiştirmiştir. Soma gibi, bu teknolojiler de sanal mutluluk sunmakta ve gönüllü olarak kullanılmaktadır. 1920'lerde Batı'nın çöküşünü anlatan eser, 1930'lardaki bunalımda yayımlanmıştır. Orwell'ın '1984'ü modern, Huxley'in '*Cesur Yeni Dünya'*sı ise postmodern gözetimi temsil eder. 1984'te insanlar korku ile, Cesur Yeni Dünya'da ise haz ile denetlenir" (Dickson, 1992: 35; Okmeydan, 2017: 56). Cesur Yeni Dünya ve 1984 kitabı hakkında değerlendirmede bulunan Postman (1990: 7-8) şunları söyler:

> "Orwell kitapları yasaklayacak olanlardan korkuyordu. Huxley'in korkusu ise kitaplan yasaklamaya gerek duyulmayacağı, çünkü artık kitap okumak

> isteyecek kimsenin kalmayacağı şeklindeydi. Orwell bizi enformasyonsuz bırakacak olanlardan, Huxley pasifliğe ve egoizme sürükleyecek kadar enformasyon yağmuruna tutacak olanlardan korkuyordu. Orwell hakikatin bizden gizlenmesinden, Huxley hakikatin umursamazlık denizinde boğulmasından korkuyordu. Orwell tutsak bir kültür haline gelmemizden, Huxley duygu sömürüsüne dayanan içki âlemleri ve tek başına iple asılı bir tenis topuyla oyalanmak gibi şeylerle ömür tüketen önemsiz bir kültüre dönüşmemizden korkuyordu. Huxley'in *Brave New World Revisited'* de belirttiği gibi, tiranlığa karşı direnmek üzere daima tetikte bekleyen kamusal özgürlükçüler ile rasyonalistler, "insanın neredeyse sonsuz olan eğlenme açlığı"nı hesaba katamamışlardı. Huxley, Orwell'in 1984'ünde insanların acı çekerek denetlendiğine dikkat çekerken; Brave New World'de insanlar hazza boğularak denetlenmektedirler. Kısacası Orwell bizi nefret ettiğimiz şeylerin mahvetmesinden korkarken, Huxley bizi sevdiğimiz şeylerin mahvedeceğinden korkuyordu."

Burada Postman, Huxley'in haklı olduğu düşüncesiyle kitabını yazdığını ifade etmiştir. Ancak dijital teknolojileri düşündüğümüzde, ikisinin ortaya koyduğu endişelerin yansımalarını gördüğümüz bir süreçten geçmekteyiz. Her taraftan gözetleniyor ve denetleniyor olduğumuz bir süreçte iktidar göz ardı edilemez. Aynı şekilde, gelinen süreçte haz ve eğlenceden oluşan bir veri dünyasında mahremiyetin neredeyse yok olduğu bir dönem yaşanmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde iktidar yapısının varlığı ve meşruiyetini kurmak, sonrasında korumayı amaçlarken yapılan mücadeleler sonucunda oluşmuştur. İktidar, toplumsal yaşamın merkezinde yer alarak bu konumunu devam ettirmek için her dönemde toplum üzerinde bir denetim ve kontrol kurmayı amaçlamıştır. İktidarın bunu yapabilmesi için gücü elinde bulundurması gerekmektedir. Bu gücün en önemli kaynağı ise gözetimdir. Gözetim, daha önce ifade ettiğimiz gibi, her dönemde farklılık göstermektedir.

İktidar kavramına ilişkin çağdaş kuramsal yaklaşımların birçoğu, teknolojinin gündem dışında tutulmasını tutarlı bulmaz. Gerek yeni iletişim teknolojilerinin, gerekse biyoteknolojik gelişmelerin iktidara ilişkin "biyopolitika", "biyoiktidar", "yönetimsellik" gibi kavramlarla yakın ilişkileri aşikârdır. Buna karşın, bu tür güncel kavramların dahi sürekli bir gelişim içerisindeki teknolojiler açısından yeniden anlam kazandığı söylenebilir (Han, 2020). Bu konuya ilişkin Kurzweil, teknolojinin getirdiği şeylerin her zaman karmaşık olduğunu belirtir. Bir yandan bize daha uzun, daha sağlıklı yaşamlar, fiziksel ve zihinsel angaryalardan kurtulma ve birçok yeni yaratıcı olanak sunarken, diğer yandan yeni tehlikelerin önünü açmıştır. Bu durumu şöyle değerlendirir: "Teknoloji hem yaratıcı hem de yıkıcı doğamızı güçlendirir" (Kurzweil, 2016: 578). Hardt ve Negri (2003; 21), *'İmparatorluk'* kitabında, imparatorluğun biyo-iktidar (biyopolitika) örneği olduğunu vurgularlar. Devlet, yalnızca yaşamı düzenlemekle kalmaz, bedenler ve yaşamlar üzerinde doğrudan denetim kurar. İmparatorluk, insan ilişkilerini ve doğasını

şekillendirerek toplumsal hayatta bütünsel bir etki yaratır. Küreselleşmenin homojen olmadığı, farklı süreçler ve seslerin bulunduğu belirtilir. Bu felsefi yaklaşım, toplumsal yapılar, güç ilişkileri ve bireysel özgürlükler arasındaki karmaşık etkileşimi sorgular. Küreselleşme, sadece egemenlik değil, toplumsal, ekonomik ve kültürel süreçleri şekillendiren bir güç olarak anlaşılmalıdır.

Dijital teknoloji, olasılıkların dünya tarafından dayatılan fiziksel kısıtlamalardan ziyade insanın hayal gücüyle sınırladığı bir eşik seviyesine ulaşmıştır (Lee, 2022: 142). Dijital teknolojilerin yaygın hale gelmesiyle beraber insan ve teknoloji arasındaki ilişki de başka bir boyuta doğru evrilmektedir. Özellikle iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin etkisiyle insan-teknoloji ilişkisi daha fazla tartışılmaktadır. İktidar, sadece bir iletişim aracı olarak belirli bir yönde hızlı bir iletişim akışı sağlar. İktidarın iletişimsel olarak gerçekleşmesi için baskıcı olmasına gerek olmadığı ifade edilmektedir (Han, 2022a: 15). Dijital süreç olarak değerlendirilen yeni süreçte özellikle algoritmalar aracılığıyla yeni bir iktidar/yönetimsellik biçimi ortaya çıkmıştır. "Dijital algoritmalar gibi biyopolitik silahlar, aslında günümüzdeki mücadelelerin en önemli odak noktası olabilir" (Hardt & Negri, 2019: 356). Dijital teknoloji, fiziksel kısıtlamaları aşıp insan hayal gücüne dayalı bir seviyeye ulaşmıştır. Bu dönüşümle birlikte insan-teknoloji ilişkisi, özellikle iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle yeni bir boyuta evrilmiştir. İktidar, iletişim süreçlerinde baskı olmaksızın hızlı bir akış sağlayabilir ve dijital algoritmalar, yeni bir yönetim ve iktidar biçiminin temel araçları haline gelmiştir. Bu bağlamda dijital teknolojilerin iktidar üzerindeki etkisi daha derinlemesine incelenmelidir.

1.3. DİJİTAL ALANIN HAM MADESİ: BİG DATA

Teknolojik gelişmelerin etkisiyle bilgi, veriye dönüşmüş ve çağımızın en önemli kaynağı haline gelmiştir. Veri, artık hayatımızdaki her şeyi üreten ve şekillendiren en önemli unsurdur. İşlenen veriler dijital evrene girdiğinde, insanlığın yaşamına etkisi daha büyük olacaktır. Bu anlamda büyük veri, dünyayı algılama şeklimizi değiştirmektedir (Çelik, 2018: 14-15). Veri; endüstriyel, politik, bilimsel ve ekonomik alanlarda kullanılmakta, insanlık ve varoluşun ölçüsüne dönüşmektedir. Politikacıdan bilim insanına herkes veriden yararlanır. Dijital evrene aktarılan veriler, bu evreni büyütürken aynı zamanda bir pazara dönüşür ve veri, dijital dünyanın madeni haline gelir (Başarslan, 2021: 14). "Büyük Veri" olarak adlandırılan süreç, genişletilmiş ve yoğunlaştırılmış gözetimden daha fazlasıdır. Büyük Veri uygulamaları olarak adlandırılan şeylerin hızlı ve yaygın bir şekilde benimsenmesi, bireyleri, kamu ve özel sektör kuruluşlarının

dinamiklerini, vatandaşın devletle ilişkisini ve toplumun tamamının derin değişikliklerine işaret etmektedir (Lyon, 2014: 1). Google'da "Büyük Veri" araması 368 milyondan fazla, Amazon'da ise "Big Data" araması yaklaşık 20 bin sonuç vermektedir. Bu da terimin ne kadar popüler olduğunu gösterir. "Büyük Veri", geleneksel araçların işleyemeyeceği kadar büyük veri yığınlarını ifade eder. Kavram, veri depolama ve analizine dayanır ve üç temel özelliği vardır: Hacim (veri miktarı), Hız (verinin işlenme süresi) ve Çeşitlilik (farklı veri türlerini işleyebilme kapasitesi) (Løkke, 2020: 59-60).

Otomatik olarak merkezileştirilen paylaşılan dosyalar, belirli kişi, nesne veya olgulara ilişkin verileri yoğunlaştırır. Ancak bu dosyalar, her zaman bağımsız ve teknik olarak etkilenmiş bir veri formatına sahip olup, veriyi kullanan güvenlik otoritelerinin bilgi üretimini etkileyen, genellikle çok yüksek seçicilik gösteren özgül veri tabanlarıyla karakterize edilir (Albers, 2015: 144). Datalara dayalı evren aslında bir veri akışı ve veri işleme süreci içerisinde değerlendirilmektedir. Bu evren, canlı organizmaları biyokimyasal algoritmalar olarak tanımlayan yaşam bilimleri ile karmaşık algoritmalar geliştiren bilgisayar bilimcileri arasındaki ara yüzde ortaya çıkmıştır (Harari, 2016: 383). Bu durum, evrendeki her şeyi hesaplanmanın hedeflendiğini göstermektedir. Bu nedenle, anlam ve değer taşıdığı düşünülen her şey algoritmik hesaplamalara dönüştürülür. Veri ve anlamın dijitalle yer değiştirmesi, vericiliğin ortaya çıkmasına yol açar (Han, 2022: 14). Veri, algoritmalar ve teknolojilerin hammaddesidir; dijital süreçte bilgi kaynağı olarak görülmektedir. İşlenmemiş veriler, yapay zekâ gibi akıllı teknolojilerle anlamlı bilgiye dönüştürülür.

Ağ toplumu ile beraber verilerin depolanması kolaylaşmıştır. Dijitalleşmiş içerikler, elektronik hafızalar ve veri tabanlarında depolanan içeriklere yazılımlar aracılığıyla ulaşılmaktadır. Ancak bu durum, veri tabanları ve elektronik hafızaların özel hayatın gizliliğinin korunması için potansiyel tehdit oluşturmasına neden olmaktadır (Dijk, 2016: 79-80). Verilerin işlenmesi için dört aşamalı bir süreç önerilmektedir. İlk aşamada işlemci sayısı artırılır, ikinci aşamada işlemci çeşitliliği artırılır, üçüncü aşamada işlemciler arasındaki bağlantı artırılır ve dördüncü aşamada mevcut bağlantılara sınırsız hareket özgürlüğü verilir. Böylece tek bir sistem oluşturulur (Harari, 2016: 394). Bilgi, verilere dayalı olarak ve makineler tarafından üretilirken; insan, bilgi üreten bir özne olarak merkezi konumunu kaybederek ölçülebilen, hesaplanabilen ve kontrol edilebilen bir veri haline gelmektedir (Han, 2022: 92). Şekil-1, bunun güzel bir örneğini oluşturmaktadır.

Şekil 1. Büyük Veri

Kaynak: Bayram D. 2022. Büyük Veri (Big Data) Nerelerde ve Nasıl Kullanılır?

Bahsedilen evrenin oluşmasıyla beraber en çok konuşulan kavram büyük veridir. Büyük Veri, geleneksel veri işleme yöntemleriyle yönetilemeyecek kadar büyük, karmaşık ve hızlı bir şekilde üretilen veri kümelerini ifade eder. Bu tür veriler, özellikle internetin yaygınlaşmasıyla beraber hızla artmış; sosyal medya, dijital işlemler, sensörler, mobil cihazlar ve IoT (Nesnelerin İnterneti) gibi kaynaklardan sağlanmaya başlanmıştır. Big Data, büyük hacimli, yüksek hızda ve farklı türde verilerin geleneksel veri işleme yöntemleriyle işlenemeyecek kadar karmaşık hale geldiği durumları ifade eden bir kavramdır (Çelik, 2018: 48-49; Løkke, 2020: 30). Büyük veri ve bu verilerin sağladığı güç, çağımızın en önemli cazibe alanlarının başında yer almaktadır. Başlangıçta yerel ve ulusal çapta toplanıp işlenen veriler, dijital ve yeni medya araçlarının yaygınlaşmasıyla beraber küresel çapta bir izleme ve işleme olgusu ortaya çıkmıştır (Bulut, 2022: 142-143).

Büyük veri kavramı ilk kez 1997'de kullanılmıştır ve günümüzde önemi giderek artmaktadır. Bu süreçte ileri teknolojiler ve yapay zekâya ihtiyaç duyulur. Zamanla büyük veri, yalnızca insan davranışlarını değil, tüm varoluşu kapsayan bir ölçekte etkili olacaktır (Başarslan, 2021: 15). Büyük veri, 2014'te paralel süper bilgisayarların yaygınlaşmasıyla birlikte herkesin kullanımına açılmıştır. Veri işleme algoritmaları matematik temelli hesaplama yöntemleridir ve büyük veri dünyasında matematik merkezi bir rol oynar (Hofstetter, 2015: 164). Büyük veri, işlenmemiş karmaşık verilerden oluşur ve anlam kazanması için ileri teknolojilerle işlenmesi gerekir. Yapay zekâ ve matematik temelli algoritmalar bu süreçte kritik rol oynar. Zamanla büyük veri, insan davranışlarının ötesine

geçerek tüm varoluşu kapsayacak; paralel süper bilgisayarlar ise bu gelişimin önünü açmıştır.

1.3.1. Büyük Veri Gözetimi

Büyük Veri uygulamaları gözetim anlayışını üç temel şekilde dönüştürmüştür. Birincisi, algoritmalara ve yazılıma dayalı otomasyon sistemleri, insan-algoritma ilişkisi çerçevesinde karar alma yetkisini azaltmaktadır. İkincisi, bu uygulamalar gözetimi geçmişten çok geleceğe yöneltmektedir. Neo-liberal yönetim bağlamında bu eğilim, toplumsal sorunların nedenlerini anlamaktan çok, sonuçları yönetmeye odaklanmaktadır. Üçüncüsü ise adaptasyon yeteneğidir; analitik yöntemler, farklı alanlara düşük riskle aktarılabilmektedir (Lyon, 2014: 6). Büyük Veri, insan davranışlarını analiz etme ve gelecekteki eğilimleri öngörme konusunda önceki sistemlerden daha etkilidir; bunun için ham veriye erişimi yeterlidir (Løkke, 2020: 61). Bu süreç, kontrol toplumunu güçlendirirken "dataizm"i çağımızın baskın ideolojisi hâline getirmiştir. Her şeyin veriye indirgenmesi, bu yaklaşımı bir "ikinci aydınlanma" gibi sunmakta; ancak bu durum, veri diktatörlüğü ya da veri fetişizmi olarak eleştirilmektedir. Verinin her şeyi açıklayabileceği iddiası, bilgiyi öznel niteliklerinden ayırmaktadır (Han, 2020: 66).

Big Data'nın kaynakları oldukça çeşitlidir ve genellikle üç ana kategoriye ayrılır: Sosyal Veri (Social Data): Sosyal medya, bloglar, yorum siteleri gibi çevrimiçi platformlardan elde edilen veri türüdür. Örneğin, Twitter, Facebook ve YouTube, kullanıcıların sürekli olarak içerik ürettiği kaynaklardandır. Makine Verisi (Machine Data): Sensörler, IoT cihazları, GPS verileri gibi makine ve cihazlar tarafından oluşturulan verilerdir. Özellikle üretim ve lojistik sektörlerinde büyük öneme sahiptir. İşletme Verisi (Transactional Data): E-ticaret sitelerindeki satın alma verileri, banka işlemleri gibi ticari veriler, büyük veri analizinin önemli bir kısmını oluşturur (Armerding, 2014; Gandomi & Haider, 2015; Bertino, 2016: 401; Pitron, 2023:142). Büyük veriyi toplamak, depolamak ve analiz etmek için geliştirilen özel teknolojiler de vardır. Hadoop Ekosistemi: Apache Hadoop, büyük veri işleme için en yaygın kullanılan açık kaynak platformlardan biridir. Hadoop, HDFS (Hadoop Distributed File System) ve MapReduce gibi temel bileşenler ile büyük veri kümelerini paralel olarak işleyebilir (Özdoğan, 2016: 39-40).

Veri, sınırlı ve eksik bir bilgi biçimi olarak kabul edilir. Ancak büyük veri kendisini mutlak bilgi olarak sunar. Bu durum, daha fazla iletişim ve veri ile yoğun

iletişimde boşluklar yaratılmadan sürekli olarak sürdürülür. Buna göre her şey parçalanıp daha çok veriye dönüşmektedir (Han, 2021: 53). Han'a göre dijital dünyada yaptığımız her hareket gözlemleniyor ve bıraktığımız dijital izler, kişiliğimizi düşündüğümüzden çok daha kapsamlı bir şekilde yansıtıyor. Dijital araç ve sistemlerin artmasıyla birlikte her şey, her hareketimiz hakkında veri gönderiyor ve bilgi topluyor. Kullanılan her nesne bizi izliyor ve bu süreçte kişisel ve sosyal veriler silinmez bir şekilde depolanıyor ve büyük veriye dönüşüyor. Bu durum, bireylerin dijital izlerinin sürekli izlenmesine ve her zaman hatırlanmasına neden oluyor (Han, 2020: 69).

Dijital teknolojiler, yeterli veriyle her kişinin verilerini karşılaştırabilir veya eşleştirebilir. Gelişen algoritmalar sayesinde kişisel profiller daha kusursuz takip edilir ve kişiler hızla tespit edilebilir. Bilgisayarlar, akıllı telefonlar ve mobil teknolojiler birbirlerini tanır, veri aktarımı sürekli ve otomatik olarak gerçekleşir. Dijital izler, büyük veriye aktarılır ve işlenir. 20. yüzyılın yakıtı fosil yakıtlar, 21. yüzyılın yakıtı ise veridir (Aust ve Ammann, 2019: 166). Büyük Veri, her geçen gün hayatımızın ve kişiliğimizin daha fazlasını internete aktardığımız, bununla sınırlı kalmayıp bizi ilgilendiren tüm sınırları ortadan kaldıran, "gerçek kişiliğimizi" yerine "gerçek kişiliğimizi" koyduğumuz dijital bir yanılsamadır. Kişisel verilerimiz üzerinde mutlak kontrole sahip olmak için "Dijital Kişilik" kullanılmaktadır (Aust & Ammann, 2019: 359).

Büyük veri, egemen bilgi üreterek insan davranışını teşhis edebilir, geleceği öngörülebilir ve manipüle edilebilir hale getirebilir. İnsanları farkında olmadan etkileyerek kuklaya dönüştürebilir. Dijitalleşme, her şeyi ölçülebilir verilere dönüştürür ve bu da özgür iradenin sonu anlamına gelebilir. Veri diktatörlüğünün önlenmesi için kesin önlemler gerekebilir (Han, 2021: 31). Dijitalleşme, sınırsız veri alışverişiyle pasif panoptik gözetimden aktif liderliğe dönüşmüştür. Sorun, özgür iradenin yok olması ve iradenin kontrol edilmesidir. Büyük veri, sosyal iletişim pratiklerini bilerek, insanların düşünce ve eylemlerini kontrol etme imkânı sunar. Bu sayede, davranışların öngörülebilirliği sağlanarak özgür irade son bulur ve geleceğin kontrolü mümkün hale gelir (Han, 2020: 21).

Geçmiş ve şimdiki davranışlar, gelecekteki eylemleri öngörmeyi mümkün kılar; bu öngörü, uygun verilerle davranışa dönüştürülebilir. Dijital ağlar, davranışsal ayrıntıları hassas biçimde izleyerek bu süreci destekler. Dijital gözetim, bireylerin en derin duygu ve düşüncelerine ulaşmayı mümkün kılar. Düşünceler, konuşmalar ve eylemler sürekli izlenmekte; kişisel sırlar, ticari veriye dönüşmektedir (Aust ve Ammann, 2019: 40).

Kişisel verilerin korunması ve paylaşımı, dijital haklar bağlamında önemli tartışmalara yol açmıştır. Günümüzde büyük miktarda veriye sahip olmak, şirketler ve kurumlar için vazgeçilmez bir kaynak hâline gelmiştir. Bu veriler analiz edildiğinde otoritelere güç ve ekonomik kazanç sağlar. Bu devasa bilgi yığını "büyük veri" olarak adlandırılır (Aust ve Ammann, 2019: 160). Bilgi toplumunda büyük veri, sunduğu ayrıntılı bilgilerle birçok alanda kullanılabilir hâle gelmiş ve altın ile petrol kadar değerli görülmeye başlanmıştır. Ancak, büyük verinin etik boyutu göz ardı edilmemelidir. Veriye erişim, analiz, yorum ve yayınlama süreçlerinde etik hassasiyetlerin korunması gereklidir (Topsakal, 2022: 182).

Ortaya çıkan her türlü sorun veya çatışmanın en iyi çözümü, veri madenciliği, büyük veri ve yapay zekâ sayesinde hesaplanabilen ve yeniden düzenlenebilen yeni bir toplumsal düzen ile bulunacaktır. Yapay zekâ sistemleri, yüksek hacimli verileri insanlardan daha hızlı ve tutarlı biçimde analiz ederek karar alma süreçlerinde etkin bir rol oynamaktadır. Topluma ilişkin tüm kararlar yaşlılar tarafından alınmakta, veriler ve yapay zekâ kullanılarak elde edilmekte ve daha fazla veri ve algoritma ile ideal toplumsal düzen ortaya çıkarılmaktadır (Han, 2022: 41). Konuya güncel perspektiften bakacak olursak, veri uzmanlarına göre veri, bilginin ötesinde bir toplum kurulmasına yol açıyor. Kozmolojik araştırmaların veri akışı sonucu ortaya çıkan veri girdileri ve bu verilerin işlenmesi sonucu ortaya çıkan çıktılara "Büyük Veri" adı verilmekte ve bunlar işin merkezine konulmaktadır. Darwin'in *"Türlerin Kökeni"* ve bilgisayarların prototipi sayılan "Turing Makineleri" üzerine temellendirilmiş, biyolojik bilimlerin kabul ettiği tüm mevcut durumları da bünyesine dahil ederek canlı ve cansız tüm dinamikleri "veri" akışına entegre etmiştir. Biyokimyasal algoritmalar olarak organizmalar. Algoritma kullanımının giderek artması disiplinler arası karmaşıklığa yol açarken, datalara dayalı evreni bir veri akışı olarak tanımlamakta ve tüm disiplinleri aynı akışın parçası haline getirmektedir (Harari, 2016: 383). Büyük verinin ürettiği bilgi giderek insan anlayışının ötesine geçiyor ve insanların bilgi üretme yeteneği giderek azalıyor. Bu görev, her geçen gün gelişen ve daha hızlı hesaplayabilen ancak anlama yeteneğinden yoksun işlemciler tarafından gerçekleştirilmektedir. Verme zorunluluğu, her şeyi veriye dönüştürerek verinin özgürlüğünü vurguluyor. Her şeyi iletişime ve sınırsız gözetime dönüştürerek tahakküm yaratır (Han, 2022: 93).

Yayıncılar ve algoritmalar bizi sürekli ve her yerde izlemektedir. Gezdiğimiz yerler, yaptığımız alışverişler, tanıştığımız insanlar, attığımız her adım, nabzımızın her

atışı, soluduğumuz ve verdiğimiz her nefes, topladıkları tüm verileri sürekli izliyor; topladıkları tüm verileri "büyük veri" diyerek bizi kendimizden daha iyi tanır, kontrol eder ve yönlendirir. Hayatlarımız giderek Matrix ya da Truman Show gibi sanal bir kafese dönüşüyor; bu da otoritenin giderek algoritmalara geçmesiyle sonuçlanıyor (Harari, 2021: 246). Teknolojik otoriteye sahip algoritmalar, tüm insanlığı bir ana algoritmanın şekillendirdiği siber/sanal evrene hapsetmektedir. Truman Show'da Truman Burbank sanal bir dünyaya hapsolmuştur ve en yakın arkadaşları ile ailesi de dâhil her şeyin özenle hazırlanmış bir senaryonun parçası olduğunun farkında değildir. Truman'ın her davranışı kameralar tarafından izlenmekte, kaydedilmekte ve milyonlarca hayranına gösterilmektedir. Sanal kalıplara hapsolmuş hayatların bir örneği olan Truman, gerçek bir benliğin teknolojik manipülasyonlarla nasıl kontrol edildiğinin ve gerçek benlik ile gerçek dünya arasında duran sanallığın nasıl yapay bir blokajı temsil ettiğinin bir örneğidir. Hem *Matrix* filminde Neo hem de *Truman Show'*da Truman, kendilerini kontrol altında tutan sanal ağlardan kurtularak özgürleşir ve gerçek benliklerini keşfederek gerçeğe ulaşırlar (Harari, 2021: 228).

Bu durum, günümüz veri dünyasında ne kadar mümkün olacak, tartışılır. Çünkü her geçen gün bu verilerle kurulu dünya daha da güçlenmektedir. Güçlenmesini sağlayan da bizleriz. "Bilgiyi işlemek ve ekonomik, sosyal ve politik süreçleri etkili bir aktör olarak kontrol etmek için algoritmaların ve yapay zekânın kullanılmasına bilgi rejimi denir." Bu rejimde sömürülen şey bedenler ve enerjiler değil, bilgi ve verilerdir. Kurduğu gözetim kapitalizmi ile bilgi rejimi, insanları vasıfsız veriye ve tüketiciye dönüştürmüştür (Han, 2022: 7). Büyük veri ile şekillenen dijital evren giderek daha etkili olmaya başlamıştır. Bu etki ile beraber bir tahakküm oluşturacağı konusunda şüphe yok denecek kadar azdır. Çünkü özgürlük ve güvenliğin veri gözetimi içerisinde tehdit altında olduğunu söylemek mümkündür. İnsanlar, veri akışına katkı sağlayarak ve onu tüketerek veri evrenine dâhil olurlar (Evren ve Koyıncu, 2024). Algoritmalar, istek ve davranışları yönlendirip veri işleme yükünü hafifletir ve çözüm üretir. İnsanlar, biyokimyasal algoritmalar olarak düşünce ve davranışlarını veriye dönüştürerek ölçülebilir hale gelir. Biyokimyasal ve bilgisayar algoritmaları benzeştikçe, tek bir algoritma veya veri kaynağına ulaşılır. Algoritmaların farkındalığı, yapay zekâ geliştirmeye yönlendirir ve otonomlaşarak insanları simülasyona sokar, fikir ve eylemlerini kontrol eder (Başarslan, 2021: 20-21).

İnsanlar dijital dünyaya bağlı olup özgür olduklarına inanırken, aslında bilgi ve veriye dayalı bir esaret içinde yaşıyorlar. Bu durum, dijital dünyanın insanları dar bir

gerçeklik algısına hapsediyor ve sürekli yenilik ihtiyacı özgürlüğü kısıtlıyor. Gerçeklik, dijital ekranlar ve bilgi akışlarıyla şekilleniyor; bu da daha geniş bir perspektif geliştirmeyi zorlaştırıyor. Özgür düşünme için dijital dünyanın sınırlarını fark etmek önemlidir (Han, 2022: 60). Akıllı dijital teknolojiler ve sistemler, kullanıcılarının tüm dijital hareketlerini kaydediyor ve bu verileri sürekli topluyor. Milyonlarca uygulama her gün daha fazla kullanıcı tarafından indiriliyor ve her an veri akışı sağlanıyor. Ancak, bu uygulamalar üzerinden aktarılan bilgi ve veriler çoğunlukla göz ardı ediliyor ve kimse bu verilerin içeriğiyle ilgilenmiyor. Bu durum, dijital dünyanın devasa veri akışının içinde bireylerin farkında olmadan katkıda bulunmalarına neden oluyor (Aust ve Ammann, 2019: 154). Dijital dünyanın giderek daha güçlü bir otoriteye dönüşmesini ve bilginin her şeyin karar vericisi haline gelmesini ele alıyor. Teknolojik ve bilimsel ilerlemelere rağmen, "bilgi akışı" artık doğru ve yanlışın belirleyicisi olarak kabul ediliyor. Bu akış, Tanrı benzeri bir güç gibi her şeyi kontrol eden bir kozmik sisteme dönüşüyor. İnsanlar bu sisteme entegre olmaktan başka bir seçenek bulamayacaklar. Algoritmalar tüm eylemleri izleyecek; veri akışından ayrılanlar ise dışlanarak anlamlı bir yaşamdan mahrum kalacaktır (Harari, 2015: 403).

Gerçek zamanlı veri analitiği, perakende, üretim, sağlık hizmetleri ve kamu sektörlerini dönüştüreceği yönünde abartılı vaatlerle karşılaşmak zor değildir. Ancak veri koruma ve gizlilik savunucularının çabalarına rağmen, Büyük Veri'nin demokratik özgürlükleri azaltma, gizliliği yeniden yapılandırma ve bilginin rolünü değiştirme konusundaki eleştiriler hâlâ marjinalleşmiş ve susturulmuştur (Lyon, 2014: 4). Dijital devrimle birlikte, vatandaşların özgürlük ve mahremiyetlerini savunma mücadelesi yalnızca devletle sınırlı kalmayıp, büyük internet şirketleri gibi tekelci yapıları da içine almıştır. Devlet, vatandaşlarının kişilik haklarını koruma sorumluluğuna sahiptir. Büyük internet şirketlerinin gizlilik kavramını aşındırdığı bir ortamda, devletin müdahale yolları tartışılmalıdır. Bu müdahale, veri aktarımını zorlamadan internet erişimi, veri ticareti yasağı, 'unutulma hakkı' gibi düzenlemeleri içerebilir. Ayrıca, veri koruma standartlarının yasal olarak uygulanması, kullanıcıların haklarını güçlendirecektir. Devletin veri koruması sağlarken, bireylerin özerklik ve mahremiyet haklarını güvence altına alması, liberalizm açısından önemli bir zorluk teşkil etmektedir (Armerding 2014; Ackermann, 2015: 130).

Dijital dünyada büyük veri egemenken, insanlar verilerini özgürce paylaşmakta, ancak bu özgürlük, bireysel kontrolün kaybolmasına yol açmaktadır. Dijital izleme

teknolojileri güvenlik sunduğunu savunsa da, bu durum sürekli gözetlenen bir "dijital panoptikon" yaratır. Algoritmalar, özgürlük ve kontrol arasındaki sınırı belirsizleştirirken, mahremiyet kaybolur ve kişisel verilerin kötüye kullanılma riski artar. Veri sahiplerinin karar vericilere dönüşmesi, bireylerin ve toplumların güvenliğini tehdit edebilir. Özellikle büyük bilişim şirketleri ve devletlerin bireysel verileri kontrol etmesi, dijital otoriterliğe dönüşebilir. Algoritmaların bir gün insanlar yerine karar alabileceğini ve sosyal güvenliğin de algoritmaların insafına kaldığını söyleyebiliriz. Bu anlamda büyük veri evreni, özgürlük ve güvenlik arasında bir çatışma yaratmıştır. Özgürlük, bireylerin dijital dünyaya gönüllü katılımıyla görünürde korunurken, bu süreç bireysel kontrol mekanizmalarını zayıflatır ve bireyleri sistemin bir parçası haline getirir. Dijital izleme yoluyla güvenlik sağlanmaya çalışılır, ancak bu, bireylerin mahremiyet haklarını ve kendi kaderini tayin etme özgürlüklerini tehdit eder. Özgürlük ve güvenlik arasında bir denge sağlamak yerine, bu iki kavramın çatıştığı bir sistem ortaya çıkar. Burada çözüm, bireylerin veri mahremiyetlerini koruyarak hem özgürlüklerini hem de güvenliklerini koruyabilmelerini sağlamaktır. Büyük veriler, algoritmalar ile daha işlevsel bir hale gelmiş ve bir veri evreni oluşturmuştur. Bu evrende ise bir tahakküm söz konusudur. Algoritmaların özgürlük ve güvenliği baskı altına aldığı bu süreç, zamanla daha belirgin hale gelmeye başlamıştır.

2. ALGORİTMA TAHAKKÜMÜ

Algoritma tahakkümü, günümüzde teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte, karar alma süreçlerinin giderek daha fazla algoritmalar tarafından kontrol edilmesini ifade etmektedir. Bu durum, genellikle büyük veri analitiği, makine öğrenimi ve yapay zekâ sistemlerinin yoğun bir şekilde kullanılmasına dayanmaktadır. Algoritmalar, bireysel ve kurumsal karar alma süreçlerinde insan kontrolünün yerini alarak karmaşık sorunları çözmek, süreçleri optimize etmek ve hızlı kararlar alabilmek için devreye girer. Özellikle büyük verinin anlamlandırılması, düzenlenmesi ve stratejik bir biçimde kullanılması, algoritmaların kritik bir işlev üstlendiği alanların başında gelir. Büyük veri, kendi başına bir bilgi yığınıdır ve anlamlı hale getirilmesi için doğru analiz yöntemlerine ihtiyaç duyar. İşte bu noktada devreye giren algoritmalar, büyük veri setlerini işleyerek kullanılabilir bilgilere dönüştürür. Algoritmalar, yapay zekânın öğrenme süreçlerini hızlandırmak ve makine öğrenimi modellerini etkin bir şekilde işlevsel hale getirmek için temel taşları oluşturur. Bu bağlamda, algoritmalar yalnızca teknolojik bir araç değil, aynı zamanda modern toplumun ekonomik, sosyal ve politik dinamiklerini şekillendiren bir güç haline

gelmiştir. Ancak algoritmaların etkileri yalnızca olumlu yönleriyle sınırlı değildir. Algoritmalar, çoğu zaman tarafsız birer araç olarak görülse de, onları tasarlayan insanların önyargılarını, değerlerini ve bakış açılarını yansıtabilir. Bu durum, algoritma temelli kararların toplumsal eşitsizlikleri derinleştirme veya belirli grupları dezavantajlı hale getirme riski taşımaktadır. Bu nedenle, algoritma tahakkümünün etkilerinin kapsamlı bir şekilde ele alınması ve etik sorumlulukların göz önünde bulundurulması, teknolojiye dayalı bir geleceğin daha adil ve kapsayıcı olabilmesi için kritik bir öneme sahiptir.

2.1. ALGORİTMA

Algoritma kelimesi, hesaplama, problem çözme, kurallar dizisi ve sistematik bir yaklaşım oluşturma gibi bir dizi anlam taşır. Bir algoritma, bir problemi çözmek için takip edilmesi gereken net ve sıralı adımların belirli bir dizisidir. Temelde, bir algoritma, bir dizi işlem ve kuralı takip ederek belirli bir hedefe ulaşmayı amaçlar. Bu adımlar, veri kümesi üzerinde yapılan işlemleri sistematik bir şekilde tanımlar ve her adımın belirli bir mantığa dayanarak gerçekleşmesini sağlar. Her algoritma, girdi alarak bu girdiler üzerinde belirli işlemler yapar ve bir çıktı üretir. Bu çıktılar, çözülmesi gereken problemi çözen veya soruya cevap veren sonuçlar olabilir (Toker, 2021: 211). Verileri işlemek, desenleri tanımak, öğrenmek veya bir sonuca ulaşmak için kullanılır. Örneğin, bir sınıflandırma algoritması, verileri analiz ederek belirli kategorilere ayırabilir (Miandji, 2024: 129).

Algoritma kavramı tarihsel olarak önemli bir gelişme olmuştur ve özellikle matematiksel hesaplamalarla ilişkilendirilmiştir. İlk kez, 9. yüzyılda yaşamış olan ünlü matematikçi ve astronom El-Harezmi'nin *"Hisab-ul Cebir wal Mukabale"* adlı eserinde, belirli bir problemi çözmek için izlenecek sistematik bir yol olarak tanımlanmıştır. Bu eser hem cebirsel hesaplamaların hem de algoritmaların temellerini atmıştır. El-Harezmi'nin eserinde tanımlanan hesaplama yöntemi, Hindu-Arap rakamlarıyla yapılan bir hesaplama sistemine dayanmaktadır ve bu, Batı'da matematiksel hesaplamaların yayılmasının önünü açmıştır. 12. yüzyılda El-Harezmi'nin eserleri Batı'ya çevrilmiş ve İngiliz filozof Bath'lı Adelard'ın yaptığı çeviriyle Batı dünyasında daha geniş bir kitleye ulaşmıştır. Bu çeviri sayesinde El-Harezmi'nin eserlerindeki "algorismus" terimi Batı'da algoritma anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Algorismus kelimesi, Harezmi'nin isminden türemiş olup, Batı medeniyetinde sistematik hesaplama yöntemlerini ifade etmek amacıyla yaygınlaşmıştır (Ausiello, 2013: 12; Sütçü, 2021).

Algortimaların en basit işleme biçimi şekil-2 ve şekil-3'te görülmektedir:

Şekil 2. Sayı Toplama Algoritması

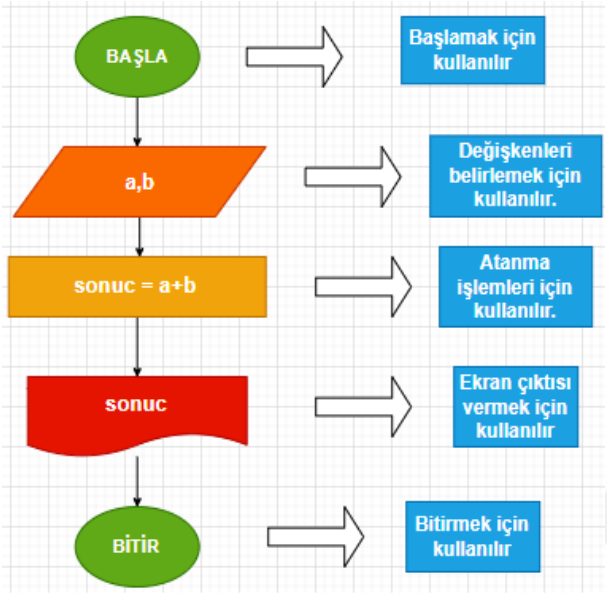

Şekil 3. Problem Çözme Algortirması

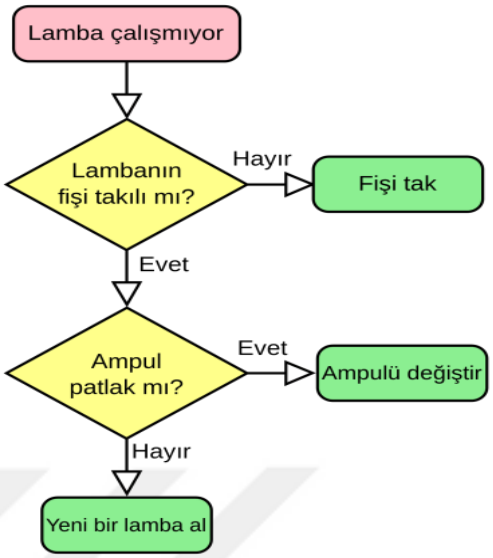

Kaynak: Eke, 2024.

Başlangıçta matematik ve geometri problemlerini çözmek için tasarlanan algoritmalar, artık teknolojik araçların hızından yararlanmak amacıyla geliştirilmektedir. Dijitalleşmenin artmasıyla algoritmaların önemi de artmış, insan davranışlarını takip ederek kendi kurallarını yazabilen gelişmiş algoritmaların gelecekte hayatımızı daha da şekillendireceği öngörülmektedir. Bu süreçte algoritmaların önemli bir etkisi vardır. Algoritmalar sadece matematiksel bir işlem için geçerli değildir. Konuyla ilgili olarak Goodman, (2020: 457-458), bugün elimizde şu algoritmalar olduğunu ifade eder;

- Wall Street'teki işlem algoritmaları (hisse alım-satımlarını robotlar yapar),
- Cezai algoritmalar (trafik lambaları ve radar kameraları, suç ihlalleri tespit ediliyor),
- Sınır kontrol algoritmaları (bir yapay zekâ, sizi ve bagajınızı incelemeye çağırabiliyor),
- Kredi puan algoritmaları (FICO skorunuz, kredibilitenizi belirliyor),
- Gözetleme algoritmaları (kapalı devre kameralar bilgisayar görüşü analizi ile alışılmadık aktiviteleri belirleyebiliyor ve ses tanıma sistemleri, sorunlu kelime seçimleri sebebiyle aramalarınızı tarayabiliyor),
- Sağlık algoritmaları (bir uzmanı görme veya sigorta talebinizin onaylanıp onaylanmayacağına karar veriliyor)
- Savaş algoritmaları (dronlar ve diğer robotlar, teknik olarak hiçbir müdahaleleri olmadan hedef bulma ve öldürme yetisine sahip)
- Aşk algoritmaları (eHarmony ve diğer hizmetler, matematik kullanarak kusursuz ruh eşinizi bulabileceğini vaat ediyor)

Yukarıdaki algoritmalar, konumuz açısından dikkat çekicidir. Günümüz dijital toplumlarında algoritmalar, gözetim için önemli bir olgu haline gelmiştir. Algoritmaların oluşturduğu dijital gözetim sistemi, elde ettiği verileri analiz ederek insanların veya toplumun belli amaçlar doğrultusunda yönlendirmesi anlamını içerir. Özellikle sosyal medya platformlarından toplanan veriler ile bu sağlanır. Bu durum, birey ve toplum üzerinde kapsayıcı bir rol oynadığı için kaygı uyandırmaktadır. Çünkü bireylerin eylem ve düşüncelerini teknolojik imkânlarla düzenleme çabası vardır. Özellikle bedenleri kontrol etmenin yanında düşünceleri de algoritmalar ile tasarlama sürecine girilmiştir (Masco, 2020: 181-182).

Algoritmalar farklı ihtiyaçlara yönelik olarak geliştirilmiş ve farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır: *Arama Algoritmaları:* Büyük veri kümelerinde istenilen bilgilere hızlı erişim sağlar. *Sıkıştırma Algoritmaları:* Verileri daha az yer kaplayacak şekilde temsil eder. *Genetik Algoritmalar:* Tek bir çözüm yerine farklı alternatifler sunar, nüfus ve yığın analizine dayanır. *Sıralama Algoritmaları:* Verileri alfabetik ya da matematiksel olarak sıralar. *Kök Bulma Algoritmaları:* Kelimelerin köklerine ve türevlerine dayalı sonuçlar sunar. *Kriptografi Algoritmaları:* Verilerin güvenli aktarımı için şifreleme ve çözümleme teknikleri sağlar. Her biri belirli bir probleme yönelik etkin çözümler sunmaktadır (Aytekin vd., 2018: 155-156). Enformasyon teknolojilerinin gelişmiş seviyeleri, yetenekleri ve algoritmaları sayesinde bireyler her yönüyle gözetlenmekte ve kaydedilip denetlenmektedir. Algoritma tahakkümü, birey ve toplum ile ilgili büyük verinin getirdiği güç ile sağlanmaktadır. Bu düşüncelerden hareketle algoritmaların oluşturduğu bu tahakküm "panoptikon", "sinoptikon", "büyük birader", "denetim toplumu" vb. gözetim yaklaşımları etrafında değerlendirilmektedir.

Teknolojik fonksiyonu ile bağlantılı olarak "algoritma bir problemin çözümünün veya belirlenen amaca nasıl ulaşılacağının anlatıldığı yoldur. Bu ifadeden anlaşılacağı üzere algoritma bir sonuç değil, sonuca götüren yoldur" (Aytekin vd. 2018: 151). Algoritmalar nihai bir cevap bulduğunda durur. Algoritmanın amacı o cevabı belirlemektir. Bir karar fonksiyonu gerçekleştirmektedir (Lee, 2022: 215). Dolayısıyla algoritma, bireylerin bilgi birikimini biçimlendiren öğelerden biridir (Musiani, 2013: 1). Algoritmalar makine öğrenmesi ile bağlantılıdır. Makine öğrenmesi, "bir problemi o probleme ait veriye göre modelleyen bilgisayar algoritmalarının genel adıdır" (Atalay ve Çelik, 2017: 161). Böyle bir durumda, algoritmaların hâkim olduğu bir dünyadan bahsedilebilir (Musiani, 2013: 5). Algoritmalar, dijital dünyada bırakılan verileri bir ham

madde olarak görülür. Algoritmaların yaşamak için besin olarak kullandığı veriler dijital ekonomiyi besleyerek kendi kapasitesini genişletmektedir (Sarı, 2022: 91).

Dijital sistemlerin özellikleri düşünüldüğünde algoritmalar sibernetiğin bir parçası olarak da görülebilir. Çünkü bürokratik, mekanik ve organizasyonel vb. önemli sistemlerin davranışları düzenlenebileceği düşünülmektedir (Ünver, 2018: 3; Uluk, 2021: 99). Bu konu ile bağlantılı olarak Wiener (1964: 69), algoritmaların çalışma düzeni ile bireysel ve sosyal hayatın özgürlüğünü tehdit ettiği taraflarına da dikkat çeker. O, bu algoritmaların insanın seçim yapma özgürlüğüyle ve iradesiyle tam olarak ilişkisi olup olmadığını sorgular. Algoritmaların bize yardımcı olduğunu, fakat bu yardımın dürüstlüğümüzden ve zekâmızdan ödün verdiğimizde gerçekleştiğini vurgular. Bu söylemi Wiener, bilgisayarların insan yaratıcılığına karşı oyun oynayabilmeye başladığı dönemde ifade etmiştir. Yapay zekâ üzerinden makinelerin neye dönüşebileceği konusunda işaretleri gördüğü söylenir (O'Gieblyn, 2023: 207).

Algoritmaların her şeyi görünür hale getirdiği söylenebilir. Tabi her şeyin görünür olması, enformasyon ve iletişim sayesinde mümkün olur. Bilgi ve iletişim özgürlüğünün, yaşadığımız çağda demokrasi ve insan haklarını geliştireceği umut edilmiştir. Ancak bir kontrol, denetim ve güven problemi yaşanmaktadır. Bu yüzden enformasyon, bilgi güvenliğini, iletişim özgürlüğünü ve kişisel verilerin korunmasını zorunlu hale getirmiştir (Alper, 2022: 327). Kişisel verilerin dijital kapitalizmin petrolü olarak görüldüğü belirtilmektedir. Üçüncü sanayi devriminde sömürülen hammaddelerin, fosil yakıtların ve fiziksel gücün yanında zihinlerin ve kültür dünyasının sembolleri yer almaktadır. Veri, fiziksel kaynaklardan farklı olarak tükenmeyen, kopyalandıkça yeniden üretilen bir kaynaktır. Ancak, kamu kurumları tarafından arşivlenen veriler ile web devleri tarafından işlenen veriler arasındaki farklar ve bu verilerin hacmi ile kullanım kalıpları konusunda yeterli şeffaflık sağlanmamaktadır. Bu durum, veri yönetimi ve denetimi açısından belirsizlikler ve endişeler yaratmaktadır. Verilerin işlenmesi, ham veriler ile onları üreten veya tetikleyen öznelerin tekillikleri arasındaki ilişki hakkında hiçbir şey söylemez. Çünkü veri, belirli bir gerçekliği kaydetmekten çok daha fazlasıdır. Ham verinin oluşturulması belirli süreçler ve hazırlıklar gerektirir. Veri insanlar için ne kadar az anlaşılırsa, o kadar hesaplanabilir ve analiz edilebilir hale gelir. Bu bağlamda, ham veriyi anonimleştirmek ve temsil ettiği gerçekliğin tekilliğinin izlerini ortadan kaldırmak önemlidir. Bu şekilde, kişisel mahremiyetin korunması sağlanırken verilerin işlenebilirliği ve kullanılabilirliği artırılır (Şan, 2022: 111).

Dijital kapitalizm ile ilgili çalışmalarda bu sistemi savunanlar, dijital altyapıların aslında insanları kendi sektörlerinin lideri olma özgürlüğüne sahip olduklarını düşünür. Ancak dijital kapitalizmin büyük bir güvencesizliği ve eşitsizliğin olduğu bir dünya ortaya çıkararak insanlara amaç değil, araç muamelesi yaptığı ifade edilir. Böyle bir değerlendirmede bu düzenin bir özgürleşme değil, bir tahakküm oluşturduğu sonucu çıkmaktadır (Huberman, 2023: 26-27). Dijital kapitalizme büyük veri sağlayan algoritmalar, yaşamlarımızı düzenlemede ve denetlemede gittikçe daha fazla rol oynamaktadır. Gözetim teknolojilerinin yaygın hale gelmesi yüz tanıma sistemlerin mükemmel hale gelmesi, toplumsal ilişkilerin dijital alana taşınması, şirketlerden bürokrasiye, eğitimden tüketime, yaşamın neredeyse her alanına yapay zekâ ve algoritmaların dâhil olması toplumsal yaşamın otomasyonuna kökten dönüşümün yapmakla beraber çeşitli sorunları da getiriyor. Algoritmaların hegemonyası, yankı odalarına, sınırlı yayıncılığa (narrowcasting) ve internetteki toplulukların parçalanmasına, yurttaşlar ve tüketiciler üzerindeki devlet/şirket gözetiminin ve toplumda var olan eşitsizliklerin ve ayrımcılıkların derinleşmesine yol açar (Şener, 2021: 81).

Algoritmalar sürekli kendini yeniden üreten bir kültür yaratırken, endüstrileşmeden sonra ortaya çıkan birey-toplum, özne-nesne ilişkilerini yeni toplumsal kanallar aracılığıyla hem güçlendirmiş hem de değiştirmiştir. Bu bağlamda, algoritmalar yalnızca teknolojik araçlar değil, aynı zamanda içinde yaşadığımız çağın tanımlayıcı unsurlarından biri haline gelmiştir. Algoritmalar toplumsal yapıları şekillendirirken, aynı zamanda insanların birbirleriyle ve çevreleriyle olan ilişkilerini de dönüştürmektedir (Toker, 2021: 212). Algoritma sistemi teknik işlevi açısından bilgisayar teknolojilerinin çekirdeğini oluşturur. İnternetin gelişmesi sayesinde bilgilere erişim, kolaylaşmaktadır. Çünkü her arama motorunda algoritmalarla ilgi ve uygunluk durumuna göre listelenen sonuçlar karşımıza çıkmaktadır (Fioriglio, 2015: 398). Bu anlamda fayda sağladığı düşünülmesine karşın, arama motorlarının neredeyse tamamı otoriter ve tekelci bir konum arz eder (Fioriglio, 2015: 409).

Birçok algoritma sistemi, verilerin elde edilmesini ve kullanılmasını hedeflemektedir. Nitekim internet platformlarında algoritmalarla elde edilen büyük veri kullanılarak davranış biçimleri oluşturulduğu düşünülmektedir (Ünver, 2018: 2). Algoritmalar, endüstrileşmeden sonra yeni toplumsal kanallar aracılığıyla birey-toplum ve özne-nesne ilişkilerini bazen güçlendirmiş, bazen de değiştirmiştir. Günümüz çağını tanımlamada önemli bir rol oynamaktadır. Algoritmalar bilgisayar teknolojilerinin özünü

oluştururken, internetin gelişmesiyle bilgiye erişimi kolaylaştırmıştır. Ancak arama motorları bu süreçte otoriter ve tekelci bir yapıya bürünmüştür. Algoritmalar, büyük verileri işleyerek davranışları şekillendirme potansiyeline sahip oldukları için dikkatle ele alınması gereken bir mekanizma haline gelmiştir.

2.2. ALGORİTMİK ÖNYARGI

Algoritmalar, kredi başvurularından işe alım süreçlerine, ceza adaleti sisteminden sağlık hizmetlerine kadar modern toplumun omurgasını oluşturan çeşitli alanlarda karar alma süreçlerini etkilemektedir. Her ne kadar sıklıkla tarafsızlık ve verimlilik vaatleriyle tanıtılsalar da algoritmalar, tasarım ve uygulama aşamalarında mevcut sosyal önyargıları yeniden üretebilmekte ve bu önyargıları pekiştirebilmektedir (O'Neil, 2020; Eubanks, 2018). "Algoritmik önyargı" olarak tanımlanan bu olgu, ciddi etik ve toplumsal sonuçlar doğurmaktadır (Barocas vd., 2023). Algoritmik önyargının temel kaynağı, bu sistemleri eğitmek amacıyla kullanılan veri setlerinde yatmaktadır. Eğer bu veriler, geçmişteki ayrımcı uygulamaları veya yerleşik toplumsal stereotipleri içeriyorsa, algoritmalar bu örüntüleri öğrenerek gelecekteki kararlarında da benzer şekilde yeniden üretebilir (Mehrabi vd., 2021). Örneğin, erkek egemen bir sektöre ait tarihsel verilerle eğitilmiş bir işe alma algoritması, kadın adaylara karşı ayrımcılık yapılmasına neden olabilir. Algoritmik önyargının sonuçları adaletsiz olabilir ve hatta bireylere ve genel olarak topluma zarar verebilir. Özellikle savunmasız gruplara yönelik ayrımcılık eşitsizlikleri daha da kötüleştirebilir ve sosyal adaletsizliği derinleştirebilir (Buolamwini & Gebru, 2018: 1-2). Bu nedenle algoritmik önyargının belirlenmesi ve azaltılması, algoritmaya dayalı sistemlerde adaletin ve hesap verebilirliğin sağlanması açısından kritik öneme sahiptir (Binns, 2018: 8-9).

Algoritmik önyargıyla mücadele, multidisipliner bir yaklaşım gerektirir. Veri toplama ve işleme süreçlerindeki önyargıları gidermek, algoritmaların adaletini değerlendirmek için uygun metrikler geliştirmek ve şeffaflığı artırmak bu mücadelenin temel unsurlarıdır. Ayrıca, algoritmaların karar alma süreçlerindeki rolünün ve potansiyel sonuçlarının farkında olmak, eleştirel düşünceyi teşvik etmek ve algoritmaların denetlenmesini sağlamak da önemlidir. Algoritmik önyargı, teknolojinin tarafsız olduğu yanılgısını açığa çıkaran ve adalet, eşitlik ile etik değerlerimizi korumak için dikkatle ele alınması gereken bir konudur. Bu sorunun çözümü, sadece teknolojik değil, aynı zamanda sosyal ve etik sorumluluğumuzu da gerektirir (Awan, 2023).

Algoritmik önyargının sebep olduğu bir başka şey algoritmik sansürdür. İşleyiş tarzıyla geleneksel sansürlerden farklılaşan algoritmik sansür, önceden tanımlanmış kriterlere dayalı olarak belirli içeriklerin yaygınlığını artırarak diğerlerinden baskın hale getirmek ve bazılarının ise görünürlüğünü kısıtlamak anlamına geliyor. Örneğin, İsrail-Filistin savaşının patlak verdiği ilk aylarda birçok Instagram kullanıcısı, özellikle Filistin yanlı paylaşımlarının görünürlüğünün kısıtlandığını iddia etmişti. Benzer bir durum X'te de yaşanmış, birçok kullanıcı, Gazze'ye destek için attıkları tweetlerin topluluk kurallarına aykırı olmamasına rağmen işaretlendiğini ve kaldırıldığını söylemişti. Çok sayıda kullanıcı ise o dönemde haberleri TikTok'tan almıştı. ABD Ticaret Bakanlığı tarafından yayınlanan bir çalışma, yüz tanıma için eğitilen algoritmanın beyaz olmayan insanları beyazlara göre daha sık yanlış tanımladığını ortaya koymaktadır. Bunun sonucunda haksız tutuklama veya muamele riski bulunmaktadır. Georgia Tech'te yapılan bir başka araştırma, yapay zekâ tarafından yönlendirilen sürücüsüz araçların koyu tenli insanları tespit etmede daha kötü performans gösterdiğini ve koyu tenli yayaların hayatını riske atabileceğini gösteriyor (Teyitpedia, 2025).

Algoritmik ön yargı çoğunlukla algoritmaların eğitildiği veri setlerinden doğar. Veri setleri, algoritmaların "öğrenmesi" için kullanılan temel bilgilerdir. Ancak bu veri setleri, gerçek dünyadaki önyargıları ve eşitsizlikleri yansıtabilir. Önyargı, algoritmaların kendilerinin tasarımı ve uygulanması yoluyla da yapay zekâ modellerinde ortaya çıkabilir. Özellik seçimi veya model ağırlıkları gibi algoritmik tasarımda yapılan seçimler, eğitim verilerinde mevcut olan önyargıları istemeden güçlendirebilir. Algoritmik önyargı olarak bilinen bu olgu, gerçek dünya uygulamalarında kullanıldığında mevcut eşitsizlikleri sürdürebilir ve hatta daha da kötüleştirebilir (Hanna vd., 2024: 2). Örneğin, tarihsel olarak belirli iş pozisyonlarında bazı grupların daha fazla temsil edildiği bir veri kümesi, algoritmanın bu eğilimi sürdürmesine neden olabilir.

Ancak algoritmik önyargı, cinsiyet, ırk, renk ve kişilik özelliklerine dayalı ayrımcı işe alım uygulamalarına neden olmaktadır. Çalışma, algoritmik önyargının sınırlı ham veri kümelerinden ve önyargılı algoritma tasarımcılarından kaynaklandığını göstermektedir. Bu sorunu azaltmak için tarafsız veri kümesi çerçeveleri ve iyileştirilmiş algoritmik şeffaflık gibi teknik önlemlerin yanı sıra dâhili kurumsal etik yönetişim ve dış denetim gibi yönetim önlemlerinin uygulanması önerilmektedir (Chen, 2023: 1). Buna somut bir örnek olarak cinsiyet dengesi olmayan bir veri seti verilebilir. Dahası, veri setlerindeki yetersizlikler de önemli bir etkendir. Veri setinde belirli bir grubun temsil

edilmemesi veya az temsil edilmesi, algoritmanın bu gruplara karşı önyargılı olmasına yol açabilir. Örneğin, bir yüz tanıma algoritması ağırlıklı olarak açık ten rengine sahip bireylerin fotoğraflarıyla eğitilmişse, koyu ten rengine sahip bireyleri doğru şekilde tanımakta zorlanabilir. Bu durum hem teknik sorunlara hem de etik açmazlara neden olabilir (Nbcnews, 2025).

Algoritmalar, özellikle yapay zekâ ve makine öğrenimi, veri temelli öğrenmeye dayalı kurallar içerdiği için yanlılık doğurabilir. Algoritmalar, eğitim verilerindeki örüntüleri takip ederek kasıtsız önyargılar üretebilir. Önyargılar, eğitim verilerindeki tarihsel veya sosyal eşitsizliklerden kaynaklanabilir. Örneğin, Amazon, erkeklerin özgeçmişlerinde sıkça karşılaşılan belirli kelimelere dayalı olarak başvuranları kayırdığını fark edip işe alım algoritmasını kullanmayı bırakmıştır. Ayrıca, grupların yetersiz veya aşırı temsil edilmesi de yanlılık oluşturabilir. MIT (Massachusetts Institute of Technology)'den Joy Buolamwini, yüz analizi teknolojilerinin azınlıklar ve azınlık kadınlar için daha yüksek hata oranlarına sahip olduğunu, bunun temsili olmayan verilerden kaynaklandığını bulmuştur (Manyika vd., 2019). Bu tür önyargılar özellikle karmaşık algoritmalarda sıkça görülür. Algoritmalar, insan müdahalesi olmadan veri içindeki ilişkileri belirler ve bu ilişkiler genellikle geçmişte var olan ayrımcılık veya önyargıları içerebilir. Bu, algoritmaların geçmişteki yanlılıkları geleceğe taşıyan bir "kara kutu"[5] haline gelmesine neden olabilir. Örnek vermek gerekirse, bir kredi değerlendirme algoritmasını ele alalım. Geçmiş veriler, belirli bir etnik grubun daha az kredi onayı aldığını gösteriyorsa, algoritma bu eğilimi "öğrenebilir" ve gelecekte de aynı şekilde davranmaya devam edebilir. Bu, yalnızca teknik bir sorun değil, aynı zamanda insan haklarına dair ciddi bir ihlal olarak değerlendirilmelidir (Van Giffen, 2022: 94).

Kusurlu veriler, temsili olmayan, eksik bilgiye sahip veya tarihsel önyargılar taşıyan veriler olarak nitelendirilir ve bu tür veriler, adil olmayan sonuçlar üreten algoritmaların oluşmasına yol açar. Algoritmalar, önyargılı verilerle eğitildiğinde, zamanla bu önyargıyı güçlendiren bir geri bildirim döngüsü oluşturabilir. Veriler yanlış kategorize edilir veya değerlendirilirse, bu da önyargıların oluşmasına neden olabilir. Algoritmalar, bazen nedensellikten ziyade korelasyonları öğrenebilir ve bu durum yanlı sonuçlara yol açabilir. Örneğin, köpekbalığı saldırıları ile dondurma satışları arasındaki

[5] Yapay zekâ alanında sıkça kullanılan bazı algoritmalar tam olarak açıklanamadıkları için "kara kutu" denilmektedir. Bu gizemin çözülmesinin gelecekte korkutucu olaylar yaşanmaması için önemli olduğunu vurgulanır.

ilişki, aslında her ikisinin de yaz aylarında artmasıyla ilgilidir, ancak algoritma nedenselliği göz ardı edebilir. Algoritmik önyargıyla mücadele etmek için çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Veri setlerinin tarafsız olması, dikkatli analiz edilip önyargılardan arındırılması gerekmektedir. Eşit temsil sağlanmış veri setleri oluşturulmalı, algoritma süreçlerinin şeffaflığı artırılmalıdır. Algoritmaların performansı düzenli olarak değerlendirilmeli, farklı gruplara nasıl davrandığı izlenmelidir. Etik ilkelerle teknoloji geliştirilmesi, insan haklarını ve toplumsal eşitliği korumaya yardımcı olur. Ayrıca, farklı coğrafya ve kültürlerden uzmanların katılımı, algoritmik yanlılığın azaltılmasına katkı sağlar. Hükümetler ve kuruluşlar, algoritmaların insan haklarına ve eşitliğe uygun olmasını sağlamak için yasal düzenlemeler yapabilir (IBM, 2025).

Algoritmalar, bireylerin eşit fırsatlara sahip olmasını engelleyebilir ve özgür irade kararlarını manipüle edebilir. Algoritmik önyargı, belirli grupların daha az fırsat elde etmesine ve daha düşük özgürlük seviyelerine yol açabilir. Örneğin, yargı alanında kullanılan algoritmalar, bireylerin özgürlüğünü kısıtlayabilecek belirli etnik gruplara yönelik önyargılar içerebilir. Algoritmalar güvenliği artırmak için tasarlanabilir; ancak bu süreçte önyargılar gereksiz yere belirli grupları hedef alabilir. Örneğin, bir güvenlik algoritması, geçmişte suç işlediği bildirilen bir kişiyi sürekli olarak izleyebilir ve bu da bireyin güvenliğini değil, özgürlüğünü tehdit edebilir. Algoritmaların güvenlik sağlamak için daha fazla veri toplaması ve izlemesi, bireylerin mahremiyetini ihlal edebilir ve özgürlüklerini kısıtlayabilir. Bu, toplumda daha fazla gözetim ve kontrol anlamına gelir; ancak aynı zamanda güvenliği de artırabilir. Bu dengeyi kurarken, algoritmaların şeffaf ve adil olması önemlidir. Algoritmik önyargılar, güvenlik önlemlerini özgürlüğü kısıtlayacak şekilde etkileyebilir. Bu nedenle, algoritmaların tasarımında dikkatli bir denge sağlanmalıdır. Hem bireysel özgürlüklerin hem de toplumsal güvenliğin korunabilmesi için algoritmaların adil, şeffaf ve hesap verebilir olması gerekmektedir.

2.3. ALGORİTMİK YÖNETİMSELLİK

Yönetimsellik, insan davranışını şekillendiren ve bunu baskı uygulamadan öznelleştirerek yapan bir iktidar biçimi olarak ifade edilmektedir. Foucault yönetimsellik kavramını yeni bir iktidar modeli olarak açıklamaktadır. Neoliberal sistem, ekonomik düzenle bütünleşmelerini sağlamak için insanlara duygu, davranış ve düşünme biçimlerini dayatmaktadır (Foucault, 2019b). Foucault'un bahsettiği yönetimsellik anlayışında güvenlik kavramı ön plana çıkar. Güvenlik kavramını ele alırken vurguladığı iki iktidar teknolojisinin; disiplinci iktidar ile biyoiktidarın birbirinden ayrıldıkları

noktalara dikkat çeker (Koyuncu, 2018: 44-45). Rouvroy ve Berns, bu anlayışı günümüz dünyasında Foucault'ya dayalı "algoritmik yönetimsellik" üzerinden değerlendirmektedir. Algoritmik yönetimsellik, eski iktidar biçimlerinden farklı şekilde işlemektedir. Gözetim toplumunda, bireylerin öznellikleri yerine, veriler kullanılarak potansiyel davranışları belirlenmeye çalışılır. Bu süreç, insanların zihinsel ilişkilerini manipüle eder ve onları belirli profillere göre düşünmeye yönlendirir. Tüketim alışkanlıkları ve politik tercihler gibi alanlarda bu manipülasyonlar görülebilir. Neoliberal bir özne, bedeninin gerçekleştirebileceği olasılıklar, yakalayabileceği fırsatlar veya alabileceği riskler, algoritmaların öncelikleri haline gelir. Bu durum, bireylerin davranışlarını ekonomik ve sosyal çıkarlar doğrultusunda şekillendiren bir sistemin parçası olmasına yol açar (Şan, 2022: 115).

İnsan davranışını tahmin etmek ve buna göre değiştirmeye çalışmak, çeşitli şirketlerin analizleri aracılığıyla yapılır. Bunu yaparken verileri kullanır (O'Gieblyn, 2023: 230). Büyük verinin hükümetler ve özel şirketler için önemi, belirsizliği yönetmeye yardımcı olmasıdır. Bu yeni rejimde, şimdiki zamanı yönetmekten ziyade geleceği ve belirsizliği yönetmek ön plandadır. Büyük veri, fırsatların ve risklerin keskin bir şekilde bireyselleştirildiği bir toplum yaratır. Bu toplumda, özneler dijital ikizlere indirgenir ve davranışları modellendiğinden, insanların kararları ve eylemleri daha öngörülebilir hale gelir. Böylece büyük veri sayesinde daha kontrollü ve izlenen bir toplum ortaya çıkar (Wiggins ve Jones, 2024: 240).

Bu anlamda algoritmik yönetimsellik, bireysel dijital ayak izlerini toplayarak toplanan verilerle oluşturulan profillere dayalı bir yönetim ve güç biçimidir. Bu tür yönetim, insanların çevrimiçi davranışları, tercihleri ve etkileşimleri aracılığıyla toplanan verilerle şekillenir. Bu veriler, bireylerin dijital profillerini oluşturur ve kararlar alınır; davranışlar bu profillere göre yönlendirilir. Böylece, güç ve yönetim algoritmalar aracılığıyla daha kesin ve bireyselleştirilmiş bir şekilde uygulanır. Dijital veriler üzerinde bırakılan ayak izlerini toplayan ve izleyen algoritmalar, insanların düşünceleri, istekleri ve zevkleri hakkında bilgi üretir (Sarı, 2022: 96; Şan, 2022: 115). İnternette bırakılan dijital izler, algoritmalar kullanan birçok şirket tarafından kişiselleştirilmiş reklamlara ve mesajlara maruz bırakılır (Gültekin, 2023: 122). Algoritmik yönetimsellik, bireylere veya öznelere değil, ilişkilere odaklanır. Bireylerin fiziksel ve dijital davranışlarını sürekli olarak analiz ederek, bu davranışlar profillere indirgenir ve bu profiller otomatik, hesaplanabilir ve öngörülebilir hale gelir. Böylece, algoritmalar öncelikle bireylerin

gelecekteki olasılıkları ve hayalleri üzerinde bir güç rejimi olarak ortaya çıkar. Dijitalleştirilmiş gerçekliği kendi üzerine sıkıştırarak, algoritmik yönetim varoluş rejimlerinin çeşitliliğini ve heterojenliğini bastırır. Burada asıl amaç ilişkilerin maddeye paradoksal bir dönüşümü yoluyla bireyselleşmeyi önlemektir. Bu, bireyleri daha belirgin ve öngörülebilir profillere indirgeyerek toplumsal yapıyı ve güç ilişkilerini şekillendirir (Şan, 2022: 115).

Rouvroy ve Berns algoritmik yönetimselliği üç aşamada açıklar. Bu aşamalardan ilki, verilerin toplanması ve veri ambarlarının oluşmasıdır. Bu aşamada büyük veriyi oluşturan veri gözetimi diyebileceğimiz, büyük miktardaki sıralanmamış verinin toplanması ve otomatik olarak muhafaza edilmesi aşamasıdır. Aslında veriler çok çeşitli kaynaklardan çok büyük miktarlarda mevcuttur. Hükümetler bunları güvenlik, kontrol, kaynak yönetimi, harcama optimizasyonu vb. amaçlarla toplar; özel şirketler, pazarlama ve reklam amaçlı, tekliflerin bireyselleştirilmesi, envanter yönetimlerinin veya hizmet tekliflerinin iyileştirilmesi, kısacası ticari verimliliklerini ve dolayısıyla kârlarını artırmak amacıyla bir miktar veri toplar. Bilim insanları bilgiyi elde etmek ve geliştirmek amacıyla veri toplarlar. Bireyler gönüllü olarak "kendi" verilerini sosyal ağlarda, bloglarda ve "posta listelerinde" paylaşırlar (Rouvroy ve Berns, 2013: 168).

İkinci aşama, veri madenciliğinin kendisidir, yani bu büyük miktardaki verinin, aralarındaki ince korelasyonları ortaya çıkaracak şekilde otomatik olarak işlenmesidir. Burada belirtmemiz bizim için temel görünen şey, bu şekilde sıralanmamış ve dolayısıyla tamamen heterojen bilgiden bir bilgi üretimiyle (basit korelasyonlardan oluşan istatistiksel bilgi) karşı karşıya olduğumuz gerçeğidir. Yalnızca minimum düzeyde insan müdahalesi gerektirir ve her şeyden önce herhangi bir önceki hipotezden vazgeçilir (bir hipotezi "doğrulayan" geleneksel istatistiklerde olduğu gibi), yani yine her türlü öznellikten kaçınılır. Makine öğrenimi dediğimiz şeyin özü sonuçta doğrudan veriden hipotez üretilmesini mümkün kılmaktır. Bu şekilde kendimizi bir kez daha nesnelliği mutlak görünebilecek bir bilgi fikriyle karşı karşıya buluyoruz, çünkü bu herhangi bir öznel müdahaleden (herhangi bir hipotez formülasyonundan, ilgili olan ile neyin ilgili olduğu arasındaki herhangi bir sıralamadan) uzak olacaktır. Normlar doğrudan gerçekliğin kendisinden ortaya çıkıyor gibi görünüyor. Ancak bu normlar veya bu "bilgiler" "yalnızca" korelasyonlardan oluşur ve bu kendi başına bir sorun değildir. Eğer unutmazsak, bilimsel bir ahlakın ve politik bir ahlakın sürdürülmesinin tam da koşuludur. Şüphe, korelasyonların yeterliliği konusunda güvensizliği sürdürmek, korelasyon ve

neden arasındaki ayrımı sürdürmek, korelasyonların kendi kendini gerçekleştiren "etkilerine" (geriye dönük kapasitelerine) karşı dikkatli olmak, etki üreten kararlardan kaçınmaktır (Rouvroy ve Berns, 2013: 170).

Son aşama, işlenen verinin algoritmik olarak çoğaltılması, bireysel üretim sonucu ortaya çıkan bilginin aksine, bireysel algının, kavrama konu olmadan bireylere uygulanmasıdır. Burada bahsettiğimiz algoritmik profillemenin nelerden oluştuğunu tam olarak anlamak için, bir yandan bireysel düzeydeki, çoğu zaman ilgili olduğu kişi tarafından gözlemlenebilir. Yada algılanabilen bilgiler arasındaki önemli farkı algılamamız gerekir ve diğer taraftan profil oluşturma düzeyinde üretilen, çoğu zaman bireyler tarafından erişilemeyen veya onlar tarafından algılanamayan ancak yine de onlara bilgi veya olasılıksal tahminler çıkaracak şekilde uygulanan bilgiye yöneliktir. Veri madenciliği tarafından keşfedilen korelasyonlara dayanarak tanımlanan profillerle ilgili bireysel davranışları tahmin etmek amacıyla kullanılmasıdır. Bu sefer normun bireysel davranışa uygulanması, bunun en bariz örnekleridir (Rouvroy ve Berns, 2013: 171).

Özetle, çeşitli kaynaklardan büyük miktarda sıralanmamış veri toplanır ve otomatik olarak saklanır. Hükümetler, şirketler, bilim insanları ve bireyler farklı amaçlarla bu verileri toplar. Toplanan veriler otomatik olarak işlenerek korelasyonlar ve örüntüler ortaya çıkarır. Bu süreç, insan müdahalesi olmadan verilerden doğrudan bilgi üretmeye dayanır. Ancak, bu bilgi yalnızca korelasyonlardan oluşur; dolayısıyla nedensellikten uzak olabilir. Elde edilen bilgiler algoritmalar aracılığıyla bireylere uygulanır ve davranışları tahmin etmek amacıyla profilleme yapılır. Bu süreç, bireysel öznelliği göz ardı eder ve verilerle beslenir. Bu aşamalar, algoritmik yönetimin veriye dayalı kararlar alarak bireyleri sınıflandırmasını ve yönlendirmesini sağlar.

2.4. ALGORİTMİK GÖZETİM

Bir Çin atasözünde; "göz olanı, beyin olacağı görür" (Akıllı, 2022: 26) denilmektedir. Aslında burada davranışları belirlemeye çalışan algoritmalar, beyni etkilemeye/manipüle etmeye çalışmaktadır. Algoritmalar, kişilerin davranışlarını dikkate alarak profiller oluşturmakta ve ona yönelik içerik hazırlamaktadır. Bununla birlikte algoritmalar, insanlara ne yapmaları gerektiği konusunda yönlendirmektedir. Chul Han'ın (2022: 12) ifadesiyle, "algoritmik kara kutunun giderek artan gücüne kendimizi bu şekilde teslim ediyoruz." Bu potansiyel özellikle sosyal medya mecralarında kendisini

göstermektedir (Aytekin vd., 2018: 157-158). Benzer şekilde sosyal mecralarda algoritmaların etkisi panoptikon'u farklılaştırmıştır. Bunun yanında algoritma sisteminin sinoptik bir özelliği de vardır. Panoptikonda azınlık, çoğunluğu gözetleyip kontrol altına alırken; sinoptikonda ise çoğunluğun azınlığı izlemesi söz konusu olmaktadır (Demir, 2017: 59). Algoritmalar, dijital bir denetim ve disiplin yapısı oluşturmuştur. Bu durum ise bireyin özgürlüğü ve güvenliği ile doğrudan bağlantılıdır.

Her yerde gözetimin en önemli parçası, büyük veri setlerinin algoritmik analiz ile kullanılabilir bilgilere dönüştürülmesidir. Veri setlerinin birbirine bağlanması, o bilgi alanında yer alan ilişkilerin matematiksel olarak değerlendirilmesiyle oluşmaktadır (Masco, 2020: 192). Toplumdaki bireyler, 'Pazar'ın veya "görünmez el'in kendilerini yönetmesini yargılarken, artık algoritmaların kendilerini yönetmelerini de yargılamaktadır (Edwards ve Veale, 2017: 19). Bu sürecin yaşanabileceğine dikkat çekenlerden biri George Orwell'dır. Onun, *1984* kitabında geçen Big Brother, bireyleri gözetlerken aynı zamanda bireylerin iradesi üzerinde totaliter bir tahakküm kurmaktadır. Big Brother, her şeye gücü yeten ve her şeyi bilendir. O, halkın boyun eğmek zorunda kaldığı disipline etme sisteminin bir sembolüdür (Amman ve Aust, 2019: 8; Akıllı, 2022: 107).

Big Brother, beşikten mezara kadar tebaasının yaşamını idare eden bir figürdür. Ayrıca Big Brother, kurbanlarından minnet ve sevgi talep etmektedir. Big Brother, ikiyüzlülüğün ve çift anlamlı konuşmaların krallığına hükmeder. Bu krallıkta köleliğin özgürlükle, derdin dermanla ve baskının özgürleşmeyle eş anlamda olduğu vurgulanmaktadır (Bauman, 2018: 95). Chul Han, eleştiriler getirerek enformasyon toplumunda Big Brother'ın farklılaştığını söyler. Dijital enformasyon toplumunda ne kadar çok iletişim kurulursa, gözetim o derece artar. Bu enformasyon rejiminde insanların kendilerini gözetlendiğini değil, özgür olduklarını hissettiklerini; ancak özgürlüğün sömürüldüğüne vurgu yapar (Han, 2022: 10). Han, ayrıca dijital gözetim içerisinde insanların özgürlük illüzyonu yaşadıklarını ifade eder. Kendilerini gönüllü olarak ifşa ederek dijital gözetime enformasyon sağlamaktadır (Han, 2024: 84). Konuyla bağlantılı olarak Edwards, özgürlüğün sınırsız olmayacağını kabul ettiğini, aynı zamanda gizliliğin dokunulmaz bir mutlak olamayacağını da kabul ettiğini belirtir. Ancak dijital süreçte gizliliğin ve özelin istilası o derece arttı ki bireyselliğin birey kısmı bile yok edilme tehlikesi altındadır. O, sürekli bir gözetim altındayken kendimiz gibi hareket

edemeyeceğimizi ifade eder. Hiper bir güvenlik ağına düşmemeyi umacağımızı dile getirir (Edwards, 2020: 248).

İçerisinde yaşanılan otoriterlik anlayışı, algoritmalar ve yapay zekâ kullanılarak sosyal, ekonomik ve siyasi süreçler üzerinde belirleyici bir etkisi olan bir tahakküm biçimidir. Burada sömürülen bedenler değil, aksine enformasyon ve verilerdir (Han, 2022: 7). Teknoloji endüstrisi, insanların onay arzusunu sömürmektedir. Özellikle sosyal medya üzerinden bu gerçekleşmektedir. Tristan Harris, bu platformlarda etiketlendiğimizde kaydedildiğimizi ifade eder. O, bu servislerde son teknoloji yüz tanıma algoritmaları kullanılarak tek tıkla etiketlendiğimizi söyler (Newport, 2019: 37). Algoritma sistemlerinin doğası ile ilgili olarak Deleuze, Foucault'nun modern toplumlarda bahsettiği sınırlı disiplin ve denetim araçlarının yerini artık belirli alanlarla sınırlı olmayan yeni gözetim ve denetim araçlarının aldığını belirtir (Erwin, 2015: 42). Yeni gözetim yapılarında bireylerin, grupların ve içeriklerin güvenliği önemli bir yer kaplar. Gözetim, yoğun bir veri toplama ve analiz etme merkezi konumuna gelmektedir (Çakır, 2015: 11). Bu anlamda algoritmalar, verilerin analiz edilerek düşünceleri belirli amaçlar doğrultusunda yönlendirmelerde kullanılmasını sağlar. Özellikle toplanan verilerle belirli kalıplar ve eğilimler ortaya çıkarılmaktadır. Bireyler, bilmeden veya başka çıkar yol olmadığını düşündükleri için sunulan seçeneklere uymaktadır.

Büyük veri ve algoritmalar, gözetim mantalitesini daha geniş alanlara yaymıştır (Erwin, 2015: 34). Büyük veri, dijital alan ile bağlantılı olan her konudaki verilerden oluşmaktadır. Dolayısıyla çok geniş bir çerçevede verileri toplamakta ve analiz etmektedir. Özellikle sosyal medya mecralarında karşımıza çıkan kişilerin, sayfaların veya reklamların, yaşadığımız yer ve beğeniler ile bağlantılı olduğunu fark ederiz. Bütün kişiselleştirilmiş reklamlar ve yönlendirmeler algoritmalar vasıtasıyla oluşturulmaktadır (Yanık, 2017: 790-791). Bu anlamda dijitalleşme her alanda kendisini göstermektedir. Chul Han'a göre, enformasyon bombardımanı akıl almaz seviyeye ulaşmış durumdadır. Bu durumdan siyaset kurumu da nasibini almaktadır. Günümüz seçim kampanyaları algoritmalarla yürütülmektedir (Han, 2022). Seçmenlerin yönlendirilmesi benzer algoritmalar üzerinden yapılmaktadır. Algoritmalar, seçmen davranışı hakkında varsayımda bulunmayı ve seçmenlere hitap etme şekillerini optimize etmeyi mümkün hale getirmektedir (Han, 2020: 70). Algoritmalar dijital teknolojilerin işleyişi ile sınırlı değildir. Aynı zamanda toplumsal hayatın sosyo-politik ve ekonomik yönlerine etki eden bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda, demografik olarak nüfusu elinde bulunduran politik

güçler, algoritmalardan önemli ölçüde faydalanmaktadır. Algoritmalar, seçmenlerin davranışlarını etkilemekte, şekillendirmekte ve manipüle etmekte kullanılmaktadır (Tüfekçi, 2014: 27).

Algoritma sistemlerinin hâkim olduğu günümüzde sıkça kullanılmaları çeşitli kolaylıklar getirse de önemli tehlikeleri beraberinde getirmektedir. Bireylerin verilerinin kayıt altında olması, onların yönlendirilmesi, denetlenmesi vb. özgürlük gibi konularda tartışmalara neden olmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak Julian Assange; "Bizim o mükemmel özgürleşme aracımız olan internet, totalitarizmin önünü açan tehlikeli bir unsur haline gelmiştir. Devletin toplu gözetlemesiyle geniş kitlelere ulaşan internet, insanlık medeniyetinin tehdidi olmuştur. Bu durum, insanlardan çok kurnaz olanların dışında hiç kimsenin kurtulamayacağı postmodern bir gözetleme kâbusuna sürüklemektedir." Benzer şekilde William Binney, gözetleme ile baskı arasında ince bir çizgi olduğunu önemle vurgular. Ona göre, totaliter bir devletten çok uzakta değiliz. O, altyapısının zaten hazır olduğunu belirtir (Amman ve Aust, 2019: 14-15). Konuyla ilgili olarak Morozov, internet özgürlüğünü Don Kişotvari bir şekilde desteklemenin belki de en başından yok olmaya mahkûm bir girişim olduğunu ifade eder (Morozov, 2019: 271).

Dijital süreç özgürlük vaat ederken çelişkiler ortaya çıkmaktadır. Benzer şekilde, özgürlük vaat eden akıllı telefonlar ölümcül bir zorlamayı ortaya çıkarmaktadır. Burada özgürlük bir zorlamaya dönüşmektedir. Sosyal ağlar bu iletişim zorlamasını güçlendirmekte, daha fazla iletişim daha fazla sermaye ve daha fazla enformasyon anlamına gelir (Huberman, 2023: 225; Han, 2024: 45). Gözetim toplumunun mantığında kontrol ve denetim vardır. Tam kontrol, hareket özgürlüğünü yok ederek herkese diz çöktürür. Özgür eylem alanlarını açan güvenin, kontrolün yerini alması mümkün değildir. Burada insanların yöneticilere güvenmesi gerekmektedir. Güvenleriyle ona belirli bir hareket özgürlüğü veriyorlar ve sürekli gözetim ve kontrolden feragat ediyorlar (Assange, 2013: 11; Han, 2020a: 69). Gözetim konusunda insanların aklına gelen ilk şeyler mahremiyet, gizlilik ve anonimlik gibi konular olsa da, gözetimin adalet, tarafsızlık, insan hakları ve temel özgürlüklerle olan bağlantısı da unutulmamalıdır (Bauman ve Lyon, 2020: 24-25).

Merkezine ağları alan "ağ tabanlı otoriterlik" dijitalleşme ile gelen kaçınılmaz değişimlere yol açmaktadır. Gözetim tekniklerinin yoğun olarak uygulandığı yerlerde, internetle bağlantısı veya mobil erişimi olan bireyler özgür olduklarını düşünmelerine rağmen özgürlüklerin bir garantisi olmadığı söylenmektedir (Ceyhan, 2020: 111).

“Dijitalleşme her şeye enformasyon formu verdiğinde, gerçeklik dümdüz olur.” Enformasyon yeni bir tahakküm biçimi haline gelmektedir. Bu akıllı tahakküm biçimi bizden görüşlerimizi, tercihlerimizi, beğenilerimizi, hayatlarımızı anlatmamızı vb. istemektedir. Burada özgürlük bastırılmıyor ama kapsamlı olarak sömürülüyor. Görünmesi gerekmediği için akıllı tahakküm son derece etkilidir. Özgürlük ve iletişim yanılsamasının arkasına saklanmaktadır (Han, 2024a: 20-21). Teknolojilerin içerisinde barındırdığı en önemli tehlike, özgürlükmüş gibi görünen yaşam tarzını güvence altına almak için üretime yönelik yaptığı çabalardır (Wolff, 2024: 85). Bu yapı bireylere özgür olduklarını hissettirerek, görünmeden gözlemleyerek ve sözde ihtiyaçlar üreterek kendisine bağımlı hale getirmektedir (Demir, 2017: 57).

Bize özgür olduğumuzu hissettiren eylemler, aynı zamanda özgürlüğümüze müdahaleyi kolaylaştırmaktadır. Örneğin, haberleşme özgürlüğünü artıran yeni iletişim teknolojileri, takip edilmeyi ve gözetlenmeyi de artırmaktadır. Buradaki iletişim kolaylığı, iletişim özgürlüğü sağlarken diğer taraftan takip edilme, kontrol edilme ve gözetlenme kaygısını ortaya çıkarır (Gültekin, 2023: 122). Bu konuda Yusuf Kaplan şunları ifade etmektedir: “Günümüzde insanlar kendilerini dijital medya üzerinden var etmeye çalışıyorlar ama bu tamamen bir kaostur. Özgürleştirmeyi getiriyormuş gibi gözüküyor ama öyle bir durum söz konusu değildir. Bu süreçte insan, özgürleştiğini zannettiği andan itibaren kendisini tanrılaştırmaktadır. Bu düşünce, özgürlük yanılsamasını ortaya çıkarmaktadır” (Kaplan, 2016: 668-669). Bu yanılsama, enformasyon teknolojileri ile paradoksal olarak egemenliği güvence altına alan özgürlük duygusudur. Enformasyon döneminde disiplin anlayışından ayrıldığı yer de burasıdır. Özgürlük ve gözetimin birleştiği noktada tahakküm kusursuz hale gelir. Bugün gözetim, özgürlüğe saldırı şeklinde olmamaktadır. İnsanlar gönüllü olarak kendilerini dijital panoptikona teslim etmektedir. Dijital panoptikondaki mahkûm hem kurban hem de faildir. Özgürlüğün diyalektiği burada ortaya çıkmaktadır. Özgürlük bir kontrole dönüşmektedir (Han, 2020: 72; Han, 2022: 10; Han, 2024a: 34). Dolayısıyla bu durum, yeni bir otorite anlayışı ortaya çıkarmaktadır. Otorite ile ilgili olarak Harari (2021: 59) şunları belirtmektedir: “İnsanlar binlerce yıl boyunca otoritenin kutsal kaynaklardan geldiğine ve dolayısıyla insan özgürlüğünün değil, Tanrı kelamını kutsaması gerektiğine inandı. Otorite kaynağı birkaç yüzyıl önce Tanrı’dan insanlara aktarıldı. Günümüzde artık otorite insandan dijital algoritmalara kayabilir.”

Teknolojik gelişmelerin etkisi ile ilgili görüş belirten Cêsar Rendueles, *Sosyofobi, Dijital Ütopya Çağında Siyasal Değişim* kitabında, teknolojinin toplumsal yararlılığını en yüksek seviyeye çıkarmak için politik bir değişimin gerekli olduğunu ileri sürmediğini ifade eder. Bilakis, bu düşünce biçimine göre, günümüz teknolojisi, kamusal alanı düzene sokan geleneksel mekanizmaları aşmasını post-politik olarak değerlendirilebileceğini belirtir. Teknolojik determinizmin teknolojiyi özgürleştirici toplumsal dönüşümün otomatik bir kaynağı olarak gördüğünü söyler. Ancak O, bu durumu teknolojik determinizmden çok bir teknolojik fetişizm veya siber fetişizm olarak değerlendirir (Rendueles, 2024: 67).

Algoritmaların hâkim olduğu yeni tahakküm biçiminde, özgürlük kavramının yanında güvenlik kavramı da önem arz etmektedir. Özgürlük kavramı birçok kavramla bağlantılı olarak tartışılmıştır. Bunlardan en önemlilerinden biri güvenliktir. Örneğin, "siyaset felsefesinde özgürlük ve güvenlik kavramı bir skalanın iki ucu" olarak görülmektedir. Düşünürlere göre bu kavramlardan birine yaklaşmak, diğerinden uzaklaşmak anlamına gelmektedir (Koyuncu, 2019: 22). Bu konu ikinci bölümde detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir. Özgürlüklerin sonuna kadar kullanıldığı günümüzde güvenlik problemi ortaya çıkmaktadır. Çünkü her taraftan kamera ile gözetleniyor olma durumu söz konusudur. Gözetlenmeyen tek yer evimizdir düşüncesi dahi iyimser bir yaklaşım olarak görülmektedir. Güvenlik gerekçesiyle gözetim ve denetim itirazsız bir şekilde gerçekleşmektedir. Sosyal alandaki bütün davranışların kayıt altına alınması günümüzde norm haline gelmiştir. Özgürlük böylece algı ve manipülasyon veri tabanına bilgi sağlayan gözetlemeyi hem kolaylaştırıyor hem de meşrulaştırıyor. Güvenlik için ise bir gerekçe sunmaktadır (Gültekin, 2023: 123).

Günümüz dijital toplumlarında özgürlük ve güvenlik kavramları sıkça tartışılmaktadır. Ayrıca, özgürlük ve güvenlik kavramları birbiriyle var olan kavramlar olarak değerlendirilmektedir. Bauman (2017: 44) akışkanlık üzerinden iki kavramı bir ikilem olarak görür. Dijital dönemde özgürlüğün yanında güvenlik kavramının da üzerinde durulması gerekir. Güvenlik, devletler tarafından uygulanan gözetimin temel amacıdır. Her ne kadar söylemsel olarak toplumsal güvenliğin maksimize edilmesi amaçlandığı ortaya konulsa da iktidarlar, uyguladıkları güvenlik prosedürleriyle kendi hegemonyalarını sağlamlaştırmayı bir amaç haline getirebilmektedir. Devletler tarafından güvenlik gerekçesiyle uygulanan gözetim pratiklerinin toplumu suçlara karşı korumakla birlikte, bireyler üzerinde denetim ve kontrolü tesis edebilecek hegemonik bir

bağlamının olduğu da değerlendirilmektedir (Özarslan, 2019: 142). Bilgiye sahip olma, tarih boyunca iktidarın ve güvenliğinin teminatı olmuştur. Tarihsel süreçten günümüze doğru halk hakkında enformasyon toplanmış ve depolanmıştır. İlk olarak iktidarlar, ayaklanma, salgın, savaş ve bunalımlara karşı enformasyon toplamış olsa da günümüzde daha çok halkı denetim altında tutarak iktidarların devamı için bilgi toplanmıştır (Ay ve Sezer, 2019: 114).

Disiplin ve güvenliğin birbirleriyle olan elektronik ilişkisinin netleşmesi, geleceğe dönük bir projeye dönüşmektedir. Bu ise gelecekte "dijital teknikler ve istatistiksel akıl yürütme sayesinde gözetim ve denetimi" işler hale getirecektir. Bu tür bir gözetim anlayışı; ürün, bilgi, sermaye ve birey gibi hareket eden her şeyi izlemeyi gerektirmektedir (Bauman ve Lyon, 2020: 16). Chul Han, Şeffaflık Toplumu çalışmasında; "her şeyi önceden bilme durumunda güven gereksiz olmaktadır" şeklinde ifade etmektedir. Şeffaflık, her türlü bilgisizliğin ortadan kaldırıldığı bir durumdur. Şeffaflık güven yaratmaz, aksine güveni ortadan kaldırır. Dolayısıyla Chul Han'a göre, şeffaflık toplumu, azalan güven nedeniyle kontrole önem veren güvensizlik ve şüphe toplumudur. Şeffaflık aynı zamanda dünyayı veri ve enformasyon içerisinde büyüsünü bozmaktadır (Han, 2020a: 70; 2024a: 52).

Özellikle bu durum 11 Eylül'den sonra daha açık hale gelmiş ve küresel korkular olarak ifade edilmiştir. Güvensizlik, yeni vücut tarayıcıları ve parmak izi okuyucuları gibi uygulamalar hızlı bir şekilde yayılmıştır (Bauman ve Lyon, 2020: 115-116; Ay ve Sezer, 2019: 130). İnsan beynini keşfeden ve analiz eden araçlar değişmekte olsa bile, günümüzde tıpkı geçmişte olduğu gibi güvenlik/güvensizlik diyalektiği bir tehlike olarak devam etmektedir. Tehlike, yurttaş özneyi ölçülen, hesaplanan ve itaat eden bireye dönüştürmekte yatmaktadır. Bu durum, aklın uygulayıcılarını güvenlik ajanları haline dönüştürme riskini taşımaktadır (Mattelart, 2012: 298). Bu risklerin artmasının en önemli etkenlerinden biri, özgürlük kavramında olduğu gibi big datadır. Büyük veri, yaşanan gelişmelerin ardında yatan en önemli etkendir. Büyük verinin yükselişe geçmesiyle beraber güvenlik ve gizlilik iç içe geçmektedir. Dijital ortamlarda toplanan verilerimiz bir güvensizlik durumunu ortaya çıkarmaktadır (Burt, 2020: 168; Koray, 2023: 212). Büyük veri, teknolojik gelişmeler sonucunda gerek kişilerin, gerekse kurumların kendi depolarında ya da internette ürettikleri verilerin dijital teknolojilerle değerlendirilmesi halinde kullanıcılar hakkında bilgi edinmeye ve öngörüsel analizlere olanak sağlayan veri yığınıdır (Han, 2020: 21-22, 2021: 53). Bu konuda Chul Han, enformasyon toplumunda

güveni kaybettiğimizi belirterek bir güvensizlik toplumuna dönüştüğümüzü ileri sürer (Han, 2022: 54). Ancak dijital dönemde güvenlik, kendi içerisinde çelişkileri barındırmaktadır. Tıpkı özgürlük kavramında olduğu gibi özgür olduğunu düşünen bireyler aslında denetim ve baskı altına alınmaktadır. Güvenlik kavramı, güvende olduğunu hissettirmekte ama diğer taraftan yapılan uygulamalarla güvensizlik inşa edilmektedir. Güvenlik söylemi, günümüz gözetim uygulamalarını meşrulaştırmak için kullanılmaktadır. Özetle, dijital sistemlerin günümüz toplumlarında insan bedenini, zihnini ve toplumsal yaşamını kontrol altına alan ve denetim kuran bir yapı oluşturduğu düşünülmektedir. Özgürlük ve güvenlik ile ilgili bahsedilen durumun daha iyi bir şekilde anlaşılması için iki kavramın dijital evrende algoritmaların hâkim olduğu alanlarda nasıl değerlendirildiğine odaklanılacaktır.

3. ALGORİTMALAR İLE YAŞAMAK

Teknolojik gelişmelerle birlikte toplumsal değişim ve dönüşüm kaçınılmaz hâle gelmiştir. Gelişen teknolojiler, yaşamın tüm alanlarına nüfuz ederek etkisini artırmaktadır. Bu teknolojiler hem olumlu hem de olumsuz yönler taşır. Bu çerçevede teknoloji iyimserliği ve kötümserliği, dijital teknolojilere yönelik iki temel yaklaşımı temsil eder. İyimser görüşler, teknolojiyi bireysel özgürlükleri artıran ve siyasi katılımı teşvik eden bir araç olarak görürken; kötümserler, dijitalleşmenin bireysel egemenliği azalttığını ve özgürlükleri kısıtladığını savunur (Nader, 2015: 150). Teknoloji, niteliği ne olursa olsun toplumsal yaşamın vazgeçilmez bir parçasıdır. Dijital teknolojiler bu sürecin temel dinamiğini oluşturur. Özellikle iletişim alanındaki gelişmeler, küresel ölçekte etkili olmuş ve dijitalleşmeye yeni bir boyut kazandırmıştır. Algoritmalar, sosyal hayattan ticarete, sağlıktan güvenliğe kadar yaşamın her alanını şekillendirir. Sosyal medya ve dijital pazarlama, algoritmalar aracılığıyla bireylerin davranışlarını analiz edip yönlendirmektedir. Algoritmaların bilinçli kullanımı, problemlerin çözümünü kolaylaştırır. İyi tasarlanmış algoritmalar, güvenlik, düzenleme ve verimlilik açısından önemli işlevler üstlenir. Örneğin, dijital platformlarda kişiselleştirilmiş reklamlar ve öneriler, geçmiş kullanıcı davranışlarına göre sunulur. Algoritmalar zamanla gelişerek gelecekte yaşamı daha fazla etkileyecektir.

Günümüzde, algoritmalar ve verilerin yoğun şekilde kullanıldığı dijital dönüşüm çağında bireyler yalnızca emekleriyle değil, kişisel verileriyle de ekonomik sürece katkı sağlamaktadır. Bu veriler, büyük teknoloji şirketlerinin güçlenmesine olanak tanır. Bireyin dijital temsili, kişisel veriler aracılığıyla tanımlanmakta; bu durum, hem bireysel

kimlik hem de iletişim hakkı açısından önem taşımaktadır. Sosyal ilişkilerden siyasi eğilimlere kadar birçok bilgiyi içeren bu veriler, algoritmalarla analiz edilerek ayrıntılı bir dijital ikiz oluşturur. Bu dijital profilin izinsiz şekilde çeşitli kurumlarla paylaşılması, bireyin araç sigortası, krediye erişimi veya işe alımı gibi kritik süreçleri etkileyebilir. Bu durum, bireyin geleceğinin kendi iradesiyle değil, büyük veri endüstrisinin yönlendirmesiyle şekillenmesine yol açar ve bu da kaderini tayin hakkının ihlali olarak görülmektedir (Hofstetter, 2015: 171). Teknolojik gelişmelerin hızlanmasıyla birlikte, otomatik gözetim ve büyük veri analizine dayalı sistemlerin yönlendirdiği yeni bir toplumsal yapı ortaya çıkmıştır. Bireyler, tüketici, potansiyel suçlu, yolcu veya seçmen gibi kategorilere ayrılmakta ve gelecekteki davranışları öngörülmektedir. Bu çerçevede algoritmik gözetim, birey ve grupların faaliyetlerini belirli algoritmalarla izleyen ve analiz eden bir süreçtir. Bilgisayar, telefon ve internet teknolojileriyle elde edilen kişisel veriler, eğitimden iş yaşamına, kamu kurumlarından sosyal alanlara kadar birçok yapıda görünür hâle gelmiştir. Bu durum, özgürlük ve güvenlik ilişkisini yeniden düşünmeyi gerektirmektedir. Dijital habitat içerisinde bu iki kavramın yeniden değerlendirilmesi kaçınılmazdır.

Dijital habitat, bireylerin çevrimiçi ortamda etkileşim kurduğu, çalıştığı, öğrendiği ve sosyalleştiği dijital yaşam alanlarını ifade eder. İnternet, sosyal medya, dijital cihazlar ve uygulamalar bu yapının temelini oluşturur. Fiziksel dünyanın sanal karşılığı olarak değerlendirilen bu ortam, bireylerin varlık gösterdiği ve içerik ürettiği bir alandır. Dijital araçlarla inşa edilen bu habitat, dijital dönüşümle birlikte toplumsal yaşamın her alanında etkili olmuştur. Artan veri akışıyla birlikte kullanıcıların kimlikleri, ilişkileri ve günlük yaşamları bu ortamdan etkilenmektedir. Bilgiye erişim, iletişim, sosyal ağlar ve dijital araçlar dijital habitatın temel bileşenleridir. Bu yapılar sürekli erişim sunarken, aynı zamanda siber güvenlik, veri mahremiyeti ve dijital bağımlılık gibi sorunları da beraberinde getirmektedir (Wellman ve Haythornthwaite, 2002; Castells, 2008: 475). Dijital habitat, bilgiye erişim ve iş birliği açısından avantajlar sunsa da, bilginin tahakküm aracı hâline geldiği ve bu tahakkümün merkezinde algoritmaların yer aldığı unutulmamalıdır.

Dijital habitat birçok temel bileşenden oluşur. İletişim araçları arasında e-posta, WhatsApp, Telegram, Zoom ve Microsoft Teams gibi uygulamalar, bireylerin çevrimiçi etkileşimini sağlar ve profesyonel alanlarda yaygın biçimde kullanılır (Silva & Sutko, 2009). Facebook, Twitter (X) ve Instagram gibi sosyal medya platformları, dijital

kimliklerin sergilendiği ve çevrimiçi toplulukların oluştuğu önemli mecralardır (Kaplan & Haenlein, 2010: 67). Google Drive, Dropbox ve OneDrive gibi bulut hizmetleri bilgi depolama ve erişimi kolaylaştırırken (McAfee, 2006), Amazon, eBay gibi platformlar dijital ekonomiyi desteklemektedir (Chaffey, 2015; Gehl, 2020: 159-160). Coursera, Udemy ve Khan Academy gibi e-öğrenme platformları, eğitime katkı sunmaktadır (Bates, 2015). Akıllı telefonlar, giyilebilir teknolojiler ve IoT cihazları ise dijital bağlantının sürekliliğini sağlar (Atzori et al., 2010: 1-2). Bu bileşenlerden elde edilen veriler algoritmalarla işlenmekte ve çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır. Bu durum, algoritmaların dijital habitat üzerinde tahakküm kurabilecek bir yapıya dönüşmesine yol açmaktadır. Bu nedenle, temel hak ve özgürlüklerin korunabilmesi için hukuk sistemlerinin dijital çağın gereklerine göre güncellenmesi zorunludur; zira dijitalleşme geleneksel yasaların etki alanını daraltmaktadır.

Algoritmaların dijital habitat üzerindeki etkileri hem fayda sağlamakta hem de çeşitli sorunlar doğurmaktadır. Örneğin, karar alma süreçlerinde önyargıya yol açabilir veya bireylerin mahremiyetini tehdit edebilir. Ayrıca, belirli içeriklere yönlendirme yoluyla bilgi baloncukları (filter bubbles) oluşturabilir (Pariser, 2011). Van Dijk, bu durumu "enformasyon hapishanesi" olarak tanımlar ve özellikle sosyal medyanın yaygınlığıyla daha görünür hâle geldiğini belirtir (Dijk, 2016: 321). Dijital ortamların sunduğu fırsatlarla birlikte taşıdığı riskler, bu alanların yeniden değerlendirilmesini gerektirir. Bu bağlamda dijital ortamlar ve sosyal ağlar; hukuksal, etik ve toplumsal düzlemde güvence altına alınmalıdır. Kullanıcılar, kişisel verilerinin korunması konusunda bireysel sorumluluk üstlenmelidir. Ancak veri güvenliği yalnızca bireylere bırakılmamalı; kamu denetimiyle desteklenmelidir. Mahremiyet, toplumsal yararla dengelenmeli ve ticari çıkarlara feda edilmemelidir. Politika yapıcılar sosyal ağların işleyişini bilmeli ve etkili mahremiyet politikaları geliştirmelidir (Akermann, 2015: 129).

Teknolojik gelişmeler, yaşamı kolaylaştırmanın yanı sıra suç önleyici uygulamalara da katkı sunmaktadır. Ancak bu gelişmeler, algoritmaların toplumsal yapıyı şekillendiren başlıca aktörler hâline gelmesine neden olmuştur (Temel ve Böyük, 2023: 117). Algoritmalar, kullanıcı davranışlarını izleyerek veri toplamakta ve bu verileri etkili biçimde işlemektedir. Bu durum, bireylerin politik ve tüketici tercihlerinin algoritmalar tarafından yönlendirilmesiyle bireysel özerkliklerini kaybetme riski doğurmaktadır (Lyon, 2014: 7). Dijital topluma geçiş, özellikle mahremiyet alanında büyük dönüşümler yaratmış; bireyler dijital temsiller aracılığıyla varlık göstermeye başlamıştır. Bu temsiller,

devletler ve teknoloji şirketleri tarafından sürekli olarak toplanmakta ve analiz edilmektedir. Böylece bireylerin dijital sistemler dışında bir yaşam alanı oluşturması giderek imkânsız hâle gelmektedir. Veri odaklı dijital işleyiş, bireyleri ve kurumları sürekli gözetim altında tutarak mahremiyetin korunmasını zorlaştırmaktadır. Bu süreç, yalnızca bireysel değil, toplumsal düzeyde de küresel bir dijital gözetim düzenine yol açmaktadır. Bu düzen, gözetimi yalnızca güvenlik değil, aynı zamanda ekonomik çıkarlarla da ilişkilendirerek kapitalist sistemin bir parçası hâline getirmektedir. Bulut'a (2022: 159–160) göre, algoritmalar, yapay zekâ ve sensör teknolojilerinin denetim amacıyla kullanımı, dijital otoriterlik eğilimlerine zemin hazırlamaktadır.

Algoritmaların toplumsal yaşamın pek çok alanında belirleyici hâle geldiği günümüzde, bireylerin çeşitli biçimlerde denetim ve gözetim altına alınması kaçınılmaz bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, özgürlük ve güvenlik arasındaki ilişkinin, algoritmik tahakküm yapıları içinde yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Tüm bu çerçevede, algoritmaların 'dijital habitat' olarak tanımlanan yeni yaşam evrenine nasıl nüfuz ettiği ve bu yapının özgürlük ile güvenlik ilişkisi açısından ne tür tartışmalara zemin hazırladığı "tematik" başlıklar altında incelenecektir. Dijital teknolojiler, özellikle gözetim ve denetim sistemlerinin inşasında etkin biçimde kullanılmakta ve bireylerin dijital ortamlardaki davranışlarını yönlendiren araçlara dönüşmektedir.

Şekil 4. Algoritmaların Etkisi

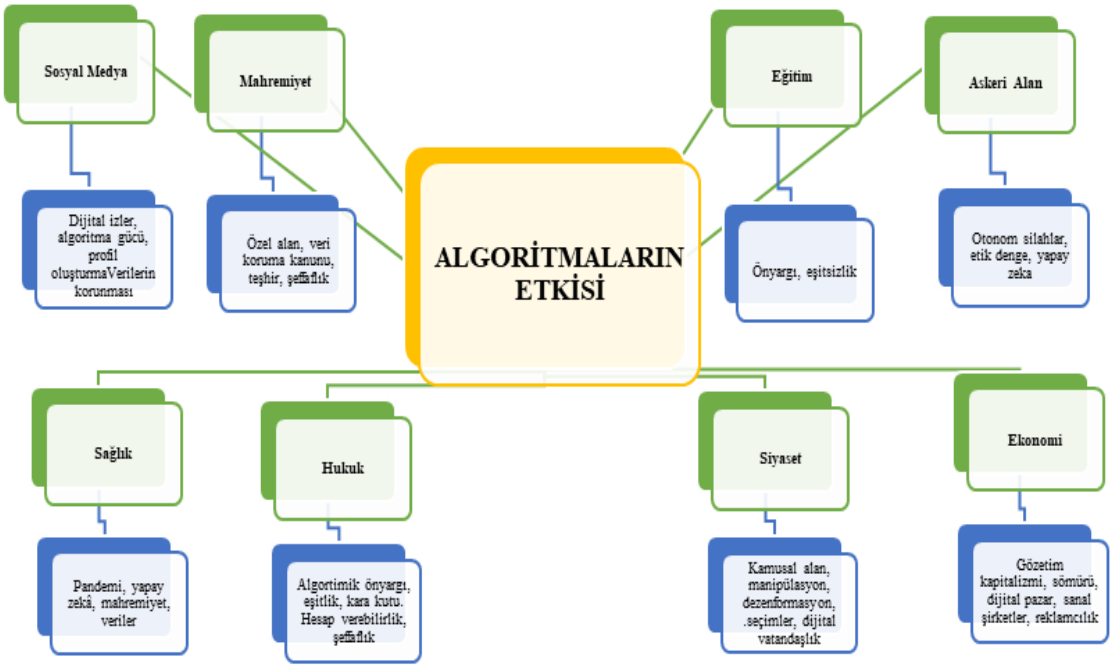

Sosyal medya algoritmaları, kullanıcı etkileşimlerini analiz ederek kişiselleştirilmiş içerik ve reklamlar sunar. Ancak bu durum, dezenformasyon, kutuplaşma ve toplumsal güvenin zedelenmesine yol açabilir. Veri toplama ve kullanıcı takibi, mahremiyet ve veri güvenliği sorunlarını beraberinde getirir. GDPR gibi düzenlemeler şeffaflık ve hesap verebilirlik sağlasa da, algoritmaların etik denetimi güçlendirilmelidir. Sağlıkta algoritmalar, teşhis ve tedavide önemli rol oynar; ancak önyargılı veriler yanlış sonuçlara yol açabilir. Bu nedenle sağlık verilerinin güvenliği öncelikli olmalı, algoritmalar ise adalet ve eşitlik ilkelerine uygun şekilde denetlenmelidir. Aksi takdirde bu sistemler toplumsal eşitsizlikleri derinleştirebilir. Askerî ve siyasi alanlarda algoritmalar; strateji, güvenlik ve istihbaratta yoğun şekilde kullanılır. Otonom silahlar ve dronlar algoritmalarla karar alabilmekte, bu da insan hakları ve hesap verebilirlik açısından ciddi etik tartışmalar doğurmaktadır. Devlet güvenliğinin algoritmalarca belirlenmesi, bireysel özgürlükleri tehdit edebilir. Eğitimde algoritmalar; başarı ölçümü, kişiselleştirilmiş öğrenme ve öğretim stratejilerinde kullanılır. Ancak veri temsili eksiklikleri ve sosyoekonomik faktörlerin göz ardı edilmesi, bazı grupları dezavantajlı kılabilir ve fırsat eşitliğini zedeleyebilir. Hukuk ve ekonomi alanlarında kullanılan algoritmalar; suç profilleme, risk analizi, kredi skorlama ve yatırım kararlarında etkilidir. Ancak önyargılı veriler, toplumsal sınıfları veya etnik grupları dışlayabilir, bu da ayrımcılığı pekiştirir ve insanî yargı ilkesine zarar verir. Algoritmalar, toplumsal adalet, insan hakları ve demokratik denetim ilkelerine uygun biçimde yönetilmeli; şeffaf, denetlenebilir ve hesap verebilir yapılarla geliştirilmelidir.

3.1. SOSYAL MEDYA

Sosyal medya, bireyler arasında dijital ortamda etkileşim kurulmasına, içerik paylaşılmasına ve kullanıcı temelli iletişimin gerçekleşmesine olanak tanıyan bir yeni medya biçimidir. Bu mecralar, kullanıcıların hem bireysel hem de toplumsal kimliklerini çeşitli dijital platformlar üzerinden ifade etmelerine olanak sunar. Yeni medyanın en yaygın ve tanınan bileşenleri arasında yer alan sosyal medya platformları; teknolojinin kullanım biçimleri, günlük alışkanlıklar ve iktidar ilişkileri üzerindeki etkileriyle dikkat çekmektedir. Facebook, Twitter (X), Instagram ve benzeri platformlar, bireylerin profil oluşturmak suretiyle tanınmasına, arkadaşlık ilişkileri kurmasına ve çok katmanlı bir etkileşim ağı içinde yer almasına imkân tanır (Fuchs, 2016: 55–56). Bu dijital etkileşim biçimi, yalnızca sosyalleşme aracı olmanın ötesinde, bireylerin kimlik inşası, kamusal söyleme katılımı ve politik tartışmalara müdahale etmeleri için de önemli bir mecra

sunmaktadır. Etkileşimin artmasıyla birlikte, sosyal medyaya olan bağlılık da güçlenir. Bu etkileşimler sayesinde veriler bu platformlara aktarılmakta, sosyal medya gündelik yaşamın merkezine yerleşerek vazgeçilmez bir alan haline gelmektedir. Bu alana katılım arttıkça, algoritmaların oluşturulma ve gelişme potansiyeli de artmaktadır.

Günümüz interneti, büyük platformlar ve bunların şekillendirdiği dijital ekosistemlerle tanımlanmaktadır. Apple, Amazon, Google, Facebook ve Microsoft'un sunduğu hizmet ve algoritmalar, internetin kullanıcıya nasıl sunulduğunu belirlemektedir. İş, eğlence ve özel yaşam, dijital hizmetlerle giderek daha fazla aracılanmakta; bu da dijitalleşmenin toplumsal etkilerini artırmaktadır (Dobusch, 2015: 113; Pitron, 2023: 74). Arama motorları, sosyal ağlar ve sanal mağazalar gibi platformlar, iş modellerini kullanıcı verilerinin toplanması, analizi ve satışı üzerine kurmuştur. Devlet gözetimi ile internet endüstrisi arasındaki personel geçişi, bireylerin gönüllü ya da dolaylı yollarla devletle iş birliği yaptığını göstermektedir. Şirketler, kullanıcıların tercihlerine dair veri toplayarak kişiselleştirilmiş profiller oluşturmakta ve bunları reklamcılık ve pazar araştırmalarında kullanmaktadır (Ackermann, 2015: 124-125). Facebook ve benzeri platformlar, haber akışında neyin gösterileceğine karar veren çeşitli algoritmalar kullanmaktadır. Bu algoritmalar, kullanıcıyı mutlu edecek ya da üzecek içerikleri, sosyal çevrenin gündemini veya başka kriterleri esas alabilir. Kullanılabilecek algoritmaların seçenekleri oldukça fazladır (Hari, 2022: 133).

Sosyal medya platformları, kullanıcı davranışlarına göre şekillendirilmiştir ve bu tasarımın temelinde algoritmik gözetim yer almaktadır. Bu gözetim, bireylerin özel yaşamını da etkilemektedir. Algoritmalar, kişilerin arama geçmişi ve internet erişimlerini analiz ederek ilgi alanlarını ve tercihlerini belirleyebilmekte; bu bilgiler reklamcılara hedefli reklam imkânı sunmaktadır. Bu konu tüketim bağlamında daha ayrıntılı ele alınacaktır. Görüldüğü üzere, algoritmalar yoluyla bireylerin yaşamlarına müdahale edilebilmektedir (Gusterson, 2020: 14; Temel ve Böyük, 2023: 128-129). Algoritmik gözetim, kullanıcı etkileşim ve davranışlarını biçimlendirerek hem güvenlik sorunları yaratmakta hem de özgürlükleri kısıtlayabilmektedir (Lyon, 2014). Bu süreci mümkün kılan temel unsurlar, internetin merkezinde yer alan sosyal ağlardır. Çevrimiçi ağlar dünyanın farklı bölgelerinde veri merkezleri aracılığıyla hizmet verir; ancak bu hizmetler, genellikle tek bir merkezden (örneğin Facebook veya Google) kontrol edilmektedir. Bu merkezler, iletilen tüm veri ve mesajlar üzerinde bilgi sahibi olmakla kalmaz, aynı zamanda içerik akışını da yönlendirebilmektedir (Köpsell, 2015: 107). Bu merkezi

yapılar, algoritmaların deneyim ve kontrol sağladığı dijital çağda sosyal medya platformlarını önemli araçlara dönüştürmektedir.

Algoritmalar, kullanıcıların ilgi alanlarını ve davranışlarını belirlemek için kişisel verilere erişmektedir. Bu, bireylerin dijital evrendeki özgürlüklerini kısıtlar ve gizliliğin azalmasına yol açmaktadır. Sosyal medya platformları, algoritmalar aracılığıyla kullanıcıların davranışlarını şekillendirebilir. Bu, yanıltıcı kısıtlamalara veya kullanıcıların bilgiye erişim özgürlüğünün yeniden yönlendirilmesine yol açabilir. Örneğin, bir algoritma yalnızca belirli içerik türlerini vurgulayarak kullanıcının bilgi edinme kapsamını o alanla daraltabilir. Merkezi sosyal ağların tüm kullanıcı verilerini kontrol edebilmesi, hem bireylerin hem de toplumun güvenliği için bir tehdit oluşturabilir. Üçüncü tarafların bu verilere yasadışı erişimi, bireylerin ve toplumun güvenliğini riske edebilir. Algoritmik gözetim, bireylerin kötü niyetli davranışlarını tespit edebilir veya platform güvenliğini artırabilir. Ancak bu, bireylerin sürekli izlendiklerini ve özgürlüklerinin kısıtlandığını hissetmelerine yol açacaktır. Facebook ve Google gibi merkezi platformlar, hem güvenlik hem de özgürlük konusunda belirleyici bir rol oynamaktadır. Veri güvenliği, fiziksel olarak dağıtılmış veri merkezleri aracılığıyla sağlanabilirken, veri kontrolü tek bir elde toplanabilir ve bu da özgürlüklerin sınırlandırılmasına olanak tanır. Algoritmik gözetim çağında, özgürlük ve güvenlik arasındaki ilişki hassas bir denge gerektirir. Algoritmaların bireylerin özgürlüklerini ihlal etmeden güvenlik sağlaması mümkün müdür? Bu soru, sosyal medya platformlarının tasarım ve düzenleme süreçlerinde kritik bir yere sahiptir.

3.1.1. Dijital İzler: Sosyal Medyanın Etkisi ve Algoritmaların Gücü

Dijital teknolojilerin gelişmesiyle beraber sosyal yaşam içerisine yerleşen algoritmalar, her alanda etkisini gösterdiği daha önce ifade edilmiştir. Sosyal yaşam içerisinde kullanılan teknolojilerin artması, dijital izler (mobese, çipli kartlar, kurumsal kayıtlar) bırakmamızı sağlamaktadır. Bunların yanında bireysel olarak kullandığımız cihazlar, kredi kartları ve sosyal medya gibi alanlarda da dijital izler bırakılmaktadır. Şüphesiz bu izler veri oluşturmakta ve analiz edilebilmektedir. Büyük veri olarak ifade edilen veriler, son yıllarda özellikle sosyal medyanın kullanımının artmasıyla daha da artmıştır. İnternet tabanlı olarak Google, Facebook, X (Twitter) gibi sosyal medya mecraları büyük veriye katkı sunmaktadır. Bu veriler analiz edilerek kullanıcıların ihtiyaçlarının giderilmesi vaadiyle çalışmalarına devam edilmektedir (Gusterson, 2020: 14). Büyük boyutlarda ulaşan verilerin ortaya çıkardığı sorunun ana nedeni, bunların bilgi

kapsüllerini (HTTP cookies) kullanan iz sürme teknolojisi aracılığıyla sizi birey olarak tanımlayabilmeleridir. Bilgi kapsülleri, tekil kullanıcıya has olan elektronik ayak izleridir. Bilgi kapsüllerinin bu bağlamda en önemli yönünü internet sayfaları oluşturur. İnternet sayfaları, veri programları aracılığıyla yalnızca kişisel ve tarihsel veri yakalamakla kalmaz, aynı zamanda başka şeylerin yanı sıra tıklamaları sayarak kişisel veriyi kullanıcının tutumları ve talepleri hakkında gerçek bir bilgiye dönüştürmek için kullanır (Løkke, 2020: 63). Sosyal medya kullanıcılarının sayısı ve etkileşimi, bu durumun yaşanmasında ne derece etkili, ona bakmak gerekir. Tabii bu sayının artmasında dijital alanların kullanımıyla ilgili bir durum söz konusudur. 2024 Dijital Küresel Bakış Raporu incelendiğinde bu durum daha net anlaşılmaktadır.

> Rapora göre, tekil cep telefonu kullanıcılarının sayısı 2024'ün başında 5,61 milyar seviyesinde bulunuyor. Son verilere göre dünya toplam nüfusunun yüzde 69,4'ünün artık bir mobil cihaz kullandığını ve küresel toplamın 138 milyon (+yüzde 2,5) arttığını ortaya koyuyor) 2023'ün başından beri. Dünyadaki tüm insanların yüzde 66'sından fazlası artık internet kullanıyor ve en son veriler küresel kullanıcı toplamını 5,35 milyar olarak gösteriyor. İnternet kullanıcıları, 2023'ün başından bu yana 97 milyon yeni kullanıcı sayesinde son 12 ayda yüzde 1,8 arttı. Sosyal medya kullanıcısının 5 milyar sınırını aştığını, en son kullanıcı rakamının ise dünya nüfusunun yüzde 62,3'üne denk geldiğini gösteriyor(Külekçi, 2024).

Bu verilerden anlaşılacağı üzere dijitalleşmenin ve küreselleşmenin ne kadar hız kazandığı, cep telefonunda internet ve sosyal medyanın yaygınlaştığını göstermektedir. Bu yaygınlaşma ile beraber elde edilen verileri özgürlük ve güvenlik açısından değerlendirdiğimizde önemli unsurlar ön plana çıkar. Mobil cihazların ve internetin yaygın kullanımı, esneklik aralığını büyük ölçüde özgürlüğün kapsamını genişleteceği öngörülmüştür. Herkesin internete bağlanarak dünya çapında fikir paylaşımında bulunabilmesi, özellikle sosyal medya üzerinden veri toplanmasını kolaylaştırır. Ayrıca bu teknolojiler, insanların eğitimini, ticaretini ve sosyal yaşantısını artırır. Bu geniş alanda dijitalleşme aynı zamanda güvenlik endişelerini de artırır. Özellikle veri gizliliği ve siber güvenlik tehditleri, kişisel bilgilerin korunmasının gerekliliğini ortaya çıkarır (Lorento & Lab, 2020:24-25). İnternet ve sosyal medyanın artışı, aynı zamanda dijital ortamda korunma, gözetim ve sansür gibi risklerin de büyümesine sebep olur. Özellikle otoriter rejimlerin, bu geniş kitlelere ulaşan dijital platformları ve özgürlük kısıtlamaları için bu teknolojileri kullanma olanağı elde etmektedir. Cep telefonu, internet ve sosyal medyanın küresel çapta yaygınlaşması, bireylerin özgürlüklerini artırırken güvenlik açısından yeni riskler doğurmaktadır. Bu bağlamda dijital özgürlüklerin korunması ve dayanıklılığın sürdürülmesi için dengeli politikaların geliştirilmesi kritik öneme sahiptir. Hem bireyler

hem de devletler, bu dijital dönüşümde özgürlük ile güvenlik arasındaki dengeyi korumaya çalışmalıdır.

Bu derece yüksek sayıya ulaşan kullanıcının verilerinin analiz edilerek kullanılması ve manipülasyonlara maruz kalması şaşırılacak bir durum değildir. Dijital mecraların özgürlük ve güvenlik bağlamı tartışılırken bu kadar yoğun bir talep görüyor olması tartışmayı daha da artırmaktadır. Konu açısından odaklandığımız algoritma tahakkümü, bu veriler sayesinde çok kolay sağlanabilmektedir. Sosyal medya alanının yaklaşık 5 milyar sınırına ulaşması, algoritmalar aracılığıyla verilerin kolay bir şekilde analiz edilmesine olanak sağlamaktadır. Çünkü bu alanda sürekli bir veri akışı söz konusudur. Teknoloji endüstrisi, bugün insanın onay arzusunu sömürmekte uzman hale gelmiştir. Özellikle de sosyal medya, arkadaşlarınızın o anda sizi ne kadar çok (veya az) düşündüğüne dair zengin bir bilgi akışı sağlamak için ayarlanmıştır (Newport, 2024: 37).

Klasik anlamda bilgi elinde bulundurmak nasıl bir güç sağlıyorsa, bugün algoritmalarla sağlanan veriler de bir güç oluşturmaktadır. Bu güç, kişilere karşı kullanıldığında özellikle özgürlük ve güvenliklerini kolay bir şekilde tehdit edebilmektedir. Bu durum ise tahakkümü kaçınılmaz kılmaktadır. Çünkü büyük verinin otomatik olarak toplanması ve algoritmik değerlendirilmesi, yeni öngörüleri vaat ederken, herhangi bir insan müdahalesinin dışında bir iktidar/güç alanı yaratmaktadır. Klasik gözetim, bireylerin geçmiş ve içinde bulunduğu durumlarını anlamayı amaçlarken, bu yeni süreç onların gelecekteki benliklerini yakalayarak üretimlerine müdahale etmeye çalışmaktadır. Büyük veri ve algoritmalar, güvenliği sağlama adı altında bireylerin özgürlüklerini kısıtlayarak bir tahakküm aracı haline gelebilir. Bu, hem bireylerin özgürlüklerini hem de güvenliklerini tehdit eden bir "görünmez güç" oluşturur. Yüksek kullanıcı sayısı, özgürlük-güvenlik dengesini bozan algoritmaların etkisini artırır. Algoritmalar ve büyük veri, bireylerin özgürlüklerini kısıtlarken güvenliği artırma iddiasıyla hareket eder. Ancak bu süreç, bireylerin hem mevcut hem de gelecekteki özgürlüklerini tehdit eden bir tahakküm sistemi ortaya çıkarır. Sosyal medya ve dijital teknolojilerin özgürlük-güvenlik dengesini koruyabilmesi için algoritmaların şeffaflığı ve kullanıcı verilerinin etik yönetimi büyük önem taşımaktadır.

3.1.2. Sosyal Medya Paradoksu

Sosyal medyanın en önemli özelliklerinden biri, yeni bir gözetim alanı oluşturmuş olmasıdır. Bilgi-güç-iktidar açısından bakıldığında, sosyoekonomik ve politik alanlarda

“algoritmalar ve yapay zekâ temelli platformların kullanılarak enformasyonun ve işlenmesinin toplumsal, siyasal ve ekonomik süreçler üzerinde belirleyici etkiye sahip bir tahakküm biçimi” kurmak isteyen politik ve ekonomik egemenler, demokrasinin özgürlük krizinden faydalanır (Han, 2022: 7). Zira ilk bakışta demokratik ve özgürlükçü görünen günümüz enformasyon rejimi dönemi, Foucault’un tanımladığı disiplin rejiminin aksine, beden ve enerjinin değil, enformasyonun tüketilerek iktidar ve güç elde edildiği bir süreçtir. Biyo-politikanın yerine psiko-politika geçmektedir. Han’a (2020: 11) göre, “dışsal baskılardan ve kendine yabancı zorlamalardan kurtulmuş olduğunu sanan bir birey, daha iyi bir performans sergileme ve mükemmelleşme projelerinde hiyerarşik baskılara ve zorlamalara tabi kılınmaktadır.” Bizatihi özgürlüğün zorlamalara kapı araladığı nevi şahsına münhasır bir tarihsel dönemden geçmekteyiz. Her türlü zorlamadan bağımsız olmayı içeren özgürlük, enformasyon döneminde yapabilme ve erişebilme özgürlüğü biçiminde form değiştirerek dürtüsel zorlama getirmektedir. “Kendini özgür sanan performans öznesi aslında bir köledir. Efendisi olmaksızın kendini gönüllü olarak sömürmesi ölçüsünde mutlak köledir.” Enformasyon dönemi insanı, karşısında efendi olmadığı hâlde salt yaşamı ve tüketimi kutsadığı için “gönüllü kuldur.” Şeffaf işleyen süreçler içerisinde algoritmik “kara kutu”, tahakkümü cisimleştiren karanlık aklın, enformasyon dönemindeki yegâne aracıdır. Çünkü algoritmik yapı, alıcının alması gereken tüm veriye erişimini bir şekilde engellemektedir (Han, 2020: 12).

Dijitalleşmenin politik ve kültürel etkilerinin çeşitliliği ile bu etkilerin değerlendirilmesindeki güçlük, mevcut gözetim biçimlerinin yeterliliğini sorgulatan bir durum ortaya koymaktadır. Teknolojik sistemlerin sürekli gelişmesi ve yeni kapasitelerin hızla yaygınlaşmasıyla birlikte, bireyler dijital ortamlarla farklı şekillerde etkileşime geçmekte; bu durum da toplumsal yapıların, kimlik algılarının ve küresel ilişkilerin dönüşümüne yol açmaktadır. Bu süreç, yalnızca teknolojik bir değişim değil; aynı zamanda kültürel, siyasal ve toplumsal yeniden yapılanmanın da dinamik bir parçası hâline gelmiştir. Her yeni bilgi teknolojisinin ardındaki umut, dünyayı daha düzenli, güvenli ve kârlı hale getireceği yönünde olsa da yeni sorunları ortaya çıkarmaktadır. Örneğin, 2004 yılında kurulan Facebook’un 2015 yılında bir milyar kişi tarafından kullanıldığı ifade edilmektedir. Bu kullanıcıların nerede oldukları, ne okudukları ve kiminle etkileşim kurdukları bilinmektedir. Bu anlamda bedava bir yazılım ile güçlü bir gözetim sağlanabilmektedir (Masco, 2020: 179). Facebook’un kullanıcı sayısının 3 milyara yaklaşması, gözetime dâhil olan bireylerin sayısının arttığını göstermektedir. Bu

veriler, sosyal, politik ve ticari birçok alanda kullanılabilmektedir. Büyük veri analizleri, insan davranışlarını anlamada ve kalıplarını çözmede önemli bir rol oynar, böylece insanların gelecekteki davranışları tahmin edilebilir hale gelir. Sosyal medya, başlangıçta kullanıcı dostu olarak görülse de, zamanla ideolojik kutuplaşmayı teşvik edebilir. Kullanıcılar, kendi görüşlerine ve taleplerine uygun kaynakları takip ettikleri yankı odalarında, internetin demokratik ve özgürlükçü yapısı eleştirel bir hâl alır (Çetinkaya ve Dede, 2023: 70).

Bazen özgürlük alanı olarak kullanılan sosyal medya platformlarında yayın yasakları getirilebilmektedir. Türkiye'de BTK (Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu) tarafından bazı durumlarda sosyal medya platformlarına erişim engeli koyulabilmektedir. Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK), 2 Ağustos 2024'te "katalog suçlara uymadığı" gerekçesiyle Instagram'a erişim engeli getirdi. BTK, açıklamasında "instagram.com, 02/08/2024 tarihli 490.05.01.2024 -608983 sayılı Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu kararıyla erişime engellenmiştir" dedi (BTK, 2024). Türkiye ve dünyada birçok medya kuruluşu, Instagram'a gelen erişim kararının Hamas Siyasi Büro Şefi İsmail Haniye'nin öldürülmesinden sonra paylaşılan sosyal medya mesajlarının engellenmesinin ardından geldiğine dikkat çekti. Instagram, İsmail Haniye'nin öldürülmesinin ardından yapılan paylaşımları kaldırmasının sebebi olarak Meta'nın topluluk kurallarına işaret ediyor. Meta, çatışmanın başladığı Ekim 2023'te yayınladığı açıklamasında Hamas'ın hem tehlikeli örgütler ve kişilere yönelik politikası kapsamında hem de ABD hükümeti tarafından terör örgütü olarak kabul edildiğini söylüyor. Tehlikeli Örgütler ve Kişiler Politikası'na göre muhtelif tehlikeli örgütleri ve kişileri yücelten, destekleyen ve temsil eden içerikleri kaldıracağını belirtiyor (Euronews, 2024). Facebook'tan YouTube'a, TikTok'tan Twitter(X)'a çoğu sosyal medya platformu, İsrail'i eleştiren veya Filistinlilerin bakış açılarını gösteren içerikleri düzenli olarak engellemektedir (Loewenstein, 2024: 213). Bu durumda özgürlük alanı olarak görülen sosyal medya platformlarının gerçek yüzü ortaya çıkmaktadır. 2021 yılında dünyadaki Facebook kullanıcıları "Kudüs Dua Ekibi" adlı sayfayı beğendiklerini fark ettiler. 75 milyon takipçisi ile dünyanın en büyük İsrail yanlısı sayfasıydı. Hristiyan Siyonist ve Trump destekçisi bir aktivist olan Mike Evans'ın yönettiği bu sayfanın amacı İsrail'e destek toplamaktı. Kullanıcıların bu sayfayı nasıl beğendikleri ise hâlâ bilinmemektedir (Loewenstein, 2024: 217).

Sosyal medya platformlarının hem özgürlük alanı olarak görülmesi hem de yasaklanması, bir paradoks olarak algılanmasına neden olduğunu söyleyebiliriz. Instagram gibi sosyal medya platformlarına getirilen yasaklar, özgürlük ve güvenlik arasındaki dengeyi incelemenin önemli bir örnek teşkil eder. Bu tür yasaklar, genellikle bireylerin ifade özgürlüğü ve kişisel haklarını kısıtlamakla eleştirilir; ancak aynı zamanda güvenlik tehditlerine karşı önlem almak amacıyla yapıldığı için savunulabilir. Sosyal medya platformları, günümüzde bireylerin kendilerini ifade etme, haber alma ve fikir alışverişinde bulunma özgürlüğünün temel araçlarından biri haline gelmiştir. Instagram gibi platformların yasaklanması, bu özgürlüğe doğrudan bir müdahale olarak görülebilir. Özellikle ifade özgürlüğünün demokratik toplumlarda önemli bir yer tuttuğu göz önüne alındığında, bu tür yasaklar sansür olarak değerlendirilir. Platformların engellenmesi, hükümetlerin halkın bilgiye erişimini kontrol etme girişimi olarak eleştirilebilir ve toplumdaki farklı görüşlerin ifade edilmesini zorlaştırabilir.

Diğer taraftan, bazı durumlarda sosyal medya platformları ulusal güvenlik tehditleri, terör örgütlerinin propagandası, dezenformasyon yayılması veya toplumsal huzursuzlukların kışkırtılması gibi nedenlerle sınırlandırılabilir. Bu gibi durumlarda güvenlik kaygıları ön plana çıkar ve devletler halkın güvenliğini sağlamak amacıyla bu platformlara kısıtlama getirebilir. Örneğin, seçim dönemlerinde veya büyük toplumsal olaylar sırasında yanlış bilgi yayılmasını önlemek için geçici yasaklar getirilebilir. Bu tür yasakların meşruluğu, özgürlük ile güvenlik arasındaki denge ile sağlanabilir. Eğer bir yasağın nedeni meşru ve sınırlı bir süre için uygulanıyorsa, toplumun güvenliği adına kabul edilebilir. Ancak uzun süreli ve kapsamlı yasaklar, bireylerin ifade özgürlüğünü aşırı derecede kısıtladığında otoriter bir uygulamaya dönüşebilir. Instagram gibi platformlara getirilen yasaklar, bir yandan ulusal güvenlik ve toplumsal düzeni korumak için önemli olabilirken, diğer yandan bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin ihlali olarak da yorumlanabilir. Bu tür durumlarda yasakların amacı, süresi ve uygulama biçimi toplumsal tartışmalara yol açar.

3.1.3. Sosyal Medya ve Kişisel Verilerin Korunması

Sosyal medya, bazı özellikleri açısından geleneksel medya araçlarına göre daha avantajlı olduğu ifade edilmektedir. Herkesin ulaşabilmesi ve aktif bir şekilde kullanması, yeni bir dünya ortaya çıkarmaktadır (Akbakın, 2023:125). Sosyal medya platformları, kullanıcıların takip ettikleri kişiler ve paylaştıkları içerikler, algoritmalar tarafından analiz edilerek kişisel tercihler veri olarak elde edilmektedir. Elde edilen veriler, reklam ve diğer

ticari amaçlar için kullanılmaktadır. Bu tür kullanımlar, kişisel hayatın ihlali olarak kabul edilmektedir. Bu konu ile ilgili olarak Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR)'ün 39. maddesinin başında; "Her kişisel veri işleme işlemi, hukuka ve hakkaniyete uygun olmalıdır. Kendileriyle ilgili kişisel verilerin toplanması, kullanılması, bunlara bakılması veya bunların bir başka şekilde işlenmesi ve kişisel verilerin ne ölçüde işlendiği ya da işleneceği gerçek kişiler için şeffaf olmalıdır…" şeklinde bir ifade yer almaktadır. Maddenin devamında ve diğer maddelerde verilerin verilmesi noktasında rızanın özgürce sağlanması için gerekli şartların sağlanması hususuna dikkat çekilmektedir (GDPR, 2016). Burada verilerin rızasız alınmasının aslında özgürlüğü de olumsuz etkilediğine vurgu yapılmaktadır. Aynı zamanda burada bir güvenlik ihlali de söz konusudur. Benzer şekilde Türkiye'de Kişisel Verileri Koruma Kanunu (KVKK), 3 madde e bendinde;

> "Kişisel verilerin işlenmesi: Kişisel verilerin tamamen veya kısmen otomatik olan ya da herhangi bir veri kayıt sisteminin parçası olmak kaydıyla otomatik olmayan yollarla elde edilmesi, kaydedilmesi, depolanması, muhafaza edilmesi, değiştirilmesi, yeniden düzenlenmesi, açıklanması, aktarılması, devralınması, elde edilebilir hâle getirilmesi, sınıflandırılması ya da kullanılmasının engellenmesi gibi veriler üzerinde gerçekleştirilen her türlü işlemi."

Kanunun 1. maddesinde ise amaç, "kişisel verilerin işlenmesinde başta özel hayatın gizliliği olmak üzere kişilerin temel hak ve özgürlüklerini korumak ve kişisel verileri işleyen gerçek ve tüzel kişilerin yükümlülükleri ile uyacakları usul ve esasları düzenlemektir" şeklinde açıklanmaktadır. Algoritmaların kişisel verileri kullanması, mahremiyet ihlallerine ve etik sorunlara yol açmaktadır. Mevcut yasalar yetersizken, yeni düzenlemelere ihtiyaç vardır. Gözetim teknolojilerine karşı güvence, demokrasi ve insan haklarıdır; ancak popülist politikalar ve güvenlik kaygıları gözetimi haklı çıkarabilmektedir. Çözümler, koşulların değiştirilmesiyle sağlanabilir (Koray, 2023: 230).

Burada özgürlük ve güvenlik arasındaki ilişkinin, dijital çağdaki kişisel veri işleme uygulamaları bağlamında nasıl şekillendiği tartışılmaktadır. Sosyal medya platformlarının kullanıcı verilerini algoritmalar aracılığıyla ticari amaçlarla analiz etmesi, bireylerin mahremiyet ve özgürlüklerine yönelik tehditler oluştururken aynı zamanda güvenlik ihlalleri riskini de artırmaktadır. Özgürlük açısından bakıldığında, bireylerin rızası olmaksızın verilerinin toplanması, özel hayatın gizliliği ilkesine aykırıdır ve bireylerin kendi bilgileri üzerindeki kontrolünü sınırlamaktadır. Bu, özgürlüğün temel unsurlarından biri olan bireysel özerkliğin zedelenmesi anlamına gelir. Diğer taraftan,

güvenlik açısından, kişisel verilerin kötüye kullanımı ya da yetkisiz erişim durumlarında bireylerin fiziksel, finansal ya da psikolojik güvenlikleri tehlikeye girebilir. Bu bağlamda, Avrupa Birliği'nin GDPR ve Türkiye'nin KVKK düzenlemeleri, bireylerin özgürlüğünü ve güvenliğini korumayı hedeflemektedir. Ancak bu yasal çerçeveler, teknolojinin hızlı gelişimi karşısında zaman zaman yetersiz kalmakta ve yeni düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Burada vurgulandığı gibi, özgürlük ve güvenlik dengesi, kişisel verilerin toplanması ve işlenmesinde etik, yasal ve şeffaf bir yaklaşım gerektirir. Bu denge sağlanmadığında, bireylerin mahremiyet hakkı ve güvenliği ciddi şekilde tehdit altına girebilir.

3.2. MAHREMİYET

Mahrem kavramı TDK'da "başkalarına söylenmeyen, gizli" olarak tanımlanırken, mahremiyet ise "gizli, gizlilik" anlamına gelir (TDK, 2024). Mahremiyet, genel anlamda kişilerin yalnız başına kalabilme, düşünce ve davranışlarını özgürce seçebilme, toplumsal katılım ve etkileşimde bulunma konusundaki sınırlarını kendilerinin belirleme hakkını içermektedir (Arık, 2018: 19). Bu anlamda mahremiyetin temel bir hak olduğu ve insanın kendisiyle ilgili paylaşmama özgürlüğünü belirlediği ifade edilebilir. Bu özel alan, bütün dış etkenlerden korunmalıdır. Bu bağlamda, kişi hakkındaki bu alan hem güvenlik hem de özgürlük alanını oluşturmaktadır.

Mahremiyet, üç temel özelliğe sahiptir. Bunlardan ilki fiziksel mekân ile ilgilidir. İkincisi, kişinin bedeninin korunması ile ilgilidir. Üçüncüsü ise kişisel verilerin toplanma, saklama, işleme ve dağıtımının nasıl yapılacağı ve yapılmayacağı ile ilgilidir (Fischer-Hübner, 1998: 422). Burada konumuz açısından en dikkat çeken nokta, kişisel verilerle ilgili olan maddedir. Çünkü dijitalleşmenin yaygın olduğu günümüzde kişisel verilere çok rahat bir şekilde ulaşılabilir olması bunu önemli hale getirmektedir. Dijitalleşme aynı zamanda teşhir ve gözetlemeyi teşvik ettiği için hem yaygınlaşmasını sağlamakta hem de kalıcı olmasına yol açmaktadır (Gültekin, 2018: 121). Mahremiyet ile ilgili liberal teorisyenler, insanların kendi başlarına kalabilme ve özgür olabilme alanları olarak tanımlanır. Kendini gerçekleştirebilme, mahremiyetin ön koşulu olarak görülmektedir. Bu özgür alan ise kamusal alandan ayrı olarak özel alanın önemine dikkat çeker.

3.2.1. Kamusal Alan ve Mahremiyet

Kamusal alan kavramının kökeni Antik Yunan döneminde "public" sözcüğüne dayanır. Kavram, genel gözetime ve bilgiye açık anlamına gelir. 17. yüzyılda kamusal ve

özel alanın ayrılması kavramı daha anlaşılır hale gelmiştir. "Kamusal" kavramı herkesin kontrolüne açık bir yaşam alanı iken, "özel" kişinin kendisi, ailesi ve arkadaşlarıyla ilişkilerini sınırlayan bir yaşam alanıdır (Onat, 2013: 10). Bu dönemlerde kamusal iletişim modeli polis (kamusal yaşam-siyaset alanı) ile oikos (özel alan) arasındaki net bir ayrıma dayanmaktadır (Habermas, 2018: 62; Arendt, 1994: 40-41). Kamusal ve özel arasındaki ayrım, Batı kültüründeki değişimi anlamakta önemli bir rol oynar. İngilizcede "public" kelimesinin ilk kullanımı, "public"i toplumun ortak çıkarı ile eş tutar. Yetmiş küsur yıl sonra, "genel gözleme açık ve belirgin" anlamı eklenmiştir. 17. yüzyılın sonuna gelindiğinde, "public" ve "private" karşıtlığı, günümüzdeki kullanıma benzer bir biçim almıştı. "Public" kelimesi herkesin incelemesine açık anlamına gelirken, "private" kelimesi kişinin ailesi ve arkadaşlarıyla sınırlı, ayrılmış bir yaşam alanı anlamına geliyordu (Sennett, 2013: 32). Özel hayat alanı, vatandaşların hareketlerinin, özel hukuk ilişkilerini düzenlemek için toplumun koyduğu yasaları çiğnememesi koşuluyla, ilkesel olarak kamudan ayrı tutulmuş ve vatandaşların özgür ilişkisine bırakılmıştır. Çoğunluk, sosyal varlıklar olarak insanların hem özel hem de kamusal alanlara ihtiyacı olduğunu kabul etmektedir. Bu alanlar birbirinin yerine geçemez; ancak neredeyse birbirini tamamlar ve birbirleriyle örtüşürler. En azından özel alanın, kamu alanının işgaline ne kadar dayanması gerektiği konusunda anlaşmazlıklar olduğu da söylenebilir (Løkke, 2020: 19).

Burada ifade edilen kamusal alan-özel alan ayrımı, mahremiyetin tarihsel gelişiminde de vardır. Özellikle siyaset felsefesindeki tartışmalarda hem negatif özgürlük kavramının geliştirilmesi hem de kamusal alan-özel alan arasında ayrım yapılması nedeniyle liberal teorinin mahremiyetle ilgili pek çok kavramın şekillenmesindeki rolü vardır. Kamu-özel ayrımı, Thomas Hobbes'un insanların kendi güvenliğini sağlama adına gücü merkezi bir otoriteye, yani devlete devrettiği Leviathan'a kadar gitmektedir. Leviathan'da merkezi otoritenin gücünün sınırları net olarak belirlenmeli ve bu sınır belirli ortak kurallara dayanmalıdır. Belirlenen sınırlar dışında da insanlar özgür olmalıdır (Masur 2019: 34-35). Yani yönetimin egemen bir güce devredildiği toplumsal yapıda yurttaşlara özgürlük alanı sağlanmaktadır. Bu da bizi "başkalarının müdahalesinden özgürlük" anlayışına, yani negatif özgürlük anlayışına götürür (Masur, 2019: 35). Negatif-pozitif özgürlük ikilemi, Isaiah Berlin'in negatif-pozitif özgürlük ayrımı aracılığıyla değerlendirilmiştir. Bu konuya ikinci bölümde detaylı bakılmıştır. Negatif özgürlük, engeller ya da kısıtlamaların olmaması durumudur. Kişiler, eylemlerinde

başkalarının (devletin) müdahalesine uğramadıkları ve dolayısıyla engellenmedikleri zaman özgür kabul edilir. Pozitif özgürlükte ise kişi, kendi yaşamını kontrol altına alabilecek ve amaçlarını gerçekleştirecek şekilde hareket edebilir (Berlin, 2007: 68-70). Liberal teorilerin negatif özgürlük yaklaşımını yansıtan mahremiyet anlayışında, kamunun bireyin özgür alanına müdahale etmemesi esastır. Negatif özgürlük teorisine dayalı mahremiyet anlayışında, kişi yaşamına ilişkin dolaylı bir "kamu-özel" ayrımı yapılmaktadır. Liberalizm, mahremiyetin sınırlarının nasıl ve hangi ilkelere göre belirleneceğini, mahrem alana müdahalenin kim tarafından yapılacağını gerekçelendirmektedir (Yüksel, 2003: 203). Dijital ortamdaki mahremiyet anlayışında hem liberal teoriye atıf yapılması hem de mahremiyetin "devlet gücünün (kamu) sınırları tarafından belirlendiği" vurgusu, negatif özgürlük anlayışının hâkimiyetinin göstergesidir (Masur, 2019: 35-36).

Ancak mahremiyetin bireysel bir hak olarak görüldüğü ve kişinin özne olduğu liberal söylemdeki negatif yaklaşım, teknolojinin merkezi rolde olduğu toplumsal yaşamda hâkim olmakla birlikte mahremiyete yönelik tehditleri tanımlamada yetersiz kalmaktadır (Masur, 2020: 59). Ackerman'ın ifadesiyle "insanlığı Cehenneme sürükleyen" neo-liberalizm, dijitalleşmenin etkisiyle internetin bir krallık ve özgürlük aracı olarak görülürken aslında korku ortaya çıkarmaktadır. Zaman içerisinde insanlar için tehlikeli bir ağ oluşturduğu düşünülmektedir. Bu anlamda "herkes için özgürlük" düşüncesi tartışılmaya başlamıştır (Ackermann, 2015: 123). Mahremiyet, insanların gizli özel yaşamından ibaret olmanın yanı sıra istekleri doğrultusunda karar verme sürecidir. Özgürlük kavramının önem kazanması, onun mahremiyet kavramı ile olan bağlantısını güçlendirmektedir. Bu bağlamda karar verirken özgür olmak istemektedir (Akbakın, 2020: 97). Yaşadığımız çağ, bir dikizleme dönemi olarak görülmektedir. Bugün YouTube, Facebook, Twitter (X), casus yazılımlar, MOBESE vb. hayatın içinde yer almaktadır. Bu durum mahremiyet, bireysellik, güvenlik hatta algıları değiştirmektedir (Niedviecki, 2010). Dijital medyanın kamusal ve özel alan arasındaki ilişkiyi belirsizleştirmesinin nedeni, ikisi arasındaki ayrımı yapamamadan kaynaklanmaktadır. Bununla beraber dijital ve sosyal medya, kamu ve özel alan arasında gerilimleri artırabilir (Briggs & Burke, 2023: 397). Özel alan ve kamusal alan arasındaki sınırın ortadan kalkmasıyla özel hayatın gizliliği görünür hale gelmiştir. Bu alanlar ayrı bir şekilde tanımlanırken, bu ayrım yeni süreçle beraber yok olmaya başlamıştır. Mahremiyet

konusunda yaşanan bu gelişmeler, acaba mahremiyetin sonunu mu getirmektedir gibi bir soruyu akla getirmektedir.

Dijital devrim başlangıçta umut verici görünse de, gözetleme ve teşhir gibi dinamiklerle bireyin özgürlüğünü ve mahremiyetini tehdit etmeye başlamıştır. Teşhir, bireyin özgürlüğünü ve mahremiyetini gönüllü olarak ortadan kaldırırken, özgürlüğün kaybı varoluşsal anlam kaybına yol açabilir. Gözetleme ise dijital araçlar sayesinde bireylerin her hareketinin izlenmesine neden olmuş, mahremiyetin kaybolmasına ve özgürlüğün tehdit edilmesine yol açmıştır. Bu durum, insan varoluşunu sorgulamaya ve dijital devrimin gelecekteki etkilerine dair tartışmaların önemini artırmaktadır (Çağan, 2018: 52). Dijital devrim başlangıçta umut verici olarak görülse de, zamanla bireylerin özgürlük ve mahremiyetini tehdit eden bir korku kaynağına dönüşmüştür. Gözetleme, dijital araçlar aracılığıyla bireylerin her hareketini izlemeyi mümkün kılarken; teşhir, bireylerin mahremiyetlerini gönüllü olarak ortadan kaldırmasına yol açmaktadır. Bu süreçler, bireyin özgürlüğünü sınırlayarak varoluşsal anlamını yitirmesine ve bir nesneye dönüşmesine neden olmaktadır. Dijitalleşmenin mahremiyetin sınırlarını aşındırdığı bu dönemde, özgürlük ve güvenlik kavramlarının yeniden tanımlanması gerekliliği öne çıkmaktadır.

3.2.2. Mahremiyetin Sonu mu?

Gözetim ve mahremiyet kavramları, yeni medya araçlarının kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte sıklıkla ele alınan konular olmuştur. Özellikle yeni medyanın bir uzantısı olan sosyal medya platformlarında kullanıcıların kendileriyle ilgili bilgileri ve görselleri kendi rızalarıyla kamuoyuyla paylaşıyor olmaları, siber şiddete eğilimli internet kullanıcılarının bu bilgileri kullanarak nefret söyleminde bulunmalarında etkili olmaktadır. Dijital iletişim ortamlarının etkileşimli yapısı, mahremiyetin ihlali ile meydana gelen nefret söylemlerinin oluşmasında, dolaşıma çıkmasında ve yeniden üretilmesinde önem taşımaktadır.

Liberal teori üzerine temellenen anlayışta mahremiyet, bireyin "sosyal, ekonomik ve kurumsal etkilerden özgür olması" olarak ele alınmaktadır. Bireyin erişim hakkı ve kimliğinin korunmasının temel olduğu liberal teorilerde, bireyin mahremiyetini korumaya yönelik sunulan çözüm önerilerinde yine bireye sorumluluk yüklenmektedir. Böylece bireyin kendisini korumaya yönelik bilgisinin artırılması amaçlanmaktadır. Ayrıca, kişisel veri ve dolayısıyla mahremiyetin korunması yasal düzenlemelerle

desteklenmektedir. Dijital süreç ile ilgili olarak Seubert ve Becker (2019: 931), liberal teoriye dayalı mahremiyet anlayışının çevrimiçi ortamdaki tahakküm biçimlerini açıklamakta yetersiz kaldığını ileri sürmektedirler. Özellikle teknoloji alanındaki yeniliklerin toplumsal ve ekonomik güç ilişkileriyle bağlantısı, dijital çağda mahremiyet konusunda yeni soruları beraberinde getirmektedir.

Burada ifade edilen tahakküm, özellikle konumuz olan algoritmaların etkisi üzerinden okunabilir. Zira algoritma tahakkümünde en çok etkilenen ve tartışılan konulardan biri mahremiyettir. Bu tahakküm aynı zamanda bir sosyal kontrolün ötesinde bir anlama gelmektedir. Sosyal kontrolün ötesinde bir alan olarak mahremiyet, uygunluk baskısının ötesinde, kişinin kendi hayatını ve toplumunu şekillendirmek için güç, fikir ve bağımsız düşünceler elde etmesine olanak tanıyan yaratıcı bir alandır. Ancak mahremiyet, devletin vatandaşlarının özerkliği ve özgürlüğünün ön koşulu olarak yasal olarak güvence altına alması gereken bir durumdur ve mahremiyetin varlığına duyulan güveni gerektirir. Özel-kamusal ayrımının kaldırılması, diktatörlüklerin işaretidir. "Şeffaflık" her yerde var olan zorunluluk nedeniyle aldatıcı bir vaat haline gelmiştir. "Şeffaf vatandaş" aslında kendini tanıtma eğilimiyle ortaya çıkmıştır. Karşılıklı sosyal kontrol artmakta ve yeni topluluk ile kolektifleştirme biçimleri ortaya çıkmaktadır (Ackerman, 2014: 128; Løkke, 2020: 120-121).

Fuchs (2011: 225-231), liberal mahremiyet teorilerinin mahremiyeti antropolojik açıdan ele aldıklarını ve mahremiyetin tarihsel ve toplumsal boyutunu tartmadan, eşitsizlikleri görmezden gelerek söylemsel olarak bireyi odak noktası yaptıklarını ifade eder. Bu yaklaşımdan dolayı mahremiyetin kapitalizmle ilişkisini görmezden geldiğini belirtir ve Marx'ın meta fetişizmi kavramını uyarlayarak mevcut liberal bakış açısını "mahremiyet fetişizmi" olarak adlandırır. Kapitalist sistemde mahremiyet, varlıklı ve güçlülerin mahremiyetini korurken, yurttaşlara yönelik gözetimin artırılması ve dolayısıyla mahremiyet ihlali desteklenir. Bu durum, güvenlik ve özgürlük tartışmasının yeniden değerlendirilmesi gerektiği fikrini ortaya çıkarmaktadır.

Mahremiyet, bireyin kamusal alanda var olma hakkını sağlayan toplumsal bir olgudur ve duygusal, gelişimsel hakları ile özgürlükleri kapsar. Kamusal alanda paylaşılmayan her şey mahrem sayılır. Zamanla toplumsal dönüşümlerle birlikte mahremiyetin anlamı değişmiş, kamusal ve özel alan ayrımı farklılaşmıştır. Modernizmle birlikte, mahremiyet bireysel kimlik, özgürlük ve rekabet gibi değerlerle şekillenmiştir. Ancak kapitalist sistem, mahremiyeti metalaştırarak, post-fordist dönemde gözetimle

kitleleri kontrol etme amacına hizmet etmiştir. Teknolojilerin etkisiyle iktidarın gözetleme gücü artmış, bu da mahremiyeti korumayı zorlaştırmıştır (Temel ve Böyük, 2023: 113). Ancak dijitalleşmenin etkisiyle beraber her türlü kişisel verinin toplanması ortaya çıkmaktadır. Bu noktada ise şu tartışma gündeme gelmektedir: Teknolojilerin özgürlükleri mi yoksa iktidarı mı güçlendirdiği tartışılmaktadır. "Teknolojilerin özgürleşmeyi sağladığı düşüncesi bir ironidir" (İzgi, 2014: 33). Buradaki ironi, dijital devrimin özgürleşme sunduğu iddiasının, aslında mahremiyeti ortadan kaldırıp bir denetim ve kontrol sistemi oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Mahremiyet, kişisel özgürlüğün teminatıdır ve hukuki dayanak olsa dahi gözetleme, özel alana müdahale olarak özgürlük ihlali anlamına gelir. Özgürlük, bireyin seçenekler arasından özgürce seçim yapabilmesidir; bunun için mahremiyetin korunması gerekir. Mahremiyetin ihlali, sadece özel alanı değil, temel özgürlükleri de tehlikeye atar. Bu nedenle, mahremiyetin korunması, özgürlüğün sürdürülebilirliği açısından kritiktir (Çağan, 2018: 45).

Dijitalleşme sürecinde gözetim, algoritmalar sayesinde çok farklı boyutlar kazanmıştır. Algoritmalar, veri toplama ve analiz etme konusunda büyük rol oynamakta ve bu süreç, bireylerin mahremiyetini tehdit etmektedir. Sosyal medya ve alışveriş siteleri gibi platformlar, kullanıcı davranışlarını analiz ederek kişisel verileri toplar ve bu veriler, hedefli reklamcılık, öneri sistemleri ve siyasi propagandalar gibi çeşitli amaçlarla kullanılabilir. Bu durum, mahremiyet ihlallerine yol açarken, gizlilik savunucuları, bu tür gözetleme uygulamalarının yasallığını sorgulamaktadır. Algoritmalar, bireylerin dijital profillerini oluşturup, özgürlüklerini ve mahremiyetlerini tehdit edebilecek potansiyel taşımaktadır (Lyon, 2014: 8). Bu süreçte, algoritmaların şeffaf olmaması, bireylerin mahremiyetinin ihlal edilmesine yol açmaktadır. Kullanıcılar, algoritmaların nasıl çalıştığı, hangi verileri topladığı ve nasıl kullandığı konusunda bilgi sahibi olamayabilir. Bu da mahremiyetin ihlali anlamına gelir. Algoritmalar, anonim gibi görünen verilerden bile kimlik tespiti yapabilme potansiyeline sahip olabilir ve bu durum çevrimiçi anonimlik hakkını tehdit eder. Kötü niyetli kişilerin bu verilere erişimi veya siber saldırılar da güvenlik riskleri yaratır. Mahremiyetin korunması, algoritmaların etik kullanımına ve verilerin güvenliğine dayanır. Algoritmaların şeffaf hale getirilmesi, verilerin güvenli bir şekilde saklanması ve etik standartlara uygun kullanılması, bireylerin haklarını korumak için gereklidir. Teknoloji, etik ve hukuk arasındaki işbirliği, kişisel özgürlüklerin korunması için kritik öneme sahiptir.

3.2.3. Mahremiyetin Korunması

Gözetim aygıtlarının olduğu yerde teşhir vardır. Gözetim, bir kimsenin mahrem alanına girerek onu mahrem olarak görmekte, bilgileri, duyguları ve tercihleri ifşa etmektedir. Böyle bir durumda kişinin özgür olması gereken özel yaşam alanında önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Modern toplumlarda mahremiyet hakkı çoğu zaman insan hakkı, kişilik hakkı ve kişisel özgürlüklerin bir parçası olarak kabul edilmiştir. Bu hakların korunması ile ilgili olarak kanunlar geliştirilmiştir (Arık, 2018: 69). Mahremiyet, yasalarca güvence altına alınan bir haktır. Demokrasilerin gereği olarak kişisel verilerin korunması ve güvenliği sağlanması yasalarla güvence altına alınmaktadır (Topsakal, 2022: 167). 1948 yılında ilan edilen İnsan Hakları Bildirgesi'nin 12. maddesinde: "Hiç kimsenin özel yaşamına, ailesine, konut dokunulmazlığına ya da yazışma özgürlüğüne keyfi olarak karışılamaz; kimsenin onur ve ününe karşı kötü davranışlarda bulunulamaz. Herkesin bu karışma ve kötü davranışlara karşı yasalarla korunma hakkı vardır" (UDHR, 1948) ifadesi geçmektedir. Benzer şekilde, 1953 yılında yürürlüğe giren Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8. maddesinde: "Herkes özel ve aile hayatına, konutuna ve yazışmasına saygı gösterilmesi hakkına sahiptir" şeklinde ifade edilmektedir (AİHM, 2010). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 17. maddesinde: "Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir" ve 20. maddesinde: "Herkes, özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamaz" gibi mahremiyet ile ilgili maddeler yer almaktadır(T.C.Anayasası, 2024)

Burada mahremiyet özgürlüğünün modern toplumlarda insan haklarının temel bir unsuru olarak kabul edildiği vurgulanmakta, bu hakkın korunmasına yönelik ulusal ve uluslararası hukuki düzenlemelere dikkat çekilmektedir. Ancak dijital çağın yükselişiyle birlikte mahremiyet hakkı, güvenlik ve bireysel özgürlükler arasında bir denge sorunu ortaya çıkarmaktadır. Özellikle veriler, özel yaşama müdahale edebilme gücüne sahiptir ve bu durum, tahakkümünü gündeme getirmiştir. Mahremiyeti sağlamak adına yasal düzenlemeler, dijital teknolojilerin sürekli gelişmeleri ile aşılabilir hale gelmiş ve yürütülebilir yazışmalardan davranış kalıplarına kadar geniş bir yelpazede genişletilebilir. Bu şekilde, değiştirilebilen güvenliklerin değiştirilebilmesi ile özel hayata müdahale edilmemesi arasındaki dengeyi sağlamanın artırılması önemlidir. Algoritmaların, hem kamu geliri sağlaması hem de bireysel özgürlük koruma çabaları arasında bir araç olarak

nasıl şekilleneceği, modern hukuk ve etik değerlerin çerçevesinin yeniden ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Konu ile ilgili olarak birçok ülkenin yasalarında benzer maddeler bulunmaktadır. Bütün belgeler incelendiğinde; kişisel verilerin hukuka uygun olarak işlenmesi, toplanma amacının belli ve meşru olması, amacı dışında olmaması gibi kriterlerin uygun olarak kullanılması konusunda ortaklaşmaktadır (Shaar, 2015: 88). Son yıllarda, GDPR (Genel Veri Koruma Yönetmeliği) gibi düzenlemelerle algoritmaların ve veri toplama süreçlerinin bireylerin mahremiyetini ihlal etmemesi için çeşitli yasal çerçeveler oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu düzenlemeler, algoritmaların mahremiyeti nasıl etkilediği konusunda daha fazla farkındalık yaratmayı ve bireylerin haklarını korumayı hedeflemektedir. Algoritmalar ve mahremiyet arasındaki ilişki oldukça karmaşıktır. Algoritmaların sunduğu faydalar, veri güvenliği ve kişisel gizlilik konularındaki risklerle dengelenmelidir. Mahremiyetin korunması için hem algoritmaların etik kullanımına özen gösterilmeli hem de bireylerin veri kullanımı konusunda bilinçlendirilmesi gerekmektedir.

Mahremiyet ve özel hayatın huzuru, 1776'da cumhuriyetin doğuşundan bu yana tartışılan bir konudur. ABD Anayasası'nda özel hayatın huzuruna ilişkin somut hükümler yoktur; ancak, özel hayatı kapsayan bir dizi dolaylı hüküm bulunmaktadır. Bunlar bireysel haklar olarak formüle edilmiştir. Kararlar, ABD'de anayasayı hazırlayanların, özel hayatın vatandaşların özgürlüğü için neden önemli olduğuna ve bu yüzden güçlü bir hukuki korumanın temin edilmesine dair temel bir anlayışa sahip olduklarını gösterir. Öte yandan, özgürlük ve güvenlik arasında çıkabilecek gerginlikleri de görmezden gelmemişlerdir. Toplumsal değerin en güçlü ifadesi, Benjamin Franklin'in çok alıntılanan sözlerinde belirttiği gibi, yine de özgürlüğe duyulan ihtiyaçtır: "Geçici güvenlik için temel özgürlüğünü feda edenler ne özgürlüğü hak eder ne de güvenliği." Anayasanın ek maddelerinde ve keyfi ev aramalarına karşı duruşta sergilendiği gibi, güvenlik duygumuz için özgürlüğün taşıdığı anlamın altının çizilmesi, Franklin açısından bu yüzden önemlidir. Bağımsızlık Bildirisi'nin mimarı Thomas Jefferson, özgürlük ve güvenlik arasındaki olası bir "değiş tokuş" durumunda, liberal duruşu şöyle özetler: "Çok özgürlük tanınması sonucu ortaya çıkan talihsizlikleri, özgürlüklerin çok kısıtlanması sonucu ortaya çıkan talihsizliklere yeğlerim." (Løkke, 2020: 94).

Algoritma tahakkümü, kişisel bilgilerinin saklanmasının ve hatta düşünce yapılarının teknolojik sistemlerin daraltılması, analiz edilmesi ve öngörülmesi ile ortaya

çıktığını ifade etmiştik. Özellikle kullanıcı verilerinin sürekli olarak toplanıp analiz edilmesiyle, gerçekleştirilecek özel hayatları, gelişmeleri ve seçimleri görünür bir kontrol altında almaktadır. Bu durum, özel hayatın zedelenmesine ve mahremiyetin tehdit edilmesine yol açabilir. Algoritmalar, onları analiz ederek reklamlar, içerik önerileri veya başka yönlendirmeler sunabilir. Bu durumda, kullanıcıların bilgi edinme süreçlerini sınırlayarak veya yönlendirerek özgür seçim yapma yeteneklerini dolaylı olarak değiştirebilir. Bilgiye erişim işlemlerinin kısıtlanması ve geliştirilmesinin sürekli yönlendirilmesi, bireylerin kendi özgün öğrenme süreçleri ve tercihlerine ilişkin özerkliklerini kaybetmesine yol açabilir. Algoritmaların bireyler üzerindeki etkisi güvenlik risklerini de beraberinde getirir. Verilerin yeterince korunmaması veya değiştirilmesi, hem dijital değişimin hem de fiziksel risklerin artmasına neden olabilir. Yani algoritma tahakkümünün bireyler üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için yasal düzenlemeler önem taşımaktadır. Bu bağlamda, özgürlüğün, mahremiyetin ve hakların korunması, küresel toplum üzerindeki baskının sınırlandırılmasında önemli bir rol oynar.

3.3. SAĞLIK

Algoritmalar sağlık sektöründe önemli bir dönüşüm yaratmaktadır. Yapay zekâ ve büyük veri analitiği, erken tanı ve tedavi süreçlerini güçlendirmekte; makine öğrenmesine dayalı sistemler, hastalıkların erken tespiti, tanı doğruluğunun artırılması ve kişiselleştirilmiş tedavi uygulamalarını mümkün kılmaktadır. Bu gelişmeler sağlık hizmetlerinin verimliliğini artırmakta ve hasta sonuçlarını iyileştirmektedir. Ancak bu ilerlemeler, etik ve toplumsal bazı sorunları da gündeme getirmektedir. Sağlıkta algoritmaların kullanımı, birey mahremiyeti, veri güvenliği ve algoritmik önyargılar gibi konuları tartışmalı hale getirmiştir (Topol, 2019). Karar süreçlerinde kullanılan verilerin doğruluğu, tarafsızlığı ve kapsamı kritik önemdedir. Sağlık verileri, doğası gereği kişisel ve hassas olup, yanlış veya eksik analizler ciddi sonuçlara yol açabilir. Örneğin, geçmiş hastalıklar veya genetik bilgilerle desteklenen veriler, hatalı teşhislere neden olabilir. Ayrıca algoritmaların etnik köken, yaş, cinsiyet veya sosyoekonomik durum gibi değişkenlere göre farklı sonuçlar üretmesi, sağlıkta eşitsizlikleri derinleştirebilir (Parodis vd., 2023: 2-3).

Ayrıca, sağlık sektöründe algoritmaların kullanımı, veriye dayalı kararların insan faktörünü göz ardı etmesine neden olabilir. Bir hastanın tedavi sürecinde yalnızca verilerle hareket edilmesi, bireyin duygusal ve psikolojik ihtiyaçlarının ihmal edilmesine yol açabilir. Büyük veri analitiği sayesinde, yüz binlerce tıbbi görüntüyü analiz eden

algoritmalar belirli desenleri tanıyabilir ve doktorların teşhis süreçlerine destek olabilir. Bu durum, tıbbi görüntülerin algılanış biçimini değiştirirken, bazı uzmanlık alanlarında, örneğin radyoloji, doktorların görüntüleri doğrudan inceleme ihtiyacını azaltabilir. Hatta algoritmaların, radyologların yerine geçebileceği yönünde görüşler de vardır (Javaid vd., 2024: 135). Örneğin, bir kanser hastasının tedavi kararları yalnızca genetik verilerine ve hastalığın ilerleme durumuna dayandırıldığında, hastanın yaşam kalitesi, psikolojik durumu ve sosyal desteği göz önünde bulundurulmayabilir. Bu da tedavi sürecinin yalnızca fiziksel değil, duygusal ve sosyal yönlerini de etkileyebilir. Sağlık hizmetlerinde algoritmaların kullanımı, gizlilik ve veri koruma hakkı açısından da sorunlara yol açabilir. Sağlık verileri, kişisel ve hassas veriler kategorisinde yer alır; bu nedenle bu verilerin korunması ve izinsiz erişimlere karşı güvenliğinin sağlanması büyük önem taşır (Price & Cohen, 2019: 9-10).

Algoritmaların sağlık verileri üzerinde işlem yaparken, bu verilerin doğru ve güvenli bir şekilde kullanılmasını sağlamak, bireylerin gizlilik haklarını ihlal etmemek adına kritik bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, sağlık alanında algoritmaların kullanımı yalnızca teknolojik verimlilik değil, aynı zamanda etik, hukuki ve toplumsal sorumluluklar göz önünde bulundurularak yapılmalıdır. Algoritmaların karar alma süreçlerinde insan faktörünün ve bireysel farklılıkların dikkate alınması, sağlık sistemlerinin daha adil ve etkili olmasını sağlayabilir (Bajwa vd., 2021). Bunun yanı sıra, bireylerin genetik yapısına ve sağlık geçmişine dayalı olarak özelleştirilmiş tedavi planlarının geliştirilmesi, hasta bakımını kişiselleştirmekte ve etkinliğini artırmaktadır. Ayrıca, ilaç geliştirme süreçlerinde algoritmaların kullanımı, yeni moleküllerin keşfini hızlandırmakta ve klinik deney süreçlerini iyileştirmektedir. Tüm bu gelişmeler, sağlık hizmetlerinin daha erişilebilir, hesaplı ve etkili olmasına katkıda bulunmaktadır (World Health Organization, 2024).

Sağlık alanında algoritmaların kullanımı, bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu sistemlerin eğitildiği veri setlerinin tarafsızlığı ve çeşitliliği kritik önemdedir. Yanlı ya da eksik verilerle eğitilen algoritmalar, hatalı teşhis ve tedavi kararlarına neden olabilir. Örneğin, bir veri setinde belirli etnik gruplar veya cinsiyetler yeterince temsil edilmediğinde, bu gruplar için üretilen sonuçlar hatalı ya da eksik olabilir. Ayrıca, algoritmaların "kara kutu" niteliği yani nasıl çalıştıklarının şeffaf olmaması sağlık profesyonelleri ve hastalar için güven sorunları yaratmaktadır. Bu durum, algoritmaların sonuçlarının sorgulanmasını ve doğrulanmasını zorlaştırmakta,

hasta güvenini ve sistemin kabulünü olumsuz etkilemektedir (Obermeyer vd., 2019: 6; Angwin vd., 2016). Veri setlerinde beyaz erkeklerin çoğunlukta olması gibi temsildeki dengesizlikler, kadınlar ve etnik azınlıklar için yanıltıcı tahminlere yol açabilir (Obermeyer vd., 2019: 5). Bu da sağlık hizmetlerinde eşitsizlikleri artırarak, halihazırda dezavantajlı olan grupların daha da dışlanmasına neden olabilir.

Çoğu algoritma, karar alma sürecini şeffaf biçimde sunmaz; bu da sağlık çalışanlarının algoritmaların nasıl ve neden belirli sonuçlara ulaştığını anlamasını zorlaştırır. Bu şeffaflık eksikliği, hem güven sorununa hem de algoritmaların önerilerine ne ölçüde güvenileceği konusundaki belirsizliğe yol açar. "Kara kutu" algoritmalar, hastanın bilgilendirilmiş onayını ihlal etme riski taşıyarak hasta güvenliğini tehdit edebilir. Sağlık hizmetlerinde sıkça kullanılan makine öğrenimi alt kümelerinden biri sinir ağıdır. Bu yapılar, genellikle erişilemeyen hesaplama katmanlarıyla çalışır ve bu nedenle "kara kutu" olarak adlandırılır (Angwin vd., 2016; Alonso & Siracuse, 2023). Algoritmaların sağlık alanında etkin kullanılabilmesi için veri tarafsızlığı, çeşitliliği ve sistemin şeffaflığı büyük önem taşır. Bu koşullar sağlandığında, sağlık sistemine güven artar ve algoritmalar daha adil ve etkili biçimde hizmet sunabilir (Varsha, 2023; Maral, 2024: 22).

Algoritmaların sağlık hizmetlerinde kullanımı, mevcut eşitsizlikleri artırma riski taşımaktadır. Bu sistemler genellikle büyük veri setlerine dayansa da, bu veriler tarihsel ve yapısal önyargılar içerebilir. Özellikle kırsal kesimler ve düşük gelirli gruplar yeterince temsil edilmediğinden, bu grupların sağlık ihtiyaçları doğru tahmin edilemeyebilir. Örneğin, Obermeyer ve arkadaşlarının (2019: 5-6) çalışmasında, bir sağlık algoritmasının etnik azınlıkları yanlış biçimde düşük riskli olarak sınıflandırdığı gösterilmiştir. Bu durum, ayrımcılığa uğrayan grupların daha az sağlık hizmeti almasına ve eşitsizliklerin derinleşmesine neden olabilir. Algoritmaların adil olabilmesi için çeşitli, tarafsız, şeffaf ve denetlenebilir veri setleriyle geliştirilmesi gerekir (D'Elia vd., 2022). Ayrıca, altyapı ve teknolojiye erişimdeki farklılıklar da eşitsizliği artırabilir. Özellikle düşük gelirli bölgeler ve gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş sağlık algoritmalarına erişimde dezavantajlı konumdadır. Bu durum, dijital sağlık uçurumunu derinleştirir.

Algoritmaların sağlık alanındaki bir diğer etkisi, mahremiyet ve etik ile ilgilidir. Hastaların kişisel verilerinin toplanması, saklanması ve işlenmesi sırasında ortaya çıkan güvenlik açıkları, bireylerin mahremiyetini tehdit edebilir (Özdemir ve Bilgin, 2021). Sağlık verilerinin kötüye kullanılması, hem bireyler hem de sağlık kuruluşları için ciddi

sonuçlara yol açabilir. Etik açıdan, sağlık algoritmalarının geliştirilmesinde ve uygulanmasında şeffaflık, hesap verebilirlik ve adalet ilkelerinin gözetilmesi hayati önem taşır. Sağlık sistemlerinin bu standartlara uygun bir şekilde düzenlenmesi, algoritmaların daha güvenli ve sorumlu bir şekilde kullanılmasını sağlayabilir (Alonso & Siracuse, 2023; Risdawati, 2024; Wang vd., 2024).

Algoritmalar ile sağlık sektörü arasındaki ilişki, teknolojik gelişmelere paralel olarak sürekli değişmektedir. Bu alanda şeffaf, adil ve kapsayıcı algoritmalar geliştirmek, sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliğine katkı sunabilir. Ancak bunun için sağlık uzmanları, politika yapıcılar ve teknoloji geliştiricileri arasında güçlü iş birliği gereklidir. Etik ilkeler, veri güvenliği, ayrımcılığın önlenmesi ve eşit erişim, algoritma tasarımında temel alınmalıdır. Ayrıca, algoritmaların şeffaf ve hesap verebilir olmasını sağlamak amacıyla düzenleyici kurumlar etkili denetim mekanizmaları oluşturmalı; bu süreç farkındalık çalışmalarıyla desteklenmelidir. Etik standartların güncellenmesi, algoritmaların sağlıkta etkili kullanımını artıracaktır. Ancak verimlilik ve hız kadar, eşitlik, adalet ve birey hakları gibi insani değerler de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu, algoritmaların sağlık hizmetlerinde kapsayıcı ve eşitlikçi biçimde kullanılmasının temel koşuludur.

3.3.1. Sağlıkta Algoritmik Tahakküm

Teknoloji ve veri analitiği alanındaki hızlı gelişmelerin sağlık sektörüne büyük etkileri olduğu gözlemlenmektedir. Bu teknolojik dönüşüm, "algoritma tahakkümü" olarak bilinen bir konsepti ve bunun toplumdaki özgürlük ile güvenlik üzerindeki etkilerini gündeme getirmektedir. Algoritma tahakkümü, algoritmaların bilgiye erişim, karar mekanizmaları ve birey davranışları üzerindeki hâkimiyetini ifade ettiğini belirtmiştik (Evren ve Koyuncu, 2024: 332). Sağlık sektörü, algoritmaların sağladığı operasyonel verimlilik, erken teşhis imkânı ve hasta bakım kalitesindeki iyileşme gibi avantajlardan faydalanırken, aynı zamanda mahremiyetin korunması, veri güvenliği, bireysel özerklik ve ayrımcılığın önlenmesi gibi özgürlük ve güvenlik temelli etik sorunlarla da mücadele etmektedir.

Bu durum, sağlık alanında teknolojik gelişmelerin sadece teknik değil, aynı zamanda etik ve toplumsal boyutlarıyla da değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Algoritmalar, sağlık hizmetlerinde verimliliği artırarak büyük katkılar sunmaktadır. Yapay zekâ ve makine öğrenimi, hastalık teşhisi ve tedavisinde devrim

yaratmış, kritik süreçlerin hızını ve güvenilirliğini artırmıştır. Büyük veri analizi kullanılarak, genetik bilgilerden hasta geçmişine kadar geniş bir veri setiyle daha doğru ve hızlı kararlar alınabilmektedir. Bu sistemler, hastalıkların erken teşhisini mümkün kılmakta ve tedavi planlarını kişiselleştirmektedir. Ayrıca, hastane yönetiminde kaynakların etkin dağılımını sağlayarak sağlık hizmetlerinin daha verimli sunulmasını mümkün kılmaktadır (Mennella vd., 2024:3-4).

Ancak, bu gelişmelerin yanı sıra, algoritmaların sağlık sektöründe doğru ve güvenilir bir şekilde kullanılması için veri kalitesinin yüksek olması gerektiği unutulmamalıdır. Eksik veya önyargılı verilerle çalışan algoritmalar, hatalı kararlar alabilir ve yanlış teşhisler koyabilir. Bu da, hastaların güvenliğini riske atabilir ve sağlık hizmetlerine olan güveni sarsabilir (Ali vd., 2023). Hastalıkların teşhisinde kullanılan yapay zekâ algoritmaları, tıbbi görüntülerin analizinde büyük başarı sağlamıştır. Bu tür uygulamalar sadece bireysel hasta bakımını geliştirmekle kalmaz, aynı zamanda sağlık sisteminin genel sürdürülebilirliğini de destekler. Algoritmaların sunduğu olanakların en belirgin avantajları kişiselleştirilmiş tedavilerde görülmektedir (Tarcan vd., 2024: 57). Hastaların genetik verilerine ve sağlık geçmişine göre özel olarak planlanan tedavi yöntemleri, hem hasta memnuniyetini artırmakta hem de tedavi süreçlerinin etkinliğini yükseltmektedir. Bunun dışında, ilaç geliştirme süreçlerinde algoritma tabanlı araçların kullanımı, yeni ilaç keşiflerini hızlandırmakta ve maliyetleri düşürmektedir(Mohammed, 2024: 1-3).Yine de bu avantajların büyük kısmı, özgürlük ve güvenlik eksenindeki diğer tartışmalarla gölgelenebilir

Sağlık hizmetlerinde algoritmalar, karar verme yetkisini büyük ölçüde mekanik sistemlere devrederek bireylerin sağlık konusundaki özerkliğini sınırlayabilir. Özgürlük, bireyin yaşamına dair seçimler yapabilmesi anlamına gelirken, algoritmalara bağımlılık bu özgürlüğü zedeleyebilir. Ayrıca algoritma sonuçlarına aşırı güven, bireylerin sağlık sistemlerine yönelik eleştirel düşünme yetisini azaltabilir. Algoritmaların yaygınlaşması, güvenlik açısından da ciddi sorunlar yaratır. Büyük veri kümeleriyle çalışan bu sistemler, çoğunlukla hasta verilerine dayanır; bu da mahremiyet ve veri güvenliği açısından riskler barındırır (Göde, 2024: 13). Kişisel sağlık verilerinin sızdırılması, bireysel güvenliği tehdit etmenin ötesinde, sağlık sistemine olan güveni de zedeleyebilir. Bu nedenle, algoritmaların yaygın kullanımı ile veri güvenliği arasında dikkatli bir denge kurulması gereklidir. Algoritmaların sağlık eşitsizliklerini derinleştirme riski vardır. Eğitim verilerinin tarafsız ve çeşitli olmaması, belirli toplulukların dışlanmasına ve adaletsiz

sağlık hizmetlerine yol açabilir. Teknolojik altyapı eksikliği ve ekonomik dengesizlikler ise düşük gelirli grupların bu hizmetlere erişimini zorlaştırır (Efe, 2021). Algoritmaların etkin ve etik kullanımı için özgürlük, güvenlik ve etik değerler arasında denge kurulmalı; bu da teknoloji gelişimi ve düzenleyici çerçevelerle sağlanabilir. Şeffaflık ve hesap verebilirlik artırılarak sağlık sistemine güven tesis edilmeli, bireylerin sağlık özerkliğine saygı gösterilmeli, mahremiyet ve güvenlik öncelikli tutulmalıdır.

Algoritmalar ve sağlık sistemleri arasındaki ilişki, sürekli gelişen bir yapıdadır ve bu gelişim etik prensiplere uygun bir şekilde yönlendirilebilirse büyük fırsatlar sunabilir. Özgürlük ve güvenlik arasındaki dengenin korunması, bu sürecin sağlıklı bir şekilde ilerlemesinde temel bir rol oynayacaktır. Gelecekte, bu teknoloji sadece bireysel sağlık hizmetlerini değil, aynı zamanda toplumsal sağlık politikalarını şekillendirme potansiyeline sahiptir. Sağlık profesyonelleri, politika yapıcılar ve teknoloji uzmanları arasında iş birliği, algoritmaların daha adil, kapsayıcı ve şeffaf bir şekilde kullanılmasını sağlayabilir (Aydın, 2023: 22). Algoritmik sistemlerin sağlık alanındaki artan etkisi, bireysel özgürlükler ile toplumsal güvenlik arasındaki hassas dengenin titizlikle gözetilmesi gerektiğini bir kez daha ortaya koymaktadır. Algoritmalar, sağlık hizmetlerinin verimliliğini ve erişilebilirliğini artırma potansiyeline sahipken, mahremiyet, veri güvenliği ve bireysel hakların korunması açısından çeşitli etik ve hukuki sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu durum, özellikle Covid-19 salgını sırasında kullanılan dijital izleme ve veri toplama uygulamalarıyla daha da görünür hale gelmiştir. Bu nedenle, sağlık alanında yapay zekâ ve algoritma tabanlı teknolojilerin geliştirilmesi ve uygulanmasında insan merkezli, etik ve şeffaf bir yaklaşım benimsenmelidir. Özgürlük ile güvenlik arasında kurulacak bu denge, yalnızca bireylerin haklarının korunması açısından değil, aynı zamanda daha sürdürülebilir, adil ve kapsayıcı bir sağlık sistemi inşa etmek açısından da kritik öneme sahiptir.

3.3.2. Pandemide Algoritmaların Sağlık Alanına Etkisi

Sağlık alanı ve algoritmalar arasındaki ilişki, özellikle Covid-19 pandemisi sırasında belirgin hale gelmiştir. Algoritmalar, pandeminin yönetimi, veri analizi ve karar alma süreçlerinde önemli roller oynamıştır. Bulaşma modelleri oluşturarak pandeminin yayılma hızını ve potansiyel etkilerini tahmin etmek için kullanılmıştır. Özellikle makine öğrenimi ve yapay zekâ algoritmaları, büyük veri kümelerini analiz ederek vaka artış hızlarını, zirve noktalarını ve sağlık sistemleri üzerindeki olası yükü öngörmeye yardımcı olmuştur. Birçok ülke, temas takibi uygulamaları geliştirerek algoritmalardan

faydalanmıştır. Bu uygulamalar, bireylerin temas geçmişini izleyerek enfekte kişilerle temas halinde olanların hızlıca bilgilendirilmesini sağlamıştır. Algoritmalar, konum verilerini ve diğer sensör verilerini işleyerek temas zincirlerini ortaya çıkararak yayılımın kontrol altına alınmasına yardımcı olmuştur. Büyük veri algoritmaları, sağlık sigortalarında, ilaç reçete kayıtlarında ve sağlık durumları hakkında bilgi sahibi olarak sağlık profili oluşturmayı sağlamıştır. Hatta daha ileri bir seviyeye giderek algoritmalar, teşhis koymayı ve karar vermeyi doktordan alıp onu veri tabanlarına verebilir (Gusterson, 2020: 23-24; Tarcan, vd., 2024: 54).

Pandemi döneminde algoritmalar, sağlık sistemlerinin sürdürülebilirliğini sağlamak ve kaynakları etkin yönetmek için kritik roller üstlenmiştir. Tedarik zinciri yönetimi, aşı dağıtımı ve stok kontrolü gibi lojistik süreçler optimizasyon teknikleriyle iyileştirilmiş; yoğun bakım ve solunum cihazı ihtiyacını tahmin eden algoritmalarla kaynak planlaması yapılmıştır. Veri görselleştirme teknikleri, büyük miktarda sağlık verisinin anlamlandırılmasını kolaylaştırmıştır. Ayrıca, virüsün yayılımını izlemek amacıyla dijital gözetim araçları yaygın şekilde kullanılmış; bireysel hareketlerin takibiyle hastalık kontrolü hedeflenmiştir. Ancak bu süreçte, kişisel verilerin korunması ve mahremiyetin ihlali gibi etik sorunlar da ciddi şekilde gündeme gelmiştir (Çokluk & Bal, 2021: 97). Pandemi süreci bu anlamda daha önce ifade ettiğimiz dijital bir habitat oluşmasını hızlandırmıştır. Çünkü bu süreçte dijital habitat içeresindeki alanlara daha fazla katılım gösterilmiştir. Bu durum ise algoritma tahakkümünün oluşmasına etki etmiştir. Pandemi, dijital gözetim araçlarının yaygınlaşmasına, kişisel verilerin toplanmasına ve algoritmaların toplumsal hayatın her alanında etkili olmasına yol açan bir döneme işaret etmiştir. Dijital gözetim ve algoritmaların toplum üzerindeki etkileri, yalnızca sağlık krizleriyle sınırlı kalmayacak, uzun vadede bireysel özgürlükler, mahremiyet ve dijital haklar gibi konularda yeni tartışmaları da gündeme getirmiştir.

Covid-19 pozitif kişilerin kimlerle temas ettiğini belirlemek için cep telefonları üzerinden kullanılan uygulamalar, Bluetooth teknolojisi ile bireyler arasındaki yakınlığı ölçerek potansiyel bulaşma riskini hesaplamıştır. Hükümetler, insanların sosyal mesafe kurallarına uyup uymadığını ya da karantina kurallarına riayet edip etmediğini izlemek için mobil veri ve konum takibini yoğun şekilde çeşitli uygulamalarla kullanmıştır. Türkiye'de HES kodu uygulaması buna örnek gösterilebilir. Maskeye rağmen yüzleri tanıyabilen teknolojiler geliştirilerek, kalabalık alanlarda maske takma zorunluluğuna uyulup uyulmadığını tespit etmek ve kalabalıkları yönetmek için yüz tanıma algoritmaları

kullanılmıştır. Dijital araçlarla insanların sağlık durumu, semptom takibi, ateş ölçümü gibi bilgileri anlık olarak izlenmiştir (Solmaz, 2023:178-180).

Pandemi kontrolünde faydalı olan dijital gözetim araçlarının pandemi sonrası devamı ve kişisel verilerin korunması tartışma konusudur. Gözetim araçlarının normalleşmesi, mahremiyet haklarının korunması için yasal düzenlemelerin önemini artırmış ve toplumun veri gizliliğine yönelik bilinçlenmesini sağlamıştır. Covid-19, "dijital devlet" fikrinin hızlanmasına yol açmıştır; 8 milyar insanı 7/24 gözetleyen bu yapı, dijital diktatörlüğe dönüşme riski taşır. Bu gözetim verilerinin toplanması "büyük veri"yle mümkün olmaktadır (Akıllı, 2022: 14). Pandemi sürecinde dijital gözetim, büyük veri, makine öğrenimi ve yapay zekâ algoritmaları etkin şekilde kullanılmıştır. Sağlık, hareket ve sosyal verilerin izlenmesi, algoritmaların tahmin gücünü artırmıştır. Bu süreçte kişisel verilerin korunması ve gözetimin toplumsal etkileri önemli tartışma konuları olmuştur.

Dijital gözetim araçlarının yaygınlaştığı ve pandemide özgürlük ve güvenlik bağlamındaki etkilerini ikinci bölümün sonunda değerlendirmiştik. Özgürlük ve güvenlik arasındaki denge, özellikle dijital gözetim ve veri analitiğinin kullanımıyla doğrudan bağlantılıdır. Dijital gözetim araçları, bireylerin sağlık durumlarını, hareketlerini ve sosyal etkileşimlerini izleyerek güvenliği artırmayı hedeflerken, aynı zamanda özgürlükleri kısıtlayan bir izleme ortamı da yaratabilir. Bu süreç, kişisel verilerin sürekli olarak toplanması, işlenmesi ve analiz edilmesi nedeniyle bireylerin mahremiyeti için büyük tehditler oluşturmaktadır. Özellikle anonimleştirilmiş verilerin toplanması, mahremiyet konusunda bazı güvenlik önlemleri sunmuş olsa da, bu verilerin algoritmalar tarafından işlenmesi kişisel özgürlükleri ihlal ettiğini söyleyebiliriz. Ancak güvenlik açısından, bu dijital araçlar pandemi krizlerinde topluma koruma sağlayabilir. Fakat bu güvenlik önlemleri, algoritmaların toplum üzerinde kontrol edilemez bir tahakkümü önlemek için yeterli değildir. Bireysel özgürlükleri korumak için algoritmaların etik kullanımı gereklidir. Çünkü bu sağlanmazsa dijital bir diktatörlük veya otoriter bir yapının önünü açabilir. Dolayısıyla dijital gözetim ve büyük verinin artan kullanımı, özgürlük ve güvenlik arasındaki ince çizginin korunması gereken bir döneme işaret etmektedir. Algoritmaların toplumsal yapıyı nasıl şekillendireceği ise, bu dengeyi kurma çabalarına bağlıdır.

3.4. HUKUK

Teknolojik gelişmelerin hız kazandığı günümüzde, yapay zekâ ve algoritmaların etkisi toplumsal, ekonomik ve hukuki alanlarda giderek daha fazla hissedilmektedir. Bu bağlamda, algoritmalar hukuk dünyasında yeni bir tartışma alanı yaratmıştır. Algoritmalar, toplumsal düzenin birçok alanında karar alma süreçlerine etki ederken, bireylerin yaşamları üzerinde doğrudan sonuçlar doğurabilmektedir. Eğitimden sağlığa, finansal sistemlerden adaletin sağlanmasına kadar geniş bir yelpazede kullanılan algoritmalar, bazı durumlarda yalnızca teknolojik araçlar olmanın ötesine geçerek toplumsal güç dinamiklerini yeniden şekillendiren mekanizmalar haline gelmektedir (Baker & Hawn, 2022: 1055-1056). Algoritmik gözetim, yalnızca teknik bir mesele değil, aynı zamanda hukuk ve etik bağlamda ciddi bir sorundur. Bu bağlamda, şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri, algoritmaların adil ve meşru bir şekilde çalışmasının temelidir. Ancak algoritmik hesap verebilirlik konusunda ortak ve bağlayıcı bir tanımın olmaması, mevcut sistemlerin denetimini zorlaştırmakta ve hukuki boşluklar yaratmaktadır.

Anayasa ve idare hukukunda yerleşik olan şeffaflık ilkesi, algoritmaların nasıl çalıştığının açıklanmasını, kamuya açık ve anlaşılır hâle getirilmesini gerektirir. Bu, vatandaşların hak arama yollarını kullanabilmesi, yönetime katılımı ve demokratik denetimin sağlanması açısından önemlidir. Şeffaflık ve hesap verebilirlik aynı zamanda yolsuzlukla mücadeleye katkı sunarak kamusal güveni artırır (Brand, 2020: 120). Yapay zekâ ve algoritmalar sağlık, adalet ve kamu yönetimi gibi alanlarda verimliliği artırsa da; şeffaflık, hesap verebilirlik ve tarafsızlık gibi etik ve hukuki sorunları da beraberinde getirmektedir. Özellikle sosyal güvenlik gibi bireysel hakları doğrudan ilgilendiren alanlarda, hem hukuki çerçeve hem etik sorumluluk açıkça tanımlanmalıdır (Citron & Pasquale, 2014: 6-7; Akburakçı, 2021). Algoritmaların karar süreçlerine dâhil edilmesi, nesnellik ve verimlilik sağlasa da, temel hukuk ilkeleri, özgürlükler ve güvenlik üzerindeki etkileri tartışılmalıdır. Karar vericilerin yerini algoritmaların alması, insan hakları, eşitlik ve özgürlük gibi temel değerlere yönelik ciddi riskler doğurabilir.

Algoritmaların bireylerin özgürlüklerini kısıtlayacak şekilde kullanılması, özellikle mahremiyetin ihlali, toplumsal eşitsizlikleri derinleştirme ve kişisel özgürlüklerin kısıtlanması gibi tehlikeler doğurabilir. Örneğin, yapay zekâ destekli gözetim sistemleri bireylerin hareket özgürlüğünü tehdit edebilirken, algılama ve tahminleme süreçlerinin şeffaf olmaması hukuki hesap verebilirlik eksikliklerine yol açabilir (Pollicino & Gregorio, 2021:3-4). Ayrıca, algoritmaların yanlış veya önyargılı veri setleriyle eğitilmesi durumunda kararlar toplumsal adaletsizliği artırabilir. Buna

karşılık, algoritmaların güvenlik sağlama amacıyla kullanılması, özellikle siber tehditlerin önlenmesi, suçların tespiti ve terörle mücadele gibi alanlarda bireylerin korunmasına katkı sağlayabilir. Ancak bu kullanımın yalnızca güvenliği değil, aynı zamanda bireysel hakları da göz önünde bulundurması gerekir. Bu dengeyi sağlamak için algoritma kullanımının denetlenmesi ve etik ilkeler doğrultusunda şekillendirilmesi gerektiği açıktır (Citron & Pasquale, 2014).

Algoritmaların toplumsal hayata nüfuz etmesi, beraberinde çeşitli fırsatların yanı sıra çok sayıda risk ve belirsizliği de getirmektedir. Hukuk özelinde bakıldığında ise, algoritmaların etkisi giderek daha belirgin hale gelmektedir. Özellikle ceza hukuku bağlamında; suç riski analizi, ceza süreçleri, mahkeme kararlarının desteklenmesi ve yargılamalarda veri odaklı değerlendirme sistemleri gibi uygulama alanları dikkat çekmektedir. Bu sistemler, suçla mücadele ve kamu düzeninin korunması amacını taşımakla birlikte, beraberinde önemli etik ve hukuki sorunları da gündeme getirmektedir (Rodgers vd., 2023: 15-16). Gelecekte bir bireyin suç işleyip işlemeyeceğini öngörmeye çalışan algoritmik sistemler, teknolojinin karar alma süreçlerine doğrudan müdahalesine dair çarpıcı bir örnektir. Bu sistemler, geçmiş verilere dayanarak risk üretmekte; ancak bu süreçte kullanılan veri setlerindeki önyargılar, algoritmik kararların tarafsızlığını ve adaletini ciddi şekilde zedeleyebilmektedir.

Algoritmik sistemler, birey haklarını ihlal etme potansiyeline sahip olup, veri toplama ve kullanımındaki şeffaflık eksiklikleri insan hakları açısından kaygı yaratmaktadır. Ceza yargılamasında algoritmaların kullanımı, hukukun üstünlüğünü zedeler çünkü yargı süreci yalnızca verilere dayanmamalıdır. Karar süreçlerinde insani unsurların dışlanması, demokratik denetimi zayıflatabilir ve kamu otoritesinin meşruiyetini tehdit edebilir. Teknoloji, toplumu kontrol eden değil, insan onurunu destekleyen bir araç olmalıdır (Pollicino & Gregorio, 2021:5-6). Algoritmaların ceza hukukunda kullanımı, özgürlükler ve adaletin korunması için dikkatlice düzenlenmelidir. Suç risk analizi, henüz suç işlememiş bireyleri gelecekteki suç potansiyellerine göre değerlendirme yaklaşımı benimsemekte, bu da kişi özgürlüğü, güvenliği ve masumiyet karinesi gibi hukuk devleti ilkeleriyle çelişmektedir. Geçmiş suç verileri ve demografik faktörlere dayalı algoritmalar, suç işlememiş kişilerin cezalandırılmasına yol açabilir ve birey haklarının ihlal edilme riskini artırabilir.

Bu tür algoritmaların, suç işleme potansiyeli taşıyan bireyler üzerinde henüz suç işlemeden kararlar alması, toplumsal dışlanma riskini doğurur ve bu, temel hak ve

özgürlüklerin ihlali anlamına gelebilir. Suç riski taşıyan bireylere daha sıkı denetim ve ceza uygulanması, adaletin önceden hükmetmesi ve cezalandırması anlamına gelir, bu da birey özgürlüklerinin kısıtlanması ve toplumsal eşitsizliklerin artmasıyla sonuçlanabilir. Bu sorunun çözülmesi için algoritmalara dayalı karar sistemlerinin hukukî, etik ve toplumsal ilkelerle uyumlu hale getirilmelidir. Karar süreçlerinde insan faktörünün ve adaletin göz önünde bulundurulması, algoritmaların yalnızca destekleyici araçlar olarak kullanılması gerektiğini ortaya koyar (O'Flaherty, 2022: 17-18).

Algoritmaların karar alma süreçlerinde kullanılmasının hukuki denetimle ne ölçüde sağlandığı önemli bir soru olarak öne çıkmaktadır. Algoritmik kararların şeffaflık, denetlenebilirlik, itiraz edilebilirlik ve insan denetimi gibi unsurlarının sağlanması, bireylerin özgürlüklerinin korunması ve keyfî uygulamaların önlenmesi açısından kritik önem taşır. Algoritmaların doğruluğu ve adaleti için şeffaflık hayati rol oynamaktadır; algoritmaların nasıl çalıştığı, hangi verilerle beslendiği ve sonuçların nasıl elde edildiği kamuya açık olmalıdır. Bu, sistemlerin güvenilirliğini artırır ve toplumsal güveni sağlar (Citron & Pasquale, 2014). Şeffaflık, aynı zamanda algoritmalara yönelik denetim mekanizmalarının etkinliğini de artırır; çünkü topluluklar ve düzenleyici otoriteler algoritmaların nasıl karar aldığını anlayarak, gerekirse müdahalede bulunabilirler.

Algoritmaların, verdikleri kararları açıklayabilmesi ve hatalı kararların düzeltilmesine imkân tanıması gerekir. Bu sayede bireyler, haklarını etkileyen süreçler hakkında bilgi sahibi olabilir. Ayrıca algoritmaların bağımsız denetime açık olması, sistemin doğruluğu ve önyargısızlığı açısından zorunludur. Nihai kararların insan tarafından verilmesi, hem algoritmaların hata riskini azaltır hem de hukukun temel ilkelerinin korunmasına katkı sağlar (Averill, 2024: 45-46). Eğer bu unsurlar sağlanmazsa, algoritmaların bireylerin özgürlüklerini kısıtlama ve keyfî uygulamalara yol açma potansiyeli artar. Bu durum, bireylerin haklarının korunması adına büyük bir tehlike oluşturur ve hukuk güvenliğini tehdit eder. Bu nedenle, algoritmalara dayalı karar süreçleri sadece teknolojik değil, aynı zamanda hukuki ve etik bir denetimle yönetilmelidir. Suç risk analizi gibi uygulamalar, potansiyel bir suçun işleneceği varsayımıyla hareket edip bireylerin özgürlüklerinin kısıtlanmasına neden olabilir.

3.4.1. Algoritma Tahakkümünün Hukuki Yansımaları

Algoritmaların kullanıcılar ve karar alma boyutları üzerinde hassas bir şekilde çalışması, hem yasal hem de etik açıdan son derece önemli sorunlar yaratabilir. Bu tür önyargılar genellikle programların eğitildiği veri kümelerinin eksik, dengesiz veya önyargılı olması nedeniyle oluşur. Geçmiş verilerdeki ayrımcı uygulamalar, toplumsal önyargılar ve yapısal eşitsizlikler doğrudan uygulamalara yansıyabilir; bu, bu sistemlerin kararlarını adil ve ayrımcılıktan uzak hale getirmeyebilir. Örneğin, belirli etnik grupların polis kayıtlarında orantısız temsili, bu gruplarda daha yüksek dağılıma sahip olanların tanımlanmasıyla sonuçlanabilir. Bu, dijital uçtaki mevcut eşitsizliğin yeniden işlenmesine ve kurumsal ayrımcılığın otomasyonuna yol açabilir. Fiyatlandırma yalnızca teknik araçlar olarak değil, aynı zamanda sosyo-politik etkileri olan yapılar olarak da düşünülmelidir; veri içeriği genişletilmeli, yazılım tasarımı ve kullanım kalıpları sıkı etik ve yasal kontrole tabi tutulmalıdır (O'Neil, 2020; Angwin vd., 2016).

Bu durum, adalet kavramına zarar verebilir çünkü adalet, yalnızca yazılı hukukun uygulanması değil, aynı zamanda karar süreçlerinin şeffaf, hesap verebilir ve tarafsız olmasını gerektirir. İnsan faktörünü dışlayan algoritmalar, bu temel ilkeleri ihlal edebilir. Bireylerin karar süreçlerine katılım hakkı, itiraz etme yeteneği ve savunma özgürlüğü gibi haklar, algoritmaların kapalı yapısı nedeniyle sınırlanabilir. Bu da özgürlüklerin korunması açısından endişe yaratır; çünkü algoritmaların anlaşılması zor kararları, bireylerin haklarını arama ve adalete ulaşma yeteneklerini engelleyebilir. Algoritmaların hukuk sistemine entegrasyonu, sadece teknik değil, etik ve normatif açıdan da dikkatle değerlendirilmelidir (Eubanks, 2018: 11-12; Kattnig vd., 2024: 1-2).

Makine yargısının insan yargısının yerini alması, karar süreçlerinin mekanikleşmesine ve bireysel farklılıkların göz ardı edilmesine yol açabilir. Oysa hukuk devleti ilkesi, yalnızca sonuçları değil, sürecin adilliğini de önemser (Crawford, 2016). Güvenlik amacıyla kullanılan algoritmalar, hatalı veya taraflı verilerle beslendiklerinde bireysel hak ihlalleri yanında toplumsal düzeyde ciddi sorunlara neden olabilir. Özellikle önyargılı sınıflandırmalar, belirli grupların sistematik biçimde hedef alınmasına, adalet duygusunun zedelenmesine ve toplumsal güvenin aşınmasına yol açar; bu da kutuplaşmayı artırır. Bu süreçte hukukun güvenliği dengeleme işlevi zayıflar, kamu düzeni tehlikeye girer. Bu nedenle algoritmalar yalnızca teknik doğrulukla değil, toplumsal etkileri açısından da değerlendirilmelidir. Güvenliği sağlama amacı taşıyan

sistemlerin toplumsal istikrarı tehdit edebilme riski, bu teknolojilerin yasal ve etik denetimini zorunlu kılmaktadır.

Algoritmaların hukuki süreçlerde ve kamusal alanda kullanımı, yalnızca teknik bir konu olarak görülmemelidir. Bu kullanım, adalet, özgürlük ve güvenlik gibi temel kavramlar arasında hassas bir denge gerektirir. Algoritmaların karar alma süreçlerine entegrasyonu, bireysel haklar ve toplumsal düzen üzerinde derin etkiler yaratabilir. Bu dengeyi sağlamak için algoritmaların şeffaflık, hesap verebilirlik, denetlenebilirlik ve insan müdahalesine açık yapılarla tasarlanması önemlidir. Aksi takdirde, algoritmalar adalet anlayışını zayıflatabilir, bireysel özgürlükleri tehdit edebilir ve kamu güvenliği algısını aşındırabilir. Bu yüzden algoritmaların geliştirilmesi ve uygulanmasında mühendislik prensiplerinin yanı sıra hukuk normları ve etik ilkeler de belirleyici olmalıdır (Recchia vd., 2021; Akkuş, 2022: 20; Acar, 2024).

Algoritmaların hukukun farklı alanlarında kullanımı, hukuk pratiğinde hem işlevsel kolaylıklar sağlayan hem de çeşitli etik ve hukuki sorunlar doğuran köklü bir dönüşüm yaratmaktadır. Ceza, idare, medeni ve ticaret hukuku gibi alanlarda karar alma süreçlerini hızlandırma ve kaynak kullanımını optimize etme amacıyla yapay zekâ sistemlerinden yararlanılmaktadır. Ancak bu entegrasyon, yalnızca teknik kazanımlarla sınırlı kalmayıp, tarafsızlık, hesap verebilirlik, veri gizliliği ve adil yargılanma hakkı gibi temel hukuk ilkeleri açısından ciddi tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle algoritmaların hukuk sistemindeki artan rolü, sadece teknik değil, aynı zamanda normatif ve kurumsal boyutlarıyla da dikkatle ele alınmalıdır (Heilemann, 2021: 49-50).

Algoritmaların ceza hukuku alanında kullanımı, önemli etik ve hukuki soruları gündeme getirmektedir. Bu tür algoritmalar, bireylerin geçmiş davranışlarına, sosyoekonomik durumlarına ve diğer kişisel verilere dayanarak gelecekteki suç işleme olasılıklarını tahmin etmeye çalışmaktadır. Bu uygulamalar, suçların önceden tespit edilmesini ve kamusal güvenliğin artırılmasını amaçlasa da, aynı zamanda bireylerin kişisel mahremiyetine ve özgürlüklerine ciddi tehditler oluşturabilir. Geçmişteki veriler üzerinden yapılan bu tahminler, kişilerin özgürlüklerini kısıtlayan müdahalelere yol açabilir; zira algoritmaların verdiği kararlar yalnızca suç işleme olasılıklarına dayanmakta ve bireylerin suçlu olmadan suçlu sayılmalarına neden olabilecek riskler taşımaktadır (Kehl & Kessler, 2017: 2-4).

Özellikle, suç riski analizleri yapmak için algoritmik sistemlerin kullanılması, toplumsal eşitsizlikleri derinleştirebilecek ciddi sonuçlara yol açabilir. Bu tür sistemler, geçmiş verilerle beslenen modeller aracılığıyla risk puanları üretirken, bu verilerde bulunan tarihsel önyargıları da beraberinde taşıyabilir. Örneğin, düşük gelirli bölgelerde veya belirli etnik kimliklere sahip topluluklarda yaşayan bireyler, önceki suç istatistiklerinde aşırı temsil edildikleri için algoritmalar tarafından yüksek riskli olarak sınıflandırılabilir. Bu durum, tarafsız olması beklenen teknolojik araçların toplumsal önyargıları yeniden üretmesine ve hatta kurumsallaştırmasına yol açabilir. Bu şekilde ayrımcılığın ve etiketlemenin dijital olarak yeniden üretilmesi yalnızca bireysel hak ihlallerine değil, aynı zamanda toplumun bir bütün olarak güvensizlik ve adaletsizlik duygularının artmasına da yol açabilir (Rahman, 2020; Orwat, 2020: 10-11). Algoritmaların suç öncesi tahmin yapması, temel hukuk ilkelerini ihlal edebilir. Bireylerin potansiyel suçluluklarına dayalı cezalandırılması, insan hakları için tehlikeli olabilir. Bu nedenle, algoritmalar ceza hukuku bağlamında kullanılmadan önce şeffaflık, hesap verebilirlik ve denetim sağlanmalıdır. Aksi takdirde, algoritmaların önyargılı kararları, birey haklarını ihlal edebilir ve toplumsal eşitsizlikleri artırabilir (Crawford, 2016).

Algoritmaların önyargılı veri setleriyle eğitilmesi, ciddi etik ve hukuki sorunlara yol açabilir. Bu durum, etnik, dini, sosyo-ekonomik veya coğrafi temelli grupların sistematik biçimde potansiyel suçlu olarak kodlanmasına neden olabilir. Böylece ayrımcılık ve toplumsal eşitsizlikler derinleşirken, toplumsal güven ve barış da zedelenir. Ayrıca birçok algoritma "kara kutu" niteliği taşıdığından, kararların nasıl alındığı kullanıcılar için belirsizdir. Algoritmanın hangi verileri kullandığı ve bu verileri nasıl işlediği anlaşılamadığında, şeffaflık ve hesap verebilirlik kaybolur. Bu da hukuki güvencelerin zayıflamasına ve bireysel hakların ihlaline yol açar (O'Neil, 2020; European Union Agency for Fundamental Rights, 2022). Bu bağlamda, algoritmaların kullanımı daha fazla şeffaflık ve denetim gerektirir. Algoritmaların karar alma süreçlerinin anlaşılabilir ve denetlenebilir olması, toplumda adaletin sağlanması ve bireylerin haklarının korunması açısından kritik öneme sahiptir. Aksi takdirde, algoritmaların toplumsal yapıya ve bireylere karşı önyargılı, adaletsiz kararlar alması riski artar; bu da toplumsal çatışmaları derinleştirir ve hukukun üstünlüğünü tehlikeye atar (Ghasemaghaei & Kordzadeh, 2024: 10).

Bu durum, savunma hakkını zayıflatmakta ve hukuki belirlilik ilkesini ihlal etmektedir. Karar süreçlerinin insan unsurundan arındırılarak sayısal verilere indirgenmesi, ceza hukukunun birey odaklı yapısıyla çelişmektedir. Ceza hukukunda algoritmaların kullanımı, kamusal güvenlik ile bireysel özgürlükler arasındaki dengeyi daha karmaşık hâle getirmektedir. Bu nedenle algoritmaların şeffaf, denetlenebilir, hesap verebilir ve hukuka uygun biçimde tasarlanması gereklidir. Aksi hâlde, teknolojik suç önleme yöntemleri özgürlüklerin keyfi kısıtlanmasına ve ayrımcılığın kurumsallaşmasına yol açabilir (Singil, 2021: 24-25; Yeşilkaya, 2023: 217-218). Algoritmalar, tarafsız görünmekle birlikte yalnızca matematiksel verilere dayanarak karar verdiklerinde, özellikle çocukların duygusal bağları ve bireysel ihtiyaçları göz ardı edilebilir. Oysa çocuklarla ilgili kararlar, yalnızca sayısal verilere indirgenemeyecek kadar karmaşıktır (Kroll vd., 2017). Şeffaf olmayan algoritmalar, aile içi dinamikleri yeterince anlamadan riskli kararlar alabilir. Hukuki açıdan, bireyin özel koşulları ve insani yönleri dikkate alınmalıdır. Bu nedenle aile hukukunda algoritmalar destekleyici araçlar olarak kullanılmalı, insan yargısının yerini almamalıdır. Çocukların hakları ve duygusal gelişimleri, özgürlük ve güvenlik dengesinin sağlanmasında temel unsurlardandır (Eubanks, 2018).

Medeni hukukta, özellikle uyuşmazlık çözümü ve arabuluculuk süreçlerinde dijital algoritmalar giderek daha fazla kullanılmaktadır. Örneğin kira uyuşmazlıklarında bu sistemler, taraflar arasında adil çözümler üretmeyi ve eşit hakları korumayı hedefler. Verileri hızlı ve etkili biçimde işleyerek karar alma süreçlerini kolaylaştırma potansiyeline sahiptirler. Ancak bu potansiyelin gerçekleşmesi, algoritmaların doğruluğu, tarafsızlığı ve etik ilkelere uygunluğuna bağlıdır. Veri setlerinin eksik veya önyargılı olması, sonuçların çarpıtılmasına ve tarafsızlığın zedelenmesine yol açabilir (O'Neil, 2020; Orwat, 2020: 10). İnsan faktörünün yokluğu, karar süreçlerinin şeffaflığını ve denetlenebilirliğini azaltarak bireylerin hak arama özgürlüğünü sınırlayabilir, hukuki eşitliği tehlikeye atabilir.Bu nedenle, dijital arabuluculuk ve uyuşmazlık çözüm süreçlerinde algoritmaların doğruluğu, şeffaflığı, tarafsızlığı ve denetimi büyük önem taşır. Hakların tamamen algoritmaların kontrolüne bırakılması, hukuk devleti ilkelerinin ihlaline neden olabilir.

Algoritmaların hukuki sistemlerde kullanımı, belirli avantajlar sunmaktadır. Bunlar arasında büyük verilerin analizindeki hız ve etkinlik, hukuki süreçlerin maliyetinin düşürülmesi ve belgeler arasında gerçekleşen otomatik düzenleme işlemleri

yer alır. Daha erişilebilir bir hukuk sistemi yaratmak, genellikle hukuki hizmetlere ulaşamayan bireyler için önemli bir fırsat penceresi açabilir (Oğuz, 2024; Mutlu ve Öncü, 2024: 196). Ancak özgürlük ve güvenlik dengesini olumsuz etkileyebilecek riskler göz ardı edilmemelidir. Algoritmaların önyargılı veya eksik verilerden yanlış sonuçlar üretme olasılığı, adalet kavramına zarar verme riski taşımaktadır. Algoritmalar mevcut verilerden beslenerek geçmişe dayalı tahminlerde bulunur, ancak veriler tarafsız değildir. Toplumdaki eşitsizlikler ve önyargılar, verilerde de yansımaktadır. Bu nedenle, algoritmalar bu verilerle işlem yaptığında, geçmişin sorunlu yapısını yeniden üretme riski taşır. Bu duruma "algoritmik önyargı" veya "veri temelli ayrımcılık" denir. (Angwin vd., 2016; Kattnig vd., 2024: 8). Örneğin, geçmiş yıllarda belirli bir etnik grubun polis tarafından daha sık denetlenmiş olması, veri setine bu grubun daha fazla "şüpheli" olarak yansımasına sebep olabilir. Algoritma da bu durumu nesnel bir gerçeklik olarak kabul ederek, aynı grubun gelecekte de suç işleme olasılığını yüksek gösterebilir. Oysa bu sonuç, tamamen geçmişteki kurumsal önyargıların bir yansımasıdır.

Bu tür hatalı sonuçlar, yalnızca bireylerin adil yargılanma hakkını ihlal etmekle kalmaz; aynı zamanda toplumda adalet algısını zedeler, hukuka ve devlete duyulan güveni sarsar. Adalet mekanizmasının önyargılı ve mekanik bir yapıya dönüştüğü algısı, hukuk devleti ilkesinin temellerini zayıflatır. Bu nedenle algoritmalar, hukuki süreçlerde yalnızca teknik yeterlilik açısından değil; veri kaynaklarının niteliği, şeffaflık, denetlenebilirlik ve hesap verebilirlik gibi ilkeler doğrultusunda da değerlendirilmelidir. Aksi takdirde teknoloji, adaletin araçsallaştırılmasına ve eşitsizliklerin yeniden üretilmesine zemin hazırlayabilir (Laukemann, 2024: 98-99). Örneğin, geçmiş verilerdeki ayrımcı öğeler algoritmalar tarafından öğrenilebilir ve gelecek değerlendirmelerde yeniden üretilir. Bu durum, dezavantajlı gruplara yönelik ayrımcılığın ve hak ihlallerinin devam etmesine yol açar. Özgürlük açısından, algoritmalara aşırı güven duyulması, bireylerin kendini ifade özgürlüğünü kısıtlayabilir; özellikle hukuki süreçlerde algoritmaların kesin bir karar verici pozisyonunda olması, insan müdahalesinin tamamen ortadan kaldırılmasına neden olabilir. Öte yandan, güvenlik açısından, yanlış yönlendirilmiş algoritmalar kamusal düzeni tehlikeye atabilir.

3.4.2. Özgürlük ve Güvenlik Dengesi İçin Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik

Adaletin sağlanması ve özgürlüklerin korunması açısından, algoritmaların şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri temelinde kullanılması gereklidir. Algoritmaların nasıl çalıştığı, hangi verilere dayandığı ve karar süreçlerinin nasıl işlediği açık bir şekilde

açıklanmalıdır Bu durum, adalet, şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi etik ilkeleri gündeme getirmektedir (Kayıhan, 2021: 300-301). Güvenliği artırma amacıyla kullanılan algoritmaların denetim mekanizmaları olmalı ve bu mekanizmalar tarafsız bir yapıya sahip olmalıdır. Yapay zekâ hukuki tartışmalarında yaygın olarak görülen etkilenen insan hakları ilkelerinden biri de gizlilik ve veri koruma hakkı ile ayrımcılık yapılmamasıdır. Eşitlik ve adalete erişim konusunda da tartışmalar bol miktardadır. Etkilenen diğer ilkeler tartışılmıştır; ancak çok daha fazla yayın süresinden ve gelecekteki hukuki araştırmalardan faydalanabilirler (Rodrigues, 2020).

Rodrigues (2020) algoritmaların hukuki süreçlerde kullanılmasında insan hakları ilkelerinin gözetilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Bu noktada, algoritmaların karar süreçlerinde şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkesine uyulması, hem özgürlüklerin korunması hem de adaletin sağlanması adına kritik öneme sahiptir. Algoritmaların nasıl çalıştığının anlaşılır bir şekilde izah edilmesi, bireylerin haklarının ihlali riskini azaltır ve güvenliğin sağlanmasına yönelik alınan önlemlerin etkililiğini artırır. Ayrıca, tarafsızlık, eşitlik ve ayrımcılıkla mücadele gibi değerlerin korunması, hukukun üstünlüğü ilkesinin işleyişini doğrudan etkiler.

Algoritmaların hukuki kararlardaki rolü net bir şekilde tanımlanmalıdır; bu araçların yargıçlar ve uzmanlar tarafından desteklenen tamamlayıcı bir unsur olarak kullanılması, adalet prensibine zarar gelmesini önleyebilir. Algoritmaların hukuki sistemlerde etkin ve adil bir şekilde kullanılabilmesi için şeffaflık, hesap verebilirlik ve etik ilkelerin benimsenmesi gerekmektedir. Bu yaklaşım, adaletin sağlanması ve bireylerin özgürlüklerinin korunması açısından kritik bir rol oynar (Mutlu ve Öncü, 2024: 192). Algoritmik şeffaflık, bir sistemin girdilerinin ve işleyişinin bilinmesini öngörse de, bu sistemlerin adil sonuçlar üretmesini garanti etmez. Şeffaflık yalnızca algoritmanın nasıl çalıştığını anlamayı sağlar; sonuçların adalet düzeyi ise ayrı bir değerlendirme alanıdır. Hesap verebilirlik ise, algoritmaları geliştiren ya da kullanan kurumların kararların sonuçlarından sorumlu tutulması gerektiğini ifade eder. Bu sorumluluğun tesis edilebilmesi, büyük ölçüde algoritmik şeffaflığın sağlanmasına bağlıdır. Bu bağlamda, bireylerin yalnızca devlete karşı değil, özel aktörlere karşı da hak talebinde bulunabilmeleri için klasik vatandaşlık anlayışı yeniden tanımlanmalıdır (Kossow vd., 2022: 10).

Algoritmik sistemlerin uygulanmasında en büyük sorunlar adalet, şeffaflık ve hesap verebilirliktir. Ticari sırlar gibi engeller şeffaflığı zorlaştırsa da, platformların

uyması gereken prosedürel güvenceler belirlenerek bu eksiklik giderilebilir. Asli haklar bireyin kamu gücü karşısındaki statüsünü belirlerken, usul hakları bireyin dijital platformlar gibi yeni karar mercileri önünde hakkını arama imkânını tanımlar. Bu bağlamda, bireylerin pazarlık gücünden yoksun olduğu önyargılı dijital ortamlarda korunması için yeni maddi ve usule ilişkin hakların tanımlanması gerekmektedir. (Pollicino & Gregorio, 2021: 20-21). Algoritmaların bireyler ve toplum üzerindeki etkilerinin sürekli analiz ve denetime tabi tutulması, teknolojiye duyulan toplumsal güvenin inşasında kritik rol oynamaktadır. Alınan kararların yalnızca teknik doğruluğu değil; hukuki, felsefi ve etik sonuçları da değerlendirilmelidir. Bu süreç şeffaf, katılımcı ve kamuya açık biçimde yürütülerek teknolojik uygulamaların demokratik denetimi sağlanmalı, adalet mekanizmalarına olan güven pekiştirilmelidir. Ancak bu yaklaşımla, güvenlik önlemleri temel hak ve özgürlüklere zarar vermeden uygulanabilir. Aksi halde, güvenlik gerekçesiyle yapılan müdahaleler özgürlükleri zedeler ve hukuk devleti ilkesine olan inancı sarsar (Özgül, 2022; Keskin, 2024: 239-240).

Algoritmalar, hukuki süreçlerde yeni imkânlar sunarken beraberinde önemli riskler ve tartışmaları da getirmektedir. Yapay zekâ ve algoritmaların hukukun çeşitli alanlarında kullanımı; karar alma süreçlerini hızlandırma, verimliliği artırma ve objektif analizler yapma gibi avantajlar sağlasa da, özellikle özgürlükler ve güvenlik dengesi açısından dikkatli bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Algoritmaların, bireylerin hak ve özgürlüklerini ihlal eden, onları güvensiz ve potansiyel tehdit olarak kodlayan mekanizmalara dönüşmemesi için güçlü bir etik çerçeve ve etkin denetim mekanizmaları oluşturulması büyük önem taşımaktadır. Bu noktada, yalnızca teknolojik yeterlilik değil, aynı zamanda hukukî ve etik duyarlılık da vazgeçilmezdir. Geleceğin adalet sistemini inşa ederken, hukukçular ile teknoloji uzmanlarının birlikte çalışması ve disiplinlerarası bir anlayışla hareket etmesi zorunlu hale gelmiştir. Zira algoritmalara dayalı karar süreçlerinin adaletle uyumlu hale getirilmesi; şeffaflık, hesap verebilirlik, veri koruma ve insan hakları gibi temel ilkeler etrafında şekillenmelidir. Unutulmamalıdır ki, adil ve kapsayıcı bir hukuk sistemi için insan faktörü her zaman belirleyici olmalıdır. Algoritmalar, insan aklının ve vicdanının yerine değil, onu destekleyen araçlar olarak kullanılmalıdır. Bu anlayışla geliştirilen teknolojiler, toplumdaki bireylerin eşitlik, güvenlik ve özgürlük haklarını koruyarak anlam kazanacaktır. Son tahlilde, algoritmaların olumsuz etkilerinden korunmanın yolu, özgürlükler ile güvenlik arasında sağlıklı bir denge kurabilmekten geçtiği söylenebilir.

3.5. EĞİTİM

Algoritmalar, günümüzde teknoloji ve dijitalleşme ile daha belirgin bir hal almış, bireylerin, toplumların ve sistemlerin işleyişini etkileyerek önemli bir olgunun parçası haline gelmiştir. Bu kavram, özellikle bir alanı hedef aldığında, örneğin eğitim sistemi, etkileri daha açık şekilde gözlemlenebilir. Topluma yönelik bu etkiler arasında hem fırsatlar hem de tehlikeler barınmaktadır. Eğitim sektöründe algoritmaların sunduğu yenilikler, birbirinden farklı dinamikler üzerinde derin yansımalar yaratmaktadır. Öğrenme süreçleri, materyal oluşturma ve ölçme değerlendirmelerden oldukça etkilenmektedir. Ancak bu etki yalnızca olumlu değildir; beraberinde getirdiği sorunlar da vardır (Çöpgeven ve Fırat, 2019).

Algoritmalar, eğitimde verimliliği artırmak amacıyla güçlü birer araç olarak kullanılmaktadır. Dijitalleşmenin hız kazandığı günümüz dünyasında, algoritmalar eğitim alanında giderek daha fazla kullanılmaktadır. Öğrenme süreçlerini kişiselleştirme, veriye dayalı analizler yapma ve öğretim yöntemlerini optimize etme gibi pek çok avantaj sunan bu teknolojiler, aynı zamanda bireysel özgürlükler, veri güvenliği ve toplumsal eşitsizlikler açısından önemli riskler barındırmaktadır. Özellikle öğrenci performans analizleri sayesinde kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimleri oluşturmak mümkün hale gelmiştir (Unesco, 2021). Öğrenme sistemleri, öğrencilerin bilgi düzeyine uygun materyaller seçerek, onların hem anlama hem de beceri geliştirme süreçlerini destekler. Bu sistemler, eğitim çıktılarında gözle görülür iyileşmeler sağlama potansiyeline sahiptir. Bunun yanı sıra, algoritmalar öğretmenlere de önemli katkılar sunmaktadır. Öğrenci geri bildirimlerini hızlıca analiz edebilmek, eksik öğrenmeleri tespit etmek ve öğretim stratejilerini buna göre güncellemek algoritmalar sayesinde mümkün hale gelmiştir.

Eğitimde algoritmaların kullanımı, ciddi riskleri de beraberinde getirmektedir. Veri odaklı sistemler, öğrencilerin sadece sayısal göstergelerle değerlendirilmesine yol açarak bireysel farklılıkları göz ardı edebilir. Eğitimde dijital veri ve yazılımlarının kullanımı, büyük mali ve politik yatırımlar, veri toplama ve analizinin artışı, performans ölçüm teknolojilerinin yaygınlaşması gibi faktörlerle hızla büyümektedir. Bu gelişmeler, eğitim politikaları ve araştırmalarının büyük ölçüde dijital veri işleme programlarına dayalı hale gelmesine neden olmuştur (Williamson, 2017: 3-4). Öte yandan, algoritmaların nasıl çalıştığına dair şeffaflık eksikliği, öğrencilerin ve öğretmenlerin sisteme olan güvenini zedeleyebilmektedir. Özellikle veri güvenliği ve mahremiyet

konuları önemli bir sorun alanıdır. Öğrencilerin kişisel verilerinin izinsiz kullanımı veya üçüncü kişilerle paylaşılması, hem etik hem de hukuki açıdan ciddi riskler doğurmaktadır.

Algoritmik karar alma süreçleri, açgözlülük, önyargı, yorgunluk veya açlıktan etkilenebilecek insanların verdiği kararlardan daha nesnel ve dolayısıyla potansiyel olarak daha adil kararlara yol açabilir. Ancak algoritmik karar alma, ayrımcılığı, bilgi ve güç asimetrisini artırma potansiyeli nedeniyle eleştirilmiştir. Algoritmik karar almada adaleti, hesap verebilirliği ve şeffaflığı artırmak için mevcut teknik çözümler gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca, adaleti ve şeffaflığı en üst düzeye çıkarmak için tasarlanmış gerçek dünya algoritmik karar alma süreçlerini birlikte geliştirmek, dağıtmak ve değerlendirmek için araştırmacılardan, uygulayıcılardan, politika yapıcılardan ve vatandaşlardan oluşan çok disiplinli ekiplerin katılımının kritikliğine ve aciliyetine vurgu yapılmıştır (Lebri vd., 2018).

Algoritmaların eğitimdeki rolü, öğretmenlerin etkisini genellikle veri odaklı kararlarla sınırlamaktadır. Bu, öğretmenlerin yaratıcı bir rehber yerine veri doğrulayıcısı gibi algılanmasına neden olabilir. Ancak eğitim, sadece verilere dayalı olmamalıdır; duygusal destek, empati ve birey odaklı yaklaşımlar da önemlidir. Algoritmalar, öğretmenleri tamamlayan araçlar olarak etkili olabilirken, tamamen yerini aldığında çeşitli zorluklar ortaya çıkmaktadır. Bu süreçler, öğretmenlerin rollerinde önemli değişimlere yol açmaktadır (Bower vd., 2024: 15404). Bu teknolojiler, öğrenci performansını izleme, kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimleri sunma ve öğretim materyallerini zenginleştirme gibi alanlarda önemli avantajlar sağlamaktadır. Ayrıca, yapay zekâ uygulamaları, öğretmenlerin iş yükünü hafifletmekte ve öğrencilere anında geri bildirim sağlamada etkili olmaktadır (Sevil ve Gökoğlu, 2024).

Algoritmaların eğitimdeki risklerinden biri, içerik belirleme süreçlerine müdahale etmeleridir. Öğrencilerin ilgi ve yeteneklerinden bağımsız olarak sunulan içerikler, bireysel potansiyelin sınırlanmasına ve tekdüze yönlendirmelere yol açabilir. Oysa çağdaş eğitim, bireysel farklılıkları esas alan öğrenci odaklı yaklaşımları benimser. Algoritmalar bu çeşitliliği zayıflatabilir ve eğitimi insani değerlerden uzaklaştırabilir. Bu etkileşim hem fırsatlar hem de riskler barındırır. Teknoloji, verimlilik ve erişim avantajı sunsa da, adalet, şeffaflık ve insan odaklılık ilkeleri gözetilmeden bu faydalar sürdürülemez. Algoritmaların yalnızca destekleyici araç olarak kullanıldığı, karar süreçlerinin adil ve çoğulcu olduğu bir eğitim modeli bu ilkeler üzerine kurulmalıdır. Eğitim yöneticileri bu bilinçle hareket ederek eşitlikçi ve kapsayıcı bir sistemin inşasına

katkı sunabilir. İnsan odaklı teknoloji kullanımı, eğitimin bugünü ve geleceği için vazgeçilmezdir.

3.5.1. Algoritmaların Eğitimdeki Etkileri

Algoritmalar, dijitalleşmenin artan etkisiyle bireylerin özgürlükleri ve toplumsal güvenlik arasında bir gerilim yaratmaktadır. Eğitimde kullanılan algoritmalar, öğrenme süreçlerini kişiselleştirme, öğrenci performansını izleme ve öğretim stratejilerini optimize etme gibi avantajlar sunsa da, etik ve toplumsal sorunları da beraberinde getirmektedir. Öğrencilerin izlenmesi ve verilerinin analiz edilmesi, mahremiyet hakkı ve kişisel verilerin korunması ile çelişebilir. Ayrıca, taraflı veya eksik veri setleri, eğitimdeki eşitsizlikleri derinleştirebilir. Özellikle sosyoekonomik olarak dezavantajlı gruplar, algoritmik önyargılardan daha fazla etkilenerek sistematik dışlanmayla karşı karşıya kalabilir. Diğer yandan, algoritmaların eğitimdeki rolü, pedagojik ilişkilerin niteliğini de değiştirmektedir. Karar alma süreçlerinin tamamen otomatik sistemlere devredilmesi, öğretmenlerin rehberlik ve öznellik taşıyan rollerini zayıflatabilir. Böyle bir dönüşüm, eğitimin yalnızca niceliksel verilere indirgenmesi ve insan merkezli yaklaşımların geri plana atılması anlamına gelebilir.

Eğitim, yalnızca bilgi aktarılan bir alan değil; aynı zamanda değerler, özgürlük, eşitlik ve etik sorumlulukların inşa edildiği bir toplumsal süreçtir. Bu bağlamda, algoritmaların denetimsiz ve şeffaflıktan uzak biçimde kullanılması, sadece pedagojik değil, aynı zamanda demokratik değerler açısından da tehdit oluşturabilir. Eğitimde algoritmaların etkin kullanımı ile bireysel özgürlüklerin ve toplumsal güvenliğin korunması arasında hassas bir denge kurulması gerekmektedir. Bu dengeyi sağlayabilmek için algoritmik sistemlerin şeffaf, hesap verebilir, etik ilkelere uygun ve insan müdahalesine açık bir biçimde tasarlanması ve uygulanması zorunludur. Aksi takdirde, eğitim sistemlerinde teknolojik tahakkümün yükselişi, öğrencilerin özerkliğini, öğretmenlerin yetkinliğini ve toplumun eşitlikçi yapısını zedeleyebilir (Karoğlu vd., 2020: 152; Unesco, 2021; Levantis & Sgora, 2024).

Yapay zekâ destekli algoritmalar, kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimleri sunarak bireylerin öğrenme süreçlerinde daha bağımsız hareket etmelerini sağlamaktadır. Öğrencilerin ilgi alanları, öğrenme hızları ve bireysel ihtiyaçlarına göre uyarlanan bu sistemler, öğrenci odaklı eğitim modellerini güçlendirmektedir. Akıllı öğretim sistemleriyle otomatik değerlendirme ve öğretmen-öğrenci iş birliği, hem öğrenme

verimliliğini artırmakta hem de kaliteli eğitime küresel ölçekte erişimi mümkün kılmaktadır. Ancak bu teknolojilerin yaygınlaşması, veri gizliliği, güvenlik, algoritmik önyargı ve insan etkileşiminin azalması gibi etik ve hukuki riskleri de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, yapay zekânın eğitimde sorumlu kullanımı için etik ilkelere dayalı düzenlemeler yapılmalı ve yapay zekâ okuryazarlığı eğitim programlarına entegre edilmelidir. Böylece teknoloji, eşitlikçi ve kapsayıcı öğrenme ortamları oluşturmak için etkili biçimde değerlendirilebilir (Kamalov vd., 2023: 23; Luckin, 2017: 1-3).

Yapay zekâ, robotik ve büyük veri alanındaki gelişmeler eğitimin doğasını değiştirir. Ancak bu teknolojilerin öğretmenlik mesleği için etkileri belirsizdir. Çoğu eğitimci, insan öğretmenlere duyulan ihtiyaç konusunda ikna olmuş durumdayken, mesleğin dışında öğretim ve öğrenmenin gerçekleştiği yolların teknolojik olarak yeniden icat edilmesi beklentisi artıyor. Ancak burada sorgulanması gereken temel mesele, bu özgürlüğün gerçekten ne kadar özgür olduğudur (Selwyn, 2019). Algoritmaların karar verici mekanizmalar olarak devreye girmesi, bireylerin sadece algoritmaların sunduğu seçenekler çerçevesinde özgür olmasına yol açmaktadır. Örneğin, bir öğrencinin ilgilenebileceği çeşitli konular arasından algoritmanın tercih ettiği sınırlı bir bölüm sunulabilir. Bu durumda, bireysel merak ve öğrenme hevesi törpülenebilir; eleştirel düşünme ve sorgulama becerileri kısıtlanabilir. Eğitimin özü olan bireysel yaratıcılık ve keşif ruhu, algoritmaların dayattığı içeriklerle gölgelenme riski taşır.

Eğitimde algoritmalar, bireysel özgürlük ile algoritmik yönlendirme arasındaki sınırın hassasiyetini yeniden tartışmaya açmaktadır. Bu sınırın nerede başlayıp nerede bittiği, eğitim politikaları açısından kritik bir sorunsal haline gelmiştir. Algoritmaların çalışabilmesi için büyük veri setlerine ihtiyaç duyulur; eğitim kurumları öğrenci performansı ve kişisel bilgiler dâhil geniş veri toplar. Ancak bu verilerin uygun korunmaması ciddi güvenlik ihlallerine yol açabilir. Yapay zekâ eğitim sistemine giderek daha fazla bütünleşmiş olurken, beraberinde artan riskler de ortaya çıkmaktadır. Yapay zekânın eğitim yönetimi üzerindeki etkisi, tasarım, uygulama ve düzenlemelere bağlı olarak değişir. Bu bağlamda, algoritmik kararlar fiili politika kararları haline gelebilir (Wang, 2024). Örneğin, öğrencilerin akademik geçmişi veya davranışsal verilerinin kötü niyetli kişilerce kullanılması bireysel güvenliği tehdit eder. Ayrıca, bu verilerin ticari amaçlarla paylaşılması da mahremiyet ihlali anlamına gelir. Dolayısıyla, eğitimde algoritmalar özgürlük ve yönlendirme arasındaki sınırın kritik bir tartışma konusu olmaya devam etmektedir (Selwyn, 2019).

Algoritmaların çalışabilmesi için büyük veri setlerine ihtiyaç duyulur. Eğitim kurumları, öğrenci performanslarından kişisel bilgilere kadar geniş bir veri yelpazesini toplar. Ancak bu verilerin uygun biçimde korunmaması durumunda ciddi güvenlik ihlalleri ortaya çıkabilir. Öğrencilerin kişisel bilgilerinin, akademik performans verilerinin ve diğer hassas verilerin sızdırılması, eğitim sistemine duyulan güveni zedeleyebilir. Veri koruma yasalarının eksikliği veya algoritmaların kötüye kullanılması, eğitimdeki eşitsizlikleri artırabilir. Bu nedenle, algoritmaların eğitimde kullanımı sırasında güvenlik önlemlerinin sıkı bir şekilde denetlenmesi gerekmektedir. Eğitim yazılımı sağlayıcıları, topladıkları verileri reklamcılık veya farklı ticari çıkarlar için kullanabilir (Mayer-Schönberger & Cukier, 2013: 1143). Bu, sadece mahremiyet ihlali değil, aynı zamanda öğrencilerin bilgi üzerinden kontrol altına alınmasına da yol açabilir. Bu nedenle, veri kullanım süreçlerinde daha sıkı düzenlemeler ve denetimler kaçınılmazdır. Güvenliği sağlamak adına şeffaf veri yönetim politikaları oluşturulmalıdır.

Algoritmalar, beslendikleri veri setlerinin doğasına göre kararlar alır ve bu veri setleri sıklıkla toplumsal önyargıları içerebilir. Bu durum, eğitimde algoritmaların önyargıları yeniden üreterek eşitsizlikleri artırma potansiyeli taşıdığını gösterir. Örneğin, düşük gelirli ailelerin yaşadığı bölgelerdeki okullardan alınan veriler, bu öğrencilere dair genel bir başarısızlık algısı yaratabilir ve bu veri, algoritmaların eşitsizlik içeren kararlar almasına yol açabilir. Ayrıca, etnik köken veya cinsiyet gibi faktörlerin yanlış yorumlanması, öğrencilerin eğitim fırsatlarını kısıtlayabilir. Bu sınırlamalar, hem özgürlük hem de güvenlik açısından tehdit oluşturmaktadır (Marcinkowski vd., 2020; Crawford & Paglen, 2021). Algoritmaların eğitimde artan kullanımı, özgürlük ve güvenlik açısından önemli riskleri beraberinde getirmektedir. Özgürlük perspektifinden bakıldığında, algoritmaların hatalı veya önyargılı kararları, öğrencilerin eşit eğitim hakkını zedeleyebilir. Güvenlik açısından ise, bireylerin kimliklerine dayalı olarak yapılan yanlış sınıflandırmalar, akademik ve mesleki geleceklerini olumsuz yönde etkileyebilir. Bu risklerin azaltılması için algoritmaların daha kapsayıcı, toplumsal çeşitliliği yansıtan ve dengeli veri setleriyle eğitilmesi büyük önem taşımaktadır.

3.5.2. Eğitimde Özgürlük, Güvenlik ve Algoritmalar

Algoritmaların eğitimde artan etkisi, öğretmenlerin rollerini de yeniden şekillendirmiştir. Geleneksel olarak öğretmenler, rehber ve lider rollerini üstlenirken, algoritmaların devreye girmesiyle bu roller daha analitik bir yapıya dönüşmüştür (Selwyn, 2019). Örneğin, öğretmenler artık öğrenci performansını değerlendirmek için

algoritmalar tarafından sunulan verileri kullanmaktadır (Williamson & Piattoeva, 2022). Bu durum, algoritmaların öğretmenlerin önderlik becerilerini gölgede bırakma riskini doğurur. Öğretmenler, öğrencilerle doğrudan etkileşimde bulunmak yerine veri analizine dayalı kararlar alabilir hale gelmişlerdir. Bu geçiş, öğretmenlerin pedagojik rollerinin daha çok veri odaklı ve teknik bir hale gelmesine yol açarken, eğitimde insani ve duygusal zekânın yerini algoritmaların aldığı bir dönemi işaret etmektedir.

Ancak, öğrencilerin yalnızca veri analizleri ile değerlendirilemeyecek duygusal ve sosyal ihtiyaçları vardır. Öğretmenlerin empati kurabilme ve bireysel destek sunabilme özellikleri, algoritmalar tarafından sunulamayacak insani bir derinlik taşır. Bu insani nitelikler, öğretmenlerin öğrencilerin yaratıcı potansiyellerini desteklemede ve bireysel farklılıklarını anlamada önemli bir rol oynamasına olanak tanır (Robinson & Aronica, 2016; Kim vd., 2022: 6089-6091). Bu bağlamda, öğretmenler öğrencilerin yaratıcı potansiyellerini destekleyen birer özgürlük rehberi olmalıdır. Öte yandan, güvenlik konusu da öğretmenlerin teknolojiyle kurduğu ilişkide dikkate alınması gereken önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Öğretmenler, algoritmaların sunduğu verileri doğru ve etik bir şekilde kullanmalı, öğrencilerin mahremiyetini ve özgürlüklerini koruyarak teknolojiyle etkileşime girmelidir. Algoritmaların sadece destekleyici araçlar olarak görülmesi, öğretmenlerin insani liderlik rollerini sürdürmelerine olanak tanıyabilir (Schiff, 2022: 541).

Algoritmaların eğitim materyali seçimindeki rolü, eğitim süreçlerini yapılandırmada önemli bir etki yaratmaktadır. Özellikle özgürlük açısından, öğrencilerin geniş bir bilgi yelpazesine erişim beklenirken, algoritmalar tarafından sınırlanan seçenekler öğrenme süreçlerini dar bir çerçeveye sıkıştırabilir. Bu durum, öğrencilerin merak ve yaratıcılıklarını köreltme tehlikesi taşır; çünkü algoritmalar yalnızca belirli, genellikle popüler veya daha önce onaylanmış içerikleri ön plana çıkarabilir. Eğitimde özgürlük, bireylerin çeşitli bakış açılarına ve kaynaklara ulaşarak eleştirel düşünme becerilerini geliştirmeleriyle sağlanabilir. Ancak algoritmaların içerik seçiminde oynadığı rol, bu çeşitliliği sınırlayabilir (Boateng & Boateng, 2025: 2015).

Güvenlik açısından bakıldığında, belirli içeriklerin algoritmalar tarafından baskılanması veya filtrelenmesi, öğrencilerin bilgiye erişim haklarını engelleyebilir. Bu tür müdahaleler, eğitimde şeffaflığın azalmasına yol açar ve öğrencilerin eğitimde daha geniş perspektiflere ulaşma haklarını ihlal edebilir. Özellikle sosyal ve kültürel çeşitliliği yansıtan içeriklerin dışlanması, öğrencilerin dünya görüşlerini daraltabilir ve toplumsal

önyargıların pekişmesine neden olabilir. Bu bağlamda, eğitim politikalarında algoritmaların etkisini dengelemek adına daha açık ve çeşitli bir yaklaşım benimsenmesi gerekmektedir. Algoritmaların şeffaflığını artırarak, içerik seçim süreçlerinde insan kontrolü sağlanmalı ve bu süreçler etik bir temele oturtulmalıdır. Bu sayede, algoritmalar eğitimi destekleyici bir araç olmaktan öteye geçerek öğrencilere daha özgür, güvenli ve eşit bir eğitim ortamı sunabilir (Tanczer vd., 2016:348).

Eğitimde algoritmalar, özgürlük ve güvenlik dengesi gözetilerek kullanılmalıdır. Teknolojinin sunduğu imkânlar eğitim süreçlerine entegre edilmeli, ancak bireysel haklar korunmalıdır. Algoritmalar, öğrencilerin potansiyellerini geliştiren bir araç olarak sınırlı tutulmalı; öğretmenler ise yaratıcı ve eleştirel düşünmeyi teşvik eden rehberlik rollerini sürdürmelidir. Bu araçlar, öğretim süreçlerini desteklemeli; ancak öğretmenlerin liderliğini gölgelememelidir. Eğitim kurumları veri güvenliğine önem vermeli, kişisel bilgilerin ticari amaçlarla kullanılmasını önlemeli ve veri kullanım süreçlerini şeffaflaştırmalıdır. Ayrıca, içerik çeşitliliği korunmalı; algoritmalar, önyargıları en aza indirecek şekilde tasarlanmalı ve sürekli izlenmelidir. Böylece hem güvenlik hem de özgürlük dengeli biçimde korunabilir; öğrencilerin gelişimi ve toplumsal fayda sağlanabilir (Grimmelikhuijsen, 2023). Öğrencilerin meraklarını özgürce keşfedebileceği, yaratıcı öğrenme ortamları sağlanmalı; algoritmaların dayattığı tekdüze modellerden kaçınılmalıdır. Bu sürecin doğru yönetimi, yalnızca teknolojiyi değil, aynı zamanda insan hakları ve toplumsal değerleri de gözetmeyi gerektirir. Özgürlük ve güvenliğin birlikte korunduğu bir eğitim sistemi, bireylere daha umutlu bir gelecek sunacaktır.

3.6. ASKERİ ALAN VE SİBER ALGORİTMLAR

Günümüzün dijital çağında, askeri stratejilerin evrimi, siber alanın önemiyle birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. Özellikle devletlerarasında güç dengelerini belirleyici bir unsur haline gelen askeri siber saldırılar, bir ülkenin enerji altyapısını hedef alarak diğerinin ekonomik ve sosyal düzenini etkileyebilir. Bu nedenle, bu alandaki teknolojik gelişmeler büyük bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda, algoritmalar siber saldırıların planlanması, yürütülmesi ve savunulmasında kritik rol oynamaktadır. Gelecekteki araştırmacılar, hassas verilerin uzun vadeli güvenliğini sağlayarak bilgisayar saldırılarına dayanabilen dirençli algoritmalara odaklanmalıdır. Siber güvenlik zorluklarının diğer kritik endişeleri, yetenekli profesyonellerin eksikliği ve insanların siber güvenlik ile riskler hakkında bilgi boşluklarına sahip olmalarıdır.

İnsan merkezli güvenlik, savunuculuk kullanarak siber güvenlik en iyi uygulamalarını teşvik etmeyi, chatbot uygulamaları gibi kullanıcılarla daha etkileşimli güvenlik kullanıcı arayüzleri geliştirmeyi ve siber güvenliğin sosyo-teknik yönleri üzerine araştırmayı içerir (Admass, 2024: 5-6). Örneğin, saldırıların optimum zamanlamasını belirlemek, savunma sistemlerinin zayıf noktalarını analiz etmek veya tehditleri gerçek zamanlı olarak tespit etmek gibi süreçlerde algoritmaların etkinliği açıkça görülmektedir. Siber saldırılar, hedef sistemlerin zayıf noktalarını belirlemek ve bu açıkları istismar etmek amacıyla gelişmiş algoritmalar kullanır. Özellikle yapay zekâ ve makine öğrenmesi teknikleri, saldırıların daha karmaşık ve tespit edilmesi zor hale gelmesine olanak tanımaktadır. Bu durum, saldırganların daha etkili stratejiler geliştirmesine imkân sağlar (Trend Analizi Mart 2021).

Algoritmalar, askeri siber saldırılarda hedef sistemin zayıf noktalarını belirlemek ve siber girişimlerin etkisini artırmak için kullanılır. Saldırganlar, veri setlerinden öğrenerek güvenlik açıklarını tespit edebilir ve düşman sistemlerini etkisiz hale getirebilir. Savunma tarafında ise yapay zekâ ve makine öğrenmesi algoritmaları, siber tehditleri tespit etmek ve önlemek için kullanılır. Bu teknolojiler, ağ trafiğindeki anormallikleri izleyerek tehditleri hızlıca belirler ve büyük veri analitiği ile proaktif savunma stratejileri geliştirir (STM ThinkTech, 2024). Öte yandan, siber savunma sistemleri de algoritmalara dayanmaktadır. Gelişmiş algoritmalar, ağ trafiğinde olağandışı davranışları analiz ederek potansiyel tehditleri anında tanımlama ve zararlı eylemleri önceden durdurma kabiliyeti sunar. Yapay zekâ ve makine öğrenimi, bu algoritmaların sürekli öğrenme ve gelişmesini sağlayarak savunma mekanizmalarının etkinliğini artırır. Örneğin, yapay zekâ tabanlı bir sistem, geçmiş saldırı örüntülerinden öğrenerek yeni türeyen tehditlere hızlıca adapte olabilir. Böylece, askeri birlikler siber saldırılara karşı daha entegre ve proaktif bir savunma mekanizması geliştirme imkânına sahip olmaktadır (Şeker, 2020: 109-110; Efe, 2021: 6).

Algoritmalar, 21. yüzyıl savaşlarının doğasını değiştirerek kritik altyapılara yönelik siber saldırılar ve otomatik savunma sistemlerini stratejik hale getirmiştir. Yapay zekâ destekli algoritmalar, siber tehditleri öngörme ve gerçek zamanlı müdahale gibi avantajlar sunarak askerî karar alma süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Ancak bu teknolojik ilerlemeler, siyasal, etik ve hukuki sorunları da gündeme getirmektedir. Özellikle, algoritmaların özerk silah sistemleriyle entegrasyonu, insan müdahalesi olmadan ölümcül kararlar alınmasına yol açabilir. Bu, uluslararası hukuk açısından

düzenlemeleri gerektiren bir sorundur. Devletler, dijital egemenliklerini korumanın yanı sıra siber alanın stratejik kontrolünü sağlamak ve yapay zekâ destekli savunma sistemlerine yatırım yapmak zorundadır. Askerî stratejilerin geleceği, algoritmaların nasıl kullanılacağına ve hangi normatif ilkelerle şekilleneceğine bağlıdır.

3.6.1. Algoritmaların Askeri Alandaki Rolü ve Etik Denge

Günümüzde, algoritmaların hayatın her alanında etkisini hissetmekteyiz. Algoritmalar, bilgi işleme ve karar verme süreçlerinde devrim yaratarak teknolojik ilerlemenin temel dayanak noktalarından biri haline gelmiştir. Özellikle askeri alanda, algoritmaların etkisi sadece teknik uygulamalarla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda stratejik planlamadan operasyonel optimizasyona kadar bir dizi uygulamayı kapsamaktadır. Algoritmalar, askeri stratejilerin belirlenmesinde kritik rol oynar. Büyük veri analizi kapasitesi sayesinde, düşman hareketlerinin tahmin edilmesi, olası saldırı senaryolarının simüle edilmesi ve savaş alanındaki dinamiklerin değerlendirilmesi gibi hayati işlevler sunar. Örneğin, algoritmalar, farklı coğrafi bölgelerde aynı anda gerçekleşebilecek operasyonların sonuçlarını değerlendirebilir ve olası sonuçlar üzerine senaryolar oluşturarak karar vericilere yol gösterebilir. Bunun yanı sıra, gerçek zamanlı veri analizi, askeri birimlerin daha bilinçli ve hızlı kararlar almasını sağlamaktadır. Bu teknoloji, yalnızca bir miktar veriyi analiz etmekle kalmaz, aynı zamanda bu veriyi sürekli olarak güncelleyerek değişen şartlara uyum sağlar. Yapay zekâ algoritmalarının kullanımı, düşman hareketlerinin yanı sıra sivil hareketleri de göz önünde bulundurarak gereksiz zayiatları azaltmak için büyük bir potansiyel taşır (Şengöz, 2021; Yılmaz, 2024: 1-5).

Askeri alanda kullanılan teknoloji odaklı sistemlerde algoritmaların yeri oldukça büyüktür. İnsansız Hava Araçları (İHA), otonom kara araçları ve denizaltılar, hassas görevleri yerine getirebilmek için algoritmaların sağladığı üstün hesaplama gücünden yararlanmaktadır. Bu cihazlar, algoritmik yazılımlar sayesinde yüksek doğrulukta hedef analizi yapabilir, çevresel faktörleri anında değerlendirebilir ve gerektiğinde insan müdahalesine gerek duymadan bağımsız kararlar alabilir. Özellikle İHA'lar, savaş alanında devrim yaratmıştır. Algoritmalarla güçlendirilmiş bu araçlar, keşif ve gözetim operasyonları yürütmek, mühimmat taşımak ya da belirli hedeflere saldırılarda bulunmak gibi çok çeşitli işlevlere sahiptir. Bu durum, operasyonların etkinliğini artırarak başarısızlık riskini minimize eder ve insan hayatını tehlikeden uzak tutar (Singer, 2009; Lin vd., 2008; Özerdem, 2021).

Algoritmalar, siber tehditleri algılayıp karşı önlem alarak bilgi güvenliğini sağlamada kritik bir rol oynar. Özellikle siber saldırıların artış gösterdiği günümüzde, yapay zekâ destekli savunma sistemleri, potansiyel tehditleri analiz ederek erken uyarı mekanizmaları geliştirmekte ve saldırılara anında karşılık verebilmektedir. Saldırganlar, güçlü bilgisayarlar veya dronlar gibi yapay zekâ sistemleriyle ilişkili donanımı elde etmeyi veya yeniden üretmeyi maliyetli bulabilirken, yazılıma ve ilgili bilimsel bulgulara erişmek genellikle çok daha kolaydır. Gerçekten de, birçok yeni yapay zekâ algoritması birkaç gün veya hafta içinde yeniden üretilir (Brundage vd., 2018: 17). Yapay zekâ algoritmaları, askeri sistemlerde siber güvenlik önlemleri geliştirme ve iletişim ağlarını optimize etme gibi alanlarda da kullanılmaktadır. Bu algoritmalar, siber tehditleri algılayıp karşı önlem alarak bilgi güvenliğini sağlamada kritik bir rol oynar. Ayrıca, askeri taktik ağlarda derin makine öğrenimi kullanılarak nesne izleme ve semantik segmentasyon gibi görevlerde yüksek performans elde edilmektedir (Kott & Arnold, 2013; Özçakmak, 2024: 310-311; Özdemir, 2024: 85).

Algoritmaların askeri alandaki katkıları önemli olsa da, bu teknolojinin dikkatle değerlendirilmesi gereklidir. Algoritmaların veriyle eğitildiği düşünüldüğünde, hatalı ya da önyargılı veri setleri yanlış kararlara yol açabilir. Oysa insan tümevarımı, özellikle görsel ve ahlaki muhakeme gerektiren durumlarda belirsizlikle başa çıkmada kritiktir. Yapay zekâ gibi veri odaklı algoritmalar, genelleme yapmakta zorlanır ve yalnızca başlangıçta belirlenen ölçülebilir değişkenlere dayanabilir (Cummings, 2017: 7). Bu, savaş alanında beklenmeyen sonuçlara neden olabilir. Ayrıca, insan faktörünün askeri kararlarda yerini algoritmaların alması etik açıdan sorunlar doğurur. Örneğin, bir algoritmanın "dost" ve "düşman" ayrımını etik olarak yapabilmesi ya da savaşın insani boyutunu değerlendirebilmesi tartışmalıdır (Arkin, 2009). Algoritmaların otonom çalışması, kontrol kaybı ve sorumluluk sorunlarını beraberinde getirir. Otonom silah sistemlerinin etik sorumluluğunu kimin üstleneceği, tartışılması gereken önemli bir konudur (Sparrow, 2007; Yazıcı, 2019; Akkuş, 2022).

Algoritmaların askeri alandaki etkinliğini artırmak için insanların gözetim ve denetim mekanizmalarıyla desteklenmesi büyük bir önem taşır. İnsan müdahalesi, algoritmaların hatalarını düzeltme ve karar alma sürecinde insan etik ilkelerini etkin bir şekilde uygulama konusunda hayati bir rol oynar (Docherty, 2012). Hem karar vericilerin hem de algoritmik sistem geliştiricilerinin eğitimle donatılarak bu teknolojiyi anlamaları ve doğru bir şekilde kullanmaları gerekmektedir. Eğitimli bir insan gücü, algoritmaları

daha güvenilir ve etik bir şekilde uygulama fırsatı yaratabilir (Lin vd., 2008). Algoritmalar, askeri alanda köklü değişikliklere yol açmıştır ve gelecekte bu etkilerin daha da derinleşeceği öngörülmektedir. Ancak, bu teknolojinin etik boyutlarını ve kısıtlamalarını göz ardı etmemek son derece önemlidir. Algoritmaların gelişimi, insan aklıyla bir araya geldiğinde daha etkin, sürdürülebilir ve güvenli askeri stratejiler oluşturulmasını sağlayacaktır. Bu nedenle, algoritma ve insan unsurlarının dengeli bir şekilde bir araya getirildiği bir yaklaşım benimsenmelidir.

3.6.2. Askeri Alanda Algoritmalar: Özgürlük-Güvenlik İkilemi

Algoritmaların askeri alandaki kullanımıyla ilgili etik ve hukuki değerlendirmeler, uluslararası silahlı çatışmalar hukukunu etkilemekte ve yeni düzenlemelerin gerekliliğini ortaya koymaktadır (Atlığ, 2022). Sadece teknolojik ilerleme açısından değil, insan hakları, özgürlükler ve güvenlik gibi kritik konularda da algoritmalar belirleyici bir rol oynamaktadır. Özellikle askeri alanda kullanılan algoritmalar, güvenliğin artırılması ve stratejik avantaj sağlanması açısından büyük katkılar sunarken, özgürlüklerin sınırlandırılması ve etik ikilemler gibi ciddi tartışmalara da kapı aralamaktadır (Singer, 2009; Cummings, 2017). Algoritmaların askeri kullanımında ortaya çıkan bu etik ve hukuki sorular, uluslararası hukuk, insan hakları ve savaş etiği gibi alanlarda yeni tartışma başlıklarını gündeme getirmektedir (Docherty, 2012; Batt, 2018: 16).

Algoritmaların askeri alanda güvenlik üzerindeki etkileri yadsınamaz. Büyük veri analizi kapasitesi sayesinde düşman hareketlerinin tahmin edilmesinde ve savaş alanlarındaki tehditlerin öngörülmesinde önemli roller üstlenirler. Örneğin, yapay zekâ destekli algoritmalar, savaş simülasyonları oluşturarak olası senaryoların sonuçlarını hesaplayabilir ve bu şekilde daha akıllıca kararların alınmasını sağlar (Russell & Norvig, 2020). Ayrıca, yapay zekâ destekli karar destek sistemleri, hareket tarzlarının belirlenmesi ve seçimi aşamasında kritik olayların açıklaması ve karar noktalarında muhtemel diğer hareket tarzlarının belirlenmesinde kullanılmaktadır (Scharre, 2018). Bu sistemler, karar verme süreçlerinde hız ve doğruluk sağlayarak askeri operasyonların etkinliğini artırmaktadır. Bu sistemler, karar vericilerin farkındalığını artırarak daha optimum kararlara ulaşmalarına yardımcı olmaktadır (Şengöz, 2021). Gerçek zamanlı veri analizi, askeri operasyonlara hız ve esneklik kazandırır. Bu tür algoritmalar, sürekli değişen koşullara anında yanıt verebilme yeteneğine sahiptir. Aynı zamanda, algoritmalar yüz tanıma sistemleri gibi güvenlik teknolojilerinde kullanıldığında, terörle mücadelede ve sınır güvenliği uygulamalarında da etkili olmaktadır (Brunton & Nissenbaum, 2015).

Ancak bu tür kullanımlar yalnızca güvenliği artırmaz; aynı zamanda bireylerin mahremiyet ve özgürlük haklarını da etkileyebilir. Bu durum, güvenlik ile temel insan hakları arasındaki dengeyi sağlama gerekliliğini gündeme getirmektedir.

Askerî algoritmalar, özgürlükler üzerinde ciddi soru işaretleri doğurmaktadır. İHA'lar ve gözetim algoritmaları, bireylerin özel yaşamına müdahale riskini artırabilir (Reed, 2016). Örneğin, terörle mücadelede kullanılan bir algoritma, yanlış pozitif sonuçlarla masum bireyleri hedef alabilir; bu da ifade ve hareket özgürlüklerini ciddi şekilde sınırlayabilir. Bilgisayarlı görüş algoritmaları, yakın mesafede bir arabayı bisikletten ayırt edebilse de, belirli kişileri taşıyan bir aracı tespit edip silah sistemini devreye sokacak düzeyde güvenilir değildir. Bu nedenle, İHA'lar görüntü elde etmekte etkili olsalar da, bir hedefin silah kullanım kriterlerini karşılayıp karşılamadığını otonom biçimde belirlemeleri hâlâ mümkün değildir (Crootof, 2015; Cummings, 2017: 8). Ayrıca, savaş alanında algoritmaların "dost" ve "düşman" ayrımını hangi etik ilkelere göre yaptığı belirsizdir. Özerk silah sistemlerinin kendi başlarına öldürücü kararlar alabilmesi, insan hakları açısından ciddi endişelere yol açmaktadır (Sharkey, 2012).Algoritmaların askeri alandaki kullanımı, güvenlik sağlarken bireysel özgürlüklerin sınırlandırılmasına yol açabiliyor. Bu da özgürlüklerin ihlali ve güvenlik kaygılarının bir araya geldiği bir çatışmayı ortaya çıkarıyor. Bu çatışmanın nasıl yönetileceği ve hangi normlara dayanarak denetleneceği, önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Askeri alanda kullanılan algoritmalar, güvenlik sağlama potansiyeline sahip olsa da özgürlükler ve etik değerler açısından ciddi sorunlar yaratabilir. Bu nedenle askeri sistemlerin ve teknolojilerin tasarımında etik ilkeler, şeffaflık ve insan denetimi gibi unsurların güçlü bir şekilde uygulanması, bu tür risklerin en aza indirilmesi açısından hayati önem taşır (Zarsky, 2016).

Algoritmaların sıklıkla kullanıldığı askeri sistemler, güvenliğin sağlanması adına son derece etkilidir. İHA'lar, otonom kara araçları ve denizaltılar etkin bir şekilde hedef analizi yapabilir ve operasyonlarda hız kazandırır (Scharre, 2018). Ancak bu tür teknolojilerin aşırı gücü, devletlerin vatandaşlar üzerinde daha fazla kontrol kurmasına yol açabilir. Özellikle savaş bölgelerinde veya kriz anlarında alınan algoritmik kararlar, etik dışı uygulamaları meşrulaştırma riski taşır (Singer, 2009). Siber güvenlik alanında kullanılan algoritmalar, saldırıları algılayıp önlemek için oldukça faydalıdır. Ancak bu algoritmaların bireylerin internet üzerindeki hareketlerini de analiz etme kapasitesine sahip olması, mahremiyet hakları açısından bir tehdit oluşturabilir (Zuboff, 2019).

Güvenliği sağlama çabası içerisindeyken özgürlükleri göz ardı etmek, algoritma temelli askeri sistemlerin en büyük risklerinden biridir. Nitekim bir önceki bölümde yer verilen Lavender isimli yapay zekâ kullanılarak Gazze'de birçok alanın bombalanması buna örnek olarak verilebilir. Başka bir güncel örnek vermek gerekirse; Lübnan'da Hizbullah üyelerinin kullandığı çağrı cihazlarının ülke genelinde neredeyse eş zamanlı olarak patladığı bildirilmiştir. Patlamada, sekiz yaşındaki bir kız çocuğu da dâhil olmak üzere en az 12 kişinin hayatını kaybettiği ve 3.000'i aşkın kişinin de yaralandığı açıklanmıştır (Tiryaki ve Akcan, 2024). Çağrı cihazlarının patlayıcılarla ilişkilendirilmesi, teknolojinin etik açıdan nasıl ele alınması gerektiği sorusunu gündeme getirir. Teknoloji, yalnızca tarafsız bir araç mı, yoksa kullanımının etik sonuçları da dikkate alınmalı mı? Bu örnek, teknolojinin kötüye kullanıldığında büyük trajedilere yol açabileceğini gösterir. Çağrı cihazları, iletişim için gerekli bir araçken, kötüye kullanıldığında güvenliği tehdit edebilir. Teknolojiler, güvenlik ve risk yönetimi bağlamında incelenmeli, güç dengesizliğini artırabileceği unutulmamalıdır.

Algoritmaların askeri alanda birçok avantaj sunmasına karşın, hem güvenlik hem de özgürlük açısından ciddi riskler taşıdığı açıktır. Yanlış veya önyargılı bir veri seti ile eğitilen algoritmalar, istenmeyen sonuçlara yol açabilir. Bu durum, bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin zarar görmesine ve hesap verilebilirlik ilkesinin zayıflamasına neden olabilir (O'Neil, 2020). Algoritmaların karar alma süreçlerini tamamen otonom hale getirmesi ise benzer şekilde önemli sorunlar doğurmaktadır. Özgürlük açısından bu tür özerklikler, insanları hayati karar süreçlerinin dışında bırakırken; etik açıdan ise "kararın sorumluluğu kimde olacak?" sorusunu gündeme getirmektedir. Güvenlik adına otonomlaştırılan bir algoritmanın kontrol dışına çıktığı senaryolar, geri dönüşü zor olan büyük insani krizlere yol açma potansiyeline sahiptir.

Algoritmalar ve insanlar arasında bir denge kurularak her iki unsurun da avantajları en iyi şekilde kullanılabilir. İnsan gözetimi ile desteklenen algoritmalar, hem güvenlik açısından daha sağlam kararlar alabilir hem de özgürlüklerin ihlal edilme riskini minimize edebilir. Bu noktada, güçlü bir gözetim ve denetim mekanizmalarının inşa edilmesi şarttır. Eğitimli bir insan gücü, etik ilkelere uygun algoritmalar tasarlayarak daha güvenli ve özgürlükleri gözeten bir yaklaşım sağlayabilir (Calo, 2015: 522). Karar alma süreçlerinde insanların dâhil olması, algoritmaların hatalarını düzeltme ve ahlaki çıkarımlar yapma açısından büyük önem taşır (Crootof, 2015: 1868). Askeri sistemlerde, "kontrollü otonomi" stratejisiyle algoritmaların etik standartlara uygun çalışması

sağlanabilir. Algoritmaların askeri alanda entegrasyonu, güvenliği artırma, tehditleri erken tespit etme ve operasyonel etkinliği iyileştirme potansiyeline sahiptir. Yapay zekâ tabanlı algoritmalar, istihbarat analizinden hedef tespitine, insansız hava araçlarının yönlendirilmesinden siber savunmaya kadar geniş bir alanda kullanılıyor ve geleneksel savaş yöntemlerine göre daha öngörülebilir ve hızlı müdahale imkânı sunuyor. Ancak, bu teknolojilerin askeri sistemlere dâhil edilmesi sadece teknik bir gelişme değil, aynı zamanda etik, hukuki ve toplumsal açıdan da önemli bir dönüşüm olmalıdır.

Bu noktada en kritik meselelerden biri, algoritmaların kullanımı sırasında bireysel hak ve özgürlüklerin ne ölçüde korunabildiğidir. Askeri sistemlerin yüksek güvenlik hedefiyle çalışması, zaman zaman özgürlüklerin ikinci plana itilmesine yol açabilmektedir. Oysa özgürlük ve güvenlik arasındaki dengenin bozulması, yalnızca bireysel düzeyde değil, toplumsal ve küresel ölçekte de ciddi sonuçlar doğurabilir. Demokrasiyle yönetilen toplumlarda, askeri teknolojilerin sivillerin yaşamını etkileyecek şekilde şeffaflık ve hesap verebilirlikten uzak bir biçimde kullanılması, hukuk devleti ilkesine zarar verebilir. Bu bağlamda, algoritmaların askeri sistemlere entegre edilmesi sürecinde etik ilkelerin belirleyici rol oynaması kaçınılmazdır. Bu teknolojilerin, insan haklarını gözeten, ayrım gözetmeyen, hesap verebilir ve denetlenebilir yapılar içerisinde geliştirilmesi gerekir. Özgürlük ve güvenlik arasındaki dengeyi sağlamak, yalnızca teknolojik çözümler üretmekle değil; aynı zamanda bu çözümleri etik normlar ve uluslararası hukuk çerçevesinde şekillendirmekle mümkün olacaktır. Algoritmalar ile insan zekâsının ortaklığı, daha kapsayıcı ve sürdürülebilir bir askeri yaklaşımın temelini oluşturabilir. Güvenlik adına özgürlüklerden feragat etmek yerine, bu iki temel değeri birbirini destekleyen unsurlar olarak gören yenilikçi stratejiler geliştirilmeli; teknoloji, insan haklarını ve barışı güvence altına alan bir vizyonla kullanılmalıdır.

3.7. SİYASET

Algoritmalar ve siyaset arasındaki ilişki, günümüzde giderek daha önemli hale gelen karmaşık bir konudur. Dijitalleşme, büyük veri ve yapay zekâ teknolojilerinin siyasete entegrasyonu, hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar doğurmuştur. 20. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan ve bugün vazgeçilmez olan iletişim teknolojileri, siyasal iletişim ve toplumsal yaşamı büyük bir değişime uğratmıştır (Kaplan, 2023: 55-56). Sosyal medyanın kullanım oranının artması ve kullanıcılarda gerçekleştirdiği değişim, siyasal aktörlerin yönünü bu platformlara çevirmiştir. Günümüzde siyasal bilgiye ulaşma amacı başta olmak üzere çeşitli nedenlerle sosyal medya kullanan kullanıcılar, bloglar, sosyal

ağlar, podcast'ler ve video paylaşım sitelerini kullanmaktadır. Algoritmalar, sosyal medya platformlarının daha fazla etkisini göstermektedir.

Algoritmaların etkisinin gözetim ve denetime yeni bir boyut kazandırdığını daha önce ifade etmiştik. Gözetimin rahatsız edici ve korkutucu etkisi, bir bütün olarak toplum üzerinde de önem ve etkiye sahiptir. Çok sayıda temel haklara müdahale, vatandaşların temel haklarını kullanma istekliliği üzerinde korkutucu, hatta caydırıcı bir etkiye sahiptir. Temel hakların kullanılmasını engelleyen bir etki, yalnızca etkilenen bireylerin sübjektif haklarının korunmasından kaçınılmalıdır. Kendi kaderini tayin hakkı, vatandaşların eyleme geçme ve katılma yeteneği üzerine kurulu özgür, demokratik bir topluluğun temel işlevsel koşulu olduğundan, ortak yarar da zarar görmektedir. İletişim tedbirlerinin yaygınlaşmasının istismar riskine ve izlenme hissine katkıda bulunması, davranışın tarafsızlığını tehlikeye atar. Bu nedenle, elektronik iletişimin, şüphelenilmeyenler de dâhil, asılsız gizli teknik kitlesel gözetiminin, vatandaşların gizlilikle ilgili meşru beklentilerini hayal kırıklığına uğrattığı dikkate alınmalıdır. İletişimin tarafsızlığı üzerinde korkutucu, hatta ürpertici bir etkiye sahip olan sürekli bir gözetim hissi yaratır. Bu, insanların kendi kararlarını vermelerine ve eyleme geçme yeteneklerine zarar verir. Demokrasinin ön şartı olan halk iradesinin özgür siyasi oluşumu için birbirleriyle özgüvenle, kararlılıkla ve korkusuzca iletişim kuran vatandaşlara ihtiyaç vardır. Kişisel özgürlükler zarar görürse, bu kaçınılmaz olarak halkın siyasi iradesini oluşturma özgürlüğüne ve dolayısıyla özgür demokratik temel düzene de zarar verir (Lichdi, 2015: 52).

Burada ifade edilen en önemli gözetim ve denetim alanı şüphesiz dijital alanlardır. Bu alanlar içerisinde yer alan sosyal medya platformları, siyasetin etkin olmaya başladığı bir alana dönüşmüştür. Sosyal medya platformları, özellikle seçim dönemlerinde siyasi içeriklerin yayılması için önemli araçlardır. Facebook, Twitter ve YouTube gibi platformlar, kullanıcıların ilgi alanlarına göre içerik öneren algoritmalar kullanır. Bu algoritmalar, siyasi içerikleri ön plana çıkararak belirli adaylar veya fikirler etrafında bir yankı odası oluşturabilir. Özellikle algoritmalar aracılığıyla bireylerin sadece kendi ideolojik görüşleri ve ilgi alanlarıyla tutarlı içerikleri takip etmesine neden olmaktadır (Hidayah, 2018: 123; Briggs & Burke, 2023: 397). Sosyal medya, siyasal söylemlerin çok sayıda kişiye ulaşmasını geleneksel yöntemlere göre daha ucuz ve kolay bir şekilde sağlamaktadır. Bu da kamuoyunun manipüle edilmesine yol açabilir, çünkü insanlar sadece kendi görüşlerini destekleyen içerikleri görebilirler (Demir, 2023: 169). Sosyal

medya platformlarının siyaset kurumunun yeni mecrası olarak görülmeye başlanması, kamusal alan tartışmasını beraberinde getirmektedir.

3.7.1. Yeni Bir Kamusal Alan Mümkün Mü?

Toplumsal dünyanın değişimini etkileyen başlıca parametrelerden biri dijitalleşmedir. Dijitalleşme ile birlikte iktidar, toplum, özne ve kamusal alan kavramları önemli bir dönüşüm geçirmekte; bu dönüşüm, demokrasi kültürünü de doğrudan etkilemektedir (Evren ve Bozkurt, 2023: 468). Dijital alanların yaygın bir şekilde kullanılması ve insanların bu alanlara gün geçtikçe daha fazla dâhil olmaya başlaması ile fikir paylaşımında bulunması yeni tartışmaları beraberinde getirmektedir. Bu koşullarda özel ve kamusal alan bağlamında dijital alanı ayırt etmek önemli hale gelmiştir. Özel dijital ağlar ile kamusal dijital ağların iç içe geçmeye başlaması tartışmaları ortaya çıkarmıştır (Sassen, 2010:121). Bu alanların dijital bir kamusal alan olarak kabul edilebileceği ve siyasi tartışmaların bu alana taşındığı konusunda iki farklı görüş vardır. Bu düşünceyi savunanlar, internet ve sosyal medyanın devletin veya resmi otoritenin kontrol alanı dışında kalabileceğini, farklı kimlikleri temsil edebileceğini, çeşitli sosyo-kültürel eğilimlerle kendi özgürlüklerini güvence altına alabileceğini ve özgür tartışma ortamı yaratacak bir kamusal alan oluşturabileceğini düşünmektedir (Köse, 2007:174). Dijital alana iyimser yaklaşanlar, burayı yeni bir kamusal alan olarak görmektedir. Bu alanda halkın toplumsal ve politik düşüncelerinin genişleyebileceği ifade edilmektedir. Dijital alanda siyasi gruplar ve aktivist hareketlerin artması, internetin demokratikleştirici politik amaçlarla kullanımının doğal bir sonucu olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle dijitalleşme savunucuları, çevrimiçi ortamda siyasi katılımı artıracağı ve demokratik bir toplumun önünü açacağı müjdelemektedir (Papacharissi, 2021:150). Yeni kamusal alan, geleneksel kamusal alandan farklı olarak teknolojik determinizme tabi olabileceği düşünülmektedir (Mahlouly, 2013: 3). Bu nedenle bu dijital alanlar, toplumsal ve siyasal hareketler için bir aktivizm alanı yaratabilir. Günümüzde sosyal medya merkezli birçok hareket, siyasal protestoları başlatabilir ve bu da siyasal kararları değiştirme, tartışma veya daha radikal düzeyde rejimleri değiştirme gibi etkiler yaratabilir. Ayrıca sosyal medya, çeşitli fikirlerin hızla kitleselleşmesinde rol oynamaktadır. Bu nedenle sosyal medya, otoriter rejimler tarafından bir tehlike olarak görülebilir (Sala, 2022:37).

Teknolojik iyimserler, dijital teknolojiler sayesinde siyasi konularda bilgi dolaşımının ve görüş alışverişinin arttığını vurguluyor. İnternet, toplumdan izole edilmiş bilgileri güçlendirmiştir. Dijital platformlar, vatandaşların hükümete baskı yapmalarına

olanak vererek demokrasinin en temel unsurlarından biri olan ifade özgürlüğünü mümkün kılar (Keskin ve Ulusan, 2019: 266). Ayrıca, "siber iyimserler" olarak adlandırılanlar, ilk olarak çevrimiçi medyanın nispeten açık, kolay ve hızlı bilgiye erişime işaret ettiğini belirtirler. İkinci olarak, çevrimiçi alanların toplumda daha fazla insanın sesini duyurmasına olanak tanıdığını vurgularlar. Üçüncü olarak, çevrimiçi medyanın tamamen yeni iletişim türleri üretmeye yardımcı olabileceğini savunurlar (Schäfer, 2015: 3). Bireyler, ağlardan oluşan bu yeni dijital kamusal alanda daha fazla siyasi faaliyete katılarak kamusal söyleme katkıda bulunabilirler. Dijital kamusal alanda, vatandaşlık bilginin pasif bir alıcısı veya tüketicisi değildir. Sıradan internet kullanıcıları da bilgi üretiyor, paylaşıyor ve dağıtıyor. Dijital platformlar, halkın kolayca örgütlenebileceği bir alan yaratıyor (Uysal, 2021: 65). Bilgiye bu kanallar üzerinden erişilmektedir. Bu nedenle, gündemi belirleme potansiyeli de olan bir kamusal alan oluşturdukları belirtilmektedir. Televizyon, gazete ve radyo gibi kamusal medyaya ulaşacak sosyal medyadaki kampanyalar aracılığıyla daha vaka odaklı konulara ek olarak genelleştirilmiş içeriklerin dağıtılması olasılığının, kolektivist-dijitalleştirilmiş söylem pratiğinin bir parçası olabileceği ifade edilmektedir (Nielsen, 2018: 11).

Ancak bu bakış açılarına ek olarak, dijital medya hakkında karamsar düşünceler de bulunmaktadır. Sosyal medyanın yeni özneleri olan takipçilerin, akıllı etkileyiciler tarafından eğitilip sağılan tüketim hayvanları haline geldiği ve siyasete olan ilgilerini yitirdikleri düşünülmektedir. Akıllı telefonların, özel meselelerin sürekli olarak başkalarına sunulduğu mobil vitrinler işlevi gördüğü için kamusal alanın parçalanmasını ve dağılmasını hızlandırdığı ileri sürülmektedir (Han, 2022b: 29-31). Dijital teknolojilerin, özellikle de internetin yeni kamusal alanlar yaratacağına şüpheyle yaklaşanlar, kapitalist sistem içinde kâr amacıyla faaliyet gösteren bu platformların gerçek anlamda demokratikleştirici fikirlerin yerleşebileceği sanal alanlar olmayacağını vurgulamaktadır. İletişim bilimlerindeki eleştirel yaklaşıma göre, dijital ortamda hizmet sunan platformlar, eleştirel kamusal tartışmaların alanı olmaktan çok, bir yandan iktidarın yeni gözetim ve kontrol araçları haline gelirken, diğer yandan kapitalist şirketlerin yeni sömürü kanalları olarak hizmet vermektedir. Eleştirel kuramcılar bunun, egemenlik, güç ve otorite alanı yaratmak için kullanılabileceğini ortaya koymaktadır (Geray, 2002: 28-48).

Geleneksel toplumlardan miras kalan bir gözetim kültürünün varlığı ve bu donanımlı teknolojiye ayak uydurması, günümüz siber dünyasında gözetim tehlikelerinin

devam ettiğini göstermektedir (Çelik, 2021: 74). İnternet ve sosyal medya, vatandaşlar hakkında bilgi toplamak ve gözetim işlevini yerine getirmek için kullanılan bir denetim mekanizması olarak hizmet etmektedir. Bir yandan kullanıcılar dijital platformlarda etkinleştirilmekte ve kontrol edilmesi zor alanlarda çevrimiçi gruplar, e-posta zincirleri ve sohbet odalarında binlerce konu tartışılarak toplumsal çeşitliliğin önü açılmaktadır. Öte yandan, kapitalizmin etkisi altında popüler kültürde depolitize edilmiş bireylerin kamusal alanın yeniden inşasında ve müzakereli demokraside yurttaşlık hizmeti vermeleri beklenmektedir (Armağan ve Onur, 2012: 154). Dijital kamusal alanlardaki insanların katılım derecesine şüpheyle yaklaşanlar, insanların internete erişim ve interneti kullanım biçimlerindeki farklılıklar nedeniyle eşit şekilde katılamayacaklarını savunurlar. Katılımcılar arasında bile, benzer düşünen insanlardan oluşan topluluklara bölünme tehlikesi olduğunu düşünmektedirler. Arama motoru algoritmaları ve diğer web siteleri bunu, kullanıcıların geçmiş arama davranışları hakkında ek bilgilere dayanarak oluşturur. Bunun, belirli görüşlerin sorgulanmadığı bir "yankı odası" etkisine yol açtığı varsayılmıştır (Schäfer, 2015: 3). Nitekim bir araştırmada, katılımcıların %52'si dijital alanlarda aynı görüşe sahip olduklarını düşündükleri kişilerle görüştüklerini belirtmişlerdir (Göksu, 2016: 115). Yankı odaları, bireylerin benzer düşünen insanlarla çevrili olduğu ve mevcut inançlarını ve fikirlerini doğrulayan bilgilere maruz kaldığı sanal alanları ifade eder. Sosyal medya alanında, algoritmalar ve kullanıcı tercihleri, yankı odalarının sürdürülmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu algoritmalar, ilgi alanlarına uygun içerik oluşturmak için kullanıcıların davranışlarını, etkileşim kalıplarını ve tercihlerini titizlikle analiz ederek, istemeden farklı bakış açılarına maruz kalmalarını sınırlandırır. Filtre balonları, yankı odaları ile yakından ilişkilidir ve sosyal medya platformları tarafından oluşturulan kişiselleştirilmiş bilgi ekosistemlerini ifade eder. Kullanıcılar belirli içerik türleriyle etkileşime girdikçe, algoritmalar onlara benzer bilgileri seçici bir şekilde sunarak bir geri bildirim döngüsü oluşturur (Paiser, 2011; Briggs & Burke, 2023: 397). Bu süreç, farkında olmadan farklı bakış açılarını dışlayabilir ve bireyleri kendi ideolojik baloncukları içinde izole edebilir. Filtre balonları, eleştirel düşünmeyi sınırlayabilir, ön yargıları devam ettirebilir ve alternatif bakış açılarını anlamayı engelleyebilir (Özay ve Bayrakçı, 2023: 105).

Ayrıca, çevrimiçi olarak genel bir alanın parçası olabilecekleri ve aslında karşıt görüşlerle karşılaşabilecekleri dijital ortamlardan insanlara ulaşma olasılıkları da daha düşüktür. Ötekinin yok olması söyleminin sonucu anlamına gelir. Ötekinin dışlanması,

kişinin kendi emeğinin aşıladığı öz-propaganda baskısını artırmaktadır. Ancak bu durum, kişinin kendi hesabından ayrılmasını gerektirir (Schäfer, 2015:3; Han, 2022b: 29-31). Ayrıca, çevrimiçi medyada hangi konuların tartışılması gerektiğiyle de ilgilenmişlerdir. Bu esnek, politik ve özellikle ekonomik etkilerden korkarak, ekonomik çıkarların çevrimiçi iletişimi metalaştıracağını ve onları depolitizasyona ve sanayileşmeye sürükleyeceğini savunmuşlardır. İnsanların çevrimiçi iletişim kurma biçimlerinin politikaları, ayrıntıları takip edenler tarafından görülebilecektir çünkü kamusal tartışma koşulları, müzakereci perspektiflerden uzak bölgelerde belirli iletişim türlerine yol açabilir (Schäfer, 2015:3).

İnternet ve ilgili teknolojiler, siyasi tartışmalar için yeni bir kamusal alan yaratmayı başarmış gibi görünüyor. Bu kamusal alan, kültürel olarak boşaltılmış bir kamusal alanın yeniden canlanmasını kolaylaştırır, ancak garanti etmez. Daha fazla bilgiye ucuz, hızlı ve kolay erişim, tüm vatandaşları daha bilgili veya siyasi tartışmaya katılmaya daha istekli hale getirmez. Siyasi tartışmalara daha fazla katılım yardımcı olur, ancak daha sağlıklı bir demokrasiyi garanti etmez. Yeni teknolojiler, nüfusun küçük bir kesiminin hala erişebilmesi nedeniyle siyasi tartışmalara daha fazla, ancak ille de daha çeşitli katılımı kolaylaştırmaz (Papacharissi, 2021:155). Dijital medyanın özgür ve esnek yapısı, kamusal alanın önemli bir özelliğidir. Ayrıca, bu alanın herkese sağladığı erişim kolaylığı, Habermas'ın tanıtım normlarının temel anlamlarını somutlaştırır. Ancak, burjuva kamusal alanına özgür erişim pratikte gerçekleştirilemez ve yaş, bilgi ve deneyim tarafından engellenenlerin dijital alanlara erişmesi olası değildir (Fraser, 2004: 112). Habermas, *"Kamusal Alanın Yeni Yapısal Değişimi ve Müzakereci Demokrasi"* isimli yeni bir çalışma kaleme almıştır. Bu çalışmada, dijital medya devrimi ile kitle iletişim araçlarına duyulan geçici iyimserlik, yerini karamsarlığa bırakmıştır. İnsanlar sosyal medya platformlarında kendi seslerini duyurma hakkını kazandılar. Ancak Habermas'a göre, internetin ilk zamanlarında umulduğu gibi, tüm bu süreç doğrudan müzakereci demokrasi hayalinin gerçekleşmesine yol açmamıştır (Habermas, 2023). Dijital medya, bireylere özgürlük sağlayarak ifade ve örgütlenme gibi demokratik katılım araçlarını desteklediği belirtilmektedir. İnternet ve sosyal medya, hızlı bilgiye erişim sunarak farklı kimliklerin temsili ve demokratik toplumların gelişmesi açısından önemli fırsatlar yaratmaktadır. Bu bağlamda, dijital platformlar özgürlükleri güçlendirecek bir potansiyele sahiptir. Ancak, dijital alanlardaki algoritmaların işleyişi, "yankı odaları" ve "filtre balonları" gibi olgularla özgürlüğün önünde ciddi engeller oluşturabilir.

Kullanıcılar, benzer düşünen kişilerle sınırlı bir etkileşim içinde kalarak eleştirel düşünceden uzaklaşabilir ve yalnızca kendi görüşlerini pekiştiren bilgilerle karşılaşabilir. Bu, özgürlük adına kısıtlayıcı bir mekanizmanın ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Ayrıca, dijital platformlar, devletler ve özel şirketler için kullanıcı verilerini toplamak ve izlemek adına güçlü araçlar sunmaktadır. Bu durum, bireylerin mahremiyetini ihlal ederken, aynı zamanda otoriter rejimlerin güç kazanmasına zemin hazırlamaktadır. Dijital medyanın kapitalist sömürü ve devlet gözetimi aracı olarak işlev gördüğü eleştirisi, bireysel özgürlüklerin güvenlik gerekçesiyle sınırlandırılmasına dair önemli bir uyarıdır. Bu denge, dijital özgürlükler ile güvenlik arasındaki çatışmayı gözler önüne sermektedir.

Dijitalleşmenin güvenliği artırdığı, çevrimiçi grupların ve aktivist hareketlerin etkili bir şekilde örgütlenebildiği belirtiliyor. Ancak bu durum, bazı devletler tarafından tehdit olarak algılanabiliyor. Güvenlik adına ifade özgürlüğünün sınırlandırılması, bu platformların otoriter rejimler tarafından kapatılması veya denetlenmesi gibi sorunlara yol açabiliyor. Dijital platformların hem özgürlük hem de güvenlik üzerinde ikili bir etkisi olduğunu gösteriyor. Teknolojik araçlar, demokratik bir toplumun oluşumuna katkı sağlayabilecek potansiyele sahip olsa da, algoritma tahakkümü altında bireylerin hem ifade özgürlükleri hem de güvenlikleri zedelenebiliyor. Dijitalleşme savunucuları, teknolojiyi özgürleştirici bir araç olarak görürken; eleştirel kuramcılar, bu teknolojilerin otoriter kontrol ve kapitalist sömürü mekanizmalarına hizmet edebileceğine dikkat çekmiştir. Dijital platformların özgürlük ve güvenlik arasında ince bir çizgide yer aldığı söylenebilir. Etkili politikalar ve algoritmik şeffaflık olmadan, bu ortamların gerçekten demokratik bir kamusal alan yaratması zor gibi görünmektedir. Bu bağlamda, bireysel farkındalık ve düzenleyici çerçeveler önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü algoritma tahakkümünün olduğu bir alanda dijital alanların bir özgürlük alanı olduğunu söylemek zordur. Tahakkümün kurulduğu bu alanda herkes bir denetim ve gözetim altındadır. Bu durum, kamusal alan olma durumunu da tartışmalı hale getirmektedir.

3.7.2. Algoritmik Seçimler

Kitle iletişim araçlarının siyasal tercihler üzerindeki etkisi her zaman olmuştur. Bugün bu tercihleri etkileme rolünü dijital medya üstlenmiştir. Dijital medyanın kullanıcı verileri düşünüldüğünde, siyasal tercihleri etkileme gücünün büyük ölçüde bu alanda olduğu görülmektedir (Ünal, 2023: 157). Medya ve siyaset arasındaki ilişkinin artmasıyla beraber siyasal propaganda alanı da genişlemiştir. Bu durum, seçmen davranışları üzerindeki etkiyi de artırmıştır. Siyasi kampanyalar, algoritmaları kullanarak seçmenleri

çok spesifik hedef gruplara ayırabilir. Özellikle Cambridge Analytica skandalında olduğu gibi, büyük veri analitiği ve kişisel veriler kullanılarak seçmenlerin tercihleri tahmin edilebilir ve onlara özel mesajlar iletilebilir. Bu, kişiye özel kampanya mesajlarıyla seçmen davranışlarını etkileme potansiyelini artırmaktadır. Bu olay ile ilgili olarak;

> "Cambridge Analytica, 'tüketici, takipçi, seçmen davranışlarını değiştirmek isteyen' iş dünyası ve siyasi partilere hizmet sunan bir veri analiz şirketi. İngiliz The Observer gazetesi, 2014 yılında 50 milyon Facebook kullanıcı profilinin İngiltere merkezli akademisyen Aleksandre Kogan ve şirketi Global Science Research tarafından toplandığını yazdı. Aleksandre Kogan, bilgileri internet sitesindeki bir uygulama aracılığıyla topladı. Kişilik testini yapmaları için ücret ödenen Amerikalıların ve bu kişilerin Facebook arkadaşlarının verileri ele geçirildi. Kogan, Cambridge Analytica'yla bu bilgileri paylaşmak için bir anlaşma yaptı. Ama Facebook'ta usulsüz veri toplandığı iddialarını ifşaa eden Christopher Wylie, bu kişisel bilgilerin çoğunun izinsiz ele geçirildiğini söylüyor. Wylie, Cambridge Analytica'nın seçim sandıklarındaki tercihleri etkileyebilecek ve öngörebilecek güçlü bir yazılım kullandığını ifade etti ve sistemi 'tam teşekküllü propaganda makinesi' olarak tanımladı" (BBC, 2019).

Bu olay, algoritmaların tahakkümü, özgürlük ve güvenlik açısından birkaç önemli noktayı gözler önüne sermektedir. Algoritma tahakkümü açısından bakıldığında; Cambridge Analytica olayında algoritmalar, büyük veri kümelerini işleyerek bireylerin siyasi eğilimlerini ve davranışlarını analiz etmiş ve onları yönlendirmek amacıyla stratejiler geliştirmiştir. Bu tür algoritmaların toplumu veya bireyleri manipüle etme potansiyeli yüksektir. Bilgi akışını kontrol eden algoritmalar, bireylerin davranışlarına etki edebilir ve bu tür bir tahakküm, insanların özgür iradelerine dolaylı müdahale anlamına gelmektedir. Kişisel verilerin izinsiz kullanımı ve bireylerin kimliklerine dair analizlerin yapılması, özgürlük açısından endişe verici bir durum ortaya çıkarmıştır.

Kullanıcılar, kendileri hakkında bu tür derinlemesine analizler yapılacağını bilmeden verilerini paylaşmakta; ancak bu durum, onların politik eğilimlerini, ilgi alanlarını veya davranışlarını tahmin eden profillemelere yol açabilmektedir. Bu durum, bireylerin "görünmeyen" bir denetim altında hissetmesine yol açarak ifade özgürlüğünü kısıtlayabilir. "Cambridge Analytica olayında kişisel verilerin izinsiz kullanılması, bireylerin özel bilgilerinin korunması gerekliliğini gündeme getirmiştir" (Kaplan, 2023:126). Cambridge Analytica'nın 87 milyondan fazla kullanıcının verilerine ulaştığı açıklanmıştır. 2016 yılında ABD seçimlerinde bu verilerin kullanıldığı söylenmektedir. Veriler, siyaset dünyasında da makul hale gelmiştir. Kapitalizm, siyaseti kendisine benzeterek verileri propaganda, reklam, kandırma, güdüleme vb. için kullanmıştır (Briggs & Burke, 2023: 393; Koray, 2023: 225). Bu olayda diğer önemli nokta güvenliktir. Güvenlik, sadece bireylerin verilerinin kötü niyetli kişilerin eline geçmemesi değil, aynı

zamanda bu bilgilerin rıza dışı kullanılmaması anlamına gelir. Verilerin manipülatif amaçlarla kullanılması, güvenlik eksikliğinin en çarpıcı örneklerinden biridir. Bu olay, algoritmaların kullanımının sınırlarını belirlemenin ve kişisel bilgilerin güvenliğini sağlama ihtiyacını bir kez daha ortaya çıkarmıştır. Hem şirketler hem de bireyler için etik ve güvenlik önlemleri konusunda farkındalık artırılmalıdır.

Sonraki yıllarda bu skandal, dünya çapında yasama eylemlerini, özellikle de Avrupa Birliği'ndeki Dijital Hizmetler Yasası ve Dijital Piyasalar Yasası'nı etkilemiştir. Siyasi reklamlarda mikro hedeflemenin kullanımı hakkında bir tartışma başlatmıştır. Twitter gibi bazı platformlar siyasi reklamları tamamen yasaklamaya karar verdi; Google hedefleme seçeneklerinin sayısını azalttı ve Facebook insanlara siyasi reklamları görmeme seçeneği verdi. Facebook, Google ve diğer platformlar, kullanıcıların kampanyaların yayınladığı tüm reklamları daha iyi görebilmesi için şeffaflık araçları oluşturdu. AB'de, kampanyalar için mikro hedeflemenin kullanımını ciddi şekilde sınırlayacak bir mevzuat Parlamento'dan geçmiştir. Ayrıca bir dizi dava da yaşandı; en son olarak Facebook konuyla ilgili bir davayı 725 milyon dolara çözdü. Cambridge Analytica tartışması, veri gizliliği, siyasi kampanyalar ve sosyal medya dünyasını derinden etkiledi. Dünya çapındaki hükümetler, tüketicileri korumak için yasalar ve düzenlemeler çıkardı ve şirketler buna yanıt olarak uygulamalarını ayarlamak zorunda kaldı. Facebook, kullanıcı verilerini korumak için bazı adımlar atmaya devam ediyor, ancak fedakârlık yapmadan değil. Bu adımlardan bazıları, araştırmacıların akademik analiz için şirketten verilere erişme yeteneğini de engelledi ve bu durum şeffaflık önlemleri üzerinde etkilere sahip olabilir (Fernekes, 2023).

Facebook, iş modelinin özellikleri nedeniyle bazı sosyal medya kullanıcılarının politik algılarının çarpıtıldığı varsayılan bir şekilde "sahte haberler" yayan Twitter (X) "botlarının" ve Facebook tarafından kontrol edilmeyen sahte hesapların kullanılmasıyla birlikte siyasilere yardımcı olabilmektedir (Gusterson, 2020: 22-23). Bu platformlarda seçmenin ideolojisine göre seçim propagandaları yapılmaya başlanmıştır. Facebook algoritması bu yolla seçmeni istedikleri şekilde yönlendirmek için içerikler üretmeye başlamıştır. Oy kullanmayacak olan kararsızları oy kullanmaya, karşı tarafa oy verecek olanları da kendi tarafına çekebilmek veya vazgeçirmek için yönlendirmeler yapılmaktadır (O'Neil, 2020: 210). Sosyal medyaların gelişmesiyle birlikte artık geleneksel medya araçları değil, siyasilere ve seçmenlere katılım sağlaması sebebiyle bu

platformlar kullanılmaktadır. Zaman ve maliyet açısından tasarruf sağlaması ve katılımın artmasıyla beraber bu alanlara yöneldiği söylenebilir (Kaplan, 2023: 83).

2024 Kasım seçimlerinde de benzer bir durum yaşandığı ifade edilmektedir. Dijital Nefretle Mücadele Merkezi'nin (CCDH) raporuna göre, Elon Musk'ın 2024'teki gönderilerinin en az 87'si, seçimle ilgili yanıltıcı iddiaları destekliyordu ve bu gönderiler 1,7 milyar görüntülenme almıştır. Musk'ın gönderileri, seçim kampanyası sırasında platformdaki tüm siyasi reklamlardan iki kat daha fazla görüntülenme elde etmiştir. Ayrıca, X'in algoritmasının Trump yanlısı içerikleri daha fazla gösterecek şekilde ayarlandığı ve bu gönderilerde büyük bir artış yaşandığı tespit edilmiştir. Araştırmacılar, bu durumun Musk'ın hesabını kayıran bir algoritma değişikliği olabileceğini ve tarafsızlık iddialarını sorgulatabileceğini belirtmiştir. Musk, Twitter'ı aldıktan sonra algoritmaları değiştirmek için bir ekip kurduğunu da ifade etmektedir (Davies, 2024). Algoritmalar aynı zamanda yanlış bilgilendirme ve dezenformasyonun hızla yayılmasına olanak sağlamaktadır. Yanlış haberler, doğrulardan daha hızlı yayılabilir çünkü algoritmalar genellikle sansasyonel ve dikkat çekici içerikleri öne çıkarır. Bu, seçmenlerin yanlış bilgiye dayalı kararlar vermesine neden olabilir. Kitlesel gözetim, demokrasi için gerekli olan siyasi karar alma özgürlüğünü baltalamaktadır. Ticari ve devlet gözetimi çıkarları, şeffaflık, bireyin kendi kaderini tayin etme hakkına saygı ve sosyal süreçlere ilişkin demokratik kontrol ve sorumluluk iddiası bakımından demokratik bir toplumun çıkarlarına ters düşmektedir. Teknik gözetim seçeneklerinin sınırsız kullanımı demokrasiyle bağdaşmaz. Bu nedenle kaybedilen özgürlük alanını savunmak ve yeniden ele geçirmek önemlidir.

3.7.3. Dijital Vatandaşlık

Dijital vatandaşlık, günümüz teknolojik gelişmeleriyle birlikte önem kazanan bir kavramdır. İletişim teknolojilerinin yaygınlaşması, bireylerin birbirleriyle daha kolay iletişim kurmasını sağlarken, aynı zamanda internetin kötü amaçlarla kullanılmasını da mümkün hale getirmiştir. Bu durum, internet suçlarının artmasına ve bu alanda önleyici çalışmalara duyulan ihtiyacın artmasına yol açmıştır. İyi bir dijital vatandaş, internet ortamında etik değerlere bağlı kalan, siber zorbalıktan kaçınan, internet yasalarına uygun davranan ve doğru bilgiyi paylaşmayı ilke edinen birey olarak tanımlanır. Dijital vatandaşlık, bireylerin iletişim teknolojilerini bilinçli ve sorumlu bir şekilde kullanmasını, çevrimiçi dünyada da toplumsal değer ve kurallara saygı göstermesini gerektirir. Bu bağlamda, dijital vatandaşlık yalnızca bireysel bir sorumluluk değil, aynı

zamanda dijital toplumun sürdürülebilirliği açısından da kritik bir öneme sahiptir (Lorento & Lab, 2020:14).

Bireysel özgürlüğümüzü yeni saldırılara karşı koruyan ve vatandaşların özgür siyasi irade oluşturmasının temeli olarak koruyan etkili temel haklara ihtiyacımız vardır. Bugün, tıpkı 19. ve 20. yüzyıllarda olduğu gibi, hayatın özel alanına saygı veya ifade ve toplanma özgürlüğüne dayalı klasik özgürlükler gibi dijital özgürlük için de yeni bir siyasi yolla mücadele edilmesi gerekiyor. Çünkü özgürlüğümüzün elimizde olduğuna inanmak bir yanılsamadır (Lichdi, 2015: 54). Bu durum, toplumu gözetim sarmalından kurtarmak için çözüm arayışını daha da zorlaştırmaktadır. Gelecekteki risklerle nasıl başa çıkacağımız sorusu önemlidir. Yaşam risklerine karşı %100 güvenlik sağlanamayacağı gerçeği neredeyse herkes tarafından kabul edilirken, post-endüstriyel toplumlar şiddet, suç ve terörle mücadeleye odaklanmaktadır. Gücün küresel alana taşınmasıyla siyaset, birey ve topluluk çıkarlarını gözetme konusunda etkisiz hale gelmektedir. Siyasi kontrol eksikliği, iktidarın büyük bir güvensizlik kaynağı olmasına ve siyaset ile toplum arasındaki ilişkiyi zayıflatmasına yol açmaktadır (Bauman ve Lyon, 2013). Bilgiye ve iletişime erişim, neoliberal yönetimin kriz noktasıdır. Otoriter rejimler hala web sitelerini ve sosyal medyayı kontrol edebileceklerine inanıyorlar. Çin devletinin web sitelerindeki içerikleri engelleme ve internet erişimini ve bireylerin çevrimiçi faaliyetlerini izleme çabaları belki de en kapsamlı olanıdır; ancak İran ve Suudi Arabistan da dâhil olmak üzere birçok başka ülke, devlet için tehlikeli olduğu düşünülen siteleri engellemeye çalıştı ve gazetecileri ve blog yazarlarını hapis cezası veya daha kötüsüyle tehdit etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri de birçok devlet bilgisini gizli tutmaya çalışıyor. Dahası, devam eden ve çok katmanlı dijital gözetim programları (telefon kayıtlarını ve web aramalarını izleyen sistemler gibi) en uç olanıdır: İletişim kurun, ancak izlendiğinizi bilin. Gizlilik ve gözetim, güvenlik iddialarıyla haklı çıkarılmaya çalışıldığı ifade edilmektedir (Hardt & Negri, 2019: 287).

Gözetim, dijitalleşen her ülkede devreye girmiş durumdadır. Kimlik bilgileri, sağlık durumumuz, gelirlerimiz, harcamalarımız, sosyal medya ile ilişkilerimiz, ne beğendiğimiz ne de beğenmediğimiz hepsi kayıt altındadır (Koray, 2023:227). Algoritmalar, otoriter rejimler tarafından siyasi muhalifleri izlemek ve baskı altına almak için de kullanılabilir. Büyük veri ve yapay zekâ, vatandaşların davranışlarını izlemek ve potansiyel tehditleri belirlemek için güçlü araçlar sunar. Çin'deki Sosyal Kredi Sistemi,

bu tür algoritmaların devlet kontrolü amacıyla nasıl kullanılabileceğine dair çarpıcı bir örnektir.

> "Çin, 2014 yılında ilan ettiği sosyal kredi sistemi ile birlikte bu durumu farklı bir boyuta taşımıştır. Sosyal kredi sistemi kapsamında Çinli vatandaşlar, izlenmekte ve sergiledikleri davranışlar ve tutumlar üzerinden bir vatandaşlık puanına sahip olmaktadır. Sahip olunan vatandaşlık puanının yüksek veya düşük olması göz önünde bulundurularak vatandaşlar, hükümet tarafından ya ödüllendirilmekte ya da cezalandırılmaktadırlar. Çin hükümeti, açık bir şekilde bilgi çağının sunmuş olduğu teknolojiyi insanların gözetlenmesi üzerine kullanmaktadır. Bu kullanımı ise güvenliğin tesisi olarak dile getirmektedir. Buraya kadar bahsedilenler, akıllara George Orwell'ın 1984 adlı kitabında anlattığı toplumu getirebilir." (Topçu, 2020: 686).

Çin'in sosyal kredi sistemi üzerinden algoritmaların bireyler üzerindeki etkisini vurguluyor. Bu sistem, vatandaşların davranışlarını değerlendiren ve belirli kriterlere göre puanlayan bir algoritma altyapısına dayanıyor (Akıllı, 2022: 28). Algoritmalar, bireylerin yaşamlarının birçok yönünü düzenler hale geliyor ve bireylerin davranışlarını şekillendirme gücüne sahip oluyor. Bu durum, algoritmaların sadece teknik araçlar değil, aynı zamanda birer tahakküm aracı olduğunu gösteriyor. Özellikle puanlama sistemiyle bireylerin özgür kararları üzerinde baskı oluşturulması, algoritma tahakkümüne iyi bir örnek teşkil ediyor. Sosyal kredi sistemi, bireysel özgürlükler açısından ciddi tartışmalar doğuruyor. Vatandaşların sürekli izlenmesi ve davranışlarının değerlendirilmesi, mahremiyetin ihlaline ve bireysel özgürlüklerin kısıtlanmasına neden olabilir. Özgürlük, bireylerin dış baskı olmadan tercih yapabilmesi olarak tanımlanmıştır. Ancak bireylerin davranışlarını ödüllendirilme ya da cezalandırılma kaygısıyla şekillendirmesi, özgürlüklerin erozyona uğramasına yol açabilir. Çin'in sosyal kredi sistemi, güvenlik gerekçesiyle bireylerin davranışlarını izleyip ödüllendirirken, mahremiyeti göz ardı etmektedir. Bu sistem, "güvenlik için özgürlükten vazgeçme" sorunsalını gündeme getirir ve teknolojinin kötüye kullanımına yol açabilir. George Orwell'ın *1984* kitabındaki gibi, bu tür sistemler bireylerin eylemlerini ve düşüncelerini kontrol edebilir. Özgürlük ve güvenlik arasındaki denge, sosyal kredi sisteminin temel etik sorunudur. Kısa vadede güvenlik sağlasa da, uzun vadede bireysel özgürlüklerin kaybına ve algoritmaların baskısının artmasına neden olabilir.

Sadece baskı ile değil, dijital vatandaşlık adına yapılan uygulamalar da bazı riskleri içerisinde barındırmaktadır. Türkiye'de e-devlet uygulaması bu duruma örnek gösterilebilir. Çıkan bazı haberlere göre e-devlet verilerinin çalındığı iddia edilmiştir (BBC Türkçe, 2024). E-devlet platformları gibi dijital sistemler, kamu hizmetlerinin etkinliğini artırmak için kullanılsa da uygulamaları bazı riskler taşımaktadır. Dijital

veriler, doğrudan bireylerin mahremiyetini ve özgürlüğünü etkiler. Kişisel verilerin çalınması, bireylerin özel hayatlarının ifşa olmasına ve gözetleme toplumuyla ilgili endişelere yol açar. Çalınan bilgiler, kimlik hırsızlığı ve dolandırıcılıkta kullanılabilir, bu da bireylerin özgürce karar verme yeteneğini azaltır. Veri hırsızlığı, dijital hizmetlere olan güvensizliği artırarak e-devlet gibi süreçlere katılımı olumsuz etkiler. E-devlet verileri, bireyler ve devlet için stratejik bilgiler içerdiğinden dikkatlice korunmalıdır. Veri hırsızlığı, dijital altyapı zaaflarını ortaya çıkararak güvenlik tehditlerini artırabilir. Algoritma şeffaflığı ve denetlenebilirliği artırılmalı, veri hırsızlığı durumunda algoritmaların etkisi azaltılmalıdır. Siber güvenlik stratejileri geliştirilmeli, bireyler dijital verilerinin korunması hakkında bilgilendirilmelidir. Bu önlemler, özgürlükleri koruyarak güvenliği sağlamaya yardımcı olabilir.

Algoritmalar, geliştiricilerinin önyargılarını taşıyabilir ve bu da bazı grupların dezavantajlı duruma gelmesine yol açabilir. Özellikle sosyal yardım veya vergi iadesi gibi süreçlerde algoritmaların şeffaf olmaması, demokratik katılımı zayıflatabilir. Ayrıca, seçim sonuçlarını etkileyebilecek dijital sistemler siber saldırılara açık olabilir; bu da demokratik süreçleri tehdit edebilir. Günümüzün bilgi teknolojileri ve özellikle internet alanındaki merkezi ve daha az çeşitliliğe sahip yapılarının izlenebilirliği ve manipülasyonu teşvik ettiği ifade edilebilir. Bu olumsuz şartlarda değişiklik yapılmaya başlanıyor olsa da, bugünden bakıldığında bunların uzun vadede başarılı olup olmayacağı şüphelidir. Bu, büyük ölçüde politikacıların belirlediği hedeflere ve bunun sonucunda ortaya çıkan çerçeve koşullarına bağlıdır (Köpsell, 2015: 112). Gelecekte asıl önemli olan, internet kullanıcılarının, yani vatandaşların yanı sıra siyasi karar vericiler ve ekonomik aktörler arasında dijital kendi kaderini tayin etme ve olgunluk olasılığına ilişkin algı ve farkındalığı keskinleştirmek olacaktır. Dijital devrimin ardından kamusal ve özel alanlar arasındaki ilişkilerde yaşanan büyük yapısal değişim, günlük eylemlerimizi, öz imajımızı ve zihniyetimizi temelden ve hızla değiştiriyor. Bu değişim süreçlerinin analizi ve yorumlanması araştırmamızın odak noktası olmaya devam edecektir. Son fakat bir o kadar da önemli bir soru da, bu devrimci gelişmelerin bize özgürlükte bir artış mı sağlayacağı, yoksa mevcut özgürlüğü ve eylem seçeneklerini mi kısıtlayacağı sorusudur. Her durumda, internette nasıl gezineceğimiz bireysel özgürlüklerimizin takdirine bağlıdır. Sürekli değişen koşullar altında bile bu özgürlüğü koruyan kurallar üzerinde sürekli olarak anlaşmaya varmalıyız (Ackermann, 2015: 132). Algoritmalar siyaseti birçok yönden etkiliyor. Kamuoyunu şekillendirme, seçim

kampanyalarını hedefleme, yanlış bilgilerin yayılması, dijital vatandaşlık ve devletlerin gözetim uygulamaları gibi konular, algoritmaların siyaset üzerindeki etkilerinden sadece birkaçıdır. Bu nedenle, algoritmaların etik kullanımı, şeffaflık ve hesap verebilirlik, gelecekte siyasi süreçlerin sağlıklı işlemesi için hayati öneme sahip olacaktır.

3.8. DİJİTAL KAPİTALİZM/EKONOMİ

Günümüzde algoritmalar, yaşamın pek çok alanında etkisini göstererek dijital bir ekosistem oluşturmaktadır. Dijital ekonominin büyümesiyle birlikte özgürlük ve güvenlik gibi değerler arasında karmaşık ilişkiler ortaya çıkmıştır. Sosyal medya platformları, e-ticaret siteleri, bankacılık sistemleri ve kamu hizmetleri gibi yapıların karar süreçlerini otomatikleştirmesi, günlük yaşamı derinden etkilemektedir. Başlangıçta daha basit toplumsal ilişkilerle sınırlı olan algoritmik etkiler, zamanla medyanın ekonomik ve politik güçlerle etkileşim kurabileceği boyutlara ulaşmıştır. Böylece algoritmalar yalnızca bireysel etkileşimleri değil, toplumun genel ekonomik ve politik dinamiklerini de biçimlendirmeye başlamıştır (Briggs & Burke, 2023: 388). Pek çok analiz, sosyal medyadan elde edilen kullanıcı verilerinin madenciliği ve ticaretinin, geleneksel Batı ekonomilerinin ötesine geçerek yeni bir ekonomik düzeni şekillendirdiğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda sosyal medya platformları, iletişim aracı olmanın ötesinde, kullanıcı verilerinin ticari ve politik gücün merkezi bir unsuruna dönüştüğü yapılara evrilmiştir. Bu dönüşüm, "gözetim kapitalizmi" gibi kavramlar çerçevesinde ele alınmakta ve toplum üzerindeki etkileri derinlemesine tartışılmaktadır.

Kullanıcıların internet ağlarındaki davranışlarını ve dolayısıyla verilerini metalaştıran bu yaklaşım, aynı zamanda gözetim kapitalizminin bir parçası haline gelmiştir. Zuboff'un (2015) kuramında, gözetim kapitalizmi yeni bir kurumsallaşmış birikim mantığının temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, politik ekonomi kontrol mekanizmaları, kullanıcının davranışları aracılığıyla kişiselleştirilmiş hizmetler üretir, dijitalleştirilmiş davranışların izleri olan metalardan artı değerler üretir ve sermaye birikimini sağlar. Emeği dönüştüren bir diğer unsur ise yeni yoğun ilişkiler, üretim için vazgeçilmez olan maddi ve maddi olmayan makineler; örneğin dijital algoritmalar ve "genel bilişsel zekâ", toplumsal ve bilimsel bilgiyi depolayan büyük veri bankalarıdır (Hardt & Negri, 2019: 21). Günümüzün en değerli madeni veriler olduğu için ekonomik güç, madeni elinde tutan şirketlere kaydığı söylenebilir. Amazon, Apple, Google, Microsoft, Facebook vb. şirketler bu verileri elinde tutan şirketlerdir. Bu şirketler, kapitalizmin toplumsal-kültürel bir sistem haline gelmesini sağlar. Siyasi ideolojiler geri

çekilirken, artık siyaset yapmak piyasadaki gibi reklam, propaganda, imaj yaratma ve algı oluşturmaya dayandığı için bu şirketlerle ilişki içerisinde olmaktadırlar. Bu şirketler de siyaseti bu anlamda etkilemektedir (Koray, 2023: 230-231). Medya ve politika boyutları kapitalizmden bağımsız değildir. Twitter, Google ve Facebook gibi sosyal medya, hedefli reklamcılığı iş modeli olarak kullanan kapitalist şirketlerce işletilmektedir (Fuchs, 2015: 444). Dijital teknolojilerin kullanımı bu durumu yaygınlaştırmaktadır. Dijital alanlarda oluşan reklamcılıkta kapitalist yapının dinamikleri içerisinde denetim ve gözetimin var olduğu vurgulanmaktadır. Bu nedenle, dijital iletişim teknolojilerinin bireyleri özgürleştirmesi garanti değildir (Evren, 2023:48-49).

Algoritmalar, büyük veri setlerini analiz ederek hızlı ve güvenli çözümler sunarken, geniş özgürlük ve özel hayata müdahale edilebilir bir güç dengesini ortaya çıkarmaktadır. Dijital ekonomi, bilgi ve iletişim teknolojilerine (BİT) dayalı bir ekonomik sistemdir. İnternet, mobil teknolojiler, bulut bilişim, büyük veri, yapay zekâ ve diğer dijital yenilikler, dijital ekonominin temel yapı taşlarıdır. Bu ekonomi, mal ve hizmetlerin dijital üretimi, dağıtımı ve tüketimi gibi işlemleri içermektedir. Dijital kapitalizm üzerine yapılan araştırmalar, sermaye birikimi, sömürü ve tahakküm süreçlerini dönüştürmek ve geliştirmek amacıyla yeni teknolojilerden nasıl faydalandığına dair anlayışımızı geliştirmemize yardımcı olur (Huberman, 2023: 27). Dijital ve iletişimsel kapitalizmden bahsettiğimizde, çağdaş kapitalizmlerin bir eğiliminden ve boyutundan söz ediyoruz. Kapitalizm aynı zamanda birçok birbirine bağlı kapitalizmdir: finans kapitalizmi, dijital/iletişimsel kapitalizm, mobilite kapitalizmi, hiper-endüstriyel kapitalizm vb. (Fuchs, 2021: 144). Dijital ekonomide bilgi konusunda kendi kaderini tayin etme hakkı, modern veri korumasının önünde bir engeldir. Veri işleme yasağı, iletişim yasağı ile aynı anlama gelmektedir. İddia, mahremiyet ile ifade özgürlüğü arasındaki gerilime işaret ediyor ancak çatışmayı ifade özgürlüğü lehine çözmeyi ve böylece kişisel verilerin korunmasını zayıflatmayı amaçlamaktadır (Ackermann, 2015: 131).

Dijital gözetim, neoliberal yönetimlerin merkezi araçlarından biri haline gelmişken, aynı zamanda kullanıcıların çevrimiçi etkinlikleri üzerinden toplumsal değer elde etmek için de kullanılmaktadır. Dijital cihazlar, bireylerin birçok yönünü izleyerek bu veriler üzerinden ekonomik çıkar sağlamaktadır ve sosyal medya ile arama motorları gibi platformlar bu verileri toplayarak kullanıcılara ait bilgileri "toplumsal üretim" olarak ele geçirmektedir. Ancak, bu teknolojiler aynı zamanda toplulukların bilgiye, iletişime ve özyönetim araçlarına erişimini sağlayarak demokratik katılımı ve toplumsal özerkliği de

güçlendirebilir. Yani dijital teknolojiler, hem neoliberal güvenlik aygıtlarının hem de toplumsal özgürlüklerin destekçisi olabilir (Hardt & Negri, 2019: 296).

Dijital ekonomi içerisinde e-ticaret (internet üzerinden ürün ve hizmet alım satımı) ve dijital platformlar (Amazon, Alibaba, Facebook ve Google gibi ticaret platformları) dijital ekonominin önemli aktörleridir. Yine dijital para birimleri (Bitcoin gibi kripto para birimleri ve dijital ödeme sistemleri) dijital ekonominin önemli birimleridir. Bulut bilişim ile şirketler ve bireyler bulutta dağıtım ve depolama işlemlerini gerçekleştirerek maliyetleri düşürebilir ve esneklik kazanabilirler. Yapay zekâ ve otomasyon sayesinde dijital ekonomi daha verimli hale gelir. Google ve Amazon'da ayrıca ağ etkileriyle de ilgileniyoruz: arama ve öneri algoritmalarının kalitesi, en azından kısmen, çok sayıda kullanıcı etkileşiminin değerlendirilmesine dayanmaktadır. Burada da hizmetin kalitesi ve kullanılabilirliği kullanıcı sayısına bağlıdır. Google, araştırma ve geliştirme için derin cepleri ve deney ile uygulama konusunda öncü olmasıyla, düşünce ve uygulamada gözetim kapitalizminin öncüsüydü; ancak artık bu yolda tek aktör değil. Gözetim kapitalizmi hızla Facebook'a ve daha sonra Microsoft'a yayıldı. Eldeki kanıtlar, Amazon'un bu yöne doğru ilerlediğini ve hem dışarıdan bir tehdit hem de şirket içinde tartışma ve çatışma kaynağı olarak Apple için sürekli bir zorluk oluşturduğunu gösteriyor (Dobusch, 2015: 117; Zuboff, 2019: 16).

3.8.1. Sömürülen Yeni Sermaye

Dijital ekonomi, küreselleşmeyi hızlandıran, iş modellerini dönüştüren ve yeni çözümler üreten bir yapıdır; ancak aynı zamanda dijital gizlilik ve veri özgürlüğü gibi konularda da sorunlar doğurmaktadır. Dijital ekonomi ve çözümler arasındaki ilişki, dijital ekonominin temelindeki çıkışların kritik bir rol oynamasıyla yakından bağlantılıdır. Algoritmalar, dijital ekonominin birçok parçasında karar alma süreçlerini otomatikleştiren ve optimize eden genişleyen ve karmaşık yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Böyle bir kontrol toplumunda bireyin özgürlüğünün artık çok önemli olmaması dikkat çekmektedir. Eğer dijital ekonominin akıllı makinelerini nasıl kontrol edeceğimiz konusunda hızlı bir şekilde toplumsal fikir birliğine varamazsak, yakında biz de onlar tarafından kontrol edileceğiz. Dijital teknolojilere, onların matematiksel modellerine ve algoritmalarına boyun eğersek, artık biz değil, onlar hayatımızı belirleyecek (Hofstetter, 2015: 170).

Dijital kapitalizm çağında, işçiler hala uzun saatler, güvencesiz emek, gözetim, denetim ve yüksek düzeyde sömürü sorunlarıyla karşı karşıyadır (Fuchs, 2021: 64). Dijital ekonomi, küreselleşmeyi hızlandıran ve gelişmiş iş modelleri sunarak ekonomik yapıyı dönüştüren önemli bir kavramdır. Bununla birlikte, dijital gizlilik ve veri özgürlüğü gibi sorunlar da bu dönüşümle birlikte daha belirgin hale gelmiştir. Dijital ekonomi ile bu çıkışın çözümü arasındaki ilişki, ekonomik bütünlüğün yer alan dijital teknolojilerin ve çözümlerin nasıl yönetildiğiyle doğrudan bağlantılıdır.

Dijital ekonomide büyük miktarda veri sürekli üretilmekte ve etkin şekilde saklanması gerekmektedir. Algoritmalar, bu verileri analiz ederek müşteri davranışları, pazar dinamikleri ve trendleri anlamaya yardımcı olur. Büyük veri analitiği, veri madenciliği ve makine öğrenimi, dijital ekonomide rekabet avantajı sağlayan kritik araçlardır (Briggs & Burke, 2023: 385).

E-ticaret siteleri, sosyal medya platformları ve içerik sağlayıcıları, kişiselleştirilmiş deneyimler sunmak amacıyla algoritmalar ve geliştiricilerden faydalanır. Amazon ve Netflix gibi platformlar, kullanıcı davranışlarına dayalı öneri sistemleriyle satışlarını artırmaktadır. Bu sistemler, kullanıcıya uygun ürün, içerik veya hizmet önermekte kullanılır. Günümüzde pek çok insanın yaşamı güvencesiz emek, toplumsal belirsizlik ve ekonomik eşitsizliklerle şekillenmektedir. Kapitalizm, sermaye ile insanlık arasındaki mücadele olarak tanımlanırken; dijital kapitalizm, dijital makineleri siyasi kontrol, ekonomik birikim ve ideolojik yönlendirme aracı olarak kullanmayı amaçlar. Bu bağlamda toplumsal mücadele, dijital sistemlerin kontrolüne yöneliktir. Dijital ekonominin dinamik yapısı yazılımlar aracılığıyla sürdürülmektedir (Fuchs, 2021: 120). Talep ve arzın hızla değiştiği dijital platformlarda, fiyatlar gerçek zamanlı ayarlanabilir. Örneğin Uber gibi hizmetlerde fiyatlar, trafik ve talep yoğunluğuna göre belirlenmektedir. Dijital reklamcılık, hedef kitlenin belirlenmesi ve doğru reklamın doğru zamanda sunulmasına dayanır. Google ve Facebook gibi platformlar, kullanıcı geçmişlerini analiz ederek daha etkili reklamlar geliştirir. Sosyal medya, özgürlük alanı gibi sunulsa da yeni bir iktidar biçimi oluşturmaktadır. Bu medya endüstrisi, özgürlüğü sermaye üretiminin yeni bir yolu olarak değerlendirmektedir (Çelik, 2021: 74).

Algoritmalar, dijital ödeme sistemleri ve finansal teknolojilerde yaygın olarak kullanılır. Örneğin, kredi değerlendirmeleri sayesinde otomatik olarak çözülür ve kullanıcıların finansal geçmişleri incelenerek hızlı kredi kararı verilebilir. Ayrıca, kripto para piyasalarında indirimler, işlem hacimlerini ve fiyatları takip ederek otomatik alım-

satım süreçlerini yönetir. Dijital ekonomide özelleştirmeler, yapay zekâ ve otomasyonların boyutlarının oluşturulmasını sağlar. Müşteri hizmetleri chatbot'ları, stok yönetim sistemleri ve iş parçalarının otomasyonları gibi birçok alanda taramalar, daha hızlı ve verimli bir işleyiş sağlar. Dijital ekonomi, sivil toplumu gözetim, analiz ve insan davranışı üzerinde manipülatif etkiye dayalı büyük veri iş modelleriyle karşı karşıya getiriyor. Bu, günlük yaşamlarımızı optimize etmek ve kontrol etmek için yapay zekânın artan kullanımıyla birlikte büyük miktarda verinin toplu olarak toplanması ve analiz edilmesi yoluyla gerçekleşir. Ancak büyük veri endüstrisinin savunucuları düşüncelerinde bir hata yapıyor: İnsanları, kişisel verilerin "hammadde taşıyıcıları" ve ekonomik faaliyetlerinin yalnızca nesneleri haline getiriyorlar. Küresel teknoloji devlerinin finansal başarısının ve artan gücünün nedeni aslında insanlardır. Çünkü büyük veri çağında bireysel haklara yönelik bir çağrıdır (Hofstetter, 2015: 163).

Dijital ekonomide veri güvenliği kritiktir. Algoritmalar, siber tehditleri algılamak ve bunlara karşı önlem almak için kullanılır. Şifreleme anahtarları ve güvenlik protokolleri, kullanıcıların verilerinin güvenli bir şekilde işlenmesini sağlar. Bu pazarlar, dijital ekonominin dağılımını optimize ederken, aynı zamanda dağıtımların etik kullanımı ve şeffaflığın dikkate alınması gerektiğini de ortaya koymaktadır. Algoritmaların şeffaf olmaması ya da haksız sonuçların ortaya çıkması, dijital ekonomide güven sorunlarına yol açabilir. Bu durum, özellikle tüketim anlamında ön plana çıkmaktadır. Algoritmalardaki programlama hataları, "anlık fiyat düşüşlerine", ani çökmelere veya borsalarda daha uzun süreli duraklamalara yol açmaktadır. Bazı piyasa katılımcıları, altının fiyatının düştüğü ve ticaretin kısa süreliğine durdurulduğu gelişmiş algoritmalar kullanarak menkul kıymet fiyatlarını kasıtlı olarak manipüle etmektedir. Menkul kıymet fiyatları, algoritmalar tarafından manipüle edilirse, reel ekonomiyle hiçbir ilgisi yoktur; ancak yine de tüm piyasalar üzerinde küresel bir etkiye sahiptir (Hofstetter, 2015: 167).

Büyük dijital platformların pazar gücünü sınırlamak isteyen düzenleyiciler, bu hâkimiyetin nedenlerini dikkate almak zorundadır. Ulusötesi dijital pazarlarda ölçek, ağ ve koordinasyon etkilerinin artan rolü fark edildiğinde, ancak o zaman yenilikçi düzenleyici araçlar etkili karşı önlemler geliştirebilir. Etkin bir platform düzenlemesinin ortak paydası, platform yapılarının ve verilerinin hem ticari hem ticari olmayan rakiplerin erişimine daha açık hale getirilmesidir (Dobusch, 2015: 120). Sosyal medya, paylaşım ve üretim temelli yeni bir kapitalist süreci doğurmakta; bu süreçte dijital alanlar, zaman ve mekân sınırı olmaksızın içerik üretimi yoluyla küresel ölçekte bir kapitalist fabrikaya

dönüşmektedir. Enformasyon ve iletişim teknolojilerinde sermaye birikimi, sömürü mekanizmalarını mümkün kılmakta; internetin kapitalist karakteri, sosyal medya platformlarının şirketler tarafından sömürgeleştirilmesine zemin hazırlamaktadır (Fuchs, 2016). Bu da dijital tahakkümün oluşmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda, günümüz algoritmik sistemlerinin şekillendirdiği dijital platform ekosisteminde veri izleme ve raporlama süreçlerini, platform kapitalizminin doğası çerçevesinde değerlendirmek önemlidir. Zira verilere erişim ve bu verilerin kullanımı yüksek ticari değere sahiptir (Løkke, 2020: 69). Veri gözetimi, düşük maliyetli olması ve çok sayıda veriyi sunması nedeniyle, büyük veri analizleri yoluyla öngörülebilir hedeflere ulaşmayı kolaylaştırmakta; bu da gözetim faaliyetlerini sermaye birikimi açısından vazgeçilmez kılmaktadır.

Zuboff'a (2019) göre kapitalizmin hayatta kalması, önceki dönemlere göre daha yoğun bir şekilde veri toplanması, depolanması ve analizine dayanmaktadır. Zuboff, bu sürecin aynı zamanda bir şeffaflık iddiası taşıdığını savunmaktadır. Çünkü kullanıcılar, hayatlarının kendileri için daha kolay hale getirildiğine inandıklarında, gizliliklerinden ödün verme olasılıkları daha yüksektir. Ancak bu süreçte üzerlerindeki baskının arttığını fark etmeyebilirler. Bu analiz, modern dijital ekonominin temel mekanizmalarından biri olan "gözetim kapitalizmi" kavramını anlamak için eleştirel bir bakış açısı sunmaktadır. Gözetim kapitalizmi, kullanıcı verilerinin ekonomik değer yaratmak için toplandığı ve kullanıldığı bir sistemi ifade eder. Zuboff'un bu bağlamda dikkat çektiği şey, kullanıcıların bilmeden gizliliklerini "feda etmeye" nasıl teşvik edildikleri ve bunun bireysel özgürlükler ile toplum üzerinde nasıl uzun vadeli etkilere sahip olabileceğidir.

Dijital platformların kapitalist yapısı ve algoritmik sistemlerin egemenliği, özgürlük ve güvenlik kavramlarını önemli ölçüde dönüştürmektedir. Algoritmalar, kullanıcıların davranışlarını analiz ederek büyümeyi şekillendirirken, büyük veri analizleri ile şirketlere ticari avantajlar sağlamakta ve kullanıcıları daha fazla kontrol altına almaktadır. Bu süreç, bireylerin özgürlüklerini manipüle etmeye ve sosyal medya gibi platformlarda özgürlük yanılsamaları yaratmaya yol açmaktadır. Ancak, platform sahipleri tarafından oluşturulan algoritmik tahakküm, bu özgürlükleri ciddi şekilde sınırlandırmaktadır. Algoritmalar, kullanıcıların karar alma süreçlerini ve bilgiye erişimlerini etkileyerek özgür iradeye kısıtlamalar getirmektedir. Kullanıcıların verileri üzerindeki kontrol kaybı, bu kısıtlamaların daha da artmasına yol açmaktadır. Güvenlik açısından, dijital platformlar kullanıcı verilerini toplamakta ve bu veriler, ekonomik

kazanç sağlamak amacıyla kullanılır ya da üçüncü taraflara satılabilir. Bu durum, hem dijital güvenlik hem de bireysel haklar açısından ciddi riskler taşır. "Büyük ticari değer" ve "ucuz gözetim" ifadeleri, kullanıcı verilerinin yalnızca güvenlik değil, aynı zamanda ekonomik çıkarlar için de kullanıldığını gösterir. Algoritma tahakkümü, özgürlük ve güvenlik arasındaki dengeyi ciddi şekilde bozar, çünkü bu durum bireyleri ekonomik ve sosyal kontrol altında tutarken, mahremiyet ve özerklik alanlarını daraltır. Bu yüzden, dijital hakların korunması ve özgürlüklerin geri kazanılması adına platformların şeffaf ve erişilebilir politikalara sahip olması büyük önem taşır.

3.8.2. Dijital Tüketim ve Algoritmalar: Toplumsal Kontrol

Tüketim, en geniş tabirle yeniden üretimle yani toplumun, insanlığın, diğer türlerin ve gezegenin sürdürülebilirliğiyle yan yana getirildiğinde toplumsal bir meta haline gelir. Dahası, bu toplumsal tanımı somutlaştırarak kapitalizmin tüketim üzerindeki tahakkümünün çözüldüğünü ve insanların toplumsal zeminde kar odaklı olmayan bir insanlık yarattığını görme şansımız da vardır (Hardt & Negri, 2019: 320). Dijital ekonomik sistemin görünür olduğu en önemli alan tüketimdir. Bu alanda tüketiciler artık dijital makineler ve yazılımlarda sürekli ilerlemeler beklemektedir. Tüketim ve algoritmalar arasındaki ilişki, modern dijital çağda giderek daha önemli hale gelmiştir. Bu ilişki, özellikle tüketici davranışlarının nasıl yönlendirildiği, şekillendirildiği ve analiz edildiği konusunda dikkat çekicidir. Şirketler daha iyi hedefleme yapmak için tüketicilerin bıraktığı izlerden faydalanırken, sonraki satın alma davranışlarını ve etkileşimlerini özelleştirmektedir (Musiani, 2013:2). Teknolojik tüketimin ritmi, sürekli kendi kendinizi yönetme zorunluluğundan ayrı düşünülemez. Her yeni ürün veya hizmet, kişinin yaşamını bürokratik tarzda düzenlemesi için temel bir unsur olarak takdim edilir ve bu yaşamı kimsenin aslında seçmediği fakat sayısı her geçen gün artan rutinlerle gereksinimler doldurur. Nitekim işin kilit noktası, en kolay ve hızlı "ben yapabilirim" düşüncesiyle bunların tümünü sizin istiyor olmanızdır (Hardt & Negri, 2019: 283).

Algoritmalar, internet üzerindeki kullanıcı verilerini analiz ederek kişiselleştirilmiş öneriler ve reklamlar sunar. Bu algoritmalar, kullanıcıların geçmişteki alışveriş tercihlerine, tarama alışkanlıklarına ve beğenilerine dayanarak belirli ürün ve hizmetleri ön plana çıkarır. Örneğin, bir e-ticaret platformu, bir kullanıcının hangi ürünlerle ilgilendiğini veya hangi kategorilere eğilim gösterdiğini algılayarak bu kullanıcılara benzer ürünler önerir. Algoritmalar tüketici tercihlerini şekillendirir ve hatta yeni talepler yaratabilir. Neoliberalizm, kar marjlarını artırır ve haklarında olabildiğince

veri toplayarak yurttaşların, tüketicilerin ve çalışanların sosyal kontrolünü artırır. Aynı zamanda davranışlarını yönlendirecek, daha üretken olmaya teşvik edecek ve özgürlüklerini normallik tanımlarından yeni algoritmalarla geliştirmektedir (Gusterson, 2020: 16). Tüketim toplumu, nesneleri üreterek değil, yok ederek varlığını sürdürmektedir. Bu nedenle nesneler hızlıca kaybolmaktadır. Tüketim, üretim ile yok etme arasında kısa bir yerde bulunmaktadır. Bu anlamda tüketim, nesnenin yok oluşu ve yeniden ortaya çıkışı birlikte gerçekleşmektedir (Baudrillard, 2017: 44-47). Bu durum, dijital alanlardaki enformasyonlar için de geçerlidir. Çünkü bu alanda enformasyonlar üretilmekte ve anında tüketilerek yerini akışın sürekliliğine bırakmaktadır.

"Tüketici kapitalizmi sıcaktır, yoğundur ve insan duygularını yönetmeye doğrudan atanmıştır" (Gehl, 2020:156). Tüketicilerin çevrimiçi faaliyetleri sırasında devasa miktarda veri toplanır. Bu veriler, makine öğrenmesi ve yapay zekâ algoritmaları ile işlenir ve analiz edilir. Platformlar, bu verileri kullanarak kullanıcıların ilgisini çekebilecek içerik veya ürünleri sunar. Örneğin, sosyal medya platformları ya da video izleme siteleri, izleme geçmişinizi analiz ederek size ilgi çekici öneriler sunar (Güdüm, 2021:18). Kişiselleştirme, tüketicilerin daha fazla içerik tüketmesini ve satın alma yapmasını teşvik eder. Veri ekonomisi yalnızca veri miktarının değil, aynı zamanda verinin anlamlılığının azaltılmasını da ifade eder. Yalnızca işlevsellik için gerekli verilerin aktarılması gerektiği düşünülse de, burada çıkar çatışmaları ortaya çıkar. Üreticiler, cihazların hangi koşullarda kullanılacağını mümkün olduğunca kesin bilmek ister. Bu nedenle, tüm tarafların çıkarlarını uyumlu hâle getiren prosedür ve yöntemlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yöntemler, güvenlik kurallarına uyumu sağlayan teknik çözümler ya da veri akışını basitçe engelleyen sistemler olabilir (Ghiglieri vd., 2015: 78).

Algoritmalar, tüketicileri bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde yönlendirmede önemli bir rol oynar. E-ticaret sitelerinde, sosyal medya platformlarında veya video içerik servislerinde kullanılan algoritmalar, tüketicilere sürekli önerilerde bulunarak belirli ürün veya içeriklere yönelmelerini sağlar. Bu durum, kullanıcıların plansız harcamalar yapmasına veya aslında ihtiyaç duymadıkları şeyleri satın almasına neden olabilir. Özellikle internet, çoklu tüketim alanları ortaya çıkarmıştır. Bunun nedeni, dünyada tüketime sunulabilecek her şeyin görünür olmasıdır. Dijital reklamcılık dünyasında algoritmalar, doğru mesajları doğru kişilere iletmek için kullanılır. Google, Facebook ve Instagram gibi platformlar, kullanıcıların ilgi alanlarını ve davranışlarını analiz ederek

reklam verenlerin hedefli reklamlar sunmasını sağlar. Bu durum, doğru kitleye ulaşarak satışlarını artırmalarına yardımcı olur.

Dijital kapitalizm, gelişmelerle giderek daha fazla sistemin içinde yer alıyor ve birçok türetilen robot süreç de kararlarına bağlı hale geliyor. Örneğin, ticaretin internete kayması ve üretim, fiyatlar ve tüketim bilgilerinin izlenmesi, yakalamaya ve analiz etmeye ara vermelerinin ardından, yazılım mühendisleri, kişiye başka ne alabileceklerini tavsiye eden kullanıcı öneri motorları ürettiler. Amazon'un kitap önerileri, Google'ın arama sonuçları ve Netflix'in video önerileri bu seçeneklerin en çok bilinenleridir. İyi bilindiği gibi, bu öneriler önceki müşteri kararlarının kitle kaynak alımıyla oluşturuluyor; *Black Mirror'ı* izleyenler *Mr. Robot'u* da izliyor. Bu sistemler genel olarak, medya nesnelerinin ortaya çıktığı türde ya da başka büyük kategorizasyonları kullanmışlardır. Ancak başı değişen araştırmalar, bu motorlara duygusal ipuçlarını da entegre etmeyi amaçlıyor. Etkin programlamanın öneri motorlarına entegre edilmesi üzerindeki bir bilgisayar bilimi araştırma çalışmasına göre, duygu algılama tekniklerindeki ilerlemeler "duygu ve kişiliklerden, daha önce kullanılan jenerik tanımlamalardan daha fazla, büyük ölçüde kullanıcı tercihlerindeki farklılıklara eklenme katan tanımlayıcılar kullanılarak kullanımın ortadan kaldırılmasının yolunu açmıştır" (Gehl, 2020: 165).

Ticari sosyal medya üzerindeki gözetim, dinamik ve daimi olarak kullanıcı tarafından oluşturulan içeriği yaratıp paylaşan, profillere ve verilere göz atan, başkalarıyla etkileşime giren, toplulukları yaratan, katılan ve inşa eden ve enformasyonu yeniden yaratan üretketiciler üzerindeki gözetimdir. Ticari web platformu operatörleri ve onların reklam veren üçüncü şahıs müşterileri, kişisel verileri ve çevrimiçi faaliyetleri sürekli olarak izler ve kaydederler. Toplanan verileri depolar, birleştirir ve analiz ederler. Bu durum, detaylı kullanıcı profilleri yaratmaları ve kullanıcıların kişisel ilgi alanları ve çevrimiçi davranışları hakkında çok şey bilmeleri konusunda onlara olanak sağlar (Fuchs, 2015: 153). Büyük şirketler, eylemlerimize ortak olarak yoğun bir şekilde yönetmektedir. Bu tür yönetimler yaygındır ve her yere nüfus etmiştir. Özellikle tüketim alanında bunları net bir şekilde hissedildiği ifade edilebilir (Gehl, 2020: 158).

Zuboff'a (2015) göre gözetim ekonomisinin temel çerçevesini sunan gözetim kapitalizmi, kullanıcı verilerini gözlemleyerek kâr amacıyla insan davranışının gözetimini ve manipülasyonunu içermektedir. Bu bağlamda, bunu Google'ın reklam modeli örneği üzerinden kavramsallaştıran Zuboff, Google'ın kullanıcı verilerini, hizmet için ücret ve kullanıcı büyümesi ilişkisinde her zamankinden daha başarılı bir şekilde

reklamları satabilen ve hedefleyebilen özel analizler ve algoritma üretimi için hammadde olarak elde eden reklam modelini eleştirmiştir. Zuboff (2019), gözetim kapitalizmi çağında bireylerin deneyimlerini gizli ticari çıkarım, tahmin ve satış uygulamaları için ücretsiz hammaddeler olarak talep eden yeni bir ekonomik düzende hammadde kaynakları olarak dâhil edildiğini belirtmektedir.

Reklam algoritmaları, tüketici davranışlarını izleyerek en etkili reklamları belirler ve stratejilerini buna göre şekillendirir. Google'da öneri sistemleri, Google'a gelir getiren bağlantıları göstermek için arama sonuçlarını kişiselleştirme de dâhil olmak üzere çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır. Google, AdWords ve AdSense hizmetleri aracılığıyla, kullanıcı tercihlerine göre reklamları öne çıkarmakta ve yapılan aramalarda en uygun içerikleri sunmaktadır (Løkke, 2020: 71). Kullanıcıların ticari sosyal medya platformlarında bağlantı kurarken, yazarken, okurken ve izlerken karşılaştığı en görünür ve bilinçli emek biçimi, internet üretken emeğidir. Bu, kullanıcıların bilgi tükettiği ve içerik, profil, sosyal ilişki ve etkileşim oluşturduğu; bu süreçte Facebook, Google ve Twitter gibi reklam şirketleri tarafından işlemsel verilerin metalaştırıldığı ve bu verilerin reklam müşterilerine satılarak hedefli reklamlar sağlandığı anlamına gelir (Fuchs, 2015: 414). Kullanıcılar arama motorlarını kullanırken keyifli ve ilgi çekici deneyimler yaşasalar da, Google'ın üretilen bilgiyi algoritmalar yoluyla ele geçirdiği gerçeği değişmemektedir. Dijital ve sosyal medya şirketlerinin değerlerindeki astronomik artış yalnızca kurgusal değildir; bu şirketler toplumsal zekâyı ve zenginliği sabit sermaye olarak kullanmaktadır (Hardt & Negri, 2019: 272).

Algoritmaların bu derece güçlü bir rol oynaması, etik sorunları da beraberinde getirmiştir. Tüketicilerin sürekli olarak izlenmesi ve veri toplanması, gizlilik kaygılarına yol açarken, algoritmaların sunduğu kişiselleştirilmiş öneriler, kullanıcıların özgür iradelerini kısıtlayabilir ve tüketim çılgınlığını teşvik edebilir. Ayrıca, algoritmaların zaman zaman önyargılara dayalı sonuçlar sunması da toplumsal eşitsizlikleri artırabilir. Algoritmalar, tüketim alışkanlıklarını büyük ölçüde etkileyen ve yönlendiren araçlar haline gelmiştir. Bu durum, tüketicilerin daha bilinçli olması ve dijital platformlardaki algoritmaların nasıl çalıştığını anlaması gerektiği anlamına gelir. Tüketici gözetimi, özellikle kapitalist üretim mekanizmalarının satın alma süreçlerini etkilemek, ürün pazarlama stratejilerini geliştirmek ve tüketici davranışlarını ölçmek gibi imkânlar sağlamaktadır. Bu sayede tüketiciler, kapitalist gözetim yapısı içerisinde bir nesne haline gelmektedir (Temel ve Böyük, 2023: 121; Huberman,2023: 225).

İhtiyaç, tüketim toplumu düzeninde giderilememekte; aksine, bir semptom gibi hastalıklı bedenin içinde oradan oraya sıçramakta ve devam etmektedir. Nesne ve ihtiyaç açısından net ve rasyonel bir tanımlama yapmak imkânsız gibidir. Çünkü gösterge bir diğerinden diğerine geçmekte ve ihtiyaç bir türlü tatmin edilememektedir. Arzunun yapay gerçekliği ve ihtiyaçlar, nesneden nesneye sıçramaktadır. İhtiyaç tatmin olmayacak ve daima fazladan bir nesneye ihtiyaç duyulacaktır (Baudrillard, 2017: 90). Dolayısıyla, bir bireyin tüketim pratikleri açısından ne kadar enformasyona ihtiyaç duyduğu, bunların ne kadarının işine yarayacağı ve ne kadarının kullanışlı olduğunu belirlemek neredeyse imkânsızdır. Benzer bir durum şirketler ve devletler için de geçerlidir. O hâlde, kapitalizmin tüketim mantığı doğrultusunda enformasyonun maksimize edilmesi gerekmektedir. Ne kadar çok enformasyon olursa, o kadar iyi olacaktır. Gelecekte bu enformasyonlar kullanılarak kullanıcısına ne kadar kredi verileceği belirlenebilir.

Dijital verilerin toplanması ve işlenmesi yoluyla metalaştırılmasını politik ekonomi perspektifinden inceleyen Zuboff (2015: 79), en başarılı büyük veri şirketlerinden biri olarak Google örneğini verir ve Google'ın başarısının ardındaki büyük veri akışı ile reklam modeli yaklaşımına işaret eder. Zuboff, bu yaklaşımın "kullanıcı verilerini, daha önce hiç olmadığı kadar kesin ve başarılı bir şekilde benzersiz bir açık artırma modeli aracılığıyla reklamları satabilecek ve hedefleyebilecek özel analizlerin ve algoritmaların üretimi için hammadde olarak elde etmeye dayalı" olduğunu belirtir. Bu konuyla ilgili olarak (Armerding, 2014),

> "Şirketlerin kendilerinden hangi kişisel verileri topladığı ve bunları nasıl kullandığı konusunda bireysel kontrol. Şeffaflık, yani gizlilik ve güvenlik uygulamaları hakkında kolay anlaşılabilir ve erişilebilir bilgi. Kişisel verilerin toplanması, kullanımı ve ifşasının tüketicilerin verileri sağladığı bağlamla tutarlı şekillerde yapılması. Kişisel verilerin güvenliği ve sorumlu bir şekilde işlenmesi. Kişisel verilerine kullanılabilir formatlarda erişim ve hataları düzeltme yetkisi. Şirketlerin topladığı ve sakladığı kişisel veriler üzerinde makul sınırlamalar" ile sağlandığını ifade eder.

Dolayısıyla, güç ilişkilerinden bağımsız bir biçimde enformasyonun serbest akışını değerlendirmek mümkün değildir. Bununla birlikte, bireyin öğrenme ve bilme hakkının en temel yaşamsal haklardan biri olması, özgürlük çerçevesi içerisine dâhil edilerek dokunulmaz bir alan olarak tasarlanmıştır. Aslında, enformasyonun demokratik bir hak olarak ilan edilmesi, ekonomik ve politik değerinin anlaşılmasıyla eş zamanlı bir biçimde gerçekleşmiştir. Enformasyonu kontrol etme çabaları önem arz etmekle birlikte, demokratikleşme ve özgürleşme söylemleri, sanki enformasyon her türlü ekonomik ve politik sınırdan ve bağlamdan azade imiş gibi bir tavır sergilemektedir. Tüketim toplumu,

az çok benzer malları insanlara satarak herkesin bu malları demokratikleşme olarak sunduğunu iddia etmektedir (Baudrillard, 2017: 65-66, 83). Burada ifade edilen özgürleşme masum değildir. Çünkü ideolojiden ve tarihsel imkânların sınıfsal olduğu ve fırsat eşitliği söz konusu olmadığı için tüketicinin özgürlüğü ve bağımsızlığı aldatmacadır. Özgürlük söylemi, sanayi sisteminin ideolojisi için tüketiciye sadece seçme özgürlüğü sunmaktadır. Özgürleşme söylemleri ise tüketmek konusunda bir zorunluluk içermesine rağmen, iletişim ağı sorununun çözüm olacağı düşünülmektedir.

Dijital tüketime özgürlük açısından bakıldığında, kullanıcı verilerinin toplanması kişisel gizlilik ve güvenlik için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Sosyal medya ve arama motorları, kullanıcı davranışlarını izleyerek kişiselleştirilmiş reklamlarla bireyleri belirli tercihlere yönlendirmekte, bu da özgür iradeyi sınırlamaktadır. Bu bağlamda "özgürlük", aslında kapitalist sistemin sunduğu tüketim biçimlerinin içselleştirilmesinden ibarettir; tüketim özgürlüğü, gerçek özgürlüğün yerini almaktadır. Güvenlik açısından, kişisel verilerin toplanması bireysel ve toplumsal düzeyde riskler yaratmaktadır. Gözetim kapitalizmi yalnızca kullanıcıları izlemekle kalmaz, verileri ticari amaçlarla kullanarak hem şirket gücünü artırmakta hem de birey mahremiyetini ihlal etmektedir. Verilerin güvenli biçimde saklanması gerektiği savunulsa da, bu süreç çoğu zaman şeffaf değildir ve kullanıcı güvenliği tehlikeye atılmaktadır. Dijital platformlardaki gözetim uygulamaları, özgürlük ve güvenlik arasındaki dengeyi bozmakta; bireylerin hem iradesini hem mahremiyetini tehdit eden karmaşık bir yapı ortaya çıkarmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Teknolojik devrimlerin hız kazandığı günümüzde, dijital gözetim ve veri toplama uygulamaları, toplumsal ilişkiler ile bireysel özgürlükleri yeniden tanımlayan önemli olgular arasında yer almaktadır. Özellikle internetin yaygınlaşması, akıllı cihazların günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası hâline gelmesi ve dijitalleşmenin tüm toplumsal yapıya nüfuz etmesiyle birlikte, bireylerin dijital ayak izleri sürekli biçimde takip edilmekte, analiz edilmekte ve çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır. Devlet kurumları, özel şirketler ve sosyal medya platformları; kullanıcı davranışlarını tahmin etmek, reklam stratejileri geliştirmek veya güvenlik politikaları oluşturmak amacıyla bu verileri sistematik olarak toplamaktadır. Bu süreç, bilgiye erişimin demokratikleşmesi, iletişimde hız ve kolaylık, hizmetlerin kişiselleştirilmesi gibi avantajlarla gerekçelendirilmektedir; ancak beraberinde ciddi etik, güvenlik ve özgürlük sorunlarını da getirmektedir. Bireyler çoğu zaman bu gözetim mekanizmalarının farkında olmadan dijital ortamda hareket etmekte ve rızaları dışında veri paylaşımına maruz kalmaktadır. Mahremiyet sınırlarının belirsizleştiği dijital düzende, bireyin bilgi üzerindeki denetimi azalmaktadır; dijital kimlikler, algoritmik karar sistemlerine bağlı hâle gelmektedir.

Teknolojinin bireyleri özgürleştirme vaadi, dijital platformlar aracılığıyla daha fazla izlenmesine, davranışların yönlendirilmesine ve kişisel verilerin manipülasyonu yoluyla bireylerin kontrol altına alınmasına olanak tanımaktadır. Bu durum, yalnızca bireysel özgürlükleri değil, aynı zamanda güvenlik, ifade özgürlüğü ve toplumsal şeffaflık gibi temel değerleri de tehdit ettiği görülmüştür. Dolayısıyla, dijital çağın sunduğu imkânlar ve getirdiği riskler arasında hassas bir denge kurulması gerekmektedir. Bu bağlamda, dijital gözetim pratiklerinin toplumsal etkilerini değerlendirmek, yeniden ele almak ve dijital haklar konusunda farkındalık geliştirmek, hem bireysel hem de kolektif özgürlüklerin korunması açısından kritik bir gerekliliktir. Böylece, dijital çağın özgürlük ve kontrol arasındaki çelişkili yapısı daha bilinçli ve adil bir zeminde tartışmaya açılmaktadır.

Dijital teknolojilerden elde edilen verilerin niteliği ve işlenme biçimi, teknolojinin toplumsal etkilerini anlamada belirleyici bir rol oynamaktadır. Günümüzde veri, yalnızca bireysel tercihler ya da alışkanlıklar hakkında bilgi sunmakla kalmayıp, aynı zamanda kolektif davranış kalıplarını, kültürel eğilimleri ve toplumsal öngörüleri şekillendiren bir unsur hâline gelmiştir. Algoritmalar yalnızca pasif veri toplayıcılar değil, aynı zamanda bu verileri belirli amaçlar doğrultusunda işleyip yorumlayan ve bireylerin karar alma

süreçlerine doğrudan ya da dolaylı müdahalelerde bulunabilen aktif yapılardır. İnternetteki davranışlar, arama motoru sorguları, sosyal medya paylaşımları, izlenen videolar, konum verileri ve çevrimiçi alışveriş alışkanlıkları gibi dijital ayak izleri, bireyin dijital profilinin ayrıntılı biçimde oluşturulmasına olanak tanımaktadır. Bu dijital profiller; cinsiyet, yaş, ilgi alanları, politik eğilimler ve hatta psikolojik özellikler gibi çok sayıda veriyi içerebilir. Böylece bireyin yalnızca mevcut eğilimleri değil, gelecekteki olası davranışları da tahmin edilebilir duruma gelmektedir.

Çalımanın bulgularını baktığımızda; algoritmalar aracılığıyla toplanan verilerin, şirketler tarafından tüketici davranışlarını öngörmek, reklam kampanyalarını kişiselleştirmek ve pazarlama stratejileri geliştirmek amacıyla kullanıldığı belirlenmiştir. Devlet kurumları açısından ise bu veriler, güvenlik politikaları, kamu yönetimi stratejileri ve sosyal kontrol mekanizmaları bağlamında stratejik bir kaynak işlevi görmektedir. Bu durum, dijital teknolojilerin yalnızca teknik değil, aynı zamanda ideolojik ve politik araçlar olarak da işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Veri temelli algoritmik sistemlerin bireylerin yaşam tarzları, tüketim alışkanlıkları ve düşünsel yönelimleri üzerinde belirleyici hâle gelmesi, dijital teknolojilerin toplumsal yaşam biçimlerini dönüştürme ve birey davranışlarını şekillendirme potansiyelini açıkça göstermektedir. Bu bağlamda, algoritmaların toplumsal işlevlerini ve etik sınırlarını sorgulamak, dijital çağda birey haklarının ve özgürlüklerinin korunması açısından kritik bir zorunluluk hâline gelmektedir. Örneğin, sosyal medya platformlarındaki algoritmalar bireylere ilgi alanlarına göre içerik sunmakta ve böylece onların düşünsel yönelimlerini dolaylı biçimde şekillendirmektedir. Her ne kadar bu yaklaşım kullanıcılara kişiselleştirilmiş bir deneyim sunma amacı taşısa da, uzun vadede bilgiye erişim alanlarını daraltmakta ve bireyleri manipülasyona açık hâle getirmektedir. Aynı şekilde, büyük veri setlerinin analiz edilmesi yoluyla bireylerin davranışlarının öngörülebilir olması, şirketlere ve hükümetlere bireyleri izleme ve yönlendirme kapasitesi sağlamaktadır.

Çalışmada algoritmik gözetim uygulamalarının, çoğunlukla bireylerin güvenliğini sağlama amacıyla gerekçelendirilse de, özgürlükleri kısıtlayan ve bireysel hak ihlallerine zemin hazırlayan bir yapı olarak işlediği görülmüştür. Terörle mücadele, suç önleme ve toplumsal düzeni sağlama gibi nedenlerle meşrulaştırılan bu gözetim sistemleri, bireylerin mahrem alanlarına yönelik müdahale düzeyini artırmakta ve mahremiyet haklarını önemli ölçüde tehdit etmektedir. Gözetim, yalnızca fiziksel mekânlarla sınırlı kalmayıp, dijital ortamda da bireylerin izlenmesi, sınıflandırılması ve denetlenmesi

süreçlerini kapsamaktadır. Bu tür uygulamalar, Foucault'nun "panoptikon" kavramının dijital ortama taşınmış bir versiyonu olan "dijital panoptikon" yapısında somutlaşmaktadır. Bu yapı, bireylerde görünmeyen fakat hissedilen bir denetim mekanizması oluşturmakta; sürekli izlenme ihtimali, bireylerin kendi davranışlarını sürekli olarak kontrol etmelerine yol açmaktadır. İçselleştirilen bu denetim, bireylerin düşüncelerini, sözlerini ve eylemlerini sansürlemelerine neden olmakta; böylelikle toplumsal yaşamda özgür irade ve ifade özgürlüğü üzerinde baskı oluşturmaktadır. Bu durum, özgürlüklerin önemli ölçüde sınırlandığı, denetimin içselleştirildiği ve bireyin kamusal alandaki varlığını yeniden şekillendiren bir toplumsal iklimin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır.

Algoritmik gözetim sistemlerinin çoğu zaman şeffaflıktan yoksun şekilde yürütülmesi, beraberinde ciddi hesap verebilirlik sorunlarını getirmektedir. Gözetim araçlarının kim tarafından, ne amaçla ve hangi koşullar altında kullanıldığı açık ve denetlenebilir biçimde tanımlanmadığında, bireylerin devlete ya da teknoloji şirketlerine duyduğu güven sarsılmakta; bu durum da demokratik meşruiyetin sorgulanmasına yol açmaktadır. Böyle bir bağlamda gözetim, yalnızca güvenliği sağlama aracı değil; aynı zamanda otorite kurma, davranış yönlendirme ve toplumu şekillendirme mekanizması olarak işlev görmektedir. George Orwell'ın *1984* adlı distopik romanında betimlenen "Big Brother" modeli, günümüzde dijital gözetim teknolojileriyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Her ne kadar teknoloji çağında bireylerin özgürleştiği ve ifade olanaklarının arttığı savunulsa da, pratikte bu özgürlükler dijital platformların belirlediği kurallar ve algoritmalar tarafından sınırlandırılmaktadır. Örneğin, sosyal medya platformlarının kullanıcı sözleşmelerinde yer alan hükümler, bireylerin içerik paylaşımlarının ne tür bir denetimden geçtiğine ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır. Bu platformlar, algoritmalar yoluyla doğrudan sansür ve içerik kontrolü gerçekleştirebilmektedir. Dolayısıyla, algoritma tahakkümü yalnızca bireysel düzeyde değil; toplumsal ölçekte de sürekli bir güvenlik-özgürlük gerilimi içerisinde varlık göstermektedir.

Çalımada algoritmaların, bireylerin mahremiyetini tehdit etmenin ötesinde, günlük yaşam alışkanlıklarını ve toplumsal yapıların işleyişini köklü biçimde dönüştürmekte olduğu saptanmıştır. Bu dönüşüm, bireylerin dijital dünyada bıraktıkları izlerin tıklamalar, beğeniler, arama geçmişleri ve sosyal medya etkileşimleri gibi verilerin

karmaşık algoritmalar aracılığıyla analiz edilmesi ve bu analizlerin belirli çıkarlar doğrultusunda yönlendirilmesiyle şekillenmektedir.

Dijital verilerin bu denli etkin biçimde işlenmesi, yalnızca ekonomik ya da kültürel alanlarda değil, siyasal yaşamda da belirleyici hâle gelmiştir. Özellikle seçim dönemlerinde uygulanan büyük veri analizleri ve mikro hedefleme (micro-targeting) yöntemleri aracılığıyla seçmenlerin psikolojik profilleri oluşturulmakta, mesajlar bireysel tercihlere göre özelleştirilmekte ve seçmen davranışları manipülasyona açık hâle gelmektedir. Bu durum, politik iletişimin klasik kitle temelli yapısından uzaklaşarak daha bireysel ve yönlendirme odaklı bir biçime evrilmesine neden olmaktadır. Facebook ve Cambridge Analytica skandalı, bu dönüşümün en dikkat çekici örneklerinden biridir. Bu olay, milyonlarca kullanıcının izni dışında toplanan verilerin kişilik analizlerinde kullanıldığını ve bu analizlerin seçmenleri belirli politik yönelimlere yönlendirmede araçsallaştırıldığını ortaya koymuştur. Bu bağlamda algoritma tahakkümü, yalnızca bireyleri değil; aynı zamanda demokrasinin işleyişini de tehdit eden bir araca dönüşmektedir. Şeffaflık, eşitlik ve özgür katılım gibi temel demokratik ilkeler; algoritmik manipülasyonlar, bilgi asimetrileri ve veri temelli propaganda yöntemleriyle aşındırılmaktadır. Dahası, bu tür teknolojiler genellikle özel şirketler ya da devlet aygıtları tarafından, hesap verebilirlikten uzak bir biçimde kontrol edilmekte ve demokratik denetim mekanizmalarının dışında işlemektedir. Bu durum, sadece bireysel hakların değil, kolektif siyasal iradenin de gözetim altında tutulduğu yeni bir dijital toplum yapısının şekillenmesidir.

Bununla birlikte, dijital platformlarda kullanılan veri odaklı sistemler, bireylerin beğenileri, alışveriş alışkanlıkları ve çevrimiçi davranışları üzerinden, algoritmalar tarafından biçimlendirilen bir tüketici kimliği oluşturmaktadır. Kimin hangi ürünle karşılaşacağı, hangi içerikleri tüketeceği ve nasıl bir yaşam tarzına yönlendirileceği, giderek algoritmik tercihler tarafından belirlenir hâle gelmektedir. Bu durum, bireyi yalnızca bir içerik tüketicisi olmaktan çıkararak, davranışları analiz edilip yönlendirilen ve adeta bir ürüne dönüştürülen bir varlık konumuna indirgemektedir. Bu süreçte ortaya çıkan dijital gözetim, bireylerin karar alma mekanizmalarını etkileyen; onları belirli kalıplara yönlendiren ve öngörülebilir davranış kalıplarına zorlayan bir yapıya evrilmiştir. İnsan deneyimi spontane ve özerk niteliklerini yitirerek, veriye dayalı çıkarımların şekillendirdiği, programlanmış ve standartlaştırılmış bir yapıya dönüşmektedir. Bu mekanikleşme, bireyin özgünlüğünü, yaratıcılığını ve iradesini ciddi biçimde tehdit

etmektedir. Böylelikle, teknolojik ilerlemenin insan yaşamı üzerinde yaratabileceği olumsuz etkiler, tüm açıklığıyla gözler önüne serilmektedir.

Algoritmik gözetim, teknolojik ve sosyolojik boyutlarının ötesinde, hukuki düzeyde de ciddi tartışmalara neden olmaktadır. Bu tartışmaların merkezinde, bireyin mahremiyet hakkı ile kişisel verilerin korunması ilkesi yer almaktadır. Dijital çağda mahremiyet, yalnızca özel yaşamın gizliliğini değil; aynı zamanda bireyin kimliğini, tercihlerini ve davranışlarını özgürce belirleyebilme hakkını da içermektedir. Bu bağlamda dijital gözetim, teknik izleme olmanın ötesinde bireyin özerkliğini ve özgürlüğünü tehdit eden bir yapıya evrilmektedir. Bu tehditlere karşı geliştirilen hukuki düzenlemeler arasında en dikkat çekici olanlardan biri, Avrupa Birliği tarafından yürürlüğe konulan Genel Veri Koruma Tüzüğü'dür (GDPR). GDPR, kişisel verilerin işlenmesinde bireyin rızasını temel almakta; veri işleyen kurumlara şeffaflık, hesap verebilirlik ve güvenlik yükümlülükleri getirmektedir. Ayrıca bireylere "unutulma hakkı", "erişim hakkı" ve "düzeltme hakkı" gibi yeni dijital haklar tanıyarak dijital mahremiyetin güçlendirilmesine katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte, bu tür yasal düzenlemelerin küresel ölçekte uygulanabilirliği sınırlı kalmakta ve pek çok teknoloji şirketi, veri işleme faaliyetlerini Avrupa dışındaki daha esnek yasal ortamlarda sürdürmektedir.

Teknolojideki hızlı ve sürekli evrim, mevcut yasaların zamanla yetersiz kalmasına yol açmaktadır. Yapay zekâ, büyük veri analitiği ve nesnelerin interneti gibi yeni teknolojiler, klasik veri koruma yaklaşımlarının ötesinde, daha esnek, kapsayıcı ve dinamik düzenlemeleri zorunlu kılmaktadır. Çalışmada hukuki çerçevenin bu dönüşüme uyum sağlayamaması, bireylerin dijital haklarının giderek daha fazla aşındığı bir ortamın oluşmasına zemin hazırladığı görülmektedir. Dijital gözetimin yarattığı sorunlarla başa çıkmak için yalnızca yasal düzenlemeler yeterli değildir; aynı zamanda güçlü bir etik bilinç, uluslararası iş birlikleri ve kamuoyu farkındalığı da geliştirilmelidir. Etik açıdan en çok tartışılan konulardan biri ise bireylerin açık rızası olmadan verilerinin toplanması ve çeşitli amaçlarla kullanılmasıdır. Teknoloji şirketleri, daha iyi bir kullanıcı deneyimi sunma gerekçesiyle veri topladıklarını öne sürmektedir; ancak bu süreçler çoğunlukla şeffaflıktan uzaktır. Veri kullanımına dair yeterince bilgilendirilmedikleri için gizlilik ihlallerine maruz kalmaktadırlar.

Çalışmada algoritmaların kişisel bilgilerin ve düşünce yapılarının analiz edilip öngörülmesiyle bireylerin özel yaşamını görünür ve denetlenebilir hâle getirdiği ortaya

konmuştur. Sürekli veri toplama, mahremiyeti tehdit ederken, algoritmaların sunduğu reklam ve içerik yönlendirmeleri bireylerin bilgiye erişimini sınırlayarak özgür seçimlerini dolaylı biçimde etkileyebilir. Bu yönlendirmeler, bireysel öğrenme süreçlerinin ve tercihlerin özerkliğini zayıflatmaktadır. Ayrıca verilerin yeterince korunmaması, dijital ve fiziksel güvenlik risklerini artırmaktadır. Bu nedenle, algoritmaların bireyler üzerindeki olumsuz etkilerini sınırlamak amacıyla yasal düzenlemelere ihtiyaç olduğu söylenebilir. Özgürlük, mahremiyet ve temel hakların korunması, dijital otoriterleşme eğilimlerinin önlenmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Dijital gözetim araçları, güvenliği artırma amacıyla bireylerin sağlık, hareket ve sosyal etkileşimlerini izlerken aynı zamanda özgürlükleri sınırlandıran bir denetim ortamı oluşturmaktadır. Anonimleştirilmiş veriler belirli ölçüde güvenlik sağlasa da bu verilerin algoritmalarla işlenmesi kişisel özgürlüklerin ihlal edilmesine yol açabilir. Özellikle pandemi gibi krizlerde bu araçlar koruma sağlayabilir; ancak kontrolsüz kullanımı toplum üzerinde otoriter bir tahakküm riski taşıdığı görülmüştür. Bu nedenle algoritmaların etik temelde kullanımı, bireysel özgürlüklerin korunması açısından zorunludur. Dijital gözetim ile güvenlik ve özgürlük arasındaki denge, algoritmaların toplumu nasıl şekillendireceğini belirleyen temel unsurlardan biri olacaktır.

Çalışmada algoritmaların hukuki süreçlere yenilikçi olanaklar sunarken önemli riskleri de beraberinde getirdiği de fark edilmiştir. Yapay zekâ ve algoritmalar, hukukun çeşitli alanlarında karar süreçlerini hızlandırıp nesnellik sağlayabilir; ancak özgürlük ve güvenlik dengesini tehdit etme potansiyeli dikkatle ele alınmalıdır. Bireyleri potansiyel tehdit olarak gören algoritmalara dönüşümün önüne geçebilmek için etik ilkeler ve etkin denetim mekanizmaları gereklidir. Bu süreçte yalnızca teknik yeterlilik değil, hukuki ve etik duyarlılık da önem taşır. Adaletin korunması; şeffaflık, sorumluluk, veri güvenliği ve insan hakları ilkelerine dayanan disiplinlerarası bir yaklaşımla mümkün olabilir. Algoritmalar, insan aklının yerini almak yerine onu desteklemelidir. Bu şekilde geliştirilen hukuk teknolojileri, eşitlik, güvenlik ve özgürlük haklarını gözeterek toplumsal barışı güçlendirecektir. Nihayetinde, algoritma tahakkümüne karşı en güçlü savunma, özgürlük ve güvenlik arasında sağlıklı bir denge kurabilen bir hukuk sistemidir.

Çalışmada eğitimde algoritmaların yaygınlaşması, özgürlük ve güvenlik açısından önemli riskler doğurduğu ortaya konmuştur. Hatalı veya önyargılı algoritmik kararlar, öğrencilerin eşit eğitim hakkını zedeleyebilirken; kimlik temelli yanlış sınıflandırmalar bireylerin akademik ve mesleki geleceğini olumsuz etkileyebilir. Bu risklerin

azaltılabilmesi için algoritmaların kapsayıcı, çeşitliliği yansıtan veri setleriyle eğitilmesi ve yaratıcı öğrenme ortamlarının desteklenmesi gereklidir. Eğitimde algoritmaların etkili ve etik kullanımı, yalnızca teknolojik yeterlilikle değil, aynı zamanda insan hakları ve toplumsal değerlere duyarlılıkla mümkündür. Özgürlük ve güvenliğin birlikte korunduğu bir sistem, bireylerin geleceğe yönelik güven duygusunu pekiştirir.

Algoritmaların etkisinin tespit edildiği diğer bir alan askeri alandır. Algoritmaların askeri sistemlerde kullanımı, bireysel hak ve özgürlüklerin korunması açısından kritik bir öneme sahiptir. Yüksek güvenlik hedefleri, zaman zaman özgürlüklerin ikinci plana itilmesine yol açabilir. Ancak güvenlik ve özgürlük arasındaki dengenin sarsılması, yalnızca bireyleri değil, toplumu ve uluslararası düzeni de etkileyebilir. Demokratik toplumlarda askeri teknolojilerin şeffaflık ve sorumluluktan uzak biçimde kullanılması, hukuk devleti ilkesini zayıflatmaktadır. Bu nedenle algoritmalar askeri sistemlere entegre edilirken insan haklarını gözeten, ayrımcılıktan uzak ve denetlenebilir yapılar içinde, etik değerler temel alınarak geliştirilmelidir. Özgürlük ile güvenlik, birbiriyle çelişen değil, birbirini tamamlayan unsurlar olarak ele alınmalı; teknoloji barış ve insan hakları odaklı bir vizyonla yönlendirilmelidir.

Algoritmalar siyaseti de çeşitli açılardan etkilemektedir. Kamuoyunun şekillendirilmesi, seçim kampanyalarının kişiselleştirilmiş verilerle hedeflenmesi, bilgi kirliliğinin yaygınlaştırılması, dijital vatandaşlık uygulamaları ve devletlerin gözetim faaliyetleri bu etkiler arasında öne çıkmaktadır. Bu nedenle algoritmaların etik biçimde kullanılması; şeffaflık ve sorumluluk ilkeleriyle birlikte, demokratik süreçlerin sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahiptir. Dijitalleşme, güvenliğin artırılması ve sivil toplum hareketlerinin çevrimiçi ortamda daha kolay örgütlenebilmesi gibi olumlu katkılar sağlamaktadır. Ancak aynı dijital araçlar bazı devletler tarafından tehdit olarak algılanmakta; bu da ifade özgürlüğünün sınırlandırılması, dijital platformların kapatılması ya da yoğun denetim altına alınması gibi uygulamalara yol açabilmektedir. Bu ikili durum, dijital teknolojilerin hem özgürleştirici hem de baskılayıcı potansiyel taşıdığını göstermektedir. Teknolojik araçlar, demokratik katılımı artırma potansiyeline sahip olsa da, algoritmaların denetimsiz biçimde kullanılması bireylerin hem güvenliğini hem de ifade özgürlüklerini tehdit edebilir. Dijitalleşmeyi savunanlar, teknolojiyi özgürlüklerin genişletilmesi için bir fırsat olarak görürken, eleştirel yaklaşımlar bu araçların otoriter kontrolü ve ekonomik bağımlılığı pekiştirebileceğini vurgular. Bu çerçevede dijital platformlar, özgürlük ile güvenlik arasında hassas bir çizgide

konumlanmaktadır. Etkili politikalar, algoritmik şeffaflık ve toplumsal farkındalık sağlanmadan, bu platformların demokratik bir kamusal alan niteliği kazanması oldukça güçtür. Aksi hâlde algoritmaların tahakkümüne dayalı bir gözetim düzeni oluşmakta ve dijital alanlar, özgürlük değil; denetim mekanizmalarının hâkim olduğu tartışmalı ortamlara dönüşmektedir.

Dijital platformların kapitalist yapısı ve algoritmik sistemlerin egemenlik araçlarına dönüşmesi, özgürlük ve güvenlik kavramlarını derinden etkilemektedir. Bu sistemler, veri depolama, analiz ve ticari değer üretimi süreçlerinde kullanılarak, kullanıcıların davranışlarını yönlendirme ve kontrol etme imkânı sunar. Büyük veri analizleri, şirketlere öngörülebilirlik kazandırırken bireylerin iradesi üzerinde baskı kurma potansiyeli taşır. Böylece egemenlik yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal ve bireysel düzeyde de etkisini hissettirmeye başlar. Sosyal medyada üretim ve paylaşım olanakları kullanıcıya özgürlük hissi verse de, bu özgürlük platform sahiplerinin algoritmik tahakkümüyle sınırlandırılmaktadır. Algoritmalar, bilgiye erişimi ve karar alma süreçlerini şekillendirerek bireysel özerkliği zedeler. Kullanıcıların verileri üzerindeki denetimini kaybetmesi, dijital özgürlüklerin daralmasına neden olmakta; bu veriler ekonomik kazanç amacıyla kullanılmakta ve mahremiyet ihlallerine yol açmaktadır. "Büyük ticari değer" ve "ucuz gözetim" gibi kavramlar, veri güvenliği ve dijital hakların hem özgürlük hem de güvenlik açısından tehdit altında olduğunu göstermektedir. Algoritmalar, bireyleri sürekli gözetim altında tutarak hem sosyal hem de ekonomik bir denetim mekanizması kurmaktadır. Bu nedenle dijital platformlarda daha şeffaf, sorumluluk ilkesini temel alan ve kullanıcı haklarını gözeten politikaların geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Dijital tüketim bağlamında, kullanıcı verilerinin toplanması ve bu verilerle kişiselleştirilmiş içerikler sunulması, özgür iradenin sınırlandırılmasına yol açmaktadır. Tüketiciye sunulan "özgürlük", aslında kapitalist sistemin inşa ettiği bir tüketim özgürlüğüdür; gerçek anlamda özerklikten uzaktır. Güvenlik açısından bakıldığında ise kişisel verilerin işlenmesi, hem bireysel mahremiyet hem de toplumsal güvenlik açısından ciddi tehditler oluşturmaktadır. Gözetim kapitalizmi, veri toplamanın yalnızca kullanıcıların izlenmesiyle sınırlı olmadığını, aynı zamanda bu verilerin ticari amaçlarla kullanıldığını ortaya koymaktadır. Bu durum, dijital platformlar ve büyük teknoloji şirketlerinin güçlerini artırırken bireylerin mahremiyetini ciddi biçimde ihlal etmektedir. Her ne kadar verilerin güvenli ve etik biçimde kullanılacağına dair söylemler bulunsa da,

uygulamada bu veriler çoğunlukla şeffaf olmayan yöntemlerle işlenmekte ve kullanıcı güvenliği riske atılmaktadır. Bu bağlamda algortima tahakkümü, özgürlük ve güvenlik arasında karmaşık bir ilişki yaratmaktadır. Kullanıcıların hem özgür iradesi hem de mahremiyeti bu süreçte olumsuz etkilenmekte; böylece özgürlük-güvenlik dengesi derin biçimde sarsılmaktadır. Gelinen noktada, bu dengenin yalnızca bozulmakla kalmayıp tamamen yeniden düşünülmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmada, henüz yeni bir araştırma alanı olan algoritmaların tahakküm üreten bir yapı oluşturduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Algoritmalar, dijital sistemleri bireylerin özgürlüklerini ve güvenliklerini tehdit eden bir tahakküm biçimine dönüştürmektedir. Dijital sistemlerin, günümüz toplumlarında insan bedenini, zihnini ve toplumsal yaşamını denetim altına alan bir yapı oluşturduğu düşünülmektedir. Bu yapı, "algoritma tahakkümü" olarak tanımlanmaktadır. Algoritma tahakkümünün, diğer gözetim ve denetim biçimlerinden daha üst bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Tüm bu yapıların özelliklerini bünyesinde barındırır ve sistemli bir biçimde işler. Etkileri değerlendirildiğinde, diğer denetim biçimlerine kıyasla çok boyutlu bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, algoritmaların etkilerinin önümüzdeki yıllarda daha da artacağı öngörülmektedir. Günümüz yaşam dünyasında giderek daha fazla yer edinen algoritmaların doğurduğu sorunlar ve sunduğu fırsatlara yönelik daha kapsamlı araştırmalara ihtiyaç vardır. Bu kapsamda, çalışmada algoritmalar teorik bağlamda değerlendirilmiş; bu teorik çerçevenin ileride yapılacak saha araştırmalarına ilham vereceği düşünülmektedir. Algoritmaların yanlılığı, etik sorunları ve şeffaflığı gibi konular üzerinde çalışmalar yapılabileceği gibi, algoritmaların etkilediği sosyal, siyasi, ekonomik ve sağlık gibi çeşitli alanlarda nicel ya da nitel saha araştırmalarının gerçekleştirilmesi de mümkündür.

KAYNAKÇA

AB Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR), (2016). https://www.ab.gov.tr/ab-genel-veri-koruma-tuzugu-gdpr-turkceyecevrildi_53650.html (Erişim tarihi: 25.09. 2024).

Acar, M. H. (2024) Algoritmik Adaletsizlik: Dijital Dünyada Eşitsizliklerin Yeniden Üretilmesihttps://republica.tr/algoritmik-adaletsizlik-dijital-dunyada-esitsizliklerin-yeniden-uretilmesi Erişim tarihi: 09.03.2025).

Acar, S. (2023). İnsan Kaynakları Yönetimi Süreçlerinin Dijitalleşmesi, içinde, (29-48). *Dijitalleşme; Farklı Bakış Açılarıyla Güncel Çalışmalar*, Safa Acar (Ed.). Bursa: Ekin Yayınları.

Acemoğlu, D., Johnson, S. (2023). *İktidar ve Teknoloji*, (Çev: C. Duran). İstanbul: Doğan Kitap.

Ackermann, U. (2015). Digitale Revolution–Eine Herausforderung für die Freiheit. Weiterdenken–Heinrich-Böll-Stiftung Sachsen (Hrsg.): Digitale Schwellen P rivatheit und Freiheit in der digitalen W, 123-133.

Admass, W. S., Munaye, Y. Y., & Diro, A. A. (2024). Cyber Security: State Of The Art, Challenges And Future Directions. *Cyber Security and Applications*, 2, 100031.

Adorno, T. W. ve Horkheimer M. (2014). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. (Çev: N. Ülner ve E. Öztarhan). İstanbul, Kabalcı Yayınevi.

Adugit, Y. (2013). Özgürlüğün Kısa Tarihi, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (16), 63-93.

Agamben, G (2020). *Biyogüvenlik ve politika.* https://autonomies.org/2020/05/giorgio-agamben-biosecurity-and-politics/ (Erişim tarihi: 15.11.2024).

Agamben, G. (2021). *Where Are We Now: The Epidemic as Politics*. London: Eris.

Ağaoğulları, M. A. (2013). *Kent Devletinden İmparatorluğa*, (7. Baskı), Ankara: İmge Kitabevi.

Ağır, B. S. (2015). Güvenlik Kavramını Yeniden Düşünmek: Küreselleşme, Kimlik ve Değişen Güvenlik Anlayışı. *Güvenlik Stratejileri Dergisi, 11*(22), 97-130.

Ağır, S. B.(2022). *Güvenlik Çalışmaları, Kuram, Kavram ve Ele*ştiri, Ankara: Nobel Yayınları.

Akbakın, D. N. (2020). *Gözetim Toplumunda Teşhir, Facebook ve İnstagram Örneği*, İstanbul: Urzeni Yayınları.

Akburakcı, N. F. (2021). Yapay Zekânın İdarenin Takdir Yetkisi ve Karar Alma Mekanizmalarına Etkisi. *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi,* (20), 77-97.

Akgün, E. Aslan H.(2010).Üç Özgürlük Paradigması, *Birinci Uluslararası Felsefe Kongresi,* ss. 111-120.

Akıllı, M.M.(2022). *Büyük Birader Gözetiminde, Teknolojik Yeni Dünya Düzeni,* Ankara: Karina Yayınevi.

Akkuş, B. (2022). Algoritmik Hedef Oluşturma ve Gözaltının Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Açısından Değerlendirilmesi. *Igdir University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences,* (8), 19-36.

Aksu, M. (2020), *11 Eylül Sonrası; İnsani Güvenlik, Özgürlük ve Güvenlik Dengesi*, Ankara: Akademisyen Kitapevi.

Aktan, C. C., Vural, İ.Y. (2003), *Özgürlük Yazıları*, Konya: Çizgi Kitabevi.

Aktel, M., (2001), "Küreselleşme Süreci ve Etki Alanları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 193-202.

Alatlı. A. (Der.), (2010). *Batı'ya Yön Veren Metinler*, Modernite Cilt 4. İstanbul: Melisa Matbaacılık.

Albers, M. (2015). Zukunftsszenarien Polizeilicher Überwachung. Weiterdenken Heinrich-Böll-Stiftung Sachsen (Hrsg.): *Digitale Schwellen P Rivatheit Und Freiheit İn Der Digitalen* W, 135-148.

Ali, O., Abdelbaki, W., Shrestha, A., Elbasi, E., Alryalat, M. A. A., & Dwivedi, Y. K. (2023). A Systematic Literature Review of Artificial İntelligence in the Healthcare Sector: Benefits, Challenges, Methodologies, and Functionalities. *Journal of Innovation & Knowledge, 8*(1),100333.

Alonso, A., & Siracuse, J. J. (2023). Protecting Patient Safety and Privacy in the Era of Artificial İntelligence. *In Seminars in Vascular Surgery* (Vol. 36, No. 3, pp. 426-429). WB Saunders.

Alper, H. (2022). Psikopolitika ve Özgürlüğün Krizi. *Trt Akademi*, *7*(14), 324-339..

Altman, D. (2003). AIDS and Security. *International Relations, 17*(4), 417-427.

Angwin, J., Larson, J., Mattu, S., & Kirchner, L. (2016). *Machine Bias: There's Software Used Across the Country to Predict Future Criminals. And It's Biased. ProPublica.* https://www.propublica.org/article/machine-bias-risk-assessments-in-criminal-sentencing (Erişim tarihi: 15.03.2025).

Anık, C. (2023). Dijital Medya Bağımlısının Siyasal Davranışı, içinde (1-51). *Dijital Medyada Siyasal İletişim*, Ali Kerem İngeç (Ed.). Ankara: Nobel Yayınları.

Arends, J. F. M. (2009). Homeros'dan Hobbes ve Ötesine: "Güvenlik" Kavramının Avrupa Geleneğindeki Boyutları. *Uluslararası İlişkiler Dergisi, 6*(22), 3-33.

Arendt, H. (1994). *İnsanlık Durumu*. (Çev: B. S. Şener). Onuncu Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Arendt, H. (2012a).*Devrim Üzerine*. (Çev: O. E. Kara), İstanbul: İletişim Yayınları.

Arendt, H., (2012). *Geçmişle Gelecek Arasında. Seçme Eserler-2*. (Çev: B. S. Şener, O. E. Kara), 6. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

Arık, E. (2018) *Dijital Mahremiyet, Yeni Medya ve Gözetim Toplumu*, İstanbul: Literatürk Akademia.

Arkin, R. (2009). *Governing Lethal Behavior in Autonomous Robots*. Chapman and Hall/CRC.

Armağan, A. ve Onur, N. (2012). Küresel Kamuoyunun Yükselişinde İnternet Kullanım Pratikleri: *Üniversite Gençliğinin Farkındalığı Üzerine Yapılan Bir Araştırma. Manas Üniversitesi İletişim Fakültesi, II Uluslararasıiletişim Sempozyumu,* 2-4 Mayıs 2012 Manas, Kırgısiztan, 153-166.

Armerding, T. (2014). "The 5 worst Big Data privacy risks (and how to guard against ehem)", CSO Online, 12 Aralık 2014. https://www.csoonline.com/article/549970/the-5-worst-big-data-privacy-risks-and-how-to-guard-against-them.html (Erişim tarihi: 22.09.2024).

Arnhart, L (2004), *Siyasi Düşünce Tarihi, (*Çev: A. K. Bayram), Ankara: Adres Yayınları.

Arslan, A. (2006), *İlk Çağ Felsefesi- 2, Sofistlerden Platona*, İstanbul: İstanbul Bilgi, Üniversitesi Yayınları.

Artut, S. (2014). *Teknoloji-İnsan Birlikteliği*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ashford, N. (2009). *Özgür Toplumun İlkeleri* (Çev: C. Madenci), Stokholm: Jarl Hjalmarson Vakfı, Brommatryck & Brolins Basımevi.

Assange, J. (2013). *Şifrepunk - Özgürlük ve İnternetin Geleceği Üzerine Bir Tartışma*, (Çev: A. D.Temiz), İstanbul: Metis Yayınları.

Aşkın, Z. (2011). Heidegger ve Adorno'nun Perspektifinden Teknik Kavramının Değerlendirilmesi, *Kaygı, 17, 41-55.*

Atalay, M. ve Çelik, E. (2017). Büyük Veri Analizinde Yapay Zekâ Öğrenmesi ve Makine Öğrenmesi Uygulamaları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9*(22), 155-172.

Atlığ, M. (2022). Otonom Sistemlerin Savaş ve Savaş Hukukuna Etkisi. *Akademik Düşünce Dergisi,* (6), 3-21.

Atzori, L., Iera, A., & Morabito, G. (2010). "The Internet of Things: A survey". *Computer Networks, 54*(15), 2787-2805.
Ausiello, G. (2013). Algorithms, An Historical Perspective. *The Power of Algorithms: Inspiration and Examples in Everyday Life.* Berlin, Heidelberg: Springer.
Aust, S. & Amman, T. (2019) *Kitlesel Gözetim Verilerin Kötüye Kullanımı Siber Savaş, Dijital Diktatörlük*, (Çev: E.Yücel, H. Yılmaz). Ankara: Hece Yayınları.
Averill, C. (2024). Algorithmic Reason-Giving, Arbitrary and Capricious Review, and the Need for a Clear Normative Baseline. U. Cin. L. Rev., 93, 40. https://scholarship.law.uc.edu/uclr/vol93/iss1/2 (Erişim tarihi: 17.02.2025).
Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AHİM) (2010). https://www.yargitay.gov.tr/documents/AIHM.pdf. (Erişim tarihi: 16.09. 2024).
Awan, A. A. (2023). *What is Algorithmic Bias?*, https://www.datacamp.com/blog/what-is-algorithmic-bias (Erişim tarihi: 10.04.2024).
Ay, A. ve Sezer, Ö. (2019). Dijitalleşmenin Güvenlikleştirme Vaadi: Dijital Hapishaneler, içinde (113-136). *Endüstri 4.0 ve Yeni Medya*, Filiz Aydoğan (Ed.). İstanbul: Der Yayınları.
Aydın, İ. (2023). Teknoloji Etiği: Teknolojinin Karanlık Yüzü Üzerine Tartışmalar. *Felsefe Dünyası*, (77-Ek), 5-37.
Aydın, İ.H.ve Değirmenci, C.H. (2020). *Yapay Zekâ*, (2. Baskı). İstanbul: Girdap Kitap.
Aydınlı, E. (2003), Küreselleşme ve Güvenlik: Teorik Yaklaşımlar, *Avrasya Dosyası Güvenlik Bilimleri Özel*- 9(2).
Aydilek, E. (2020). *Devlet-Güvenlik İlişkisi*, Ankara: Gece Kitaplığı
Aytekin, A., Çakır, F. S., Yücel, Y. B. ve Kulaözü, İ. (2018). Algoritmaların Hayatımızdaki Yeri ve Önemi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD), 5*(7), 151-162.
Aytepe, M. (2019), *Özgürlük Otorite Tevhid*, İstanbul: Çıra Yayınları.
Aziz, A.(2008), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*, Ankara: Nobel Yayınları.
Bajwa, J., Munir, U., Nori, A., & Williams, B. (2021). Artificial İntelligence in Healthcare: Transforming the Practice of Medicine. *Future Healthcare Journal, 8*(2), e188-e194.Yayınları. DOI: 10.7861/fhj.2021-0095
Baker, RS, Hawn, A. (2022). Algorithmic Bias in Education. *Int J Artif Intell Educ* 32,10521092 (2022).
Bal, H. (2001). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları.
Bal, H. (2014). Pozitif Özgürlük'ün Zorunlu Paternalizmi. *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic, 9*(1), 63-75.
Balcı, A. (2001). *Sosyal Bilimlerde Araştırma, Yöntem, Teknik ve İlkeler*, Ankara: Pegem Yayınları.
Baran, G. A., Hazer, O., Öztürk, M. S. (Ed). (2020). Gençlik ve Dijital Çağ, Ankara: Gençlik Araştırmaları ve Uygulama Merkezi.
Barocas, S., Hardt, M., & Narayanan, A. (2023). Fairness and machine learning: Limitations and opportunities. MIT press. https://fairmlbook.org (Erişim tarihi: 17.03.2025).
Basalla, (2021). Teknolojinin Evrimi, (Çev: Cem Soydemir). 16. Baskı. Ankara: Doğubatı Yayınları.
Başarslan, B. (2021). Dataizm: Varlığın Veri Olarak Tasavvuru. *Tevilat 2* (1), 11-25.
Baştürk, E. (2020). *Çevrimiçi Riskler ve Siber Zorbalık; Siber Zorbalıkla Mücadele*, Ankara: Elma Yayınevi.

Baştürk, E. (2013). Çağdaş Siyaset Felsefesinde İki Tarz-ı Cumhuriyetçilik Atina ve Roma Anlayışlarının Karşılaştırılması. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (12), 111-130.

Bates, A. W. (2015). Teaching in a Digital Age Teaching in a Digital Age. Creative Commons Attributions Non-Commercial International License.

Batt, J. J. (2018). *Lethal Autonomous Weapons and the Professional Military Ethic* (Doctoral Dissertation, Fort Leavenworth, KS: US Army Command and General Staff College). https://apps.dtic.mil/sti/trecms/pdf/AD1084117.pdf (Erişim tarihi: 17.02.2025).

Bauchspies, K. W., Croissant, J., Restiuo, S. (2024), *Bilim, Teknoloji ve Toplum; Sosyolojik Bir Yaklaşım*, (Çev: B. Kuryel, Ü. Tatlıcan, B. Balkız), Ankara: Phoenix Yayınları

Baudrıllard, J. (2011). *Simülakrlar ve Simülasyon*. (Çev: O. Adanır). İstanbul: Doğu Batı Yayayınları.

Baudrillard, J. (2017), *Tüketim Toplumu,* (Çev: N. Tutal ve F. Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. (2005). *Bireyselleşmiş Toplum*, (Çev: Y. Alogan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. (2015). *Özgürlük*. (Çev: K. Eren) İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Bauman, Z. (2017). *Akışkan Modernite.* (Çev: S. O. Çavuş) İstanbul: Can Yayınları.

Bauman, Z. (2018). *Kuşatılmış Toplum* (Çev: A. Emre) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. (2019). *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları* (Çev: İ. Türkmen) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. (2020). *Modernlik ve Müphemlik*, (Çev: İ. Türkmen), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. (2021), *Küreselleşm*e, (Çev: A. E. Pilgir), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z., & Lyon, D. (2020). *Akışkan Gözetim* (Çev: E.Yılmaz,). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bayram D. (2022). *Büyük Veri (Big Data) Nerelerde ve Nasıl Kullanılır?* https://www.yeniisfikirleri.net/buyuk-veri-big-data-nerelerde-ve-nasil-kullaniliyor/ (Erişim tarihi: 05.08.2024).

Bayram, A. K. (2003). İktidar Çözümlemelerinde Bir Mihenk: Michel Foucault. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 33-46.

BBC (2019), Cambilig analityca https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48974921 Erişim tarihi: 07.06. 2024

BBC. TÜRKÇE (2024). https://www.bbc.com/turkce/articles/cn8789ez2q7o (Erişim Tarihi: 09.07.2024).

Beck, U. (2019), *Risk Toplumu, Başka Bir Modernliğe Doğru*, (Çev: K. Özdoğan, B. Doğan), İstanbul: İthaki Yayınları.

Bentham, J. (2019). Pananoptikon yâda Gözetim-Evi B. Çoban ve Z. Özarslan (Haz.), *Panoptikon: Gözün İktidarı* içinde (ss.9-76). İstanbul: Su Yayınevi.

Berlin, I (2007). İki Özgürlük Kavramı, İstanbul: *Liberal Düşünce, 12*(45), Kış Bahar, 59-72.

Bertino, E. (2016). Data Security And Privacy: Concepts, Approaches, And Research Directions. *In 2016 IEEE 40th Annual Computer Software And Applications Conference (COMPSAC)* (Vol. 1, pp. 400-407).

Bezci, B. (2006). Hegel'in Felsefesinde Etik, Politik Olan ve Özgürlük. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *21*(2), 235-251.

Bezci, B., ve Çelik, F. (2010). Montesquieu'da Özgürlük ve Cumhuriyetçilik. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, *47*(548).

Bigo, D. (2008). Globalized (In)Security: The Field And The Ban-Opticon.Terror, Insecurity And Liberty. *Illeberal Practices Of Liberal Regimes* After 9/11.

Bigo, D. (2016). Delivering Liberty and Securty? *The Reframing of Freedom When Associated with Securty, Europe's 21st Century Challenge: Dellivering Liberty*,, Didier Bigo, Segio Carrea, Espeth Guild ve Rob Walker (Ed.) London, Ashgate.

Bigo, D. E. Guild & R. Walker (2016). The Caharging Landscape of European Liberty and Securty, Europe's 21st Century Challenge: Dellivering Liberty,, Didier Bigo, Segio Carrea, (Ed.) London, Ashgate.

Bigo, D. (2006). Liberty, Whose Liberty?, *The Hague Programme and The Conception of Freedom, Security versus Freedom?*: A Challange for Europe's Future, Thierry Balzacq ve Sergio Carrera (eds.), Ashgate Publishing Company, Aldershot,

Binns, R. (2018, January). Fairness İn Machine Learning: Lessons From Political Philosophy. In Conference On Fairness, Accountability And Transparency (pp. 149-159). *PMLR*. https://proceedings.mlr.press/v81/binns18a.html (Erişim tarihi: 09.8. 2024).

Bitirim Okmeydan, S. (2017). Postmodern Kültürde Gözetim Toplumunun Dönüşümü: 'Panoptikon'dan 'Sinoptikon' ve 'Omniptikon'a. *AJIT-e: Academic Journal of Information Technology, 8*(30), 45-69.

Black, J. (2003). *Top, Tüfek, Süngü- Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815*, (Çev: Y.Alogan), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Boateng, O., & Boateng, B. (2025). Algorithmic Bias in Educational Systems: Examining the impact of AI-driven Decision Making in Modern Education. *World Journal of Advanced Research and Reviews*, *25*(01), 2012-2017.

Bookchin, M. (2015). *Özgürlüğün Ekolojisi; Hiyerarşinin Ortaya Çıkışı ve Çözülüşü*, (Çev: M.K. Coşkun). Ankara: Sümer Yayıncılık.

Booth, K. (1991). Security And Emancipation, *Review Of International Studies*, Vol: 17, No: 4

Borek, A. & Prıll, N. (2021). *Veri ve Yapay Zekâyla Dijital Dönüşüm; İşletmelerde Dijital Dönüşüm, Makine Öğrenimi ve Yapay Zekâ*, (Çev: D. Gülmez Aydın, M. Demirekin, Ö. N. Küskün), İstanbul: TheKitap.

Bowe, G. S.(2022). Platon'a Göre Özgürlük ve Adalet, A. Öztürk ve C.C. Çevik (Ed.) *Kavramlar Tarihi Özgürlük* içinde (52-74). Ankara: Doğubatı Yayınları.

Bower, M., Torrington, J., Lai, J. W., Petocz, P., & Alfano, M. (2024). How Should We Change Teaching And Assessment İn Response To İncreasingly Powerful Generative Artificial Intelligence? Outcomes Of The Chatgpt Teacher Survey. *Education and Information Technologies*, *29*(12), 15403-15439

Bozkurt, G. (2020). *Özgürlük Kavramının Düşünsel Dayanakları*. Ankara: Nobel Yayınları.

Börekçioğlu, H. (2010). Parçalanmış Politik Birliği Yeniden Kurmak: Hikaye Anlatımı, *Birinci Uluslararası Felsefe Kongresi*, ss. 423-432.

Brand, D. (2020). Algorithmic Decision-making and the Law. *JeDEM 12*(1), 114-131.

Brauch, H. G. (2008). Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü. *Uluslararası İlişkiler Dergisi, 5*(18), 1-47.

Briggs, A., & Burke, P. (2023). *Medyanın Toplumsal Tarihi*, *Gutenberg'den İnternet'e,* (Çev: Y. Karalı), İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Brundage, M., Avin, S., Clark, J., Toner, H., Eckersley, P., Garfinkel, B., ... & Amodei, D. (2018). The Malicious Use Of Artificial İntelligence: Forecasting, Prevention, And Mitigation. Arxiv Preprint arXiv:1802.07228.

Brunton, F., & Nissenbaum, H. (2015). *Obfuscation: A User's Guide for Privacy and Protest.* MIT Press.

BTK (2024). https://www.turkiye.gov.tr/bilgi-teknolojileri-ve-iletisim-kurumu https://tr.euronews.com (Erişim tarihi: 11.05.2024).
Bulut, S. (2022). Veri Mahremiyeti, Dijital Diktatörlük ve Toplum: Endişesiz Bir Dijital Teslimiyetin Nedenleri Üzerine içinde (117-136), *Mahremiyetin Sonu; Dijital İletişim ve Veri Güvenliği*, Murat Kara- Nil Çokluk (Ed.), Konya: Literatürk Yayınları.
Buolamwini, J., & Gebru, T. (2018, January). Gender Shades: Intersectional Accuracy Disparities İn Commercial Gender Classification. In Conference On Fairness, Accountability And Transparency (pp. 77-91). PMLR. https://proceedings.mlr.press/v81/buolamwini18a.html (Erişim tarihi: 11.03.2025).
Burns, E. (2024). Machine learning, Techtarget. /searchenterpriseai/definition/machine learning-ML https://www.techtarget.com (Tarihi: 15.11.2024).
Burt, A. (2020). Kişisel Gizlilik ve Siber Güvenlik İç İçe Geçiyor. *Dijital Dönüşüm, Siber Güvenlik*, (Çev: Ü. Şensoy), içinde (ss. 167-173). İstanbul: Optimum Basım.
Buzan, B (1991). Is İnternational, Security Possible?, *New Thinking About Strategy and International Security*, Ken Booht (Ed.) London, Harper Collins Academik. ss. 31-55.
Calo, R. (2015). Robotics and the Lessons of Cyberlaw. *California Law Review, 103*(3), 513-563.
Can, İ, ve Ulutaş, E. (2021). *Teşhir Toplumu*, İstanbul: Ketebe Yayınları.
Canaslan, E. (2022). Spinoza'da Özgürlük Sorunu, A. Öztürk ve C.C. Çevik (Ed) *Kavramlar Tarihi Özgürlük* içinde (263-277). Ankara: Doğubatı Yayınları.
Canpolat, N. (2005). "Michel Foucault". N. Rigel, G. Batu, G. Yücedoğan & B. Çoban (Ed.), *Kadife Karanlık: 21. Yüzyıl İletişim Çağını Aydınlatan Kuramcılar* içinde (s.75-138). İstanbul: Su Yayınevi.
Castells M. (2008). *Enformasyon Toplumu: Ekonomi, Toplum ve Kültür I. Cilt: Ağ Toplumunun Yükselişi*. (Çev: E. Kılıç). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
Cevizci, A. (2001). *İlkçağ Felsefesi Tarihi,* Bursa: Asa Kitabevi.
Cevizci, A. (2017). *Felsefe Tarihi-II, Ortaçağ Felsefesi*, Ankara: Say Yayınları.
Cevizci, A.(1999). *Felsefe Sözlüğü,* İstanbul: Paradigma Yayınları.
Ceyhan, E.G. (2020). Demokrasi ve Medya İlişkisinin Bir Eleştirisi "Dijital Çağda Özgürlük Yanılgısı". *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi, 2*(2), 110-120.
Chaffey, D. (2015). *Digital Business and E-Commerce Management*. Pearson Education.
Chen, Z. (2023). Ethics and discrimination in artificial intelligence-enabled recruitment practices. Humanities and Social Sciences Communications, 10(1), 1-12.
Citron, D. K., & Pasquale, F. A. (2014). The Scored Society: Due Process for Automated Predictions. *Washington Law Review, 89*(1), 1-33.
Coşkun, V. (2003-2004). Güvenliği Özgürlükte Aramak. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı 8/9/10/11, 1-10.
Crawford, A., & Hutchinson, S. (2016). The Future(s) of Security Studies. *British Journal of Criminology, 56,* 1049–1076.
Crawford, K. (2016). Artificial İntelligence's White Guy Problem. *The New York Times, 25*(06), 5.
Crawford, K., & Paglen, T. (2021). Excavating AI: The Politics Of İmages İn Machine Learning Training Sets. *Ai & Society, 36*(4), 1105-1116.
Crootof, R. (2015). The Killer Robots Are Here: Legal And Policy İmplications. *Cardozo L. Rev., 36*, 1837.
Cummings, M. (2017). Artificial İntelligence and The Future of Warfare (pp. 01-26). London: Chatham House for the Royal Institute of International Affairs.
Çağan, K. (2009). Sosyal Bilim ve Postmodernizm. O. Konuk & A. K. Bayram (Ed.), Sosyal *Bilim, Etik ve Yöntem* içinde (67-94). Ankara: Adres Yayınları.

Çağan, K. (2018). Postmodern Toplumda Mahremiyetin Dönüşümü. *Sosyoloji Divanı Sosyoloji Dergisi*, *6*(11), 27-57.
Çağrıcı, M. (2013). Hürriyet, içinde(502-505), *İslam Ansiklopedisi*, 18. Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
Çakır, M. (2015). *İnternette Gösteri ve Gözetim, Eleştirel Bir Okuma*, Ankara:Ütopya Yayınları.
Çalgan, K. (2023). *Kapitalizmin Egemenlik Yapısı ve Dijital Tahakküm,* Ankara: Klaros Yayınevi.
Çelebi, V. (2013). Michel Foucault'da Bilgi, İktidar ve Özne İlişkişi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, *5*(1).
Çelik, F. (2013). Modern Dönemde Cumhuriyetçi Özgürlük Anlayışı. *Akademik İncelemeler Dergisi*, *8*(1), 125-163.
Çelik, F. (2021). Ağ Toplumuna Eleştirel Sosyal Medya Okuryazarlığı Önerileri, içinde (65-81). *Sosyal Medya Okuryazarlığı,* Gül Dilek Türk (Ed.), Ankara: Nobel Yayınları.
Çelik, S. (2018). *Büyük Veri*, Ankara: Gece Akademi.
Çelik, S. (2007). Descartes'ten, Foucault'ya Modern Özne ve Dönüşümleri Sorunu, *Özne Dergisi*,7. Kitap.
Çelik, Ş. (2010). Mülk'ün Başladığı Yerde Kardeşlik, *Birinci Uluslararası Felsefe Kongresi,* ss. 305-314.
Çetin, H. (2002). Liberalizmin Tarihsel Kökenleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *3*(1), 79-96.
Çetinkaya A., ve Dede Dondurucu, B. Z. (2023). Dijital Haber Üretim Sürecinde Algoritmik Önyargı/Yanlılık Üzerine Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi, içinde (59-98), *Algoritmalar Habercilik ve Medya*, Şirin Kartal Temüroğlu, Zuhal Demir (Ed.) Ankara: Nobel Yayıncılık.
Çiğden, A. (1993), *Aydınlanma Felsefesi*, İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
Çoban, B. (2019). Gözün İktidarı Üzerine. B. Çoban ve Z. Özarslan (Haz.), *Panoptikon: Gözün İktidarı* içinde (ss.111-138). İstanbul: Su Yayınevi.
Çokluk, N., ve Bal, Z. E. (2021). Küresel Köyün Buhranı Olarak Koronavirüs Sürecinde Dijital Gözetim Üzerine Bir Değerlendirme. *İletişim ve Diplomasi*, (6), 93-110.
Çotuksöken, B., (2002). *Felsefe: Özne-Söylem,* İnkılap Kitabevi, İstanbul.
Çöpgeven, N. S., ve Fırat, M. (2019). Uzaktan Eğitimde Algoritmalar: 2007-2019 Sistematik Alanyazın Taraması, *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi, 5*(4). 65-91.
Çubukçu, F. (2018), *Bilgi Güvenliği, Yönetim Sistemi*, İstanbul: Pusula Yayıncılık.
D'Elia, A., Gabbay, M., Rodgers, S., Kierans, C., Jones, E., Durrani, I., Thomas, A., & Frith, L. (2022). Artificial intelligence and health inequities in primary care: a systematic scoping review and framework. Family Medicine and Community Health, 10(Suppl 1), 1–10.https://doi.org/10.1136/fmch-2022-001670
Daemen, J. A. M. (2022). Freedom, Security, And The COVID-19 Pandemic. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 1-21.
Dalkılıç, M. M. (2024). *Gözetimin Dönüşümü ve Sosyal Medyada Benliğin Sunumu: Z Kuşağı Üzerine Bir Araştırma*. Konya: Çizgi Yayınları.
Davies, P. (2024). https://tr.euronews.com/2024/11/06/musk-trump-yanlisi-paylasimlar-icin-xin-algoritmasini-degistirdi-arastirma (Erişim tarihi: 06. 11. 2024).
De Souza e Silva, A., & Sutko, D. M. (2009). *Digital Cityscapes: Merging Digital and Urban Playspaces*. New York: Peter Lang.
De Tienda Palop, L. & H. Vega, J. (2023). Security and Freedom: A Complex Alliance, *Philosophy and Society 34*(2), 318–333.

Dedeoğlu, B. (2004). Yeniden Güvenlik Topluluğu: Benzerliklerin Karşılıklı Bağımlılığından Farklılıkların Birlikteliğine. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, *1*(4), 1-21.
Deleuze, G. (1992). "*Postscript on the Societies of Control*". October. No. 59. Winter 1992. Cambridge, MA: the MIT Journals Press: 3 – 7.
Demir, A (2017). Panopticon ve Synopticon Geriliminde Özgürlük Paradoksu. *Kaygı,28*(28), 55-65.
Dickson, D. (1992). *Alternatif Teknoloji, Teknik Değişmenin Politik Boyutları*, (Çev: N. Erdoğan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
Digital 2025: Global Overview Report, (2025). https://datareportal.com/reports/digital-2025-global-overview-report (Erişim Tarihi: 15.04. 2025).
Dijital Küresel Bakış Raporu (2024). https://www.tugbakulekci.com.tr/we-are-social-dijital-2024-raporu/. (Erişim tarihi: 15.09. 2024).
Dinçer, D. (2010). Toplumsal Güvenlik Kavramının Felsefi, Psikolojik ve Ulusal Güvenlik Boyutlarıyla İncelenmesi: Kolektif Kimliğe Yönelik Tehditler, *Birinci Uluslararası Felsefe Kongresi,* ss. 372-383.
Dobusch, L. (2015). Probleme digitaler Plattformregulierung zwischen Verboten, Geboten und Entflechtung, Weiterdenken–Heinrich- Böll-Stiftung Sachsen (Hrsg.): Digitale Schwellen–Privatheit und Freiheit in der digitalen Welt, 115-120
Docherty, B. L. (2012). *Losing Humanity: The Case against Killer Robots*. Human Right Watch/International Human Right Clinic.
Dolgun, U. (2004). Gözetim Toplumunun Yükselişi: Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, *2*(1), 55-74.
Dolgun, U. (2005). *Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna*; *21. Yüzyılda Gözetim Toplumsal Denetim ve İktidar İlişkileri*, Bursa: Ekin Kitabevi.
Dolgun, U. (2015). *Şeffaf Hapishane Yahut Gözetim Toplumu: Küreselleşen Dünyada Gözetim*, Toplumsal Denetim Ve İktidar İlişkileri. İstanbul: Ötüken Yayınları.
Donnelly, J., (1995). *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, (Çev: M. Erdoğan ve L. Korkut). Ankara: Yetkin Yayınları.
Doyle, A. (2011). Revisiting the Synopticon: Reconsidering Mathiesen's The Viewer Society'in the Age of Web 2.0. *Theoretical Criminology*, *15*(3), 283-299.
Duman, M. (2021). *Özgürlüğün Anlamı: Felsefi Bir Soruşturma.* İstanbul: Küre Yayınları.
Dune, T. & Wheeler, N. J. (2004). We the Peoples; Contending Discourses of Security in Human RightsTheory and Pratice, *İnretnational Relations*, 18(1), 7-23.
Dursun, İ. (2009). Devletin Faaliyet Alanını Belirleyen Temel Özgürlükler: Negatif ve Pozitif Özgürlükler. *Akademik İncelemeler Dergisi, 4*(1), 1-19.
Edwards, L., & Veale, M. (2017). Slave to the algorithm? Why a'right to an explanation'is probably not the remedy you are looking for. *Duke L. & Tech. Rev., 16, 18*
Edwards, V. A. (2020). *Dijital Her Şeyi Yok Ediyor,* (Çev: M. Yener). İstanbul: Siyah Kitap.
Efe, A. (2021). Yapay Zekâ Risklerinin Etik Yönünden Değerlendirilmesi. *Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dergisi, 3*(1), 1-24.
Eke, Y. E. (2024). *Algoritma Nedir? Algoritma Örnekleri* https://akademi.robolinkmarket.com/algoritma-nedir-algoritma-ornekleri/ (Erişim tarihi: 11.03.2025).
Ekmekçi, İ. S. (2013). John Locke'un Liberalizm Kuramı Üzerine. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 1*(106), 205-214.
Ellul, J. (2003). *Teknoloji Toplumu*. (Çev: M. Ceylan). İstanbul: Bakış Yayınları.

Erdil, M. (2023). Metaverse'ün Sosyolojik Tasavvuru, içinde (210-232). *Metaverse'e Doğru (Mu?)*. Mahmut Erdil ve Cengiz Kanık, (Ed.). Ankara: Hece Yayınları.

Ergün, R. (2009). Benedictus (Baruch) de Spinoza: İfade Özgürlüğü ve Demokrasi, içinde (11-97), *Kral-Devletten Ulus-Devlete*, (Ed.) Mehmet Ali Ağaoğulları, Filiz Çulha Zabcı ve Reyda Ergün, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

Erten, O. ve Göktepeliler, Ö. (2022). Yapay Zekâ, Makine ve Sanat. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 13*(2) 145 – 153.

Erwin, S.(2015). Living By Algorithm: Smart Surveillance and the Society of Control. *Humanities and Technology Review, 34,* 28-69.

Eubanks, V. (2018). *Automating Inequality: How High-Tech Tools Profile,* Police, and Punish the Poor. St. Martin's Press.

Euronews (2024). *Turkey Blocks Instagram With No Reason Given* https://www.euronews.com/next/2024/08/02/turkey-blocks-instagram-with-no-reasons-given (Erişim tarihi: 15.03.2025).

European Union Agency for Fundamental Rights (2022). Bias in Algorithms. Artificial Intelligence and Discrimination. Luxemburg: Publications Office of the European Union. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2022-bias-in-algorithms_en.pdf (Erişim tarihi: 14.04.2024).

European Union Agency for Fundamental Rights, 8. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2022-bias-in-algorithms_en.pdf Erişim tarihi: 15.04.2025

Evren, M. (2023). Siyasetin Kamusal Alandan Dijital Medyaya Taşınmasının Kuşaklar Açısından Değerlendirilmesi, İçinde Osman Metin (Editör.). Kuşak ve Siyaset, (ss.47-71). Eğitim Yayınevi.

Evren, M., ve Bozkurt, R. (2023). Byung-Chul Han, Enfokrasi: Dijitalleşme ve Demokrasinin Krizi, *Ketebe Yayınları, 2022, 66 s. İnsan Ve Toplum, 13*(1), 468-472.

Evren, M., ve Koyuncu, A. A.(2024). Algorithm Domination As A New Surveillance System. *Yeni Medya,* (17), 325-344.

Feenberg, A. (1999). *Questioning Technology*. London: Routledge.

Feenberg, A. (2010). *Eleştirel Teknoloji Teorisi. Teknoloji ve Toplum.* (Çev: C. Atay). Guido Ruivenkamp, Joost Jongerden & Murat Öztürk (Ed.) içinde(23-46). İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Ferge, Z. (1996). Are Freedom And Security Conflicting Values?. *Policy, 7,* 19-41.

Fernekes, C. (2023). *History of the Cambridge Analytica Controversy* https://bipartisanpolicy.org/blog/cambridge-analytica-controversy/ (Erişim tarihi: 04.04.2024).

Fioriglio, G.(2015). Freedom, Authorityand Knowledge On Line: The Dictatorschip Of The Algorithm. *Revista Internacional de PensamientoPolítico-I Época*, 10, 395-410.

Fischer-Hübner, S. (1998). Privacy and security at risk in the global information society. *Information Communication & Society, 1*(4), 420-441.

Foucault, M. (2011). *Entelektüelin Siyasi İşlevi* (Çev: I. Ergüden, O. Akınbay & F. Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2019) *İktidarın Gözü Seçme Yazılar 4*, (Çev: I. Ergüden, O. Akınhay) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2019a). *Hapishane'nin Doğuşu* (Çev: M. A. Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi.

Foucault, M. (2019b). *Güvenlik, Toprak, Nüfus, Collêge de France Dersle*ri (1977-1978). (Çev: F. Taylan). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Foucault, M. (2020). *Cinselliğin Tarihi* (Çev: H. Tanrıöver). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2020a). *Büyük Kapatılma* (Çev: I. Ergüden ve F. Keskin). İstanbul: Aynntı Yayınları.
Foucault, M. (2021). *Özne* ve *İktidar* (Çev: I. Ergüden ve O. Akınhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
Fraser, N. (2004). *Kamusal Alanı Yeniden Düşünmek: Gerçekte Var Olan Demokrasinin Eleştirisine Katkı.* içinde. (103-133). Meral Özbek (Ed). *Kamusal Alan*. İstanbul: Hil Yayın.
Fromm, E. (1996). *Özgürlükten Kaçış* (6. Baskı). (Çev: Ş.Yeğin). İstanbul: Payel Yayınevi
Fuchs, C. (2011). Towards an Alternative Concept of Privacy, *Journal of Information, Communication and Ethics in Society*, Vol. 9 No. 4, pp. 220-237.
Fuchs, C. (2015). *Dijital Emek ve Karl Marx,* (Çev: Tahir Emre Kalaycı, Senem Oğuz), İstanbul: NotaBene Yayınları.
Fuchs, C. (2016). *Sosyal Medya/Eleştirel Bir Giriş,* (Çev: D. Saraçoğlu ve İ. Kalaycı), İstanbul: NotaBene Yayınları.
Fuchs, C. (2021). *Dijital Kapitalizm Çağında Marx'ı Yeniden Okumak.* (Çev: D. Saraçoğlu). İstanbul: NotaBene.
Furedi, F. (2001). *Korku Kültürü*, (Çev: B. Yıldırım), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
Gandomi, A., & Haider, M. (2015). Beyond The Hype: Big Data Concepts, Methods, And Analytics. *International Journal Of İnformation Management, 35*(2), 137-144.
Gehl, R. W. (2020). Duygusal Robosüreçler, içinde (154-176). *Algoritmalarla Yaşamak*, (Çev: B. Akmeriç). Catherina Besteman & Hugh Gusterson (Ed.). İstanbul: The Kitap.
Geray, H. (2002). *İletişim ve Teknoloji*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
Gessmann, M. (2011). *İnsanın Gerçek İhtiyaçları Üzerine, Teknik Felsefesine ve Teknolojiye Hermeneutik Bir Yaklaşım*, (Çev: Hülya Yaman). İstanbul: Avesta Yayınları.
Ghasemaghaei, M., & Kordzadeh, N. (2024). Understanding How Algorithmic İnjustice Leads to Making Discriminatory Decisions: An obedience to authority perspective. *Information & Management*, *61*(2), 103921.
Ghiglieri, M., Lange, B., Simo, H., & Waidner, M. (2015). Security und Privacy bei Smart TVs-Bedrohungspotential und technische Lösungsansätze ". Weiterdenken-Heinrich-Böll-Stiftung Sachsen (Hrsg.): *Digitale Schwellen-Privatheit und Freiheit in der digitalen Welt*, 67-84.
Giddens, A. (1994). *Moderniğin Sonuçları*, (Çev: E. Kuşdil) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
Giddens, A. (2008), *Ulus Devlet ve Şiddet*, (Çev: C. Atay), İstanbul: Kalkedon Yayınları.
Goodman, M. (2020). *Geleceğin Suçları, Dijital Dünyanın Karanlık Yüzü*, İstanbul: Timaş Yayınları.
Göde, A. (2024). Halk Sağlığında Yapay Zekâ (YZ) Kullanımı ve Geleceği. *TOGÜ Erbaa Sağlık ve Yönetim Dergisi, 1*(1), 1-16.
Gökberk, M. (2010). *Felsefe Tarihi.* İstanbul: Remzi Kitabevi.
Göksu, V. (2016), *Kamusal Alan ve Siyasal Katılma Mecrası Olarak Sosyal Medya*, Konya: Çizgi Kitabevi.
Göze, A.,(1995), *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler,* 7. Bası, İstanbul: Beta Yayınları.
Grimmelikhuijsen, S. (2023). Explaining Why The Computer Says No: Algorithmic Transparency Affects the Perceived Trustworthiness of Automated Decision-Making. *Public Administration Review, 83*(2), 241-262.
Grolinger, K., Hayes, M., Higashino, W. A., L'Heureux, A., Allison, D. S., & Capretz, M. A. (2014). Challenges for mapreduce in big data. In 2014 IEEE world congress on services (pp. 182-189).

Gusterson, H. (2020). Giriş, içinde (7-45). *Algoritmalarla Yaşamak*, (Çev: B. Akmeriç). Catherina Besteman & Hugh Gusterson (Ed.). İstanbul: The Kitap.
Güdüm, S. (2021). *Dijital Düzen, Simülasyonda Tüketim ve Yeni Gerçeklik Üzerine*, İstanbul: Kriter Yayınları.
Gültekin, M. (2018). Teşhirin ve Gözetlemenin Biyo-Psiko-Politiği. *Sosyoloji Divanı*, (11), 117-131.
Gültekin, M. (2022). Yapay Zekânın Ruh Sağlığı Hizmetlerinde Kullanımına İlişkin Fırsatlar ve Sorunlar. *İnsan ve Toplum, 12*(3), 121-158.
Gültekin, M. (2023). *Algı Yönetimi ve Manipülasyon; Kanmanın ve Kaldırmanın Psikoloji*, İstanbul: Pınar Yayınları.
Gültekin, M. (2024). *Travma Düzeni*, İstanbul: Pınar Yayınları.
Gürdoğan, E. N. (2022). *Teknolojinin Ötesi*, İstanbul: Kapı Yayınları.
Habermas, J. (2003). *İnsan Doğasının Geleceği*. (Çev: K. H. Ökten). İstanbul: Alfa Kitap.
Habermas, J. (2016). *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim*. (Çev: M. Tüzel İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Habermas, J. (2018). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*. (Çev: T. Bora ve M. Sancar), İstanbul: İletişim Yayınları.
Habermas, J. (2023). *Kamusal Alanın Yeni Yapısal Değişimi ve Müzakereci Demokrasi*, (Çev: T. Bora), İstanbul: İletişim Yayınları.
Han, B. C. (2020). *Psikopolitika, Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri*, (Çev: H. Barışcan). İstanbul: Metis Yayınları.
Han, B. C. (2020a). *Şeffaflık Toplumu* , (Çev: H. Barışcan). İstanbul: Metis Yayınları.
Han, B. C. (2021). *Kapitalizm ve Ölüm Dürtüsü*, (Çev: Ç. Tanyeri). İstanbul: İnka Yayınları.
Han, B. C. (2022). *Enforaksi, Dijitalleşme ve Demokrasi Krizi*, (Çev: M. Özdemir). İstanbul: Ketebe Yayınları.
Han, B.C.(2022b). *Ritüellerin Yok Oluşuna Dair, Günümüzün Bir Tipolojisi*, (Çev: Çağlar Tanyeri), İstanbul: İnka Yayınları.
Han, C.B. (2022a). *İktidar Nedir?* (Çev: M. Özdemir). İstanbul: İnsan Yayınları.
Han, C.B. (2024). *Sürünün İçinde Dijital Dünyaya Bakışlar*, (Çev: Z. Sarıkartal). İstanbul: İnka Yayınları.
Han, C.B. (2024a). *Anlatının Krizi*, (Çev: M. Erşen). İstanbul: Ketebe Yayınları.
Hançerlioğlu, O.(1966), *Başlangıcından Bugüne Özgürlük Düşüncesi*, İstanbul: Varlık Yayınları.
Hanna, M., Pantanowitz, L., Jackson, B., Palmer, O., Visweswaran, S., Pantanowitz, J., ... & Rashidi, H. (2024). Ethical and Bias Considerations in Artificial İntelligence (AI)/Machine Learning. *Modern Pathology*, 100686.
Hansen, B. S. (2020). *Teknoloji Felsefesi*, (Çev: M. Bayrak). İstanbul: Ketebe Yayınları.
Harari, N. Y. (2021). *21.Yüzyıl İçin 21 Ders*, (Çev: S. Siral), İstanbul: Kolektif Kitap.
Harari, Y. N. (2015). *Sapiens Hayvanlardan Tanrılara*. (Çev: E. Genç). Kolektif Kitap. İstanbul.
Harari, Y. N. (2016). *Homo Deus Yarının Kısa Bir Tarihi*. (Çev: P. N. Taneli). İstanbul: Kolektif Kitap.
Hardt, M., & Negri, A. (2003). *İmparatorluk,(*Çev: A.Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
Hardt, M., & Negri, A. (2019). *Meclis,(*Çev: A. E. Pilgir). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
Hardy, H. (Ed.). (2002). *Two Concepts of Liberty, Liberty: Incorporating Four Essays, New York*: Oxford University Press.
Hari, J. (2022). *Çalınan Dikkat: Neden Odaklanamıyoruz*?. İstanbul: Metis Yayınları.

Harrison, K., & Boyd, T. (2003). *Understanding Political İdeas And Movements.* Manchester University Press.
Hartmann, N. (1968). *Almanya'da Yeni Ontoloji*, (Çev: U. Nutku), İstanbul: Felsefe Arkivi.
Hegel, F.G.W. (2005). *Hegel, Fikir Mimarları-I*, (Çev: N. Bozkurt), İstanbul: Say Yayınları
Heidegger, M. (2008). *Varlık ve Zaman*, (Çev: K. H.Ökten), İstanbul: Agora Kitaplığı.
Heidegger, M. (2015). *Teknik ve Dönüş & Özdeşlik ve Ayrım*, (Çev: N. Açа). Ankara: Pharmakon Yayınları.
Heilemann, J. (2021). Click, Collect and Calculate: The Growing Importance of Big Data in Predicting Future Criminal Behaviour. *RIDP, 92*(1), 49-68.
Heywood, A. (2009). *Siyasi İdeolojiler,* (Çev: A.K. Bayram). Ankara: Adres Yayınları.
Hidayah, A. R. (2018). Persecution Act As Filter Bubble Effect: Digital Society And The Shift Of Public Sphere. *Jurnal Ilmu Sosial dan Ilmu Politik, 22*(2), 112-126
History of the Cambridge Analytica Controversy https://bipartisanpolicy.org/blog/cambridge-analytica-controversy (Erişim tarihi: 11.09.2024).
Hobbes, T. (2007a). *Leviathan,* (Çev: S. Lim), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Hobbes, T.(2007). *Yurtaşlık Felsefesinin Temelleri*, (Çev: D. Zarakolu). İstanbul: Belge Yayınları.
Hofstetter, Y.(2015). Big Data: Von der Analyse riesiger Datenmengen zur Steuerung des Menschen, Weiterdenken–Heinrich- Böll-Stiftung Sachsen (Hrsg.): Digitale Schwellen-Privatheit und Freiheit in der digitalen Welt,163-174.
https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6698&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5. (Erişim tarihi: 18.09.2024).
Huberman, J.(2023). *Dijital Kapitalizmin Ruhu*, (Çev: M. Pekdemir). Ankara: Fol Kitap.
Huxley, A. (2013). *Cesur Yeni Dünya*. (Çev: Ü. Tosun), İstanbul: İthaki Yayınları.
Huysmans, J. (2004). A Foucaultian View On Spill-Over: Freedom And Security İn The EU. *Journal Of İnternational Relations And Development, 7,* 294-318.
IBM (2025). *What is algorithmic bias?* https://www.ibm.com/think/topics/algorithmicbias#What+causes+algorithmic+bias%3F (Erişim tarihi: 11.04.2025).
İnam, A. (1993). *Teknoloji Benim Neyim Olur*?, Ankara: Bahçe Yayınları.
İnsan Hakları Evrensel Bildirisi (UDHR) (1948). https://ihuam.ankara.edu.tr/insan-haklari-evrensel-beyannamesi/ (Erişim tarihi: 18.09.2024).
İzgi, M. C. (2014). Mahremiyet Kavramı Bağlamında Kişisel Sağlık Verileri, *Türkiye Boetik Dergisi, 1*(1), 25-37.
Javaid, M., Haleem, A., & Singh, R. P. (2024). Health İnformatics to Enhance the Healthcare İndustry's Culture: An Extensive Analysis of its Features, Contributions, Applications and Limitations. *Informatics and Health, 1*(2), 123-148.
Kamalov, F., Santandreu Calonge, D., & Gurrib, I. (2023). New Era of Artificial İntelligence in Education: Towards a Sustainable Multifaceted Revolution. *Sustainability, 15*(16),12451.
Kant, I, (2002). *Ahlak Metafiziğinin Temellendirmesi* (Çev: İ. Kuçuradi), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
Kaplan Y. (2016) İnsan Dijital Medyanın Kölesidir, *TRT Akademi Dijital Medya Sayısı, 1*(02), 658-680.
Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. *Business Horizons, 53*(1), 59-68.
Kaplan, E. (2023). *Dijital Politik Propaganda*, Ankara: Nobel Yayınları.

Karabulut, B. (2014). *Uluslararası Örgütletin Güvenlik Boyutu*, Ankara: Barış Kitap.
Karabulut, B. (2022). *Güvenlik, Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek* Ankara: Barış Kitap.
Karakaş, M. (2020). Covid-19 Salgınının Çok Boyutlu Sosyolojisi ve Yeni Normal Meselesi. *İstanbul University Journal Of Sociology*, *40*(1), 541-573.
Karpa, D., Klarl, T., & Rochlitz, M. (2022). Artificial intelligence, surveillance, and big data. *In Diginomics Research Perspectives: The Role of Digitalization in Business and Society* (pp. 145-172). Cham: Springer International Publishing.
Kattnig, M., Angerschmid, A., Reichel, T., & Kern, R. (2024). Assessing trustworthy AI: Technical and legal perspectives of fairness in AI. Computer Law & Security Review, 55, 106053.
Kayıhan, B., Narin, B., Fırat, D., ve Fırat, F. (2021). Algoritmalar, Yapay Zekâ ve Makine Öğrenimi Ekseninde Gazetecilik Etiği: Uluslararası Akademik Dergilere Yönelik Bir İnceleme. *TRT Akademi*, *6*(12), 296-327.
Kaypak, Ş. (2008). Güvenlikte Yeni Bir Boyut; Çevresel Güvenlik. *Abant İzzet Baysan Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *8*(8), 1-22.
Keha, K. M. (2016). Modern Felsefenin Öncüleri: Descartes ve Bacon'da Yöntem Sorunu The Pioneers Of Modern Philosophy: Methodological Problems İn Descartes And Bacon. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (56), 117-132.
Kehl, D. L., & Kessler, S. A. (2017). *Algorithms in the Criminal Justice System: Assessing the Use of Risk Assessments in Sentencing. Responsive Communities Initiative,* Berkman Klein Center for Internet & Society, Harvard Law School.
Keleştemur, A. (2015). *Siber İstihbarat.* İstanbul: Level Yayınları.
Keskin, E. K. (2024). Dijital Medya Ortamında Rızanın Algoritmik İnşası: Eleştirel Algoritma Çalışmaları Perspektifinde Bir Tartışma. *Yeni Medya,* (16), 329-353.
Keskin, F. ve Ulusan, A. (2019). Kamusal Alan Tartışmaları ve Twitter. İçinde (265-288), H. Hülür ve C. Yaşın(Ed.) *Twitter Araştırmaları* Ankara: Ütopya Yayınları.
Kılıç, R. (2023). Sanayi Devrimlerinin Serüveni: Endüstri 1.0'dan Endüstri 5.0'a. *Takvim-i Vekayi*, *11*(2). 276-291.
Kim, J., Lee, H., & Cho, Y. H. (2022). Learning design to support student-AI collaboration: Perspectives of leading teachers for AI in education. *Education and information technologies*, *27*(5), 6069-6104.
Koca, E. (2022). Kant'ın Etik Kuramında Özgürlük, A. Öztürk ve C.C. Çevik (Ed) *Kavramlar Tarihi Özgürlük* içinde (311-332). Ankara: Doğubatı Yayınları.
Koç, Y. (2016). Dijital Ekoloji ve Değişen Dünya, *Hece Dergisi*, 234-235-236 s. 26-31.
Koçak, H., ve Koyuncu, A. A. (2014). Modern ve Postmodern İnsan-Doğa Anlayışına Eleştirel Bir Yaklaşım. *Çevre ve Ahlak Sempozyumu*.
Koray, M. (2023). *Aptal İnsanlar Zeki Makineler, İnsan, İnsanlık, Teknoloji*, İstanbul: İletişim Yayınları.
Kossow, A., Windwehr, S., & Jenkins,. (2022). Algorithmic Transparency and Accountability: Challenges and Implications. *International Journal of Artificial Intelligence*, *18*(3), 8-15.
Kott, A., & Arnold, C. (2013). The promises and challenges of continuous monitoring and risk scoring. *IEEE Security & Privacy*, *11*(1), 90-93.
Koyuncu, A. A. (2013). Özne ve Hakikat Bağlamında Modern ve Postmodern Epistemolojinin Eleştirisi: Vasat'ı Yakalama Üzerine Bir Deneme. *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi.* Bursa: Uludağ Üniversitesi.
Koyuncu, A. A. (2023). *Vasat Sosyolojisi*, İstanbul: Pınar Yayınları.

Koyuncu, A. A. ve Gönerigök, M. (2019). *Bauman ve Postmodernite*, İstanbul: Çizgi Yayınları.
Koyuncu, A.A. (2019). Özgürlüğün Bir İmkânı Olarak Belirsizlik: Bauman Bağlamında Eleştirel Bir Değerlendirme. *Ekev Akademi Dergisi*, (Icoaef), 21-38.
Koyuncu, E. (2018). Foucault'nun Siyaset Felsefesinde Biyopolitikanın Doğuşu. Onur Kartal (Der.), *Biyopolitika, 2,* 21-61.
Köksal, T. (2021). Dijital Dünya'da 'Suretsiz Toplum'. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25*(3). 1249-1259.
Köpsell S. (2015). Dezentralitat, Diversitat und Redundanz - Bausteine für eine bürgerorientierte Netzwelt, Weiterdenken–Heinrich- Böll-Stiftung Sachsen (Hrsg.): *Digitale Schwellen-Privatheit und Freiheit in der digitalen Welt*, 105-114.
Köse, H. (2007). *Küresel "Akıntıya Karşı" Sivil Arayışlar Alternatif Medya*. İstanbul: Yirmidört.
Kroll, J. A., Huey, J., Barocas, S., & Felten, E. (2017). Accountable Algorithms. *University of Pennsylvania Law Review, 165*(3), 633-705.
Kumar, K. (1999). *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma: Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*. (Çev: M. Küçük). Ankara: Dost Kitabevi.
Kurzweil, R. (2016). *İnsanlık 2.0: Tekilliğe Doğru Biyolojisini Aşan İnsan.* (Çev: M. Şengel İstanbul: Alfa Yayınları.
Külekçi, T. (2024). *We Are Social Dijital 2024 Raporu*, https://www.tugbakulekci.com.tr/we-are-social-dijital-2024-raporu/ (Erişim tarihi: 20.11.2024).
Latour, B. (1990). Technology is Society Made Durable. *The Sociological Review, 38*(1). 103-131.
Latour, B. (1992). Where are the missing masses? Sociology of a Few Mundane Artifacts. W. E. Bijker & J. Law (Der.). *Shaping Technology/Building Society: Studies in Sociotechnical Change* in (225-258). London: The MIT Press.
Latour, B. (2021). *Toplumsalı Yeniden Toplamak,* (Çev: N. Bingöl). İstanbul: Tellekt Yayınları.
Laukemann, B. (2024). 'Alternative Dispute Resolution and Artificial Intelligence' inB Hess,M Woo,L Cadiet,S Menétrey, and E Vallines García (eds), Comparative Procedural Law and Justice (Part IX Chapter 5), cplj.org/a/9-5, accessed 7 April 2025.
Leaman, O. (2010). Özgürlük, Eşitlik ve Kardeşlik Ne Kadar Makul Bir Politik Slogandır? *Birinci Uluslararası Felsefe Kongresi*, ss. 31-41.
Lebri, B., Oliver, N., Letouzé, E., Pentland, A., & Vinck, P. (2018). Fair, Transparent, and Accountable Algorithmic Decision-Making Processes: The Premise, the Proposed Solutions, and The Open Challenges. *Philosophy & Technology, 31*(4).
Lee, E. A. (2022). *İnsan ve Teknoloji Arasındaki Yaratıcı Ortaklık, Dijital Ruh*, (Çev: A.Uysal ve G. Uysal). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
Lee, K-F.ve Qiufan, C. (2023). *Yapay Zekâ 2041, Geleceğimiz İçin On Vizyon*, (Çev: İ. Büyükdevrim Özçelik), İstanbul: Obtimist Bilim
Lemke, T. (2017). *Biyopolitika,* (Çev: U. Özmakas), İstanbul: İletişim Yayınları
Levantis, N., & Sgora, A. (2024, May). Algorithmic Decision Making in Education: Challenges and Opportunities. *In 2024 IEEE Global Engineering Education Conference (EDUCON)* (pp. 1-7). IEEE.
Lin, P., Bekey, G., & Abney, K. (2008). *Robot Ethics: The Ethical and Social Implications of Robotics.* MIT Press.
Locke, J. (2012). *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, (Çev: F. Bakırcı), Ankara: Ebabil Yayınları.

Loewenstein, A. (2024). *Filistin Laboratuvarı: İsrail İşgal Teknolojilerini Dünyaya Nasıl İhraç Ediyor?* (Çev: Ö. Özarpacı), İstanbul: Metis Yayınları.
Løkke, E. (2020). *Mahremiyet, Dijital Toplumda Özel Hayat*, (Çev: D. Başak), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları
Lorento Z., & Lab L. R. (2020), *Güvenli İnternet*, İstanbul: Epilson Yayınevi.
Luckin, R. (2017). Towards Artificial Intelligence-based Assessment Systems. *Nature Human Behaviour, 1*(3), 0028
Lyon, D. (1997). *Elektronik Göz: Gözetim Toplumunun Yükselişi* (Çev: D. Hattatoğlu,). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
Lyon, D. (2006). *Gözetlenen Toplum: Günlük Hayatı Kontrol Etmek* (Çev: G. Soykan). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
Lyon, D. (2012). *Vesikalı Yurttaş: Gözetim Aracı Olarak Kimlik Kartları* (Çev: B. Baysal). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
Lyon, D. (2013). *Gözetim Çalışmaları*, (Çev: A. Toprak), İstanbul: Kalkedon Yayınları.
Lyon, D. (2014). Surveillance, Snowden, and Big Data: Capacities, Consequences, Critique. *Big data & society*, 1(2), 2053951714541861.
Mahlouly, D. (2013). Rethinking The Public Sphere İn a Digital Environment: Similarities Between The Eighteenth And The Twenty-First Centuries. *Esharp*, 20, 1. [6].
Manyika, J., et al. (2019). https://hbr.org/2019/10/what-do-we-do-about-the-biases-in-ai (ErişimTarihi: 15.04.2024).
Maral, T. (2024). Sosyal Bilimlerin Kesişim Noktası: Yapay Zekâ Ve Etik. Ankara *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, ss.17-33.
Marcinkowski, F., Kieslich, K., Starke, C., & Lünich, M. (2020). Implications of AI (Un) Fairness in Higher Education Admissions: The Effects of Perceived AI (Un-)Fairness on Exit, Voice and Organizational Reputation. In Proceedings of the 2020 Conference on Fairness, Accountability, and Transparency, 122–30. Barcelona Spain: ACM.
Marcuse, H. (1990). *Tek Boyutlu İnsan: İleri İşleyim Toplumunun İdeolojisi Üzerine İncelemeler.* (Çev: A. Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınları.
Marcuse, H. (2019). *Özgürlük Üzerine Bir Deneme*. (Çev: S. Soysal). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
Marr, B. (2024). *Büyük Veri İş Başında*, (Çev: B. Gündüz). İstanbul: MediaCat Kitapları.
Martinich, A.P. (2010). *Thomas Hobbes*, (Çev: A. Terzi). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
Marx, G. T. (2003). A Tack in the Shoe: Neutralizing and Resisting the New Surveillance. *Journal of Social Issues*, *59*(2), 369-390.
Marx, K. (2004). *Kapital Cilt-III*, (Çev: A.Bilgi), Ankara: Eriş Yaynları.
Masco, J. (2020). Her Yerde Gözetim, içinde (177-205). *Algoritmalarla Yaşamak*, (Çev: B. Akmeriç). Catherina Besteman & Hugh Gusterson (Ed.). İstanbul: The Kitap.
Maslow, A. (2001). *İnsan Olmanın Psikolojisi*, (Çev: O. Gündüz), İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık.
Masur, P. K. (2020). How Online Privacy Literacy Supports Self-data Protection and Self-determination in the Age of İnformation. *Media and Communication*, *8*(2), 258-269.
Masur, P. K., & Masur, P. K. (2019). The Theory of Situational Privacy and Self Disclosure. *Situational Privacy And Self-Disclosure: Communication Processes İn Online Environments*, 131-182.
Mathiesen, T. (1997). The Viewer Society: Michel Foucault's Panopticon Revisited. *Theoretical Criminology, 1*(2), 215-234.
Mattelart, A. (2012). *Gözetimin Küreselleşmesi: Güvenlileştirme Düzeninin Kökeni* (Çev: O.Gayretli ve S. E. Karacan). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.

Mayer-Schönberger, V., & Cukier, K. (2013). *Big Data: A Revolution That Will Transform How We Live,* Work, and Think. Houghton Mifflin Harcourt.
McAfee, A. (2006). Enterprise 2.0: The Dawn of Emergent Collaboration. *MIT Sloan Management Review*, *47*(3), 21-28.
Mcluhan, M. & Powers, B. R. (2020). *Global Köy.* (B. Ö. Düzgören, Çev.) İstanbul: Scala Yayıncılık.
Mcneill, H. W. (2002). *Dünya Tarihi,* (Çev: A. Şenel), Amkara: İmge Kitapevi.
Mehrabi, N., Morstatter, F., Saxena, N., Lerman, K., & Galstyan, A. (2021). A survey on bias and fairness in machine learning. *ACM Computing Surveys (CSUR)*, *54*(6), 1–35.
Mennella, C., Maniscalco, U., De Pietro, G., & Esposito, M. (2024). Ethical and Regulatory Challenges of AI Technologies in Healthcare: *A Narrative Review. Heliyon, 10*(4).
Miandji, A. (2024). *Yapay Zekâ Kitabı*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
Michaelsen, C., (2006). Balancing Civil Liberties Against National Security? A Critique of Counterterrorism Rhetoric, *University of New South Wales Law Journal, 29*(2), 1-21.
Milberry, K. (2010). Wiki Tarzı: Değişim Tasarlamak, Demokrasi Uygulamak. İçinde (Çev: C. Atay), G. Ruivenkamp, J. Jongerden, & M. Öztürk (Ed.), *Teknoloji ve Toplum Yıkıcı Bir Direniş ve Yeniden Yapılanma* (47-81). İstanbul: Kalkedon.
Mill, J.S. (2022). *Özgürlük Üzerine*, (Çev: B.Tartıcı), İstanbul: Kutu Yayınları.
Mitcham, C. (1994). *Thinking Through Technology: The Path Between Engineering And Philosophy.* Chicago and London: The University of Chicago Press.
Mohammed, S. (2024). AI in Genomic Data Analysis for Drug Development.
Morozov, E. (2019). *Twiter'dan Sonra, Bir Tarih Kaldı Mı?,* (Çev: M. Tekin). İstanbul: Açılım Kitap.
Mumford, L.(1955). *Technics and Civilization.* London, Routledge & Kegan Paul Ltd.
Mumford, L.(1996). *Makina Efsanesi*, (Çev: F. Oruç). İstanbul: İnsan Yayınları.
Murteza, G.(2022). John Stuart Mill'in Özgürlük Savunusu, A. Öztürk ve C.C. Çevik (Ed.) *Kavramlar Tarihi Özgürlük* içinde (369-387). Ankara: Doğubatı Yayınları.
Musiani, F.(2013). Governance by Algorithms. *İnternet Policy Review, 2*(3), 1-8.
Mutlu, A. E. ve Öncü, R. N. (2024), İdarenin Eylem ve İşlemlerinin Öngörülebilirliği ve Yapay Zekâ Kullanımı. *Balıkesir Üniversitesi Hukuk Dergisi*, *1*(2), 186-213.
Mutman, M. (1997). Özne: Bir Başka Arşiv, *Toplum ve Bilim*, (73), 5-29.
Nader, J. (2015). Weder Fluch noch Segen -Die digitale Schwelle als Herausforderung derdemokratischen Gesellschaft, Weiterdenken-Heinrich-Böll-Stiftung Sachsen (Hrsg.): Digitale Schwellen-Privatheit und Freiheit in der digitalen Welt,149-162.
NBCnews (2025). https://www.nbcnews.com/tech/internet/facial-recognition-s-dirty little-secret-millions-online-photos-scraped-n981921(ErişimTarihi: 15.04.2024).
Neuman, W. L. (2017). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nicel ve Nitel Yaklaşımlar 1-2* (Çev: S. Özge). Ankara: Yayın Odası.
Newport, C. (2019). *Dijital Minimalizm*, (Çev: C. Mavituna). İstanbul: Metropolis Yayınları.
Niedzviecki, H. (2010). *Dikizleme Günlüğü*, (Çev: G. Gündüç), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
Nielsen I. M. (2018) Social media as Digital Public Sphere, Social media, digital public sphere and community, *The Arctik Unıvercıty of Norway Department of Language and Culture Master's thesis in Media and Documentation Studies*.
Nietzsche, F. (2010). *Güç İstenci*, (Çev: N. Epçeli), İstanbul: Say Yayınları.
O'Flaherty, M. (2022). Bias in algorithms-Artificial Intelligence and discrimination.

O'Gieblyn, M. (2023). *Teknoloji, Metafor ve Anlam Arayışı; Tanrı İnsan Hayvan Makine,* (Çev: F. Sarıalioğlu). İstanbul: Altın Kitaplar.
O'Neil, C. (2020). *Matematiksel İmha Silahları: Büyük Veri, Eşitsizliği Nasıl Arttırıp Demokrasiyi Tehdit Ediyor?* (Çev: A. E. Pilgir). İstanbul: Tellekt.
O'Reilly, T. (2007). What Is Web 2.0: Design Patterns and Business Models for the Next Generation of Software. *Communications & Strategies*, *65*(1). 17-37.
Obermeyer, Z., Powers, B. W., Vogeli, C., & Mullainathan, S. (2019). Dissecting Racial Bias İn An Algorithm Used To Manage The Health Of Populations. *Science, 366*(6464), 447-453.
Oğuz, Ö. (2024). Çalışma Hayatında Algoritmik Ayrımcılık. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 14*(2), 1851-1886.
Onat, N. (2013). *Kamusal Alan ve Sınırları, Hannah Arendt Habermas'ın Yaklaşımları*, İstanbul: Durak İstanbul Dizisi
Oppermann, A. (2022). *What İs Deep Learning And How Does İt Work?. Builtin.* https://builtin.com/machine-learning/deep-learning (Erişim tarihi: 15.11.2024).
Orwat, C. (2020). *Risks of Discrimination through the Use of Algorithms. A study compiled with flagrant from the Federal Anti-Discrimination Agency*. Federal Anti-Discrimination Agency, Berlin.
Orwell, G. (2019). *1984* (Çev: C. Üster). İstanbul: Can Yayınları.
Ovalı, A. Ş. (2006). Ütopya İle Pratik Arasında: Uluslararası İlişkilerde İnsan Güvenliği Kavramsallaştırması. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, *3*(10), 3-52.
Oxfort Sözlüğü (2023). *Güvenlik Kavramı.* https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/oxford (Erişim tarihi: 15.08.2023).
Önal, S. (2014). Kartezyen Özne ve Kantçı Öznenin Heidegger'de Anlamı: Dünyasallık. *Kilikya Felsefe Dergisi*, (1), 63-75.
Önen, E. (2002). Geçmişten Günümüze Özgürlük. *İKÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, *1*(2), 114-126.
Öz, S. (2022). *Yeni Dünya ve Dijital Zekâ,* İstanbul: Kitap Yurdu Doğrudan (KDY)Yayıncılık
Özarslan, Z. (2019). Gözün İktidarı: Elektronik Gözetim Sistemler. B. Çoban ve Z. Özarslan (Haz.), *Panoptikon: Gözün İktidarı* içinde (s.139-153). İstanbul: Su Yayınevi.
Özay S., ve Bayrakçı S. (2023). Yankı Odaları, Filtre Balonları ve İdeolojik Aşırılıklar, içinde (99-112), *Algoritmalar Habercilik ve Medya*, Şirin Kartal Temüroğlu, Zuhal Demir (Ed.) Ankara: Nobel Yayıncılık.
Özçakmak, F. (2024). Askeri Taktik Ağlarda Derin Makine Öğreniminin Etkisi. Savunma Bilimleri Dergisi, *20*(2), 303-326.
Özdemir, B. (2024). Siber Tehdit İstihbaratında Yapay Zekâ ve Makine Öğrenmesi. Savunma ve Güvenlik Araştırmaları Dergisi, *1*(1), 75-96.
Özdemir, L., ve Bilgin, A. (2021). Sağlıkta Yapay Zekânın Kullanımı Ve Etik Sorunlar. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi, 8*(3), 439-445.
Özdemir, V. (2019). Endüstri 4.0, Akıllı Nesnelerin İstilası ve Aşırı Dijital Bağlantının Karanlık Yüzü, içinde (1-9). *Endüstri 4.0 ve Yeni Medya*, Filiz Aydoğan (Ed.). İstanbul: Der Yayınları.
Özdoğan, O. (2016). *Büyük Veri Denizi*, Ankara: Elma Yayınevi.
Özerdem, A. (2021). SİHA'ların Kullanımında Etik Boyut. Liberal Düşünce Dergisi, *26*(104), 145-162.

Özgül, N. (2022). İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesinde Yeni Bir Sorun Alanı: Algoritmik Profilleme. *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi*, *5*(9), 83-115.

Özmakas, U. (2021). *Biyopolitika: İktidar ve Direniş, Foucault, Agamben, Hart-Negri*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Özsel, D. (2022). Devrim ve Özgürlük: Edmund Burke İle Thomas Paıne'in Özgürlük Kavrayışları, A. Öztürk ve C.C. Çevik (Ed.) *Kavramlar Tarihi Özgürlük* içinde (278-310). Ankara: Doğubatı Yayınları.

Öztürk, S. (2013). Filmlerle Görünürlüğün Dönüşümü: Panoptikon, Süperpanoptikon, Sinoptikon, *Gazi Üniversitesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, *36*, 132-151.

Paker, E. B. (2021). *Küresel Güvenlik Kompleksi*, *Uluslararası Siyaset ve Güvenlik*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Papacharissi, Z. (2021). Sanal Mekân: Kamusal Bir Mekân Olarak İnternet. (Çev: Şeyda Koçak Kurt), *Yeni Medya, 2021*(10), 145-159.

Pariser, E. (2011). The filter bubble: What the Internet is hiding from you. penguin UK.

Parodis, I., Lanata, C., Nikolopoulos, D., Blazer, A., & Yazdany, J. (2023). Reframing Health Disparities İn SLE: A Critical Reassessment Of Racial And Ethnic Differences İn Lupus Disease Outcomes. *Best Practice & Research Clinical Rheumatology, 37*(4), 101894.

Pease-Watkin, C. (2019). "Bentham'ın 'Panoptikon'u ve Dumont'un 'Panoptique'i" (Çev: B. Çoban,.). B. Çoban ve Z. Özarslan (Haz.), *Panoptikon: Gözün İktidarı* içinde (s.77-85). İstanbul: Su Yayınları.

Peoples, C., Williams V.N. (2010). *Critical Security Studies: An Introduction*, London: Routloge.

Pettit, P. (1998). *Cumhuriyetçilik Bir Özgürlük ve Yönetim Teorisi*, (Çev: A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Pimenta, E. D. M. (2010). "The City of Sun: Panopticon, Synopticon and Omniopticon Big Brother and the Giant with Thousand Eyes". In E. D. M. Pimenta (Ed.), *Lo Power Society - Continuous Hyperconsumption and the End of the Medium Class in a Hyperurban Planet* (pp. 260-303). Lisbon: Asa Art and Technolog.

Pinch, T. J., & Bijker, W. E. (1984). The Social Construction Of Facts And Artefacts: Or How The Sociology Of Science And The Sociology Of Technology Might Benefit Each Other. *Social Studies Of Science, 14*(3), 399-441.

Pitron, G. (2023). *Dijital Cehennem; Bir Like'ın Ucuna Yolculuk*,(Çev: A.Tümertekin), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Platon. (2016). *Devlet.* (Çev: F. Akderin) İstanbul: Say Yayıncılık.

Pollicino, O., & De Gregorio, G. (2021). *Constitutional Law İn The Algorithmic Society*. Cambridge: Cambridge University Press..

Postman, N. (2006). *Teknopoli; Yeni Dünya Düzeni,* (Çev: M. E.Yılmaz). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Postman, N.(1990). *Televizyon Öldüren Eğlence; Gösteri Çağında Kamusal Söylem,* (Çev: O. Akınhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Price, W. N., & Cohen, I. G. (2019). Privacy in the age of medical big data. *Nature medicine*, *25*(1), 37-43. 6-1031.

Rahman, A. (2020). Algorithms of Oppression: How Search Engines Reinforce Racism. *New Media & Society* 22(3).

Recchia, N., Vermeulen, G., & Peršak, N. (2021). Artificial Intelligence, Big Data and Automated Decision-Making in Criminal Justice. *Revue Internatıonale De Droıt Penal*, *92*(1).

Reed, W. (2016). *Ethics and the Future of Spying: Technology*, National Security and Intelligence Collection.
Rendeules, C. (2024). *Sosyofobi, Dijital Ütopya Çağında Siyasal Değişim*, (Çev: A. Türker Ok). İstanbul: İletişim Yayınları.
Reyes, K. (2023). *What is deep learning and how does it works?.* simplilearn.com (Erişim tarihi: 15.11.2024).
Risdawati, I. (2024). Analysis of Ethical and Legal Aspects in Implementing a Medical Record System in Hospitals on Patient Health Practices.
Rizanaj, H. F. (2020), *Yeni Medyada Gözetim ve Mahremiyetin Dönüşümü*, Ankara: Gece Kitaplığı.
Roberts, J. M. (2011), *Dünya Tarihi: Tarihöncesi Çağlardan 18. Yüzyıla*, (Çev: İ Erman), İstanbul, İnkılap Kitabevi, I. Cilt.
Robinson, K., & Aronica, L. (2016). *Creative Schools: The Grassroots Revolution That's Transforming Education*. Penguin Books.
Rodgers, W., Murray, J. M., Stefanidis, A., Degbey, W. Y., & Tarba, S. Y. (2023). An Artificial İntelligence Algorithmic Approach To Ethical Decision-Making İn Human Resource Management Processes. *Human Resource Management Review, 33*(1), 100925.
Rodrigues, R. (2020). Legal And Human Rights İssues of AI: Gaps, Challenges And Vulnerabilities. *Journal of Responsible Technology*, *4*, 100005.
Rousseau, J.J. (2019). *Toplum Sözleşmesi,* (Çev: V.Günyol), İstanbul: İş bankası Yayınları.
Rouvroy, A. & Berns, T. (2013). Gouvernementalité Algorithmique Et Perspectives D'émancipation: Le Disparate Comme Condition D'individuation Par La Relation ?. *Réseaux, 177*, 163-196.
Ruin, H. (2017). Heidegger'in Uzun Soluklu Meselesi: Teknoloji, İçinde (55-72). *Heidegger: Teknoloji ve İnsanlığın Geleceği*, (Der. Ahmet Aydoğan). İstanbul: Say Yayınları.
Russell, S., & Norvig, P. (2020). *Artificial Intelligence: A Modern Approach* (4th ed.). Pearson.
Sağır, A., ve Memiş, P. (2006). Kuşatıcı Bir Toplumsal Değişme: Küreselleşme ve Bu Süreçte Farklılık ve Özgürlük Arayışları. *Akademik İncelemeler Dergisi*, *1*(2), 19 33.
Sala, B. (2022). Sosyal Medyanın Siyasal Alan Üzerine Etkileri, Osman Metin (Ed.), *Sosyal Medya ve Kurumlar*, İçinde (27-46). Ankara: Tezkire Yayınları.
Sarı, Ş. A. (2022). Öznelliğin Bozumu: Aydınlanmanın Yüceltildiği Öznelliğin Yerini Alan Algoritmik Bilgi Üretimi, içinde (91-126). *Sosyal Medya ve Algoritmalar,* Necmi Emel Dilmen ve Cemile Tokgöz Şahoğlu (Ed.). İstanbul: Kriter Yayınları
Sarup, M. (2004). *Post-yapısalcılık ve Postmodernizm*, (Çev: A. Güçlü), Ankara: Bilim Sanat.
Sassen, S. (2010). Elektronik Ağlar, İktidar ve Demokrasi. Teknoloji ve Toplum içinde, Guido Ruivenkamp, Joost Jongerden, Murat Öztürk (der.), Çev: C. Atay). İstanbul: Kalkedon Yayınları, 177-155.
Schaar, P. (2015). Lasst sich die globale Überwachung einhegen? Weiterdenken Heinrich-Böll-Stiftung Sachsen (Hrsg.): Digitale Schwellen–Privatheit und Freiheit in der digitalen Welt, 87-98.
Schäfer, M. S. (2015). Digital Public Sphere. *The İnternational Encyclopedia Of Political Communication,* 15, 1-7.
Scharre, P. (2018). *Army of None: Autonomous Weapons and the Future of War*. W. W. Norton & Company.

Schiff, D. (2022). Education For AI, Not AI For Education: The Role Of Education And Ethics İn National AI Policy Strategies. *International Journal of Artificial Intelligence in Education, 32*(3), 527-563.
Schuilenburg, M., & Van Steden, R. (2014). Positive Security. A Theoretical Framework. In M. Schuilenburg, R. Van Steden, & B. Oude Breuil (Eds.), *Positive Criminology. Reflections On Care, Belonging And Security* (pp. 19–32). The Hague: Eleven International Publishing.
Schweblın, S. (2023). *Kentukiler,* (Çev: S. Nilüfer), İstanbul: Can Yayınları.
Selwyn, N. (2019). *Should Robots Replace Teachers?: AI And The Future Of Education*. John Wiley & Sons.
Sennett, R. (2013). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. (Çev: Serpil Durak ve Abdullah Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
Seubert, S., & Becker, C. (2019). The Culture İndustry Revisited: Sociophilosophical Reflections On 'Privacy'in The Digital Age. *Philosophy & Social Criticism, 45*(8), 930-947.
Sevil, Ş. ve Gökoğlu, S. (2024). Yapay Zekâ Uygulamalarının Eğitimdeki Rolü ve Etkileri. 17th *International Computer and Instructional Technologies Symposium*
Sharkey, N. (2012). The Evitability of Autonomous Robot Warfare. *International Review of the Red Cross, 94*(886), 787-799.
Siebel, M. T. (2022). *Dijital Dönüşüm*, Kitlesel Yok Oluş Çağında Hayatta Kalmak ve Başarılı Olmak, (Çev: B. Bayındır, D. Yergin, ve T. Bayrak). Ankara: Polama Yayınevi.
Singer, P. W. (2009). *Wired for War: The Robotics Revolution and Conflict in the 21st Century*. Penguin Press https://media-1.carnegiecouncil.org/import/studio/PWSinger_WiredWar.pdf (Erişim tarihi: 15.03.2025).
Singil, N. (2022). Yapay Zekâ ve İnsan Hakları. *Public and Private International Law Bulletin, 42*(1), 121-158.
Skınner, Q. (1984). The Paradoxex of Political Liberty, *The Tanner Lectures on Human Values*. Harvard University, 227-250.
Skınner, Q. (2008). *Hobbes, ve Cumhuriyetçi Özgürlük*, (Çev: A. E. Zeybekoğlu). Ankara: Dost Kitabevi.
Snow, C.P.(2021). *İki Kültür*, (Çev: T. Birkan), İstanbul: Kırmızı Yayınları.
Soames, S. (2021). *Dünyayı Şekillendiren Felsefe, Platondan Dijital Çağ'a*, (Çev: İ. Şener). İstanbul: Totem Yayınları.
Solmaz, M. (2023). *Koronavirüs Salgını ve Toplumsal Değişme,* İstanbul: Çizgi Kitapevi.
Sparrow, R. (2007). Killer Robots. *Journal of Applied Philosophy, 24*(1), 62-77.
Spinoza, B. D. (2012). *Etika,* (Çev: Ç. Duruşken), İstanbul: Kalbacı Yayınevi.
STM ThinkTech, 2024). *Üretken Yapay Zekâ (Generative AI) Teknolojisi: Savunma Sanayi Etki Analizi.* https://thinktech.stm.com.tr/tr/uretken-yapay-zeka-generative-ai-teknolojisi-savunma-sanayii-etki-analizi(Erişimtarihi: 04.04.2024).
Sütçü, C.S. (2021). Önsöz, *Algoritmaların Gölgesinde Toplum ve İletişim*, Oğuz Kuş (Der.).Ankara:AlternatifBilişim,https://ekitap.alternatifbilisim.org/pdf/algoritmalarin golgesinde-toplum-ve iletisim.pdf (Erişim tarih:13.02.2024).
Şan, E. (2022). Bernard Stiegler'in Teknoloji Felsefesi Problemleri: Algoritmik Yönetimsellik ve Bilişsel Proleterleşme. *ViraVerita E-Dergi*, (15). 105-135.
Şeker, E. (2020). Yapay Zekâ Tekniklerinin/Uygulamalarının Siber Savunmada Kullanımı. *Uluslararası Bilgi Güvenliği Mühendisliği Dergisi, 6*(2), 108-115.
Şen, S. (2010). Küreselleşme Çağında Dünya Barışı Olanaklı Mıdır?:Kant ve Postmodernizm *Birinci Uluslararası Felsefe Kongresi*, ss. 134-160.

Şen, Ü. S. (2005). Sanat Eğitiminde Bilimsel Araştırma Yöntemlerinin Kullanılması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5*(1), 343- 360.
Şenel, A. (2004). *Siyasal Düşünceler Tarihi: Tarih Öncesinde, İlk Çağda, Orta Çağda ve Yeni Çağda Toplum ve Siyasal Düşünüş*, 11. Basım, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
Şener, G. (2021). Algoritmalara Karşı Aktivist Taktikler, içinde (81-98). *Algoritmaların Gölgesinde Toplum ve İletişim*, Oğuz Kuş (Der.). Ankara: Alternatif Bilişim, https://ekitap.alternatifbilisim.org/pdf/algoritmalarin-golgesinde-toplum-ve-iletisim.pdf (Erişim tarih: 13.02.2024).
Şengöz, M. (2021). Yapay Zekâ Tabanlı Sistemlerden Üretilen Teknolojilerin Askeri Harekâtın Sevk ve İdaresinde Kullanılmasına Yönelik Bir Değerlendirme. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, *11*(4), 2159-2174.
Şimşek Ş. B. ve Güzel, M. (2022). Dijital Çağda Gözetimin Yayılmacı Politikası Karşısında Özgürlük Alanlarını Tartışabilmek. (Ed.) Yusuf Adıgüzel ve Mustafa Bostancı, *Dijital İletişimi Anlamak,* içinde (126-145). Konya: Palet Yayınları.
Şimşek, H., ve Yıldırım A. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayınları.
Şişman, N. (2021). *Yeni İnsan: Kaderle Tasarım Arasında*. İstanbul: İnsan Yayınları.
Tanczer, L. M., McConville, R., & Maynard, P. (2016). Censorship and surveillance in the digital age: The technological challenges for academics. *Journal of Global Security Studies, 1*(4), 346-355.
Tarcan, G. Y., Balçık, P. Y., ve Sebik, N. B. (2024). Türkiye Ve Dünyada Sağlık Hizmetlerinde Yapay Zekâ. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 14*(1), 50-60.
TASAM, (2004). *Siber Terörizm Raporu* https://tasam.org/tr-TR/Icerik/4162/siber_terorizm_raporu (Erişim tarihi: 11.03.2023.)
Taylor, C. (1989). *Reparinig Individualist and Communitarian Failings*, Nancy L. Rosenblum (der), Liberalism and Moral Life, Cambridge: Harvard University Press.
TDK (2024). *Mahremiyet Kavramı,* https://sozluk.gov.tr/, (Erişim tarihi: 18.09. 2024).
TDK, (2023). *Gözetim Kavramı.* https://sozluk.gov.tr/ (Erişim tarihi: 11.03.2023).
TDK, (2023a). *Özgürlük Kavramı,* https://sozluk.gov.tr/ (Erişim tarihi: 10.08.2023).
TDK, (2023b). *Güvenlik Kavramı* https://sozluk.gov.tr/ (Erişim tarihi: 15.09.2023).
Tecer, B. (2024). *Yapay Zekâ Hırsızları*, İstanbul: Hayykitap
Temel, M., ve Böyük, M. (2023). Algoritmik Gözetim, içinde (113-137), *Algoritmalar Habercilik ve Medya*, Şirin Kartal Temüroğlu, Zuhal Demir (Ed.) Ankara: Nobel Yayıncılık.
Terzi, M. (2018). Bilgi İletişim Teknolojilerine Dayalı Oluşumlar İle Bu Oluşumların Uluslararası İlişkilere Güvenlik Bağlamındaki Etkisi: Siber Terörizm. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 73-108.
Teyitpedia (2025). https://teyit.org/teyitpedia/teyit-sozluk-algoritmik-yanlilik-nedir (Erişim tarihi: 15. 03.2024).
Timurçin, A. (2016). *Spinoza'nın Özgürlük Kavrayışı*, İstanbul: Bulut Yayınları.
Tiryaki A. İ., ve Akcan, I. (2024). *İsrail Yayın Organı: Gazze'deki Yüz Binlerce Sivilin Kaderi Yapay Zekanın Elinde* https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israil-yayin-organi-gazzedeki-yuz-binlerce-sivilin-kaderi-yapay-zekanin-elinde/31835 (Erişim tarihi: 04.04.2024).
Toker, A. (2021). Büyük Veri Işığında Algoritmaların Dönüştürücü Gücü: Kültür Makineleri. *Yeni Medya Elektronik Dergisi, 5*(3), 204-218.
Topçu, N. (2020). Orwell'ın 1984'ü Çin'de Gerçek Mi Oluyor? Sosyal Kredi Sisteminin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği. *Journal of Human and Social Sciences*, *3*(2), 684-695.

Topol, E. J. (2019). *Deep Medicine: How Artificial Intelligence Can Make Healthcare Human Again.* Basic Books.

Topsakal, T. (2022). Veri Gazeteciliğinin Etik Boyutu: Veri Güvenliği, Kullanıcı Mahremiyeti ve Verinin Manipülasyonu Sorunu, içinde (165-186*), Mahremiyetin Sonu; Dijital İletişim ve Veri. Güvenliği*, Murat Kara- Nil Çokluk (Ed.), Konya: Literatürk Yayınları

Tunçel, A. (2022). Modernlerin Özgürlük Anlayışının Mimarı: Thomas Hobbess, A. Öztürk ve C.C. Çevik (Ed) *Kavramlar Tarihi Özgürlük* içinde (215-262). Ankara: Doğubatı Yayınları.

Turan, İ. (2019). *M. Foucault'da İktidarın Özne, Bilgi-Hakikat, Panoptikon Kavramlarına Bakışı, Türk Dili.* https://tdk.gov.tr/wp-content/uploads/2019/05/1_%C4%B0smail-Turan-_-M.-FOUCAULT%E2%80%99DA-%C4%B0KT%C4%B0DAR%C4%B0N-_7.pdf. (Erişim tarihi: 10.04.2024).

Turner, S. T. (2019). *Beden ve Toplum: Sosyal Teoride Arayışlar* (Çev: İ. Kaya). (3. Baskı). Ankara: Nobel Yayınları.

Tüfekçi, Z. (2014). Engineering the Public: Big Data, Surveillance and Computational Politics. *First Monday, 19*(7), 1-39.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, https://www.icisleri.gov.tr/illeridaresi/turkiye-cumhuriyeti-anayasasi (Erişim tarihi: 16.09.2024).

Türkiye'de Kişisel Verileri Koruma Kanunu (2016). KVKK

Tüzer, A. (2015). Postmodernizm ve Tanrı'nın Ölümü: Öznenin Arkeolojisi Üzerine Bir Deneme. *Milel ve Nihal, 12*(2), 73-124.

Uçarol, R. (1995). *Siyasi Tarih*, İstanbul: Filiz Kitapevi.

Uluk, M. (2021). Veri Odaklı Kapitalizmin Ardındakiler: Aktörler Değişen İş Modelleri ve Algoritmaların Rolü, içinde (99-117). *Algoritmaların Gölgesinde Toplum ve İletişim*, Oğuz Kuş (Der.). Ankara: Alternatif Bilişim, https://ekitap.alternatifbilisim.org/pdf/algoritmalarin-golgesinde-toplum-ve-iletisim.pdf (Erişim tarihi: 13.02.2024).

UNESCO (2021). *-AI and Education: Guidance for Policy Makers,* https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000376709 (Erişim tarihi: 11. 03. 2025).

Urhan, V. (2013). *Mıchel Foucault ve Düşünce Sistemleri Tarihi; Arkeoloji, Soykötüğü*, Etik, İstanbul: Say Yayınları.

Urhan, V., (2007). Mıchel Foucault ve Bilgi/İktidar İlişkisinin Soykütüğü, *Kaygı, Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, 9,* 99-118.

Uysal, Z. (2021). *Dijital Medya ve Toplum*, İstanbul: Cinius Yayınları.

Ülgen, P. (2010). Ortaçağ Avrupa'sında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış. *Mukaddime*, 1, 1-17.

Ünal, C. (2023). Dijital Medya Ön Yargılar ve Siyasal Tercih, içinde (137-162), *Dijital Medyada Siyasal İletişim*, Ali Kerem İnenç (Ed.) Ankara: Nobel Yayınları

Ünver, H. A. (2018). Artificial Intelligence, Authoritarianism and the Future of Political Systems. *EDAM Research Reports*, 2018/9.

Van Dijk, J. (2016). *Ağ Toplumu,* (Çev: Ö. Sakin). İstanbul: Epsilon Yayıncılık.

Van Giffen, B., Herhausen, D., & Fahse, T. (2022). Overcoming The Pitfalls And Perils Of Algorithms: A Classification Of Machine Learning Biases And Mitigation Methods. *Journal of Business Research, 144,* 93-106.

Varsha, P. S. (2023). How Can We Manage Biases İn Artificial İntelligence Systems–A Systematic Literature Review. *International Journal Of Information Management Data Insights, 3*(1), 100165.

Virilio, P. (2003). *Enformasyon Bombası*. (Çev: K. Şahin, İstanbul: Metis Yayınları.

Voltaire, F. M. (1962). *Philosophical Dictionary*, (Çev: P. Gay), New York, Basic Books, Inc., Cilt II,
Wang, W., Wang, Y., Chen, L., Ma, R., & Zhang, M. (2024). Justice at the Forefront: Cultivating felt accountability towards Artificial Intelligence among healthcare professionals. *Social Science & Medicine, 347,* 116717.
Wang, Y. (2024). Algorithmic Decisions in Education Governance: İmplications and Challenges. *Discover Education, 3*(1), 229.
Weber, M (2004). *Sosyoloji Yazıları*. (Çev: T. Parla),İstanbul İletişim Yayınları.
Wellman, B., & Haythornthwaite, C. (2002). *The Internet in Everyday Life.* Oxford: Blackwell Publishing.
Werret, S. (2019). *"Potemkin ve Panoptikon: Samuel Bentham ve On Sekizimnci Yüzyıl Rüyasında Mutlakiyetçi Mimari"* (Çev: B. Çoban), B. Çoban ve Z. Özarslan (Haz.), Panoptikon: Gözün İktidarı içinde (s.87-110). İstanbul: Su Yayınları.
Wiener, N. (1964). *God and Golem Inc.: A Comment on Certain Points where Cybernetics Impinges on Religion.* Cambridge: The M.I.T Press.
Wiggıns, C., Jones, M.L.(2024). *Veri Nasıl Oluştu, Akıl Çağından Algoritma Çağına Uzanan Bir Tarih*, (Çev: M.Ü. Salman). İstanbul: Serenad Yayınları.
Williamson, B. (2017). Big Data in Education: The Digital Future of Learning, Policy and Practice. https://www.torrossa.com/en/resources/an/5017810 (Erişim tarihi: 11. 03. 2025).
Williamson, B., & Piattoeva, N. (2022). Objectivity as Standardization in Data-Driven Education. *Learning, Media and Technology*, *47*(1), 1-17.
Wolff, T. (2024). *Sapiens'in En Büyük Başarıları*, (Çev: G.Pamir). İstanbul: Say Yayınları.
World Health Organization. (2024). Artificial intelligence public health - Q&A on artificialintelligence for supporting public health. Pan American Health Organization
Yanık, A. (2017). Bir Süperpanoptikon Olarak Yeni Medya: Yeni Medya Işığında Gözetimin Eleştirisi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 5*(2), 785-800.
Yayla, A. (1998). *Liberalizm* (2.Baskı), Ankara: Liberte Yayınları.
Yazıcı, B. (2019). Problematic Issues of Autonomous Weapon Systems In terms of International Law of Weaponry and Politics.
Yeşilkaya, N. (2023). Algoritmik Adaletsizlik. Din Hukuk ve Teknoloji.(Adnan Bülent Baloğlu-Yıldıray Sipahi, ed.: 1. bs.). DİB.
Yıldırım, E., Yıldız, R., Arı, Ö. ve Evren, M. (2020). *Epidemik Toplum*. İstanbul: İZÜ Yayınları.
Yılmaz, A. (2018). Adalet ve Sosyal Düzen Arayışında Özgürlük ve Eşitlik Çatışması. *Liberal Düşünce Dergisi, 23*(89), 65-76.
Yılmaz, C. İ. (2024). Algoritmalar ve Uluslararası Güvenlik Teknoloji Çağında Yeni Güvenlik Paradigmaları, *İstihbarat Araştırmaları Dergisi*.
Yüksel, M. (2003). Mahremiyet Hakkı ve Sosyo-Tarihsl Gelişimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 58*(01).
Zarsky, T. Z. (2016). The Trouble with Algorithmic Decisions: An Analytic Roadmap to the Rights and Risks of AI. *Iowa Law Review, 102*(3), 381-404.
Zeylut, S. (2010). "Özgürlük Neyin Adıdır?" *Birinci Uluslararası Felsefe Kongresi*, SS. 242-246.
Zimmerman, M. E. (2021). *Heidegger: Moderniteyle Hesaplaşma: Teknoloji, Politika, Sanat*. (Çev: H. Arslan). İstanbul: Paradigma Yayınları.
Žižek, S. (2020). *Pandemic!: COVID-19 Shakes The World.* John Wiley & Sons.

Žižek, S. (2020a). *Gözetlemek ve cezalandırmak mı? Evet, lütfen!* https://terrabayt.com/dusunce/gozetlemek-ve-cezalandirmak-mi-evet-lutfen/. (ErişimTarihi: 15.11.2024).
Zuboff, S. (2015). "Big Other: Surveillance Capitalism And The Prospects Of An Information Civilization", *Journal Of Information Technology, 30,* 75-89.
Zuboff, S.(2019). *The Age Of Surveillance Capitalism: The Fight For A Human Future At The New Frontier Of Power*, New York, Public Affairs.